ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย

The History of Buddhism in India

วัดปากน้ำจัดพิมพ์เป็นมุทิตาสักการะ
ในมหามงคลวโรกาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
สถาปนาเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์
พระเถระวัดปากน้ำ พระเถระผู้เป็นนิสิตวัดปากน้ำ
พระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ และพระเถระในเขตปกครองหนเหนือ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย

History of Buddhism in India

ดร.พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ
รวบรวมเรียบเรียง

วัดปากน้ำ จัดพิมพ์เป็นมุทิตาสักการะ
ในมหามงคลวโรกาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์
พระเถระวัดปากน้ำ พระเถระผู้เป็นนิสิตวัดปากน้ำ
พระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ
และพระเถระในเขตปกครองหนเหนือ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย

History of Buddhism in India

เลขเรียกหนังสือ ISBN : 978-974-88175-2-1

ผู้รวบรวม พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ดร.
รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

จัดพิมพ์โดย วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
พระเทพปริยัติมงคล วัดจองคำ จังหวัดลำปาง รับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์

เพื่อเป็นมุทิตาสักการะ ในมหามงคลวโรกาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์ พระเถระวัดปากน้ำ พระเถระผู้เป็นนิสิตวัดปากน้ำ พระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ และพระเถระในเขตปกครองหนเหนือ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

พิมพ์ครั้งที่ ๔ จำนวนพิมพ์ ๔,๐๐๐ เล่ม

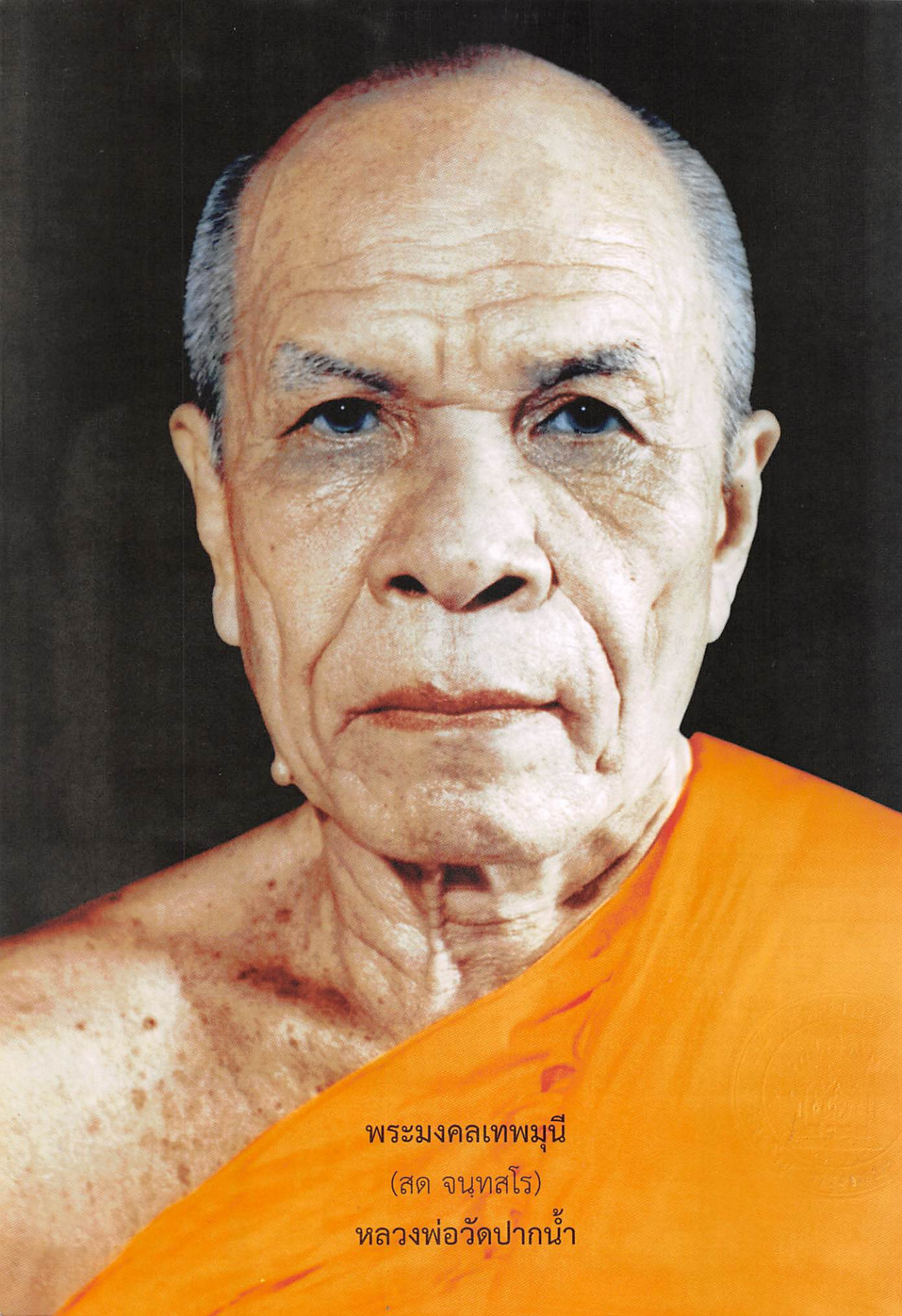
ที่ปรึกษา สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
พระราชสุตาภรณ์ พระราชมังคลาจารย์
พระครูปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ วรัญญู

ศิลปะ/รูปเล่ม สีรอาตน์ ทาหาร

พิสูจน์อักษร ราชสาสน์ ทาจิตต์

พิมพ์ที่ บริษัท เอกพิมพ์ไท จำกัด
๙๔-๙๘ หมู่ ๑๐ ซอยบรมราชชนนี ๑๑๗ ถนนบรมราชชนนี แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐ โทรศัพท์ : ๐๒-๘๘๘-๘๑๕๒, ๐๒-๘๘๘-๘๔๘๖, ๐๒-๘๘๘-๘๔๘๖ โทรสาร: ๐๒-๘๘๘-๘๑๒๐
E-mail : akepimthai_gr1@yahoo.com

สงวนลิขสิทธิ์ ๒๕๕๗

พระมงคลเทพมุนี

(สด จนฺทสโร)

หลวงพ่อวัดปากน้ำ

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
(ช่วง วรปุญญมหาเถร ป.ธ.๙)
เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ
ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

พระเถระวัดปากน้ำ พระเถระผู้เป็นนิสิตวัดปากน้ำ
พระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ และพระเถระในเขตปกครองหนเหนือ
ที่รับพระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

พระมหาโพธิวงศาจารย์

พระพรหมเสนาบดี

พระธรรมเสนาบดี

พระเทพปริยัติมงคล

พระราชรัชมุนี

พระราชพุฒิเมธี

พระราชปริยัติวิธาน

พระราชรัชวิเทศ

พระศรีวิกรมมุนี

พระโกศัยเจติยารักษ์

พระสุนทรมุนี

พระศรีสมโพธิ

พระศรีศากยวงศ์

พระพิศาลปริยัติการ

พระวิเทศภาวนาจารย์ วิ.

พระภาวนาธรรมวิเทศ วิ.

พระวิเทศภาวนาธรรม วิ.

พระวิเทศธรรมาภรณ์

พระครูพิศาลสังฆพินิต

พระครูสาครพัชรโสภณ

พระปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ ชนพัฒน์

พระปลัดวิมลวัฒน์ ขรรชัย

คำอนุโมทนา

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๗ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๗ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์แด่พระเถรานุเถระผู้รับภาระธุระพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกรณียกิจอันเป็นหิตานุหิตประโยชน์เป็นเอนกประการทั้งฝ่ายพุทธจักรและราชอาณาจักร ตามโบราณราชประเพณีที่ได้ทรงปฏิบัติสืบต่อเนื่องเป็นลำดับมา

ณ วโรกาสอันเป็นมิ่งมงคลนี้ ชาววัดปากน้ำทั้งมวลทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ต่างมีความปลื้มปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่พระเถระวัดปากน้ำ และพระเถระที่เป็นนิสิตวัดปากน้ำได้รับพระราชทานเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์ ๒ รูป คือ

๑. พระวิเทศโพธิคุณ (ผดุงพงษ์ สุวโส ป.ธ.๓) ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ญี่ปุ่น เมืองนาริตะ จังหวัดชิบะ ประเทศญี่ปุ่น ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชรัชวิเทศ**

พระวิเทศโพธิคุณ เป็นพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่งของวัดปากน้ำ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ และเป็นเลขานุการเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ รูปที่ ๒ ถือได้ว่า เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่งานของวัดปากน้ำในต่างประเทศ เริ่มตั้งแต่เป็นเจ้าอาวาสวัดปากน้ำนิวซีแลนด์ เมืองทารังง่า ประเทศนิวซีแลนด์ ได้บุกเบิกและพัฒนาวัดเป็นเวลาหลายปี กระทั่งวัดมั่นคงมีเสนาสนะพร้อมบริบูรณ์ เป็นที่เจริญศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและนิวซีแลนด์มาถึงปัจจุบันนี้ และเมื่อได้รับมอบหมายให้ไปปฏิบัติหน้าที่รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดปากน้ำญี่ปุ่น ก็ได้เอาใจใส่ดูแลวัดปากน้ำญี่ปุ่น ปรับปรุงพัฒนาเสนาสนะ ขยายพื้นที่ของวัด เพื่ออำนวยความสะดวกแก่พุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวญี่ปุ่นที่มาบำเพ็ญกุศลที่วัด อีกทั้งได้ให้ความร่วมมือกับทางราชการ ทางสถานเอกอัครราชทูตไทย ในการดำเนินกิจกรรมของทางราชการที่วัดปากน้ำ และเป็นสถานที่อบรมปฏิบัติธรรมในวันสำคัญต่างๆ เช่นวันเฉลิมพระชนมพรรษา ได้ผลเป็นที่น่ายินดี เป็นเกียรติประวัติที่งดงามแก่คณะสงฆ์และประเทศไทยเป็นที่น่าชื่นชม

๒. พระครูปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ วรัญญู วรณญู ป.ธ.๗ พธ.บ. M.A. Ph.D. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ เลขานุการรองเจ้าคณะภาค ๔ ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระศรีสมโพธิ**

พระครูปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ เป็นพระเถระที่สำคัญรูปหนึ่งของวัดปากน้ำ ในด้านการศึกษา เป็นครูสอนนักธรรมชั้นเอกมาก่อน ได้รวบรวมเอกสารสำคัญต่างๆ ของวัดปากน้ำ และเรียบเรียงไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของวัดปากน้ำเป็นรูปเล่มครั้งแรก นอกจากนี้ยังได้ช่วยเรียบเรียงบทความธรรมและบทเทศนาของวัดปากน้ำเป็นประจำ มีความสามารถในการสื่อสารกับชาวต่างชาติได้ดี เป็นผู้ประสานและเป็นตัวแทนของวัดไปประชุมกับหน่วยราชการต่างๆ เสมอ เป็นเลขานุการท่านเจ้าคุณพระราชสุตาภรณ์ รองเจ้าคณะภาค ๔ เป็นอาจารย์สอนนิสิตปริญญาตรีและปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ในปัจจุบันยังรับภาระเป็นผู้ช่วยคณะเลขานุการผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ทำหน้าที่ช่วยกลั่นกรองงานเอกสาร และประสานงานกับหน่วยงานราชการด้วยความเรียบร้อย

อนึ่ง ในมหามงคลนี้ ได้มีพระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ และพระเถระในเขตปกครองหนเหนือ ได้รับพระราชทานเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ อีกจำนวน ๑๖ รูป ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑. **พระธรรมกิตติวงศ์** (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต) เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นหิรัณยบัฏ ที่ **พระมหาโพธิวงศาจารย์**

๒. **พระธรรมคุณาภรณ์** (พิมพ์ ญาณวีโร ป.ธ.๗) รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นหิรัณยบัฏ ที่ **พระพรหมเสนาบดี**

๓. **พระเทพวรสิทธาจารย์** (ธงชัย สุวณฺณสิริ ป.ธ.๗) รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ **พระธรรมเสนาบดี**

๔. **พระราชปริยัติโยดม** (โอภาส โอภาโส) ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดลำปาง เจ้าอาวาสวัดจองคำ อำเภองาว จังหวัดลำปาง ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ **พระเทพปริยัติมงคล**

๕. **พระศรีสิทธิเมธี** (นิมิต สิขรสุวณฺโณ ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดสวนดอก อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชรัชมุนี**

๖. **พระเกศีวิกรม** (บุญกอง ติกฺขวีโร ป.ธ.๖) เจ้าคณะอำเภอเมืองนครสวรรค์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม อำเภอเมืองนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชพุฒิเมธี**

๗. **พระอมรเมธี** (สุนทร สุนฺทรเมธี ป.ธ.๗, พธ.บ., กศ.ม.) รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ รองเจ้าอาวาสวัดตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชปริยัติวิธาน**

๘. **พระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี** ป.ธ.๙, พธ.ม. รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร เจ้าอาวาสวัดตะพานหิน อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระศรีวิกรมมุนี**

๙. **พระครูวิมลกิตติสุนทร** (วิชาญ กิตฺติปญฺโญ ป.ธ. ๓, พธ.บ., กศ.ม., Ph.D.) รองเจ้าคณะจังหวัดแพร่ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช่อแฮ อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระโกศัยเจติยารักษ์**

๑๐. **พระครูสิริธรรมภาณี** (เสน่ห์ ฐานสิริ ประโยค ๑-๒, พธ.บ., ศษ.ม.) รองเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระสุนทรมุนี**

๑๑. **พระมหาสนั่น ยสชาโต** ป.ธ.๙ เจ้าอาวาสวัดสังฆานุภาพ (ศูนย์การศึกษาพระบาลีสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์) อำเภอโกสัมพีนคร จังหวัดกำแพงเพชร ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระศรีศากยวงศ์**

๑๒. **พระมหาเชาว์ สารตฺถิโก** ป.ธ.๗ เจ้าคณะตำบลดงใหญ่ เจ้าอาวาสวัดศาลา อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระพิศาลปริยัติการ**

๑๓. **พระครูวิเทศปัญญาภรณ์** (สมบุญ สมฺมาปุญฺโญ ป.ธ.๔) วัดพระธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระวิเทศภาวนาจารย์** วิ.

๑๔. **พระครูปลัดสุวัฒนธีรคุณ** (ภูเบศ ฌานาภิญฺโญ) วัดพระธรรมกาย ประเทศเบลเยียม ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระภาวนาธรรมวิเทศ** วิ.

๑๕. **พระครูวิเทศธรรมภาวนา** วิ. (ไวโรจน์ วิโรจโน) วัดพระธรรมกายบาวาเรีย ประเทศเยอรมนี ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระวิเทศภาวนาธรรม** วิ.

๑๖. **พระครูปลัดสุวัฒนดิลกคุณ** (บัณฑิต วรปญฺโญ) วัดพระธรรมกายไทเป ประเทศไต้หวัน ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระวิเทศธรรมาภรณ์**

ในวโรกาสอันเป็นมิ่งมงคลนี้ พระเถระวัดปากน้ำ และพระเถระผู้นับเนื่องกับวัดปากน้ำ ได้รับพระราชทานเลื่อนชั้นพระสังฆาธิการ ๒ รูป ดังนี้

๑. **พระครูพิศาลสังฆพินิต** (บุญยัง ปริปุณฺโณ ป.ธ.๕, พธ.บ., M.A.) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ได้รับการเลื่อนชั้นพระสังฆาธิการ เป็นพระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอาราม หลวงชั้นพิเศษ ในราชทินนามเดิม

๒. **พระครูสาครพิพัฒนโสภณ** (พิมาย ถิรปญฺโญ) เจ้าคณะตำบลนาโคก เจ้าอาวาสวัดนาโคก อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร ได้รับการเลื่อนชั้นพระสังฆาธิการ เป็นพระครูสัญญาบัตรเทียบเจ้าคณะอำเภอชั้นพิเศษ ในราชทินนามเดิม

ซึ่งทั้ง ๒ รูปนี้ จะเข้ารับพระราชทานสัญญาบัตร พัดยศ และประกอบพิธีแสดงมุทิตาจิต ในวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๗

และเนื่องในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๗ นี้ ได้ถือเป็นโอกาสพิเศษ แต่งตั้งฐานานุกรม ๒ รูป ตามลำดับดังนี้

๑. ฐานานุกรมใน สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ได้แก่

พระมหาชนพัฒน์ สุมุทุ ป.ธ.๖ วัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ได้รับแต่งตั้งฐานานุกรม ที่ **พระครูปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ พิศาลมหาคณิสสร ศาสนภารธุราธร มหาคณานุนายก**

๒. ฐานานุกรมใน พระธรรมเสนาบดี ได้แก่

พระครูปลัดขรรชัย ขนฺติโก ประโยค ๑-๒ ศศ.บ., รป.ม. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับแต่งตั้งฐานานุกรม ที่ **พระครูปลัดวิมลวัฒน์ ขรรชัย**

การที่พระเถระทั้ง ๒๒ รูป ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์ในวโรกาสอันสำคัญนี้ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ และนับเป็นเกียรติประวัติแก่ตนและสำนักอย่างยิ่ง

ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงมุทิตาจิตแก่พระเถรานุเถระทั้งหลาย วัดปากน้ำ ได้จัดพิมพ์หนังสือ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งรวบรวมโดย ดร.พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เป็นหนังสือที่ประมวลเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยพุทธกาล จากหลักฐานทางคัมภีร์บาลี และเอกสารสำคัญในยุคต่อมา เชื่อมต่อถึงยุคปัจจุบัน มีความต่อเนื่องชัดเจน ทั้งการดำเนินเรื่องและการใช้ภาษาเข้าใจง่าย และขออนุโมทนาขอบใจ ดร.พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ ที่ได้อนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแพร่ได้

ทั้งนี้ เพื่อถวายเป็นธรรมบรรณาการ แก่พระเถรานุเถระผู้ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์ จักได้แจกจ่ายแก่บรรดาศิษยานุศิษย์และท่านที่เคารพนับถือที่ได้มาร่วมแสดงมุทิตาจิตสักการะในมงคลกาลนี้ จึงขอขอบคุณ ขอบใจและอนุโมทนาสาธุการในกุศลจิตของทุกท่านที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลในส่วนต่างๆ มา ณ โอกาสนี้

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในปีนี้ พระเทพปริยัติมงคล (โอภาส โอภาโส) เจ้าอาวาสวัดจองคำ เจ้าสำนักศาสนศึกษาวัดจองคำ อำเภองาว จังหวัดลำปาง ได้รับเป็นเจ้าภาพค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ทั้งหมด ขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้

ณ วโรกาสบัดนี้ เราทั้งหลายจงพร้อมใจกันตั้งกัลยาณจิตอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และบารมีธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี หลวงพ่อวัดปากน้ำ เป็นที่ตั้งถวายพระพรชัยมงคล ขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ขอจงทรงพระเจริญสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล มีพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญตลอดไป ทรงเป็นร่มแก้วฉัตรเกล้า ร่มโพธิ์ฉัตรชัย ของพสกนิกรชาวไทย ตลอดจิรัฏฐิติกาล

และขอให้พระเถรานุเถระทุกรูป จงมีความเจริญรุ่งเรืองในพระศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดกาลนานเทอญ ฯ

(สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์)
เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ
เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ
ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

คำนำ ในการพิมพ์ครั้งที่ ๔

หนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดียมีนักปราชญ์ในเมืองไทยแต่งกันหลายรูปหลายท่าน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์ในการศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนามาก ทำให้เราได้รับรู้เรื่องราวของพุทธศาสนาในยุคหลังได้เป็นอย่างดี เพราะการไม่ได้ศึกษาพัฒนาการของพุทธศาสนาเราจะไม่ทราบความเป็นมาของฝ่ายมหายาน และวัชรยานได้ เพราะทั้งสองนิกายหลักก็มีคนนับถือมากไม่แพ้ฝ่ายเถรวาทเช่นกัน ชะตากรรมของพุทธศาสนาในอินเดียเป็นเรื่องที่น่าฉงนสนเท่ห์แก่นักปราชญ์อินเดียและต่างประเทศเป็นอย่างมากว่าพระพุทธศาสนาซึ่งเคยรุ่งเรืองในอินเดียกลายเป็นศาสนาประจำชาติแทนที่ศาสนาพราหมณ์และเจริญต่อเนื่องมาหลายยุคหลายสมัยได้ล่มสลายไปได้อย่างไร ถ้าจะตอบว่าเพราะการทำลายล้างของศาสนาอิสลาม ก็อาจจะมีคำถามแย้งว่า ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูก็ถูกทำลายจากศาสนาอิสลามเช่นกันแต่เหตุไฉนยังอยู่ได้ และพลิกกลับมาเป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ในอินเดียปัจจุบัน แต่พุทธศาสนากลับหายไปจากความทรงจำของอินเดีย จนเมื่อดร.บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์และผู้ติดตามชาวอธิศูทรหันมานับถือพุทธศาสนาในปีพ.ศ.๒๕๐๐ จึงทำให้พุทธศาสนาพลิกฟื้นกลับมาอีกครั้งหนึ่ง อะไรเป็นเหตุที่ทำให้ศาสนาที่ครองความยิ่งใหญ่ในชมพูทวีปได้ล่มสลายไปจึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

เป็นเรื่องที่แปลกไม่น้อยที่หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยไม่ว่าจะเป็นนักธรรมชั้นตรี-โท-เอก หรือเปรียญธรรมตั้งแต่ป.ธ.๑-๒ จนถึง ป.ธ.๙ ไม่ได้พูดถึงประวัติพุทธศาสนาในอินเดียเลย ส่วนใหญ่จะศึกษาพุทธศาสนาจนถึงพระพุทธเจ้าปรินิพพานเท่านั้น หรือถ้าจะศึกษาเพิ่มเติมก็เพียงสิ้นสุดการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นจะไม่กล่าวถึงเลย จึงไม่น่าแปลกที่พระสงฆ์ไทย หรือชาวไทยเมื่อไปอินเดียเห็นคนอินเดียส่วนใหญ่นับถือศาสนาฮินดู มีส่วนน้อยที่นับถือพุทธศาสนา จึงสงสัยว่าเหตุใดพวกเขาจึงไม่ได้นับถือพุทธศาสนาเหมือนที่เรียนในพุทธประวัติ

ถ้าเปรียบพุทธศาสนาเป็นฉากในละครที่มีความยาวอย่างน้อย ๑๐ ตอน คนไทยจะได้ดูเฉพาะตอนที่ ๑ หรือ ๒ เท่านั้น แต่ตอนที่ ๓-๑๐ ไม่มีโอกาสได้ดูเลย จึงไม่อาจจะวิเคราะห์ได้ว่าเกิดอะไรขึ้นกับพุทธศาสนาบ้าง หนังสือเล่มนี้จึงจะมาเติมเต็มความรู้ที่ขาดหายนั้นให้แก่ชาวไทยเหมือนเป็นการดูละครฉากที่ ๑ ถึงฉากที่ ๑๐ จนจบสมบูรณ์

หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์มาแล้ว ๓ ครั้ง และหมดไปอย่างรวดเร็ว และยังไม่ได้จัดพิมพ์อีก เพราะผู้เขียนปรารถนาจะปรับปรุงเนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงต้องรอไป แต่เมื่อได้ทราบจาก พระครูปลัดสัมพิพัฒนปัญญาจารย์ วรัญญู ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเพื่อนสหธรรมิกว่า ทางวัดปากน้ำ มีความปรารถนาจะพิมพ์ครั้งที่ ๔ เพื่อเป็นมุทิตาสักการะแด่พระมหาเถรานุเถระที่ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อน-ตั้งสมณศักดิ์ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗ รู้สึกเป็นเกียรติและยินดี เพราะท่านเองก็ได้เคยขอพิมพ์ครั้งที่ ๓ ไปแล้ว เมื่อเห็นว่าท่านมีความตั้งใจจริงที่จะพิมพ์เผยแผ่ ผู้เขียนจึงอนุญาตตามความประสงค์เพื่อให้หนังสือแพร่หลายให้นิสิต นักศึกษาและคนไทยได้ศึกษาประวัติพุทธศาสนาร่วมกัน จะได้รับรู้เรื่องราวของพุทธศาสนาและหาวิธีป้องกันไม่ให้กงล้อที่เกิดขึ้นในอินเดียเกิดขึ้นกับพุทธศาสนาในเมืองไทยได้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าท่านผู้อ่านจะได้รับความรู้จากการศึกษาเป็นอย่างดี

ในโอกาสนี้ เกล้าฯ ขอกราบขอบพระคุณเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ที่ได้เมตตาอนุญาตให้หนังสือของกระผมได้เป็นหนังสือที่ทางวัดปากน้ำเลือกพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน ในมหามงคลวโรกาสที่สำคัญยิ่ง

बुद्धसासनं चिरं तिट्ठतु

พุทฺธสาสนำ จิรำ ติฏฺฐตุ

May Buddhism flourish forever

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ดร.

รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑ อินเดียยุคก่อนพุทธกาล	๑
๑. ชมพูทวีป	๑
๒. การมาของชาวอารยัน	๓
๓. ศาสนาพราหมณ์	๔
๔. อาศรม ๔	๗
๕. วรรณะทั้ง ๔	๘
๖. ปรัชญา ๖ สำนัก	๑๐
๗. ครูทั้ง ๖	๑๒
๘. ยุคมหากาพย์	๑๘
บทที่ ๒ อินเดียยุคพุทธกาล	๒๕
๑. การเมืองการปกครอง	๒๕
๒. ศากยวงศ์	๒๗
๓. การอุบัติขึ้นของพุทธศาสนา	๓๑
๔. ประสูติ	๓๓
๕. ตรัสรู้	๓๗
๖. แสดงพระธรรมเทศนา	๔๑
๗. ปรินิพพาน	๔๔
๘. กษัตริย์องค์สำคัญสมัยพุทธกาล	๕๒
๙. ลักษณะเด่นของพุทธศาสนา	๕๙
บทที่ ๓ พระพุทธศาสนายุคหลังพุทธปรินิพพาน-พ.ศ. ๒๐๐	๖๑
๑. สังคายนาครั้งที่ ๑	๖๑
๒. พระเจ้าอชาตศัตรูย้ายเมือง	๗๐
๓. ความวิบัติแห่งสีลสามัญญตา	๗๕
๔. ประวัติพระมหาเทวะ	๗๖

๕. สังคายนาครั้งที่ ๒ ๘๐
๖. พระพุทธศาสนา ๑๘ นิกาย ๘๔
๗. พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ๘๖
บทที่ ๔ พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๒๐๐-๕๐๐ ๙๐
๑. พระเจ้าจันทรคุปต์ ๙๐
๒. พระเจ้าพินทุสาร ๙๓
๓. พระเจ้าอโศกมหาราช ๙๔
๔. สังคายนาครั้งที่ ๓ ๙๙
๕. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ๑๐๕
๖. พระอุปคุตต์เถระ ๑๐๕
๗. พระวีตโศก ๑๐๖
๘. พระมหินทเถระ ๑๐๖
๙. เริ่มสร้างถ้ำอชันต้า ๑๐๘
๑๐. พระเจ้าปุษยมิตร ๑๑๐
บทที่ ๕ พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๕๐๐-๘๐๐ ๑๑๔
๑. พระเจ้ามิลินท์ ๑๑๔
๒. พระนาคเสน ๑๑๖
๓. กำเนิดพระพุทธรูป ๑๑๘
๔. กำเนิดและวิวัฒนาการของมหายาน ๑๒๑
๕. แนวคิดมหายานที่แตกต่างจากเถรวาท ๑๒๔
๖. พระเจ้ากนิษกะมหาราช ๑๒๖
๗. สังคายนาครั้งที่ ๔ ๑๒๘
๘. พระนาคารชุน ๑๓๐
๙. พระอัศวโฆษ ๑๓๑
๑๐. พระอสังคะ ๑๓๒
๑๑. พระวสุพันธุ ๑๓๓
๑๒. พระทิคนาคะ ๑๓๓

๑๓. พระธรรมกีรติ ๑๓๔
๑๔. พระสถิรมติ ๑๓๕
๑๕. พระจันทรมนตรี ๑๓๕
๑๖. พระคุณประภา ๑๓๖
๑๗. พระพุทธปาลิตะ ๑๓๖
๑๘. พระภาววิเวก ๑๓๗
๑๙. พระศานติเทวะ ๑๓๗
๒๐. พุทธศิลป์สมัยมถุรา ๑๓๘
๒๑. พุทธศิลป์สมัยอมราวดี ๑๓๙
บทที่ ๖ พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๘๐๐-๑๑๐๐ ๑๔๒
๑. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ ๑๔๒
๒. พระกุมารชีพ ๑๔๓
๓. พระเจ้าสมุทรคุปตะ ๑๔๔
๔. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ ๑๔๕
๕. จดหมายเหตุพระฟาเหียน ๑๔๕
๖. พุทธศิลป์สมัยคุปตะ ๑๕๐
๗. พระพุทธทัตตะ ๑๕๑
๘. พระเจ้ากุมารคุปตะ ๑๕๒
๙. พระพุทธโฆษาจารย์ ๑๕๓
๑๐. พระธรรมปาละ ๑๕๔
๑๑. มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ๑๕๕
๑๒. ราชอาณาจักรวลภี ๑๖๕
๑๓. พระโพธิธรรม ๑๖๖
๑๔. จดหมายเหตุพระซุงหยุ่น ๑๖๘
๑๕. พระปรมรรถ ๑๗๒
บทที่ ๗ พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๗๐๐ ๑๗๔
๑. สร้างถ้ำเอลโลร่า ๑๗๔

๒. พระเจ้าหรรษวรรธนะ ๑๗๖
๓. จดหมายเหตุพระถังซัมจั๋ง ๑๗๘
๔. จดหมายเหตุพระอี้จิง ๑๘๔
๕. พระโพธิรุจิ ๑๘๘
๖. ราชวงศ์ปาละ ๑๘๙
๗. พระทีปังกรศรีชญาณ ๑๙๐
๘. มุสลิมเริ่มรุกอินเดีย ๑๙๓
๙. พุทธศิลป์สมัยโจฬะ ๑๙๔
๑๐. พุทธาวตาร ๑๙๕
๑๑. พุทธตันตระ ๑๙๙
๑๒. พุทธศิลป์สมัยปาละ ๒๐๒
๑๓. ราชวงศ์เสนะ ๒๐๕
บทที่ ๘ พระพุทธศาสนายุคมุสลิมยึดครอง พ.ศ. ๑๗๐๐-๒๒๐๐ ๒๑๑
๑. การทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา ๒๑๑
๒. ราชวงศ์ทาส ๒๑๔
๓. จดหมายเหตุพระธรรมสวามิน ๒๑๖
๔. ราชวงศ์ขิลชิ (ขิลจิ) ๒๒๒
๕. กษัตริย์ชาวพุทธองค์สุดท้าย ๒๒๒
๖. ราชวงศ์ตุฆลัก ๒๒๓
๗. ราชวงศ์เซยิด ๒๒๖
๘. ราชวงศ์โลธี ๒๒๗
๙. ศาสนาซิกข์ ๒๒๗
๑๐. ราชวงศ์โมกุล ๒๒๙
บทที่ ๙ พระพุทธศาสนายุคอังกฤษปกครอง พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๔๙๐ ๒๓๓
๑. การมาของฝรั่งเศส ๒๓๓
๒. การมาของอังกฤษ ๒๓๔
๓. อังกฤษตั้งสมาคมแห่งเอเชีย ๒๓๘

๔. กบฏซีปอย ๒๔๐
๕. อังกฤษเริ่มฟื้นฟูพุทธสถาน ๒๔๑
๖. ในหลวงรัชกาลที่ ๕ เสด็จเยือนอินเดีย ๒๔๓
๗. อังกฤษยกลุมพินีให้เนปาล ๒๔๕
๘. ลัทธิชาตินิยม ๒๔๖
๙. อังกฤษมอบพระบรมสารีริกธาตุให้ไทย ๒๔๘
๑๐. การค้นพบคัมภีร์ใบลานโบราณที่ดิลดิต ๒๕๐
๑๑. สาเหตุพระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดีย ๒๕๑
บทที่ ๑๐ พระพุทธศาสนายุคหลังได้รับเอกราช พ.ศ. ๒๔๙๐ ๒๕๖
๑. การฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นใหม่ ๒๕๘
๒. การปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะที่นาคปูร์ ๒๖๐
๓. ผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนายุคใหม่ ๒๖๑
ชาวศรีลังกา ๒๖๒
๓.๑ อนาคาริก ธรรมปาละ ๒๖๒
๓.๒ พระเค.สิรินิวาสเถระ ๒๖๓
๓.๓ พระเอ็น. ชินรัตนะ ๒๖๔
๓.๔ เทวปริยะ วาริสิงหะ ๒๖๕
ชาวอินเดีย ๒๖๖
๓.๕ พระกามโยคี กริปาสรัน ๒๖๖
๓.๖ พระธัมมานันทะ โกสัมพี ๒๖๗
๓.๗ พระภทันตะ อานันทะ เกาสลยายัน ๒๖๘
๓.๘ พระชัคดิศ กัสสปะ ๒๖๘
๓.๙ พระกุสัก บากุร่า รินโปเช่ ๒๗๐
๓.๑๐ ยวาหระ ลาล เนห์รู ๒๗๑
๓.๑๑ ดร.บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์ ๒๗๔
ชาวพม่า ๒๗๘
๓.๑๒ พระอู. จันทรมณี ๒๗๘

ชาวญี่ปุ่น ๒๗๙
๓.๑๓ พระนิชิดัตสุ ฟูจิอิ คุรุจี ๒๗๙
ชาวอังกฤษ ๒๘๐
๓.๑๔ เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม ๒๘๐
๓.๑๕ เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ ๒๘๑
อภิธานศัพท์ (เปรียบเทียบคำบาลีและสันสกฤต) ๒๘๔
ดรรชนี ๒๘๘
บรรณานุกรม ๓๐๖

บทที่ ๑

อินเดียยุคก่อนพุทธกาล

(India before Buddha's Time)

อินเดียเป็นหนึ่งในประเทศที่เก่าแก่ที่สุดของโลก เคียงคู่กับจีน และอียิปต์ เป็นแหล่งกำเนิดของอารยธรรมที่เก่าแก่มากมาย ดินแดนแห่งนี้เปรียบเสมือนหัวใจของโลก เพราะที่นี่มีศาสนาเกิดขึ้นหลายศาสนา ผลิตกระแสอารยธรรม หล่อเลี้ยงจิตใจประชากรหลายส่วนของโลก ศาสนาที่เกิดในดินแดนส่วนนี้คือ ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู พุทธศาสนา ศาสนาเชน ศาสนาซิกข์ รวมถึงลัทธิที่เกิดใหม่ เช่น โอโช และไสบาบา เมื่อรวมผู้นับถือศาสนาที่มีกำเนิดในอินเดียมีมากถึง ๑,๕๐๐ ล้านคนทั่วโลก คำว่า **"อินเดีย"** (India) เป็นคำใหม่ ในยุคก่อนพุทธกาลมีชื่อเรียกว่า **ชมพูทวีป** และภารตประเทศในภาษาสันสกฤต

๑. ชมพูทวีป (Jambūdvīpa)

ชมพูทวีป เป็นชื่อที่คนทั่วไปในสมัยโบราณเรียกชื่อ อินเดีย อันมีความหมายถึงทวีปต้นหว้า หรือทวีปที่มีสัณฐานดั่งต้นหว้า ในปัจจุบันได้แก่ ประเทศทั้ง ๔ คือ อินเดีย ปากีสถาน เนปาล และบังคลาเทศ บางช่วงที่กษัตริย์อินเดียเรืองอำนาจอัฟกานิสถานได้ถูกผนวกเข้ามาด้วย ดังเช่น สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้ามิลินท์ พระเจ้ากนิษกะ และพระเจ้าอักบาร์ เป็นต้น ชมพูทวีป หรืออินเดียอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศไทย ในปัจจุบันคำว่า "ชมพูทวีป" ไม่เป็นที่รู้จักในอินเดียมากนัก ยกเว้นนักการศึกษาเท่านั้น แต่ชาวอินเดียจะรู้จัก คำว่า ภารตประเทศ อันแปลว่าประเทศของท้าวภรัตมากกว่า เพราะเป็นชื่อที่มาจากท้าวภรัต แห่งราชวงศ์ปาณฑพ (Pāṇḍava) จากเรื่องมหาภารตะ ความจริงคำที่เรียกชื่ออินเดียมีหลายชื่อ เช่น ภารตะ ฮินดูสถาน สินธุสถาน อินเดีย ส่วนคำว่า **"อินเดีย"** เพี้ยน

มาจากคำว่า **สินธุ** (Sindhu) ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำสำคัญทางภาคเหนือของอินเดีย ชาวเปอร์เซียพูดเพี้ยนเป็น อินดู ชาวฮอลันดาเรียกว่า อินดัส และอังกฤษเรียกว่า อินเดียตามลำดับ

เนื่องจากชมพูทวีปมีความใหญ่โตจนกล่าวได้ว่าเป็นทวีปขนาดเล็ก (Subcontinent) ทวีปหนึ่ง ทำให้อากาศในแต่ละภาคมีความแตกต่างกันมาก นับตั้งแต่หนาวที่สุดในเขตภาคเหนือ โดยเฉพาะเทือกเขาหิมาลัย จนถึงแห้งแล้งที่สุดในเขตทะเลทรายในรัฐราชสถาน อินเดียเป็นประเทศที่เคยเจริญรุ่งเรืองมายาวนาน หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบมีมากมายหลายแห่ง เช่น ซากโบราณสถานเมืองโมเหนโช ดาโร (Mohenjo dāro) ที่แคว้นสินธุ และหรัปปะ (Harappa) ที่แคว้นปัญจาปในปากีสถาน ซึ่งมีอายุเก่าแก่ราว ๒,๐๐๐ กว่าปีก่อนพุทธกาล

ชมพูทวีปยุคก่อน และยุคพุทธกาลแบ่งการปกครองออกเป็นแคว้นๆ มีขนาดที่แตกต่างกัน บางแคว้นมีพื้นที่กว้างใหญ่ และมีอำนาจเข้มแข็งสามารถรวบรวมแคว้นเล็กๆ มาอยู่ในอำนาจได้ ส่วนบางแคว้นมีขนาดเล็ก แคว้นใหญ่มีทั้งหมด ๑๖ แคว้น* คือ ๑. อังคะ ๒. มคธะ ๓. กาสี ๔. โกสละ ๕. วัชชี ๖. มัลละ ๗. เจตี ๘. วังสะ ๙. กุรุ ๑๐. ปัญจาละ ๑๑. มัจฉะ ๑๒. สุรเสนะ ๑๓. อัสสกะ ๑๔. อวันตี ๑๕. คันธาระ ๑๖. กัมโพชะ และมีแคว้นเล็กๆ อีก ๕ แคว้นคือ ๑. สักกะ ๒. โกลิยะ ๓. ภัคคะ ๔. วิเทหะ และ ๕. อังคุตตราปะ แคว้นพระบิดาของพระพุทธองค์อยู่ในแคว้นเล็กๆ นี้ อาณาจักรเหล่านี้ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือพระราชามีอำนาจเด็ดขาดบ้าง ระบอบสามัคคีธรรม คือมีสภาเป็นที่ปรึกษาบ้าง ระบอบประชาธิปไตยบ้าง แต่ส่วนมากจะเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยเหตุที่พุทธศาสนาถือกำเนิดในแผ่นดินอินเดีย จึงควรจะได้ศึกษาภูมิหลังของอินเดียในยุคก่อนการกำเนิดของพุทธศาสนาพอสังเขป ดังนี้

อินเดียได้ชื่อว่า เป็นพิพิธภัณฑ์แห่งชนชาติ เพราะมนุษย์หลายเผ่า

---

* องฺ. ติก. ๒๒ / ๕๑๐ / ๑๙๕

พันธุ์อาศัยอยู่ด้วยกันที่นี่ ทั้งที่มีลักษณะผิวเหลืองแบบมองโกลอยด์ ที่มีลักษณะผิวขาวแบบคอเคซอยด์ และผิวดำผมหยิกแบบนิกรอยด์ ชนชาติที่เชื่อกันว่าเป็นชนชาติดั้งเดิมของอินเดียคือ เผ่าซานโตล (Santole) มุนดา (Munda) โกลาเรียน (Kolarian)[๒] ตูเรเนียน (Turanian) และดราวิเดียน (Dravidian) ซึ่งเป็นคนผิวดำจำพวกหนึ่ง มีลักษณะผมหยิก แบบนิกรอยด์หรือนิโกร ปัจจุบันชนชาติเหล่านี้ยังพอหลงเหลืออยู่ที่รัฐพิหาร และรัฐเบงกอลของอินเดีย

๒. การมาของชาวอารยัน (The Āryans)

พวก**มิลักขะ** หรือ **ดราวิเดียน** (Dravidians) ที่มีความเจริญมากกว่าเผ่าดั้งเดิมได้อพยพเข้ามาสู่อินเดีย ชนพวกนี้ได้ขยายตัวสู่ภาคใต้กลายเป็นพวก **ทมิฬ** (Tamil) **เตลุกู** (Teluku) **มาลาบาร์** (Malabar) และ **กนะริส** (Kanarise) เป็นต้น คำว่า มิลักขะ แปลว่า เศร้าหมอง หรือมีผิวดำ ต่อมาเมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ชนชาติอารยันซึ่งเดิมกล่าวกันว่ามาจากเอเชียกลางได้อพยพเข้าสู่อินเดีย การย้ายถิ่นของชาวอารยันแบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ สายที่ ๑ ไปสู่ยุโรปกลายเป็นชาวอารยันยุโรปในปัจจุบัน สายที่ ๒ มุ่งสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ได้ตั้งรกรากแถวทะเลสาบแคชเปี้ยน (Caspain) ในปัจจุบัน หลังจากนั้นพวกเขาจึงแยกออกเป็นสองสาย คือสายหนึ่งไปสู่ตะวันออกกลางกลายเป็นชาวอารยันเปอร์เซีย และอีกสายมุ่งตรงสู่อินเดียตั้งรกรากแถวแม่น้ำสินธุตอนบน ลักษณะทั่วๆ ไปของชาว

การมาของชาวอารยันจากเอเชียกลาง

[๒] พิทูร มลิวัลย์และไสว มาลาทอง. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑

อารยัน คือ ผิวขาว ร่างกายสูงใหญ่ จมูกโด่ง ศีรษะค่อนข้างยาว ผมสีอ่อน หน้าตาได้สัดส่วน[๓] และคล้ายคลึงกับฝรั่งชาวยุโรป สังคมชาวอารยันยุคแรกๆ ประกอบด้วยนักรบ สามัญชน พ่อค้า นักบวช ทาส เนื่องจากอารยัน ซึ่งแปลว่า ประเสริฐ เจริญรุ่งเรือง เป็นชนชาติที่เจริญมากกว่า มีความชำนาญในการขี่ม้า ใช้หอก และดาบเป็นอาวุธสำหรับทำการรบมากกว่า จึงเอาชนะชนพื้นเมืองเดิมได้ และผลักดันพวกเขาสู่ภาคใต้ ในเวลาต่อมาพวกเขาเริ่มเรียนรู้ที่จะอยู่ด้วยกันฉันท์มิตร และมีการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์กลายมาเป็นชนส่วนมากของอินเดียปัจจุบัน

แม้ในด้านการปกครองระยะนี้จะตกอยู่ในอำนาจของชาวอารยันผู้มาใหม่แต่ด้านวัฒนธรรม และด้านศาสนามีการผสมผสานกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น พวกมิลักขะเป็นชนเผ่าที่เคารพบูชาธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นต้น โดยถือว่ามีเทพสิงสถิตย์อยู่ทุกแห่งหน สามารถให้คุณให้โทษแก่ผู้อ้อนวอนบวงสรวงได้ ในขณะที่ชาวอารยันเองก็มีความเชื่อถือในธรรมชาติเช่นกัน คือ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ท้องฟ้า เมฆหมอก พายุ เป็นต้น โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นพระเจ้าของตน เมื่อพวกอารยันเข้ามาตั้งรกราก ชนทั้งสองจึงมีการผสมผสานวัฒนธรรมเข้าด้วยกันกลายมาเป็นศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูดังเช่นปัจจุบัน

๓. ศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism)

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเก่าแก่ที่วิวัฒนาการมาพร้อมกับการมาของชาวอารยันราว ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ในเบื้องต้นพวกอารยันนับถือภูติผีปีศาจ อำนาจต่างๆ ทางธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายได้ ต่อมาจึงพัฒนามาสู่การทำรูปเคารพ และเทพีต่างๆ มากมาย เช่น พระอินทร์ พระวิรุฬห์ พระอัคนี เป็นต้น ลัทธิความเชื่อเหล่านี้เองที่ได้พัฒนาการมาเป็นศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่ไม่มีศาสดาเป็นผู้ก่อตั้งเหมือนหลายๆ ศาสนา

---

[๓] ประภัสสร บุญประเสริฐ, รศ. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘.กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

ปัจจุบันเรียกว่าศาสนาฮินดู (Hinduism) มีผู้นับถือทั่วโลกเกือบ ๘๐๐ ล้านคน ทั้งในอินเดีย เนปาล และบางส่วนของอินโดนีเซีย

เมื่อชาวอารยันเข้ามาตั้งรกรากในชมพูทวีปแล้ว ได้รวบรวมคำสวดคำอ้อนวอนของตนขึ้นเป็นครั้งแรกโดยเขียนเป็นภาษาสันสกฤต เรียกว่าพระเวท (Veda) ซึ่งแปลว่า ความรู้ คัมภีร์ที่แต่งขึ้นครั้งแรกเรียกว่า ฤคเวท ต่อมาจึงได้เรียบเรียงคัมภีร์เพิ่มเติมตามลำดับคือ ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท โดยทั้ง ๔ คัมภีร์นี้มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้

๑. ฤคเวท (Ṛgveda) เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวเนื่องกับบทสวดต่างๆ เพื่อสรรเสริญพระเจ้า ฤทธิ์เทวะ และธรรมชาติ กล่าวถึงการสร้างโลก เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุด มีบทสวดถึง ๑,๐๒๘ บท

๒. ยชุรเวท (Yajurveda) เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับบทร้อยกรองบวงสรวงต่างๆ ใช้ในพิธีการบูชายัญที่เรียกว่ายัญพิธีในทางศาสนา

๓. สามเวท (Sāmaveda) เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับกลศาสตร์รวมทั้งสังคีต เป็นคัมภีร์บทสวดมนต์สำหรับประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของประชาชนทั่วๆ ไป

พระวิษณุ เทพเจ้าองค์สำคัญของฮินดู

๔. อาถรรพเวท (Ātharvaveda) เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับเวทมนตร์ คาถาต่างๆ ที่เน้นไปในทางไสยศาสตร์

ต่อมาคัมภีร์ทั้ง ๔ ได้กลายมาเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาฮินดู และเป็นศาสนาที่รวมเอาพระเจ้าในทุกความเชื่อมาไว้ด้วยกัน จึงปรากฏมีพระเจ้ามากมาย เช่น พระอัคนี (ไฟ) พระโสม (จันทร์) พระอินทร์ พระอาทิตย์ พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์ พระวิษณุ พระกฤษณะ พระราม และพระพิฆเณศ เป็นต้น

นิกายศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) (Brahmanical Sects)

ศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูเป็นศาสนาที่เก่าแก่มากที่สุดศาสนาหนึ่ง สำหรับศาสนาที่มีคนนับถืออยู่ในปัจจุบัน เป็นศาสนาที่ไม่มีศาสดาก่อตั้ง เหมือนศาสนาอื่นๆ ได้แบ่งออกเป็นหลายนิกาย นิกายที่สำคัญคือ[๕]

๑. **นิกายไวศณพ** (Vaiṣṇava) เป็นนิกายที่นับถือพระวิษณุเจ้าเป็นเทพองค์สูงสุด เชื่อว่าวิษณุสิบปางหรือนารายณ์ ๑๐ ปาง อวตารลงมาจุติ มีพระลักษมี เป็นมเหสี มีพญาครุฑเป็นพาหนะ นิกายนี้มีอิทธิพลมากในอินเดียภาคเหนือ และภาคกลางของประเทศ นิกายนี้เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ สถาปนาโดยท่านนาถมุนี (Nāthamunī)

๒. **นิกายไศวะ** (Śaiva) เป็นนิกายที่เก่าแก่ที่สุด นับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด พระศิวะเป็นเทพทำลายและสร้างสรรค์ด้วย บางครั้งนิกายนี้สร้างสัญลักษณ์แทนพระศิวะ และพระนางปารวตี คือ ศิวลึงค์ และโยนี ได้รับการบูชาเช่นเดียวกับองค์พระศิวะ นิกายนี้ถือว่าพระศิวะเท่านั้นเป็นเทพสูงสุด แม้แต่พระพรหม พระวิษณุจะเป็นรองเทพเจ้าพระองค์นี้ นิกายนี้เชื่อว่าวิญญาณเป็นวิถีทางแห่งการหลุดพ้นมากกว่าความเชื่อในลัทธิภักดี นิกายนี้จะนับถือพระศิวะ และพระนางอุมาหรือกาลีไปพร้อมกัน

๓. **นิกายศักติ** (Śakti) เป็นนิกายที่นับถือพระเทวี หรือพระชายาของมหาเทพ (พระศิวะ) เช่น พระนางสรัสวดี พระนางลักษมี พระนางอุมาเจ้าแม่ทุรคา และเจ้าแม่กาลี นิกายนี้ถือว่าพระชายาของมหาเทพเหล่านี้เป็นผู้ทรงกำลังหรืออำนาจของเทพสามีไว้ จึงเรียกว่า ศักติ (Power) นิกายนี้เป็นที่นิยมในรัฐเบงกอล และรัฐอัสสัม เป็นต้น

๔. **นิกายคณะพัทยะ** (Gaṇabadya) นิกายนี้นับถือพระพิฆเณศเป็นเทพเจ้าสูงสุด พระพิฆเณศเป็นเทพเจ้าแห่งความกล้าหาญ และฉลาดสุขุม มีเศียรเป็นช้างรูปร่างเล็กอ้วน สมบูรณ์แต่ร่าเริง นิกายนี้มีผู้นับถือน้อย แม้แต่ในอินเดียเอง

---

[๕] ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : หจก. เอมีเทรดดิ้ง จำกัด, ๒๕๔๒.) หน้า ๒๓๑

๕. นิกายสรภัทธะ (Sarabhadh) เป็นนิกายขนาดเล็ก ในสมัยก่อนบูชาพระอาทิตย์ (สูรยะ) มีผู้นับถือมากในอดีต แต่ปัจจุบันมีผู้นับถือน้อย นิกายนี้มีพิธีอย่างหนึ่งคือ กายตรี ถือว่ามีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ คือการกลับมาของพระอาทิตย์ผู้เป็นเจ้า มาเป็นฤาษีวิศวามิตร

๖. นิกายสมารธะ (Samārdha) เป็นนิกายที่ใหญ่พอสมควร นับถือเทพเจ้าทุกพระองค์ในศาสนาฮินดู ความเชื่อแบบนี้เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย เพราะสามารถบูชาเทพเจ้าได้ตามต้องการ

๔. อาศรม ๔ (4 Āśrams)

คำว่า อาศรม (Aśrams) ในความหมายโดยทั่วไป หมายถึง ที่อยู่อาศัยของนักบวชหรือดาบส แต่ในที่นี้หมายถึง ช่วงระยะเวลาของชีวิตที่ต้องปฏิบัติตาม ซึ่งคนในวรรณะสูงทั้งสาม คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ (เว้นศูทร) ต้องปฏิบัติตามอาศรม ๔ อย่างนี้คือ

๔.๑ พรหมจารี (Brahmacārī) คือช่วงชีวิตสำหรับการศึกษาเล่าเรียนเพื่อนำความรู้มาแสวงหาทรัพย์สมบัติทางโลก บุคคลที่อยู่ในอาศรมถือพรหมจารีต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด

๔.๒ คฤหัสถ์ (Gṛhastha) คือช่วงหาความสุขทางโลก มีครอบครัว มีบุตรธิดา แสวงหาทรัพย์สมบัติ ประกอบยัญพิธี และรับผิดชอบต่อชุมชน บุคคลที่อยู่ในช่วงนี้ คือ คฤหัสถ์

๔.๓ วนปรัสถ์ (Vanaprastha) คือ ช่วงที่จะต้องปล่อยวางวิถีชีวิตคฤหัสถ์ แล้วหันมาปฏิบัติธรรม ทำตนให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม โดยการออกไปพำนักอยู่ตามอาศรมในป่า บำเพ็ญตบะ และข้อปฏิบัติอื่นๆ ทางศาสนาอย่างเคร่งครัด

นักบวชสันยาสี บำเพ็ญพรตในป่า

๔.๔ สันยาสี (Sanyāsī) หรือ

สันนยาสี คือการปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของชาวฮินดู เป็นช่วงที่สละทุกอย่างเหลือแต่ผ้านุ่งกับภาชนะสำหรับภิกขาจารถือหม้อน้ำ เที่ยวจาริกไปทั่วทุกแห่ง

อาศรมทั้ง ๔ นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมะ (หน้าที่) อัตถะ (ทรัพย์สมบัติ) กามะ (ความรัก) และโมกษะ (การหลุดพ้น)

๕. วรรณะทั้ง ๔ (4 Castes)

ในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลนั้น ชนชาวอารยันเป็นชนชาติเดียวในโลกที่แบ่งคนออกเป็น ๔ วรรณะ ตามความเชื่ออย่างเคร่งครัด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิม วรรณะทั้ง ๔ คือ

๕.๑ กษัตริย์ (Kṣatriya) มีกำเนิดจากอกของพระพรหม ถือว่าสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ มีเครื่องแต่งกายสีแดง เป็นชนชั้นปกครอง หรือนักรบ ปัจจุบันวรรณะนี้เป็นบุคคลทั่วไป ไม่จำเป็นว่าต้องเป็นกษัตริย์ (ผู้ปกครอง) เสมอไป

๕.๒ พราหมณ์ (Brāhmaṇa)[๕] มีกำเนิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม มีเครื่องแต่งกายประจำ คือ สีขาว อันแสดงถึงความบริสุทธิ์ มีหน้าที่กล่าวมนต์ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ผู้คนโดยทั่วไป เป็นพวกศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์พระเวท เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า

๕.๓ แพศย์ (Vaiśaya) มีกำเนิดจากสะโพก (บางแห่งว่าเกิดจากตัก) ของพระพรหม มีเครื่องแต่งกายประจำ คือ สีเหลือง เป็นพวกแสวงหาทรัพย์สมบัติ จัดเป็นพวกพ่อค้า วาณิช ทำเกษตรกรรม เป็นพลเรือนโดยทั่วไป

๕.๔ ศูทร (Sūdra) มีกำเนิดจากฝ่าเท้าของพระพรหม มีเครื่องแต่งกาย คือ สีดำหรือสีอื่นๆ ที่ไม่มีความสดใส เป็นกรรมกร มีอาชีพชั้นต่ำ เป็น

---

[๕] ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและศาสนาเชนถือว่า วรรณะกษัตริย์เป็นวรรณะที่ ๑ ปัจจุบันในอินเดีย วรรณะพราหมณ์เลื่อนเป็นวรรณะที่ ๑ แทน ส่วนวรรณะกษัตริย์เป็นวรรณะที่ ๒ เชื่อกันว่าเริ่มเปลี่ยนแปลงสมัยหลังพุทธกาล ๑,๒๐๐ ปี ครานที่พราหมณ์ปฏิรูปศาสนาของตนให้ทันสมัยและต่อสู้กับพุทธศาสนาอย่างเอาจริงเอาจัง

ที่ดูถูกในสังคม

นอกนั้นยังมีวรรณะพิเศษอีกพวกหนึ่ง ที่ไม่ถูกจัดเข้าพวกนั้นคือ จัณฑาล หรืออธิศูทร (Adhisudra) หรือหริชน (Harijan) เป็นวรรณะที่ต่ำต้อยที่สุดที่ไม่ได้รับอภิสิทธิ์ใดๆ จากสังคม มีสถานะต่ำยิ่งกว่าสัตว์บางจำพวก พวกวรรณะจัณฑาลกล่าวกันว่ามาจากพวกที่แต่งงานข้ามวรรณะ ลูกที่ออกมาจึงกลายเป็นจัณฑาล ความจริงทฤษฎีนี้ไม่ถูกต้องเสมอไป เพราะว่ามีตัวอย่างมากมายที่คนแต่งงานข้ามวรรณะแล้วยังมีหน้ามีตาทางสังคม ปัจจุบันวรรณะนี้มีหลายร้อยล้านคนในอินเดีย

ครั้นมาถึงสมัยพุทธกาล ระบบวรรณะได้ถูกลดความสำคัญลงไปเกือบหมด เพราะผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามาจากวรรณะทั้ง ๔ และมีความเท่าเทียมกันในพระธรรมวินัยดังพุทธดำรัสที่ตรัสว่า[๖] *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสังกัดวรรณะต่างกัน มาจากหลายแว่นแคว้น เปรียบประดุจมหานที (คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ) เมื่อไหลรวมลงเป็นมหาสมุทร ย่อมละทิ้งชื่อเดิมฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (กุลบุตรมาจาก) วรรณะทั้ง ๔ คือ **กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อละบ้านเรือนออกบวชในพระธรรมวินัยที่ตถาคตตรัสไว้ดีแล้ว ย่อมละทิ้งชื่อโคตรเดิมของตน กลายเป็นสมณะศากยบุตร สมาชิกสังคมสงฆ์เท่าเทียมกันฉันนั้น"*

การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนฝนที่มาชำระล้างความสกปรกโสมมของพื้นดินให้สะอาด ทำให้สังคมอินเดียมีความเท่าเทียมกันมากขึ้น บัณฑิต ยวาหระลาล เนห์รู อดีตนายกรัฐมนตรีกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า *"พระพุทธองค์เป็นนักปฏิวัติสังคมอินเดียคนสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ เป็นผู้นำความสดชื่นมาให้มหาชนทุกหมู่เหล่า"* แต่การปฏิวัติสังคมครั้งนี้ เป็นชนวนสร้างความไม่พอใจแก่พวกพราหมณ์ที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ จึงหาโอกาสทำลายพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

---

[๖] องฺ. อ. ๒๓ / ๑๐๙ / ๑๕๔

๖. ปรัชญา ๖ สำนัก (6 Theories)[๗]

ก่อนยุคพุทธกาลเล็กน้อย ชมพูทวีปเป็นสถานที่ผลิตนักคิด นักโต้วาที นักปรัชญาเมธี นักการศาสนามากมาย บางลัทธิ หรือบางสำนักเสนอแนวคิดขึ้นมาเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง บางลัทธิเสนอแนวคิดแล้วก็ไม่เป็นที่ยอมรับ และเงียบหายไปในที่สุด ในบรรดานักคิด นักปรัชญามากมายในสมัยนั้นมีเพียง ๖ ลัทธิเท่านั้นที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางคือ

๑. ลัทธิเวทานตะ (Vedānta) ลัทธินี้แปลว่า ตอนสุดท้ายแห่งพระเวท โดยแสดงว่าความจริงอย่างแท้จริงมีอยู่สิ่งเดียวคือปรมาตมัน ปรมาตมันแตกตัวจากอาตมัน คือวิญญาณของบุคคล สถิตย์อยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน เพียงแต่เขาอาจจะไม่ทราบเท่านั้น หลักการนี้พุทธศาสนามหายานก็นำไปใช้ โดยกล่าวว่ามนุษย์ทุกคนมีธาตุแห่งความเป็นพุทธะอยู่แล้วในตัวทุกคน ลัทธินี้เป็นระบบปรัชญาที่เกิดจากอุปนิษัท โดยอุปนิษัทเรียกร้องศรัทธา ส่วนเวทานตะเรียกร้องเหตุผลจากมนุษย์ ปรัชญาหลักของเวทานตะคือความไม่รู้เท่าทันความจริงที่ว่า จิตของเราแต่ละคนเป็นอาตมัน เป็นอย่างเดียวกับจิตของพรหมคือปรมาตมัน คนเราจึงกระทำกรรมถือกรรมต่างๆ เป็นตัวตนของเขา ดังนั้นจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกนี้ เมื่อใดกำจัดอวิชชา ความไม่รู้ให้หมดไปแล้ว อาตมันจะเข้ารวมกับปรมาตมัน คนที่สำเร็จจะกลายเป็นพรหม ลัทธินี้รวบรวมโดยฤาษีอวยาส

๒. ลัทธินยายะ (Nyāya) แปลว่า เข้าไปในธรรม เป็นหลักการค้นคว้าหาความจริงอย่างอนุมาน และพิจารณาเรื่องทุกข์ ชาติ พฤติกรรมโทษ พร้อมทั้งอวิชชา ซึ่งนยายะสอนให้ปลดเปลื้อง ตั้งแต่ปลายไปหาต้น แล้วจะบรรลุความหลุดพ้น วาตสยายนะอาจารย์สอนชื่อดังของลัทธินี้ กล่าวว่า "*อวิชชา คือ ความไม่รู้ นำมาซึ่งความเกาะเกี่ยว ความแห้งแล้ง ความริษยา ความเห็นผิด ความประมาท อหังการ และความโลภตามลำดับ*

---

[๗] ราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘.

บุคคลผู้มีอวิชชา ย่อมประกอบประทุษกรรมต่างๆ มีการลักขโมย ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น นี้เป็นอกุศลทั้งสิ้น บุคคลใดมีความประพฤติดีรู้จักให้ทาน มีความเมตตา กรุณา มีความซื่อสัตย์ บำเพ็ญประโยชน์ พูดจามีสาระ ย่อมได้ชื่อว่าประกอบกุศลกรรม การเกาะเกี่ยวชีวิต ทำให้มีการเกิด และนำมาซึ่งความทุกข์ อุปมาว่า อาหารที่คลุกเคล้าด้วยน้ำผึ้งและยาพิษก็ควรทิ้งไปให้หมด เพราะเป็นสุขที่เจือด้วยทุกข์" ลัทธินี้รวบรวมโดยท่านฤาษีโคตมะ ซึ่งมีชื่อพ้องกับพระพุทธเจ้า และหลักคำสอนคล้ายคลึงอย่างมาก

๓. **ลัทธิไวเศษิกะ** (Vaiśeṣika) เป็นแนวคิดของพราหมณ์ชื่อว่า กนาทะ (Kanāda) ลัทธินี้สอนว่าโลกเกิดจากพลังอันมองไม่เห็น ที่สืบมาจากกรรมในภพก่อน แต่มีจิตอันยิ่งใหญ่ที่สุดคือ ปรมาตมัน เป็นใหญ่อยู่ในสากลโลก จิตอันยิ่งใหญ่นี้แยกเป็นวิญญาณ ส่วนบุคคล เรียกว่า ชีวาตมัน ปรมาตมันเป็นอมตะ ไม่มีต้นไม่มีปลาย ไม่มีการทำลายแตกดับ แผ่ซ่านทั่วไปโดยปราศจากรูปร่าง และเป็นผู้สร้างสากลโลกขึ้น

๔. **ลัทธิสางขยะ** (Sāṅkhya) มาจากคำว่า สังขยา แปลว่า การนับ ก่อตั้งโดยกบิลมุนี (Kapilamunī) เป็นลัทธิที่มีอิทธิพลมากพอสมควรในยุคก่อนพุทธกาล แนวปรัชญาของลัทธินี้อยู่ในประเภททวินิยม คือสองส่วน โดยชี้ให้เห็นว่าปุรุษะถูกขังอยู่ในประกฤติ จึงได้ประกอบกรรมอันนำมาซึ่งความทุกข์ เมื่อทราบดังนี้แล้วจึงต้องพยายามหาทางถอนวิญญาณของตนออกจากวัตถุธาตุทั้งมวล เพื่อเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิญญาณสากล หรือปรมาตมันต่อไป

๕. **ลัทธิโยคะ** (Yoga) ก่อตั้งโดยฤาษีปตัญชลี (Patañjalī) ในยุคต้น ฝึกบำเพ็ญตบะ โดยหวังไปทางโลกิยสุข ต่อมาฝึกเน้นหนักไปในทางทำจิตให้สะอาด เพื่อจะได้รวมกับพระพรหมในโอกาสต่อไป คำว่า โยคะ แปลว่า การดับพฤติของจิต หรือสกัดกั้นความเคลื่อนไหวของจิต ลัทธินี้ให้หลักการไว้ว่าจิตมักจะแสดงอาการให้เห็น ๔ ลักษณะ คือ ๑. **พุทธะ** ความเข้าใจหรือแน่วแน่ ๒. **จิต** ความตริตรอง ๓. **สมฤติ** ความระลึกทรงจำ ๔. **อหังการ** ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ จิตมี ฤติ ๔ ประการ คือ ๑. ประมาณ

ความวิปลาส ๒. ความสมมติผิด ๓. ความหลับ และ ๔. ความระลึกความทรงจำ วิธีการของโยคะคือบังคับการระบาย และตั้งลมหายใจเข้าออก เพ่งบางส่วนของร่างกายให้เกิดสมาธิ ต้องมีความข่มการดิ้นรนให้หมดไป โดยตั้งใจเพ่งพระอิศวรเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นบุรุษ หรืออาตมัน อันพ้นแล้วจากกรรมหรือความเสื่อมเสียทั้งปวง มีทางเข้าถึงโยคะ ๘ สาย การปฏิบัติโยคะนี้ต้องปฏิบัติเป็นขั้นๆ ไป และจะเกิดความสำเร็จเป็นขั้นๆ เช่นกัน บางครั้งอาจเกิดมีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ขึ้นมา ซึ่งเป็นผลพลอยได้ แต่เป้าหมายที่แท้จริงเพื่อการดับพฤติของจิต ปัจจุบันลัทธินี้ยังคงแพร่หลาย แม้ในเมืองไทยเราเอง ก็มีการเปิดหลักสูตรโยคะอยู่ทั่วไป

๖. ลัทธิมิมางสา (Mimāṅsā) เป็นปรัชญาของนักบวชคนหนึ่งนามว่า ไชมินิ (Jaimini) ลัทธินี้มีหลักคล้ายโยคะมาก ผิดกันเฉพาะตอนที่สอนให้ทำพิธีต่างๆ ไม่ได้สอนให้ใช้การเพ่งด้วยการคิดอันเป็นหลักของโยคะ โดยไชมินิ ผู้ก่อตั้งศึกษาตามแนวลัทธิโยคะมาอย่างดี และมาปรับปรุงเพิ่มเติมเป็นบางส่วน

๗. ครูทั้ง ๖ (6 Gurus)

ยุคก่อนพุทธกาลเล็กน้อย มีคณาจารย์เจ้าลัทธิตั้งสำนักสั่งสอนอยู่กว่า ๖๐ สำนัก แต่มีเพียงครู ๖ ท่านหรือ ๖ สำนักเท่านั้น ที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ บางสำนักมีมาก่อนและบางท่านร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ หลักฐานเกี่ยวกับเจ้าลัทธิเหล่านี้ได้จากพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยทั้ง ๖ ท่านต่างเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงพอสมควร แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดจนถึงปัจจุบัน คือ นิครนถ์ นาฏบุตร หรือมหาวีระ ศาสดาของศาสนาเชน ซึ่งจะได้กล่าวย่อๆ แต่ละลัทธิดังนี้[๙]

๗.๑ เจ้าลัทธิปูรณะ กัสสปะ (Pūraṇa Kassapa)

ปูรณะ กัสสปะหรือปุราณะ กัสสปะท่านนี้ เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงท่าน

---

[๙] อุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.** (พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๓๓), หน้า ๖๖.

หนึ่งในบรรดาครูทั้ง ๖ ในหนังสือสุมังคลวิลาสินีของพระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์ผู้เรืองนามราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ กล่าวว่า ท่านผู้นี้เกิดในตระกูลวรรณะพราหมณ์ โตขึ้นออกบวชแบบลัทธินิยมการนุ่งลมห่มฟ้า หรือเปลือยกาย ในวัยเด็กเป็นคนรับใช้ในตระกูลที่มีคนรับใช้ ๙๙ คน รวมปูรณะอีกคนหนึ่งเป็น ๑๐๐ พอดี จึงเรียกว่า ปูรณะ (แปลว่าเต็ม) แต่มีบางมติแย้งว่า คำว่าปูรณะ มาจากการบำรุงรุโพธิญาณมากกว่า เป็นเรื่องยากที่คนวรรณะพราหมณ์จะลดตัวมาเป็นเด็กรับใช้ ท่านผู้นี้มีคำสอนที่ว่า "*วิญญาณนิ่งอยู่เฉยๆ ไม่ทำงานอะไร แต่ร่างกายต่างหากทำงาน วิญญาณจึงไม่ต้องรับผิดชอบต่อผลบุญและบาปที่ร่างกายทำไว้และกล่าวว่า บุญไม่มี บาปไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ทำเองก็ดีให้ผู้อื่นทำก็ดี ย่อมไม่มีผล สิ่งใดก็ตามที่ได้ทำลงไปแล้ว ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เท่ากับว่าไม่ได้ทำ ไม่มีบุญหรือบาปเกิดขึ้น ทฤษฎีนี้เรียกว่า* ***อกริยทิฏฐิ*** *คือการกระทำที่ไม่มีผล หรือไม่เชื่อในผลของกรรม*" ซึ่งค้านกับคำสอนของพระพุทธองค์ที่กล่าวว่า กายกับจิตเป็นสิ่งที่เนื่องถึงกัน แยกกันไม่ได้ ทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น

๗.๒ เจ้าลัทธิมักขลิ โคสาล (Makkhali Gosāla)

ท่านผู้นี้เป็นบุตรพราหมณ์มักขลิ มารดาชื่อภัททา ณ หมู่บ้านสาลวัน ใกล้เมืองสาวัตถี พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า คำว่า โคสาละ แปลว่า ผู้เกิดในคอกวัว สมัยเด็กเป็นคนรับใช้ วันหนึ่งเดินอุ้มหม้อน้ำมันไปตามถนน และด้วยความประมาท จึงลื่นล้ม เจ้านายจึงกล่าวเตือนว่า มา ขลิ แปลว่า อย่าลื่น จึงได้ชื่อว่า มักขลิ ตั้งแต่นั้นมา แต่ทฤษฎีนี้มีผู้แย้งว่าเป็นไปได้ยากที่คนวรรณะพราหมณ์จะลดตัวเป็นคนใช้ ยิ่งในสมัยก่อนพุทธกาล วรรณะยังเข้มข้นอยู่ ลัทธินี้มีความเกี่ยวเนื่องกับศาสนาเชน กล่าวคือท่านเป็นอาจารย์เจ้า

การทรมานตนของนักบวชฮินดูบางลัทธิ

ลัทธิอาชีวกะ เป็นลูกศิษย์คนแรกของศาสดา นามว่าปารศวนาถ และเคยเป็นอาจารย์ของนิครนถ์นาฏบุตรมาก่อน ลัทธินี้มีชีวิตอย่างสกปรก ไม่ยอมรับอาหารที่เขาเจาะจงถวาย ไม่รับอาหารขณะมีสุนัขอยู่ข้างๆ หรือแมลงวันตอมอยู่ เพราะถือว่าเป็นการแย่งความสุขของผู้อื่น ไม่รับประทานปลาเนื้อ ไม่ดื่มสุรา และของมึนเมา ไม่สะสมข้าวปลาอาหารยามข้าวยากหมากแพง ลัทธินี้มีคำสอนว่า *"สัตว์ทั้งหลายต้องฟื้นคืนชีพมาอีก ไม่สูญหายไปจากโลกนี้ และมีภพที่ไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไม่ว่าภพชั้นต่ำ หรือสูง สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย การกระทำไม่มี ผลของการกระทำไม่มี การกระทำที่เป็นเหตุเศร้าหมองไม่มี ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับความบังเอิญ โชควาสนา และอำนาจของดวงดาว การกระทำทุกอย่างอยู่ภายใต้ชะตากรรม อำนาจของดวงดาวมีอำนาจเหนือสิ่งใดในพิภพ แม้แต่พระเจ้ายังตกอยู่ในอำนาจของโชคชะตา"* ด้วยคำสอนแบบนี้ มักขลิโคสาลจึงจัดเข้าใน **ลัทธินัตถิกวาทะ** คือลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์[๙] และเศร้าหมอง สิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งหลายเป็นมาของมันเอง โดยมันเอง และเพื่อมันเองไม่มีใครสร้างและปรุงแต่ง แนวคำสอนนี้พระพุทธองค์ตรัสว่าไร้ประโยชน์ที่สุดในบรรดาลัทธิทั้งหลาย ลัทธินี้สืบต่อกันมาไม่นานก็สูญหายไป

๗.๓ เจ้าลัทธิอชิตะ เกสกัมพล (Ajita Kesakambala)

ลัทธินี้ก่อตั้งโดยท่านอชิตะ เกสกัมพล เป็นผู้มีชื่อเสียงก่อนพุทธกาลเล็กน้อย คำว่า **เกสกัมพล** แปลว่า ผู้มีผ้านุ่งผ้าห่มที่ทำด้วยผม เป็นผ้าที่หยาบและน่าเกลียด มีแนวความคิดที่รุนแรงคัดค้านทุกลัทธิรวมทั้งพุทธศาสนา ลัทธินี้สอนว่า *"ทุกสิ่งทุกอย่างขาดสูญ ไม่มีคน ไม่มีสัตว์ ไม่มีมารดาบิดา ทำอะไรก็สักแต่ว่าทำเท่านั้น การบูชาบวงสรวงก็ไร้ผล การเคารพนับถือผู้ควรเคารพก็ไร้ผล โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี สัตว์ตายแล้วขาดสูญ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อตายแล้วก็จบที่ป่าช้า ไม่มีอะไรเกิดอีก บาป*

---

[๙] ที. สี. ๙ / ๙๕ / ๕๐

บุญคุณโทษไม่มี การทำบุญคือคนโง่ การแสวงหาความสุขจึงเป็นสิ่งที่ควรทำ ความสุขที่ได้มาจากการปล้นสะดมภ์ ย่องเบา เผาบ้านสังหารชีวิตก็ควรทำ" ลัทธินี้หนักไปในทางวัตถุนิยมยิ่งกว่าลัทธิใด เป็นลักษณะ**อุจเฉททิฏฐิ** หรืออุจเฉทวาทะ ที่เชื่อว่าตายแล้วขาดสูญ

๗.๔ เจ้าลัทธิปกุธะ กัจจายนะ (Pakudha Kaccāyana)

ลัทธินี้ก่อตั้งโดย ปกุธะ กัจจายนะ หนึ่งในคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง เล่ากันว่าท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ สมัยเด็กมีความสนใจทางศาสนาเป็นอย่างมาก โตขึ้นจึงออกบวชแสวงหาโมกขธรรม จนบรรลุธรรมที่มุ่งหวังแล้วสั่งสอนจนกลายเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียง ลัทธินี้สอนว่า[๑๐] "*สรรพสิ่งและสรรพสัตว์สร้างขึ้นมาจากมูลธาตุ ๗ ชนิดคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และวิญญาณ สิ่งเหล่านั้นเป็นอิสระในตัวเอง ไม่มีสิ่งใดให้ผลเนื่องถึงสิ่งใด ทุกอย่างเป็นอัตถิภาวะของตนเอง ทุกอย่างเป็นอนันต์สำหรับตัวเองด้วย และไม่ได้เกิดขึ้นจากการกระทำหรือใครเนรมิต เป็นสภาพที่ยั่งยืนตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่อาจให้สุข ทุกข์ ผู้ฆ่า ผู้ถูกฆ่า บาปกรรมจากการฆ่าจึงไม่มี เป็นแต่เพียงสภาวะที่แทรกเข้าไปในวัตถุทั้ง ๗ เท่านั้น*" ความเห็นของปกุธะ กัจจายนะจึงจัดเป็น สัสสตทิฏฐิ คือ เห็นว่าโลกเที่ยง ซึ่งเป็นแนวคำสอนที่ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา

๗.๕ เจ้าลัทธิสัญชัย เวลัฏฐบุตร (Sañjaya Velaṭṭhaputra)

ท่านสัญชัย เป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่งในสมัยพุทธกาล พระอัครสาวก คือ อุปติสสะ (พระสารีบุตร) และโกลิตะ (พระโมคคัลลานะ) ก็เคยอยู่กับท่าน เป็นเจ้าลัทธิของพวกปริพพาชกตั้งสำนักเผยแผ่ธรรมที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ชาวมคธเป็นจำนวนมากต่างนับถือในเจ้าลัทธินี้ แต่เมื่อพระอัครสาวกทั้งสอง และศิษย์ ๒๕๐ คนจากลาไปจึงกระอักเลือดจนถึงมรณกรรม ท่านสัญชัยมีแนวคำสอนกลับกลอกเอาแน่นอนไม่ได้ ไม่สามารถบัญญัติอะไรตายตัว เพราะกลัวผิดบ้าง ไม่รู้บ้าง โดยมีคำสอนว่า

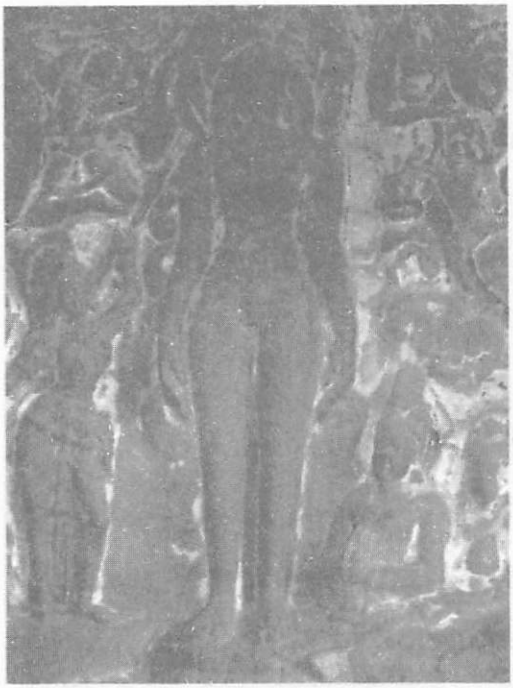
[๑๐] เสฐียร พันธรังษี. **พุทธประวัติมหายาน (พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่)**. (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๔, บริษัท ส่องศยามจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๙.

"ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ มีก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง โลกนี้โลกหน้าไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ จะว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีทั้งสองอย่าง วิญญาณไม่มี จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ มีก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ทั้งสองอย่าง" ทฤษฎีของท่านสัญชัยจึงฟังดูยาก หาความแน่นอนไม่ได้ พูดซัดส่ายไปมาเหมือนปลาไหล จึงเรียกว่า **อมราวิกเขปะ** หมายถึง พูดซัดส่ายเหมือนปลาไหล ในกรดังคสูตรจึงกล่าวประณามว่าเป็นลัทธิคนตาบอด ไม่สามารถนำตนและผู้อื่นให้เข้าถึงความจริงได้ มีปัญญาทราม โง่เขลาไม่กล้าตัดสินใจใดๆ ได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากไม่รู้จริงอย่างถ่องแท้

๗.๖ เจ้าลัทธินิครนถ์ นาฏบุตร หรือศาสดามหาวีระ (Mahāvīra)

ก่อนพุทธกาลราว ๔๓ ปี นิครนถ์ นาฏบุตร หรือมหาวีระ (Mahāvīra) เป็นศาสดาองค์ที่ ๒๔ ของศาสนาเชน นิครนถ์ นาฏบุตร นับเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในบรรดาครูทั้ง ๖ ตำนานกล่าวว่าเกิดที่กุณฑคาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีของกษัตริย์ลิจฉวี บิดามีนามว่าสิทธัตถะ (Siddhattha) หรือ สิทธารถะ เป็นกษัตริย์ลิจฉวีพระองค์หนึ่ง มารดาชื่อว่า ตฤศลา เนื่องจากเป็นคนกล้าหาญจึงได้ชื่อว่า มหาวีระ แปลว่า มีความแกล้วกล้า อาจหาญ ครั้นออกบวชแสวงหาโมกขธรรม ๑๒ ปีจึงบรรลุโมกษะ เมื่อได้บรรลุแล้วจึงได้นามใหม่ว่า ชินะ อันหมายถึงผู้ชนะแล้ว ศาสดาองค์แรกนามว่าฤษภเทวะ (Ṛṣbhadeva) องค์ที่ ๒๓ นามว่าปารศวนาถ (Pārsvanāth) ในขณะที่ศาสดามหาวีระเป็นองค์ที่ ๒๔ ห่างจากศาสดาปารศวนาถ ๒๕๐ ปี คำว่าศาสดาในศาสนาเชนเรียกว่า ติรถังกร แปลว่าผู้ถึงท่า คือ นิพพาน โดยมหาวีระเป็นองค์ที่ ๒๔ ได้สั่งสอนอยู่ ๓๐ ปีจึงนิพพาน หรือนิรวาน (Nirvāna) อย่างไรก็ตามมีสาวกของมหาวีระ หรือนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นจำนวนมากที่เปลี่ยนกลับมาเป็นพุทธสาวก เช่น อุบาลีคหบดี เป็นต้น เชนนับเป็นศาสนาที่ถือหลักการไม่เบียดเบียน หรืออหิงสาอย่างเอกอุ และมีแนวคิดที่ใกล้เคียงกับพุทธศาสนา แม้แต่การสร้างพระพุทธรูป ถ้าดูอย่างผิวเผินก็ไม่เห็นความแตกต่างจากพระพุทธรูปเท่าใด ยกเว้นการเปลือยกายและมีดอกจันทน์ที่หน้าอกเท่านั้น ปัจจุบันมีเชนศาสนิกชนประมาณ ๖ ล้าน

คนทั่วอินเดีย โดยมากมีฐานะดี เพราะส่วนใหญ่เป็นพ่อค้า จุดประสงค์ของลัทธินี้เพื่อที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏฏ์ โดยเรียกว่าโมกษะ คือต้องสำเร็จเกวลัชญาณก่อน โดยสอนว่า "*การที่จะนำไปสู่โมกษะได้นั้นต้องมีแก้ว ๓ ดวงคือ มีความเห็นชอบ มีความรู้ชอบ มีความประพฤติชอบ เท่านั้น พระเจ้าเป็นเรื่องเหลวไหล พระเจ้าไม่สามารถบันดาลทุกข์สุขให้ใครได้ ทุกข์สุขเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากกรรม การอ้อนวอนก็เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ไม่มีสาระ*" ลัทธินี้ถือว่าการบำเพ็ญตนให้ลำบาก คือ อัตตกิลมถานุโยค ถือเป็นทางนำไปสู่การบรรลุธรรมที่เรียกว่าโมกษะ ผู้ที่ฝึกฝนดีแล้วย่อมไม่หวั่นไหวต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดทางกาย วาจา ใจ กล่าวกันว่าท่านมหาวีระ บำเพ็ญขันติธรรมเป็นเวลานาน โดยไม่ขยับเขยื้อนไปไหน จนเถาวัลย์ขึ้นพันรอบกายท่าน

รูปปั้นมหาวีระ ศาสดาศาสนาเชน

นอกจากนี้นักบวชเชนยังต้องรักษาศีล ๕ ข้ออย่างเคร่งครัด คือ ๑. เว้นจากการฆ่าสิ่งที่มีชีวิตรวมทั้งพืชด้วย ๒. เว้นจากการพูดเท็จ ๓. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๔. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๕. ไม่ยินดีในกามวัตถุ และศาสนิกชนเชนต้องรักษาศีล ๑๒ ข้ออย่างเคร่งครัดเช่นกัน คือ ๑. เว้นจากการทำลายสิ่งที่มีชีวิต ๒. เว้นจากการพูดมุสา ๓. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๔. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๕. มีความพอใจในความปรารถนาคือพอใจในสิ่งที่ตนมี ๖. เว้นจากอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความชั่ว เช่นการเที่ยวเตร่ ๗. รู้จักประมาณในการใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภค ๘. เว้นจากทางที่ก่อให้เกิดอาชญา

ให้ร้าย ๙. ไม่ออกพ้นเขตไม่ว่าทิศใดทิศหนึ่งยามบำเพ็ญพรต ๑๐. บำเพ็ญพรตทุกเทศกาล ๑๑. อยู่จำอุโบสถศีล ๑๒. ให้ทานแก่พระ (เชน) และต้อนรับแขกผู้มาเยือน

ต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน ๒๔๐ ปี ศาสนาเชนได้แตกออกเป็น ๒ นิกายคือ **๑. นิกายทิฆัมพร** (Dighambar) ยังถือวินัยอย่างเคร่งครัดเหมือนเดิม โดยไม่นุ่งผ้า เปลือยกาย เป็นต้น **๒. นิกายเศวตัมพร** (Śvetambar) นุ่งขาวห่มขาว ไว้ผมยาวแต่งตัวสะอาดสะอ้าน และคบหากับผู้คนมากกว่านิกายเดิม ที่เน้นการปลีกตัวอยู่ต่างหาก

๘. ยุคมหากาพย์ (Mahākāvya Period)

ยุคนี้เกิดหลังจากที่เผ่าอารยันได้ตั้งรกรากอย่างมั่นคงแล้วในชมพูทวีป แต่ก็ยังมีการรบพุ่งอยู่กับชนเผ่าพื้นเมือง ก่อนพุทธกาลไม่นานนักได้เกิดวรรณกรรมที่สำคัญขึ้น ๒ เรื่องคือ **รามายณะ** (Rāmāyaṇa) และ **มหาภารตะ** (Mahābhārata) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อชาวอินเดียในปัจจุบันโดยเฉพาะชาวฮินดู และคำว่า ภารตะ ได้กลายมาเป็นชื่ออย่างเป็นทางการอีกชื่อหนึ่งของอินเดีย ด้วยอาศัยอิทธิพลจากวรรณกรรมเรื่องนี้

๘.๑ รามายณะ

เป็นวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่เรื่องหนึ่งของอินเดีย และยังแพร่ไปสู่หลายประเทศในเอเชีย เช่น ในเมืองไทยเรียกว่า รามเกียรติ์ ในลาวเรียกว่า พระลักษมณ์ พระราม ในอินโดนีเซียเรียก รามายณะ นอกนั้นยังแพร่หลายไปยังประเทศกัมพูชา สิงคโปร์ มาเลเซีย พม่า และเนปาล เรื่องนี้แต่งโดย **ฤาษีวัลมีกิ** (Valmīki) นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเป็นการรุกรานต่อพวกมิลักขะของพวกอารยัน โดยมีพระรามอันเป็นตัวแทนชาวอารยัน กับยักษ์ราวณะตัวแทนฝ่ายมิลักขะ คำว่า รามายณะ แปลว่า[๑๑] การไปของพระราม

---

[๑๑] กรุณา - เรืองอุไร กุศลาสัย. **ภารตวิทยา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพ : บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๘.

ซึ่งหมายถึง การบุกป่าฝ่าดงของพระรามในการติดตามหานางสีดา เป็นวรรณกรรมยาวเป็นที่สองรองลงมาจาก มหาภารตะ มีโศลก ๒๔,๐๐๐ บท แบ่งออกเป็น ๗ กัณฑ์

เรื่องย่อของรามายณะกล่าวถึง **ท้าวทศรถ** (Daśaratha) แห่งเมืองอโยธยา (Ayodhyā) มีพระมเหสี ๓ พระองค์ แต่ที่ปรากฏชื่อมี ๑ พระองค์ คือ **พระนางไกเกยี** (Kaikeyī) มีพระโอรส ๑ พระองค์คือ เจ้าชายภรัต (Bharat) พระมเหสีองค์ที่ ๒ มีพระโอรส ๒ พระองค์คือ พระราม (Rāma) และพระลักษมณ์ (Lakṣmaṇa) ส่วนพระมเหสีอีกองค์ไม่ได้ระบุว่ามีโอรสหรือธิดา เมื่อเจ้าชายภรัตประสูติใหม่ๆ ท้าวทศรถพอพระทัยมากจึงได้ประทานพรแก่นางไกเกยี เมื่อเจ้าชายภรัตโตขึ้นพระนางจึงขอพรคือพระราชบัลลังก์จากพระเจ้าทศรถ พระองค์จำยอมเพราะเคยประทานพรไว้ พระราม และพระลักษมณ์จึงต้องไปสู่ป่า ตามคำสั่งของพระบิดา พร้อมนางสีดาผู้เป็นชายา ทั้งสามชีวิตอาศัยที่ภูเขาวินธยะ ต่อมา สุรภนกะ น้องสาวของยักษ์ราวณะ (ไทยเรียกว่า ท้าวทศกัณฐ์) แห่งกรุงลังกา มาเห็นพระลักษมณ์เข้า จึงเกิดความเสน่หารักใคร่ พยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะให้ได้ตามความปรารถนา แต่พระลักษมณ์ไม่ชอบและพยายามหาทางบ่ายเบี่ยง ฝ่ายนางก็ไม่ลดละความพยายาม ด้วยความโมโหพระลักษมณ์จึงตัดจมูกนางด้วยดาบ สร้างความโกรธแค้นให้กับราวณะผู้พี่ชายอย่างมาก จึงให้ลูกน้องแปลงร่างเป็นกวางมาหลอกล่อพระรามไป แล้วทำเลียนเสียงเหมือนพระรามร้องขอให้คนไปช่วย พระลักษมณ์จึงออกตามหา เหลือแต่นางสีดาที่กระท่อมเพียงคนเดียว เมื่อได้จังหวะจึงจับนางสีดาไปกรุงลังกา พระราม

พระลักษณ์ นางสีดา และพระราม

และพระลักษมณ์กลับมาไม่พบนางจึงออกตามหา ได้เจอกับสุกรีวะ หัวหน้าลิงซึ่งมีลูกน้องชื่อดังคือ หนุมาน พวกเขาสัญญาจะช่วยตามหานางสีดา เมื่อทราบว่าถูกลักพาตัวไป กองทัพลิงจึงสร้างสะพานไปยังกรุงลังกา แล้วแย่งนางสีดากลับมาสำเร็จ ยักษ์ราวณะถูกฆ่าตาย ทั้งหมดกลับไปครองราชย์ที่เมืองอโยธยา (Ayodhyā) อย่างมีความสุข

เรื่องราวของรามายณะหรือรามเกียรติ์นี้มีลักษณะคล้ายกับเรื่องราวในชาดกทางพุทธศาสนาเรื่อง ทสรถชาดกเป็นอย่างมาก จึงเป็นไปได้เช่นกันที่ศาสนาฮินดูได้หยิบยืมไปปรุงแต่งใหม่ กลายเป็นเรื่องราวรามายณะดังกล่าวมา การดึงเอาเรื่องราวทางพุทธศาสนาไปเป็นส่วนหนึ่งของฮินดูไม่ใช่เรื่องใหม่แต่อย่างใด ได้เคยกระทำแล้วหลายครั้ง ดังเช่นเรื่องการนำพระพุทธเจ้าไปเป็นอวตารปางหนึ่งของวิษณุเป็นต้น (ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า) เรื่องราวของทสรถชาดกมีความย่อว่า[๑๒]

อดีตกาลนานมาแล้ว พระเจ้าทสรถเสวยราชสมบัติที่นครพาราณสี ทรงมีพระมเหสี ๑ พระองค์มีพระโอรส ๒ พระองค์นามว่า เจ้าชายราม และเจ้าชายลักษมณ์ มีพระธิดา ๑ พระองค์นามว่าสีดา ต่อมาพระมเหสีได้สิ้นพระชนม์ลง พระองค์จึงสถาปนาหญิงอื่นมาเป็นมเหสีแทน ต่อมาพระนางได้พระโอรสนามว่าเจ้าชายภรัต สร้างความปลื้มปีติให้แก่พระเจ้าทสรถมากถึงกับเอ่ยปากให้พรต่อพระมเหสีใหม่ให้ขอพรได้ตามประสงค์ เมื่อพระโอรสเจริญวัยขึ้น พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้พระโอรสของพระนาง พระองค์ไม่อาจเปลี่ยนคำที่ได้ตรัสไว้ จึงให้พระโอรส และธิดาเสด็จไปอยู่ป่า และเมื่อพระองค์สวรรคตแล้วจึงกลับมายึดเอาบ้านเมืองคืน พระโอรสและพระธิดาจำต้องออกไปอยู่ป่าเป็นเวลา ๑๒ ปี ต่อมาพระเจ้าทสรถได้สวรรคต อาณาประชาราษฎร์ต่างปรารถนาให้เจ้าชายรามกลับพระนคร ดังนั้นเจ้าชายราม เจ้าชายลักษมณ์ และเจ้าหญิงสีดาจึงเสด็จกลับพระนคร โดยมีท้าวภรัตต้อนรับพระเชษฐาเป็นอย่างดี แล้วมอบราชสมบัติแห่งกรุงพาราณสีให้

---

[๑๒] ขุ. ชา. ๒๗ / ๑๔๖๓ / ๒๘๖

เจ้าชายรามปกครองต่อมา

พระพุทธองค์ตรัสสรุปชาดกเรื่องนี้ว่า "*ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าทสรถ คือพระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดา คือพระนางสิริมหามายา เจ้าหญิงสีดา คือพระมารดาราหุล (พระนางยโสธรา) เจ้าชายภรัต คืออานนท์ ส่วนเจ้าชายลักษมณ์ คือพระสารีบุตร*" ฉะนี้

๘.๒ มหาภารตะ

เป็นมหากาพย์เรื่องใหญ่ที่สุดของอินเดีย มีโศลกมากถึง ๑๐๐,๐๐๐ บท แบ่งเป็นบรรพได้ ๑๘ บรรพ มหาภารตะเป็นเรื่องที่กล่าวถึงการทำสงครามกันระหว่างพี่น้องสองตระกูล คือ ตระกูลเการพ และปาณฑพ ซึ่งทั้งสองตระกูลต่างสืบเชื้อสายมาจากท้าวภรัตเหมือนกัน การทำสงครามขับเคี่ยวกัน ณ ทุ่งกุรุเกษตรเป็นเวลา ๑๘ วัน สุดท้ายตระกูลฝ่ายธรรม คือ ปาณฑพเป็นฝ่ายชนะ เรื่องนี้แต่งโดยมหาฤาษีเวทวยาส หรือ กฤษณะไทวปายน มีเรื่องย่อว่า

ณ แควันกุรุ (เมืองนิวเดลลีปัจจุบัน) มีเมืองหลวงชื่อหัสตินปุระ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา มีพระราชา พระนามว่า วิจิตรวิริยะ (Vicitraviriya) มีโอรส ๒ พระองค์ พระองค์แรกทรงนามว่า ธฤตราษฏร์ (Dhṛtaraṣtra) ซึ่งมีพระเนตรบอด พระองค์ที่ ๒ นามว่า ปาณฑุ (Pāṇḍu) ตามกฎมณเฑียรบาลผู้ไม่สมประกอบไม่สามารถครองบัลลังก์ได้ ต่อมาราชสมบัติจึงตกเป็นของเจ้าชายปาณฑุ เจ้าชายธฤตราษฏร์นั้นมีพระโอรส ๑๐๐ พระองค์ เป็นต้นตระกูลเการพ ส่วนเจ้าชายปาณฑุมีโอรสเพียง ๕ พระองค์เท่านั้น นั่นก็คือ ยุทธิสถิระ (ยุธิษเฐียร) ภีมะ อรชุน นกุล และ

อรชุนควบม้าออกรบ

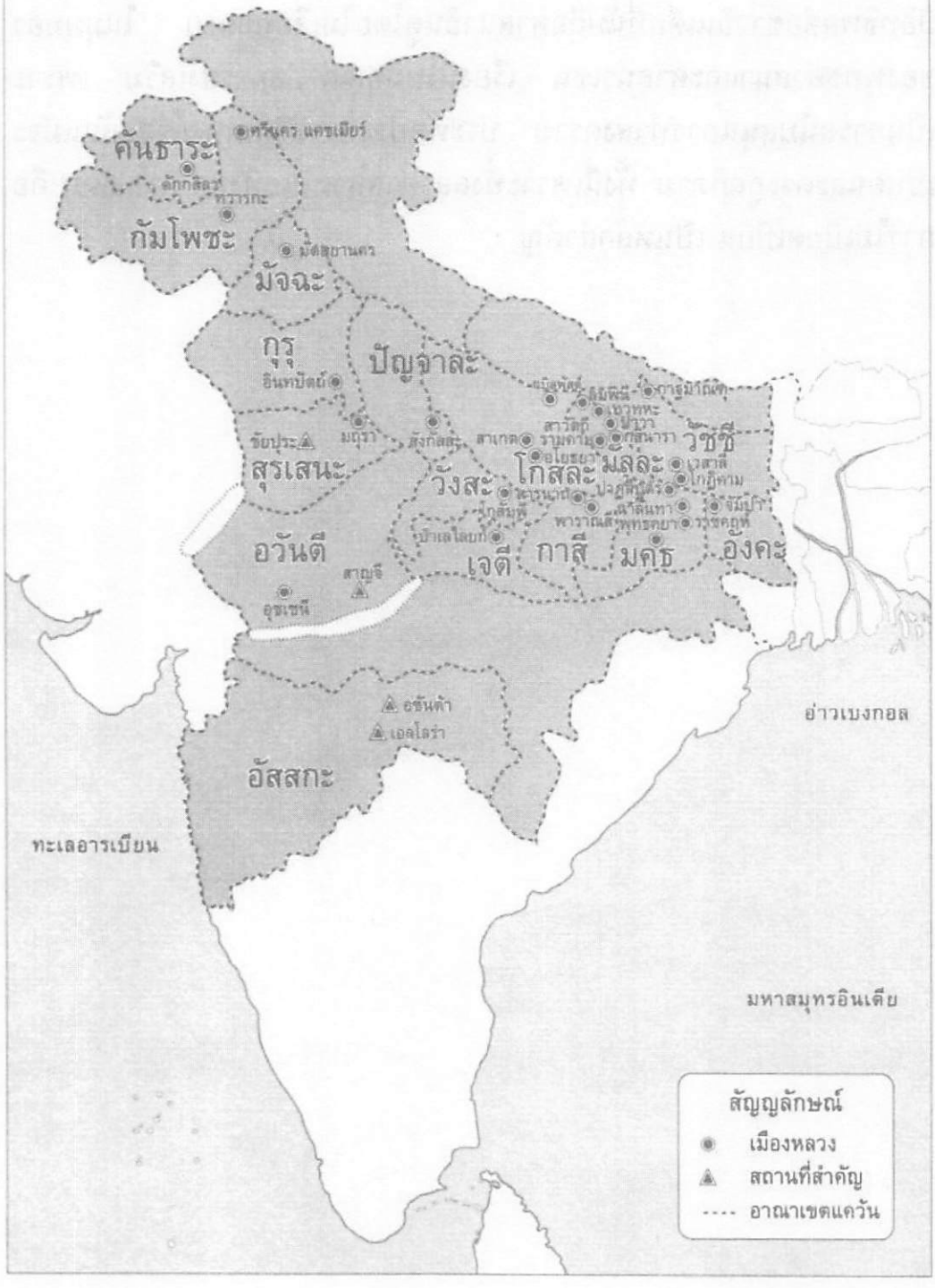
สหเทวะ เป็นต้นตระกูลปาณฑพ เมื่อเจ้าชายปาณฑุสิ้นพระชนม์ลง เจ้าชายธฤตราษฎร์ผู้มีพระเนตรบอดดูแลอาณาจักรไปพลางก่อน ทั้งโอรสและนัดดา ๑๐๕ พระองค์ ได้รับการศึกษาศิลปวิทยาอย่างดี เมื่อเห็นว่าทรงเจริญวัยแล้ว พระองค์จึงมอบราชสมบัติให้เจ้าชายยุธิษเฐียรซึ่งไม่ใช่พระโอรสของพระองค์ เจ้าชายยุธิษเฐียรนั้นได้ปกครองบ้านเมืองทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมเป็นอย่างดี สร้างความไม่พอใจให้แก่พระกุมารทั้ง ๑๐๐ องค์ ที่พระบิดายกสมบัติให้คนอื่น เจ้าชายทุรโยธน์ผู้เป็นเจ้าชายองค์โตในบรรดา ๑๐๐ พระองค์ ทรงอิจฉาจึงคิดลอบปลงพระชนม์เจ้าชายยุธิษเฐียรในงานเทศกาลโดยลักลอบวางเพลิง แต่แผนการไม่สำเร็จเมื่อฝ่ายปาณฑพทราบจึงหลบหนีไปผจญภัยในป่า

ใกล้ป่าแห่งนั้นมีแคว้นหนึ่งชื่อว่า ปัญจาละ มีกษัตริย์พระนามว่า ทรุปทะ (Darupada) ทรงมีพระธิดาผู้มีสิริโฉมงดงามพระองค์หนึ่ง พระเจ้าทรุปทะสั่งให้มีพิธีสยมพร คือการเลือกคู่ให้พระธิดาโดยการแข่งขันยิงธนู การแข่งขันผ่านไปหลายวันก็ไม่มีผู้สามารถยิงธนูได้ตรงเป้า จนอรชุนน้องชายคนที่สามปลอมตัวเป็นพราหมณ์ไปแข่งขันการยิงธนูด้วย ผลสุดท้ายสามารถยิงเข้าเป้าอย่างแม่นยำ พระราชาจึงยกธิดาให้แล้วได้นำนางไปอยู่ป่าด้วยกัน และพระธิดาก็เป็นชายาของเจ้าชายทั้งห้า ฝ่ายเการพที่ครองเมืองเห็นความจำเป็นที่จะผูกมิตร จึงเชิญให้กลับนครแล้วแบ่งเมืองให้เรียกว่า นครอินทปัตถ์ (Indapattha) หรือ นครอินทรปรัสถ์ ทั้งห้าจึงตอบตกลง ต่อมาฝ่ายเการพท้าเล่นเกมส์สะกาเอาบ้านเมืองเป็นเดิมพัน ครั้งแรกฝ่ายปาณฑพพ่ายแพ้ ต้องเสียฐานะทุกอย่าง ต่อมาด้วยการขอร้องจากบิดาคือท้าวธฤตราษฎร์ ฝ่ายเการพจึงยอมมอบราชสมบัติให้ และเมื่อมีการท้าครั้งที่สองเกิดขึ้น ทั้งสองฝ่ายจึงประลองกันอีกครั้ง ครั้งที่สองฝ่ายปาณฑพยังแพ้อีก จึงต้องหนีเข้าป่าตามสัญญา ๑๓ ปี เมื่อครบแล้วจะขอแผ่นดินคืน แต่ฝ่ายเการพไม่ยอมให้ตามสัญญาพร้อมกับกล่าวว่า แผ่นดินแม้เท่าปลายเข็มก็ไม่อาจให้ได้ จึงได้ทำสงครามกันเป็นเวลา ๑๘ วัน ที่ทุ่งกุรุเกษตร ทั้งสองฝ่ายเสียไพร่พลมหาศาล สุดท้ายสงครามสิ้นสุดลงโดยชัยชนะเป็นของ

ฝ่ายปาณฑพ ท้าวยุธิษเฐียร ผู้พี่ได้ครองราชย์เป็นเวลาถึง ๓๖ ปี

มหากาพย์เรื่องมหาภารตะนี้เป็นการต่อสู้กันระหว่างฝ่ายธรรมะคือตระกูลปาณฑพ และฝ่ายอธรรมคือตระกูลเการพ แม้จะแต่งนานแล้วแต่ก็มีอิทธิพลต่อชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูโดยไม่เสื่อมคลาย ในมุมมองของพุทธศาสนาและศาสนาเชน เรื่องนี้ไม่มีคุณค่าต่อการส่งเสริม เพราะเป็นการสนับสนุนการทำสงคราม ประหัตประหารชีวิตมนุษย์ด้วยกันแม้จะเป็นคนละตระกูลก็ตาม ทั้งนี้เพราะทั้งสองศาสนาเน้นอหิงสา (Ahiṅsā) คือการไม่เบียดเบียน เป็นหลักสำคัญ

แผนที่ชมพูทวีป ทั้ง ๑๖ แคว้น

บทที่ ๒

อินเดียยุคพุทธกาล
(India during Buddha's Time)

ในยุคนี้ชนชาวอารยันเริ่มตั้งหลักแหล่งที่มั่นคงบริเวณลุ่มน้ำคงคา สินธุ และ ยมุนา พวกเขาได้ผสมผสานแต่งงานกับชาวมิลักขะเดิม จนเกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างทั้งโครงสร้างของประเพณี วัฒนธรรม รูปร่างหน้าตาของผู้คน ศาสนา และ วัฒนธรรม ในยุคนี้ศาสนาพราหมณ์ยังเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อประชาชนและผู้ปกครองอย่างสูง โดยมีพระเวท ๓ เป็นคัมภีร์หลัก โดยมีประเด็นที่สำคัญดังนี้

๑. การเมืองการปกครอง (Political System)

ชมพูทวีปยุคพุทธกาลแบ่งแคว้นออกเป็น ๑๖ แคว้นใหญ่ และ ๕ แคว้นเล็ก โดยมีผู้ปกครองประจำรัฐ อาณาจักรเหล่านี้มีการปกครองหลายรูปแบบ บางแคว้นปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ ระบอบที่มีพระราชามีอำนาจเด็ดขาด บางแคว้นปกครองระบอบสามัคคีธรรม คือ มีสภาเป็นที่ปรึกษา บางแคว้นปกครองระบอบประชาธิปไตย เช่น แคว้นมัลละ และ วัชชี แต่ส่วนมากจะเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีราชา หรือมหาราชาเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน

ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น การปกครองยังไม่ได้แบ่งออกเป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน จนมาถึงยุคพุทธกาลจึงมีการแบ่งเขตการปกครองชัดเจนมากขึ้น การปกครองโดยแบ่งเป็นแคว้นต่างๆ มีพระราชาเป็นผู้ปกครองนี้ ได้มีสืบมาจนกระทั่งอินเดียได้รับเอกราช พ.ศ. ๒๔๙๐ เมื่อรัฐบาลอินเดียได้ร่างรัฐธรรมนูญเสร็จแล้วนำไปประกาศใช้ จึงยกเลิกระบบเจ้าปกครองนครในแบบเดิม ความสำนึกว่าเป็นชนชาติอินเดียร่วมกันยังไม่เกิดในสมัยนั้น มีแต่ความรู้สึกว่าตนเป็นคนของแคว้นหรือรัฐนั้นเท่านั้น อินเดียสมัยพุทธกาล

แบ่งการปกครองออกเป็น ๑๖ แคว้นใหญ่ และ ๕ แคว้นเล็ก ดังนี้คือ[๑]

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑	อังคะ (Aṅga)	จัมปา	พระเจ้าธตรัฏฐะ[๒]	ภคัลปุระ รัฐพิหารและรัฐเบงกอล
๒	มคธ (Magadha)	ราชคฤห์	พระเจ้าพิมพิสารและอชาตศัตรู	รัฐพิหาร
๓	กาสี (Kāsī)	พาราณสี	พระเจ้ากาสี (ขึ้นกับแคว้นมคธ)	รัฐอุตตรประเทศ
๔	โกสล หรือ โกศล (Kosala)	สาวัตถี	พระเจ้าปเสนทิโกศล	รัฐอุตตรประเทศ
๕	วัชชี (Vajjī)	เวสาลี (ไพศาลี)	พระเจ้าวัชชีบุตร (เจ้าลิจฉวี)	รัฐพิหาร
๖	มัลละ (Malla)	ปาวา, กุสินารา	เจ้ามัลละกษัตริย์	รัฐอุตตรประเทศ
๗	เจตี (Cetī)	โสตถิวดี	พระเจ้าอุปริจรา	รัฐมัธยประเทศ
๘	วังสะ (Vaṅsa)	โกสัมพี	พระเจ้าอุเทน	รัฐอุตตรประเทศ
๙	กุรุ (Kuru)	อินทปัตถ์	พระเจ้าโกรัพยะ	รัฐหารยนะ,ปัญจาป
๑๐	ปัญจาละ (Pañcāla)	กัมปิลละ		รัฐอุตตรประเทศ
๑๑	มัจฉะ (Maccha)	มัตสยานคร		ใกล้ชัยปูร์,ราชสถาน
๑๒	สุรเสนะ (Surasena)	มถุรา	พระเจ้ามธุรราช	รัฐอุตตรประเทศ
๑๓	อัสสกะ (Assaka)	โปตลิ		รัฐมหาราษฎร์
๑๔	อวันตี (Avantī)	อุชเชนี	พระเจ้าจันทปัชโชต	รัฐมัธยประเทศ
๑๕	คันธาระ (Gandhāra)	ตักกสิลา	พระเจ้าปุกกุสาติ	ปากีสถาน
๑๖	กัมโพชะ (Kamboja)	ทวารกะ		ปากีสถาน, อัฟกานิสถาน
๑๗	สักกะ (Sakka)	กบิลพัสดุ์	พระเจ้าสุทโธทนะ	เนปาล
๑๘	โกลิยะ (Koliya)	เทวทหะ (รามคาม)	กษัตริย์โกลิยะ	เนปาล
๑๙	ภัคคะ (Bhagga)	สุงสุมารคิระ[๓]	เจ้าภัคคะ	เนปาล

---

[๑] องฺ. ติก. ๒๒ / ๕๑๐ / ๑๙๕

[๒] Hemachandra Raychaudhuri **Political History of Ancient India.** (Calcutta : N.K. Gossain & Co.Private Ltd.,1972), Page 98.

[๓] ตำราบางเล่ม เขียนเป็นสุงสุมารคีรี

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๒๐	วิเทหะ (Videha)	มิถิลา		เมืองชนักปูร์ เนปาล
๒๑	อังคุตตราปะ (Aṅguttarāpa)	อาปณนิคม		ปากีสถาน

ชมพูทวีปถูกจัดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ มัชฌิมชนบท หมายถึงส่วนกลาง และปัจจันตชนบทหมายถึงส่วนรอบนอก หรือชายแดน แผ่นดินที่จัดว่าเป็นมัชฌิมชนบทได้แก่[๙] ทิศบูรพา (ตะวันออก) สิ้นสุดที่มหาศาลนคร ถ้าเลยนิคมกชังคละไปเป็นปัจจันตชนบท ทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) สิ้นสุดที่แม่น้ำสัลลวตี ทิศทักษิณ (ใต้) สิ้นสุดที่เสตกัณณิกนิคม ทิศปัจฉิม (ตะวันตก) สิ้นสุดที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าถูณคาม ทิศอุดร (ทิศเหนือ) สิ้นสุดที่ภูเขาอุสีรธชะ นอกจากนั้นถือว่าเป็นปัจจันตชนบททั้งสิ้น

๒. ศากยวงศ์ (Śākya Clan)

ในยุคบรรพกาล ได้มีชนเผ่าเชื้อสายอริยกะ หรืออารยันอพยพเข้ามาตั้งรกรากและราชธานี ณ เชิงเขาหิมาลัย ก่อนหน้านั้นดินแดนแถบนี้เป็นที่อยู่อาศัยของพวกมิลักขะซึ่งมีความเจริญน้อยกว่า ชนเผ่าอริยกะที่อพยพเข้ามาในภายหลังนั้นเป็นชนเผ่าที่นับถือในศาสนาพราหมณ์อย่างเคร่งครัดและเชื่อถือในระบบวรรณะอย่างสุดโต่ง โดยเชื่อว่าวรรณะทั้ง ๔ ไม่อาจที่จะแต่งงานร่วมกันได้ ถ้าแต่งงานบุตรจะกลายเป็นจัณฑาลทันที พวกเขาถือว่าเผ่าพันธุ์ตนเองยิ่งใหญ่และบริสุทธิ์กว่าสายเลือดอื่นๆ จึงแต่งงานด้วยกันเองภายในหมู่พี่น้อง และวงศานุวงศ์ซึ่งมีอยู่ ๒ ตระกูล คือ **๑. ศากยวงศ์** (Sākya Clan) **๒. โกลิยวงศ์** (Koliya Clan) และเนื่องจากความถือตัวนี้เองที่ทำให้กรุงกบิลพัสดุ์ถูกทำลายอย่างย่อยยับ ด้วยอำนาจของพระเจ้าวิฑูฑภะ โอรสพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งสาวัตถี ความจริงพระเจ้าวิฑูฑภะเป็นพระนัดดาของพระเจ้ามหานามแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์ถูกเหยียด

---

[๙] ม. จัม. ๕ / ๒๓ / ๒๔.

หยามจากพระญาติถึงขนาดเอาน้ำนมชำระล้างสถานที่ทุกแห่งที่พระองค์ประทับในกรุงกบิลพัสดุ์คราวเสด็จเยี่ยมพระญาติ โดยพวกศากยะรังเกียจว่าพระมารดาของพระองค์ไม่ใช่คนวรรณะกษัตริย์แต่เป็นลูกของทาสี ซึ่งเป็นคนละวรรณะกับพวกตน จึงเป็นชนวนของการทำลายล้างกรุงกบิลพัสดุ์ในเวลาต่อมา

ต้นตระกูลของศากยวงศ์ หรืออาทิตยวงศ์สืบเชื้อสายมาหลายชั่วอายุจนมาถึงสมัยพระเจ้าโอกกากราช (Okkākarāj) พระองค์มีพระมเหสี ๑ พระองค์[๕] มีพระโอรส ๔ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายอุกกามุข ๒. เจ้าชายกรกัณฑุ ๓. เจ้าชายหัตถินิกะ ๔. เจ้าชายสินิปุระ มีพระธิดา ๕. พระองค์ คือ ๑. เจ้าหญิงปิยา (ปริยา) ๒. เจ้าหญิงสุปิยา ๓. เจ้าหญิงอานันทา ๔. เจ้าหญิงวิชิตา ๕. เจ้าหญิงวิชิตเสนา รวมเป็น ๙ พระองค์ ต่อมาพระมเหสีสิ้นพระชนม์ลง พระองค์จึงได้สถาปนาหญิงอื่นขึ้นเป็นมเหสีใหม่ พระนางให้กำเนิดพระโอรส ๑ พระองค์นามว่า เจ้าชายชันตุ สร้างความปลาบปลื้มให้พระราชาอย่างยิ่ง จึงตกปากให้พรพระโอรสองค์ใหม่ ต่อมาพระนางจึงขอพรโดยการขอราชสมบัติให้พระโอรส พระองค์ไม่อาจปฏิเสธได้เพราะได้ลั่นวาจาไว้แล้ว จึงรับสั่งให้พระโอรสธิดาทั้ง ๙ พระองค์ ออกจากเมืองไปสร้างเมืองใหม่ โดยพระองค์มอบผู้ติดตามและทรัพย์สมบัติให้ตามความเหมาะสม

ซากเมืองกบิลพัสดุ์ในปัจจุบัน

เมื่อขบวนพระโอรสและพระธิดาพระเจ้าโอกกากราชมาถึงสถานที่รมณียสถานแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของฤาษีกบิล จึงได้ตั้งเมืองที่นี่แล้วเรียกเมืองนี้ว่า **กรุงกบิลพัสดุ์** (Kapila-

[๕] บางตำรากล่าวว่าพระเจ้าโอกกากราชมีพระมเหสี ๕ พระองค์ คือ ๑. พรนางหัตถา ๒. พระนางจิตรา ๓. พระนางชันตุ ๔. พระนางมาลินี ๕. พระนางวิสาขา

vastu) ตามภาษาสันสกฤต[๖] เป็นนครเล็กๆ ห่างจากเชิงเขาหิมาลัยราวร้อยกว่ากิโลเมตร คำว่า กบิลพัสดุ์ แปลตามความหมายว่า ที่อยู่ของฤาษีกบิล ต่อมาพระโอรสและพระธิดาต่างอภิเษกสมรสกันเอง เว้นแต่พระธิดาองค์ใหญ่ บริเวณถิ่นที่อยู่ที่พระโอรสและพระธิดาได้สร้างเมืองนั้นเต็มไปด้วยไม้ศากะหรือสักกะ จึงเรียกนามตระกูลตัวเองว่า **ศากยวงศ์**

ฝ่ายเจ้าหญิงปิยา (Piyā) พระธิดาองค์ใหญ่เกิดเป็นโรคผิวหนังเป็นที่น่ารังเกียจ จึงเนรเทศตัวเองไปอยู่ในป่า ในขณะเดียวกันพระเจ้ารามแต่เดิมปกครองเมืองพาราณสี เมื่อเกิดเป็นโรคผิวหนังเช่นกันจึงสละราชสมบัติให้พระโอรสแล้วเปลี่ยนเพศเป็นฤาษีมาอาศัยในป่า เมื่อได้เจอเจ้าหญิงปิยาพระธิดาองค์โตที่อาศัยอยู่ในป่าเดียวกัน จึงเกิดความรักและอยู่กินด้วยกัน ทั้งสองได้เสวยผลไม้โกลัน แล้วหายจากโรคผิวหนัง ด้วยบุญคุณของต้นไม้นั้นจึงเรียกนามตระกูลต่อมาว่า **โกลิยวงศ์** ตามนามต้นไม้ แล้วสร้างเมืองใหม่ให้นามว่า **เทวทหะ** (Devadaha) แปลว่า แอ่งน้ำของเทวดา ทั้งสองตระกูลนี้มีความถือตัวในเรื่องระบบชนชั้นวรรณะสูงยิ่ง จะแต่งงานเกี่ยวดองเฉพาะใน ๒ ตระกูลเท่านั้น ไม่ยอมแต่งงานกับคนตระกูลอื่นโดยเด็ดขาด แม้จะเป็นกษัตริย์จากเมืองอื่นก็ตาม พระเจ้าโอกกากราชปกครองเรื่อยมาจนถึงยุคสมัยของพระเจ้าชัยเสน (Jayasena) ส่วนพระโอรสและธิดาที่แยกออกไปสร้างเมืองเทวทหะได้ปกครองต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าเทวทหสักกะ (Devadahasakka)

ฝ่ายศากยวงศ์ พระเจ้าชัยเสนมีพระโอรส ๑ พระองค์ และพระธิดา ๑ พระองค์ คือ[๗] ๑. เจ้าชายสีหหนุ (Sīhahanu) ๒. เจ้าหญิงยโสธรา (Yasodharā)[๘]

ฝ่ายโกลิยวงศ์ พระเจ้าเทวทหสักกะ มีพระโอรส ๑ พระองค์ และ

---

[๖] มาจากภาษาสันสกฤตว่า กปิลวสฺตุ Kapilavastu ส่วนบาลีเขียนเป็น กปิลวตฺถุ Kapilavatthu ภาษาไทยเขียนเป็น กบิลพัสดุ์ ตามศัพท์สันสกฤต

[๗] Wilhlem Geiger. **The Mahavamsa or the great chronicle of Ceylon**. (New Delhi : Subham Offset Press,2000), Page 11.

[๘] คนละคนกับเจ้าหญิงยโสธรา พระชายาเจ้าชายสิทธัตถะ

พระธิดา ๑ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายอัญชนะ ๒. เจ้าหญิงกัญจนา

พระเจ้าสีหหนุ แห่งศากยวงศ์อภิเษกสมรสกับ **พระนางกัญจนา** แห่งโกลิยวงศ์มีพระโอรสและธิดารวม ๗ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายสุทโธทนะ ๒. เจ้าชายสุกโกทนะ ๓. เจ้าชายอมิโตทนะ ๔. เจ้าชายโธโตทนะ ๕. เจ้าชายฆนิโตทนะ ๖. เจ้าหญิงปมิตา ๗. เจ้าหญิงอมิตา

พระเจ้าอัญชนะ แห่งโกลิยวงศ์อภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา[๙] แห่งศากยวงศ์ มีพระโอรสและพระธิดารวม ๔ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายสุปปพุทธะ ๒. เจ้าชายทัณฑปาณิ ๓. เจ้าหญิงสิริมหามายา ๔. เจ้าหญิงปชาบดีโคตมี

พระเจ้าสุทโธทนะ แห่งศากยวงศ์อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงสิริมหามายาแห่งโกลิยวงศ์ มีพระโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายสิทธัตถะ และต่อมาหลังจากพระนางสิริมหามายาสวรรคต พระองค์อภิเษกสมรสกับพระนางมหาปชาบดีโคตมีและมีพระโอรสและธิดา ๒ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายนันทะ ๒. เจ้าหญิงรูปนันทา

พระเจ้าสุกโกทนะ แห่งศากยวงศ์อภิเษกสมรสกับ**พระนางกิสาโคตมี** มีพระโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายอานนท์

พระเจ้าอมิโตทนะ แห่งศากยวงศ์ มีพระโอรสและพระธิดารวม ๓ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายมหานาม ๒. เจ้าชายอนุรุทธะ ๓. เจ้าหญิงโรหิณี

พระเจ้าสุปปพุทธะ แห่งโกลิยวงศ์ ได้อภิเษกสมรสกับ **พระนางอมิตา** แห่งศากยวงศ์ มีพระโอรสธิดารวม ๒ พระองค์ คือ ๑.เจ้าชายเทวทัตต์ ๒.เจ้าหญิงยโสธรา (พิมพา)

พระเจ้ามหานามครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าสุทโธทนะมีพระธิดาจากนางทาสีนามว่านาคมุณฑา ๑ พระองค์ คือ เจ้าหญิงวาสภขัตติยา ซึ่งต่อมาได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล แห่งกรุงสาวัตถี มีพระโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายวิฑูฑภะ ดังมีโครงสร้างดังนี้

---

[๙] ตำนานฝ่ายมหายานเรียกชื่อว่า พระนางสุลักขณา

๓. การอุบัติขึ้นของพุทธศาสนา (Buddhism Period)

เมื่อสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว ณ ดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งชมพูทวีป ดินแดนที่เต็มไปด้วยนักคิด นักปราชญ์ นักตรรกะ นักวิจารณ์ เจ้าสำนัก เจ้าลิทธิมากมาย ก่อนพุทธกาลเล็กน้อยใกล้เชิงเขาหิมาลัย ได้แยกออกเป็น ๒ เมือง คือ กบิลพัสดุ์ และเทวทหะ เพื่อรักษาสายเลือดให้บริสุทธิ์ ทั้งสองเมืองจะอภิเษกสมรสระหว่างกันโดยไม่อนุญาตให้แต่งงานกับเมืองอื่นเด็ดขาด

ต่อมาเจ้าชายสุทโธทนะได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงสิริมหามายา

พระธิดาของพระเจ้าอัญชนะแห่งกรุงเทวทหะ หลังจากพระบิดา คือพระเจ้าสีหหนุสวรรคตแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้ครองราชสมบัติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์สืบมา กล่าวถึงพระโพธิสัตว์หลังจากที่ได้เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรอันเป็นชาติสุดท้ายแล้ว ก็จุติไปประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต มีนามว่า **เสตเกตุเทพบุตร** (หรือสันดุสิตเทพบุตร) เมื่อประทับที่สวรรค์พอสมควรแล้ว เทวดาในสวรรค์ทุกชั้นจึงอาราธนาให้มาจุติในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วสั่งสอนเวไนยสัตว์ต่อไป ทรงรับการอาราธนานั้น จึงพิจารณาถึงความพร้อม (ปัญจวิโลกนะ) ๕ ประการ คือ

๑. **กาล** อายุมนุษย์ประมาณ ๑๐๐ ปี เป็นเวลาเหมาะที่จะลงมาโปรด ถ้าอายุของมนุษย์มากเกินไป ไม่อาจจะเข้าใจเรื่องความไม่เที่ยงแท้ได้

๒. **ทวีป** ทรงเล็งเห็นว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตจะไม่บังเกิดในทวีปอื่น[๑๐] จะบังเกิดในชมพูทวีปเท่านั้น ดังนั้น ชมพูทวีปเหมาะสมที่สุดที่จะลงมาจุติ

๓. **ประเทศ** ทรงเล็งเห็นว่ามัชฌิมประเทศซึ่งมีความยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ เหมาะสมที่จะอุบัติ

๔. **ตระกูล** ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะไม่บังเกิดในตระกูลแพศย์หรือศูทร แต่จะบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือพราหมณ์เท่านั้น ทรงเล็งเห็นว่าศากยวงศ์เป็นตระกูลกษัตริย์พรั่งพร้อม

๕. **พระมารดา** เห็นว่าพระนางสิริมหามายาเคยได้เป็นมารดาหลายชาติ จึงรับคำอาราธนาเสด็จจากดุสิตมาจุติในพระครรภ์ของพระนาง

ฝ่ายพระนางได้ทรงสุบินนิมิตว่าได้เสด็จไปชมอุทยานป่าหิมพานต์ซึ่งมีดอกไม้นานาพันธุ์ ได้พบช้างเผือกเชือกหนึ่งลงมาจากยอดเขาสูงแล้วนำดอกบัวมาถวาย เมื่อตื่นบรรทมแล้วทรงเล่าให้โหราจารย์ฟัง เหล่าโหราจารย์ทั้งหลายต่างทำนายว่า เด็กที่อยู่ในพระครรภ์จะเป็นผู้มีบุญญานุภาพมาอุบัติ ตั้งแต่นั้นพระนางได้ดูแลทะนุถนอมพระครรภ์มา โดยได้รับการ

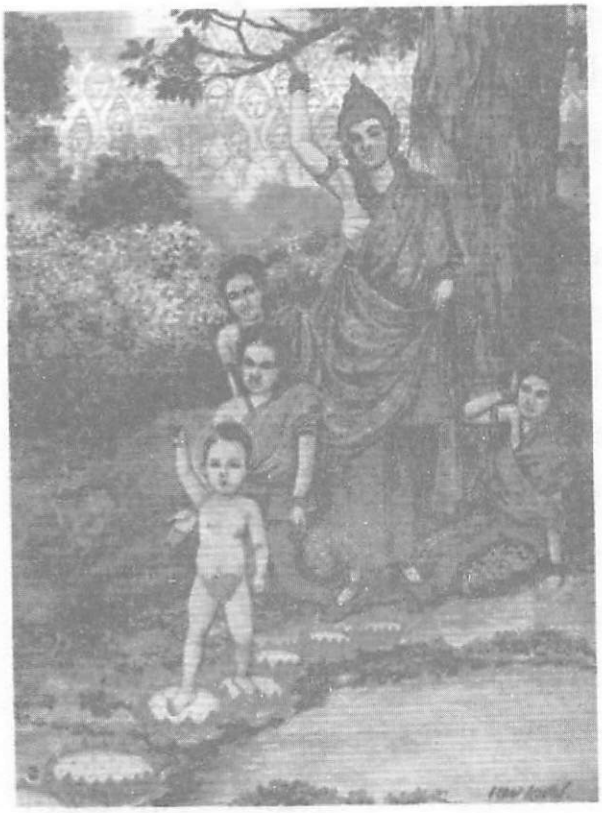
---

[๑๐] มี ๔ ทวีป คือ ๑. อปรโคยานทวีป ๒. อุตตรกุรุทวีป ๓. ปุพพวิเทหทวีป และ ๔. ชมพูทวีป

เอาใจใส่จากพระสวามีเป็นอย่างดี

๔. ประสูติ (Born)

เป็นธรรมเนียมโบราณของอินเดียที่ยึดถือมานาน ว่าสตรีที่จะคลอดบุตรมักจะต้องไปคลอดบ้านเกิดโดยมีบิดามารดาดูแลอย่างใกล้ชิด พระนางสิริมหามายาก็เช่นกัน เมื่อทรงพระครรภ์ ๑๐ เดือนแล้ว เมื่อรู้สึกพระองค์ว่าจะประสูติพระโอรส จึงกราบทูลพระสวามี เพื่อที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับเมืองเทวทหะ อันเป็นเมืองของพระองค์เอง เพื่อประสูติพระโอรสที่นั่น

ทรงประสูติที่สวนลุมพินีวัน

พระเจ้าสุทโธทนะได้จัดขบวนเสด็จอย่างยิ่งใหญ่ แต่เมื่อถึงอุทยานลุมพินีวัน (Lumbinī) อันเป็นเขตแดนระหว่างสองเมือง ปัจจุบันเรียกว่า รุมมิน-เด (Rummindie) ห่างจากเมืองกบิลพัสดุ์ ๒๕ กิโลเมตร พระนางทรงเจ็บพระครรภ์ จึงได้หยุดพัก โดยเหนี่ยวกิ่งต้นสาละ และยืนประสูติพระโอรสในสวนนั้นเอง ในวันเพ็ญวิสาขมาส เดือน ๖ ตรงกับวันศุกร์ ปีจอ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เจ้าชายน้อยประสูติแล้วทรงดำเนินได้ ๗ ก้าวนับเป็นสิ่งมหัศจรรย์ พร้อมยกพระหัตถ์ขวาขึ้นแล้วชี้นิ้วชี้ขึ้นฟ้า ตรัสอาสภิวาจา (วาจาที่อาจหาญ) ว่า[๑๑] "*อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส*

[๑๑] ที. ม. ๑๐ / ๒๖ / ๑๑

เสฏโฐหมสฺมิ โลกสฺส อยมนฺติมา เม ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ" แปลว่า "*เราเป็นผู้เลิศที่สุดในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายของเรา ชาติอื่น ภพอื่นจะไม่มีอีก*" พร้อมกันนี้ได้มีสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับพระองค์ ๗ อย่างเรียกว่า **สหชาติ** คือ ๑. พระนางพิมพา ๒. เจ้าชายอานนท์ ๓. อำมาตย์กาฬุทายี ๔. นายฉันนะ ๕. ม้ากัณฐกะ ๖. ต้นโพธิ์ ๗. ขุมทองทั้งสี่

ต่อมาในวันที่ ๓ นับจากประสูติ อสิตดาบส (Asita) หรือ กาฬเทวิลดาบส (Kāḷadevil) ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีอิทธิฤทธิ์ ได้สมาบัติ ๘ และคุ้นเคยกับพระพุทธบิดาเป็นอย่างดี ได้เข้าเยี่ยมพระเจ้าสุทโธทนะ ณ พระราชวัง พร้อมชมบารมีพระโอรสน้อย ครั้นพระดาบสได้ชมพระบารมีและตรวจตราพระลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการอย่างละเอียดแล้วถึงกับตะลึง ได้ก้มลงกราบพระกุมารน้อยด้วยอาการเคารพอย่างสูง พร้อมกับหัวเราะและร้องไห้ไปด้วย สร้างความตกตะลึงให้แก่พระเจ้าสุทโธทนะยิ่งนัก จึงพระองค์ได้ตรัสถามพระดาบสว่า เหตุใดจึงหัวเราะและร้องไห้ พระดาบสผู้เฒ่ากล่าวว่า "*ที่หัวเราะ เพราะตื้นตันใจที่ได้เจอพระกุมารที่มีบุญญาบารมีมีลักษณะมหาบุรุษครบ ๓๒ ประการ นับว่าหาไม่ได้ในภัททกัปปีนี้ อาตมามีวาสนาแท้จึงได้เห็น และที่ร้องไห้ เพราะพระโอรสเจริญวัยขึ้น จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศาสดาเอกของโลก พระองค์จะแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและที่สุด เสียดายที่อายุอาตมาภาพแก่เกินไป คงไม่อาจได้สดับฟังคำสอนของพระองค์ จึงอดกลั้นน้ำตาไว้ไม่ไหว*" คำกล่าวนี้หาได้สร้างความยินดีปรีดาต่อพระราชาไม่ เพราะพระองค์มีพระโอรสพระองค์เดียว ทรงหวังอย่างยิ่งที่จะให้พระโอรสครองเศวตรฉัตรต่อจากพระองค์ ได้แต่หวังพระทัยว่าคำกล่าวของดาบสผู้เฒ่าจะไม่เป็นจริง ฝ่ายพระญาติฟังคำดาบสผู้เฒ่ากล่าวเช่นนั้น ก็บังเกิดความเลื่อมใส แล้วกราบพระกุมารเช่นเดียวกับพระดาบส

หลังพระกุมารประสูติได้ ๕ วัน พระบิดา คือพระเจ้าสุทโธทนะได้เชิญพราหมณ์ทั้ง ๑๐๘ ที่เจนจบไตรเพทมาเลี้ยงที่พระราชวัง พราหมณ์ทั้ง

หลายพร้อมใจกันขนานนามพระกุมารน้อยว่า **สิทธัตถะ** (Siddhattha)[๑๒] อันแปลว่า ผู้มีความต้องการอันสำเร็จ ในบรรดาพราหมณ์ ๑๐๘ คน นั้นได้คัดกันเองเหลือ ๘ คน คือ **๑. รามพราหมณ์ ๒. ลักษณะพราหมณ์ ๓. ยัญญพราหมณ์ (หรือมันติพราหมณ์) ๔. ธุชพราหมณ์ ๕. โภชพราหมณ์ ๖. สุทัตตพราหมณ์ ๗. สุยามพราหมณ์ และ ๘. โกณฑัญญพราหมณ์** ให้ทำนายพระลักษณะของพระโอรส พราหมณ์ทั้ง ๗ พยากรณ์เป็น ๒ นัย กล่าวคือ นัยแรก หากว่ายังครองราชสมบัติจะได้เป็นพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ของชมพูทวีป นัยที่สอง หากว่าออกผนวชจะได้เป็นพระศาสดาเอกของโลกสั่งสอนเวไนยสัตว์สืบไป ในบรรดาพราหมณ์ทั้ง ๘ นั้น คงมีแต่เพียงพราหมณ์หนุ่มนามว่า โกณฑัญญะ เท่านั้นที่กล้าประกาศชัดแจ้งว่า เจ้าชายน้อยจะออกผนวชและจะได้เป็นพระศาสดาเอกของโลกอย่างแน่นอน จึงเตรียมตัวเพื่อออกบวชตามปรนนิบัติดูแล ต่อมาได้เป็นหัวหน้าปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ อันประกอบด้วย วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และ อัสสชิ

วันที่ ๗ หลังพระกุมารประสูติ พระมารดาคือพระนางสิริมหามายาได้สวรรคตจากพระโอรสองค์น้อยไป นำความโศกเศร้ามาให้แก่พระเจ้าสุทโธทนะและพระญาติยิ่งนัก ภาระการดูแลพระโอรสจึงเป็นของพระนางปชาบดีโคตมี ภคินีของพระพุทธมารดา ต่อมาพระนางได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะและมีพระธิดา ๒ พระองค์ คือ เจ้าชายนันทะ (Nanda) และพระธิดาอีกพระองค์นามว่า เจ้าหญิงรูปนันทา (Rūpanandā) พระโอรสและพระธิดาทั้งหมดได้รับการดูแลอย่างดีอย่างเท่าเทียมกัน ฝ่ายพระนางสิริมหามายาครั้นได้สวรรคตจากไปแล้ว ได้บังเกิดเป็นเทพบุตรมีนามว่า **มายาเทพบุตร** ในสวรรค์ชั้นดุสิตและเมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระมารดาที่สวรรค์ก็ได้เสด็จลงมาต้อนรับพระพุทธองค์ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เมื่อพระชนมายุ ๗ พรรษา พระบิดาก็ประทานเครื่องทรงสำหรับยุวกษัตริย์ คือจันทน์สำหรับทา ผ้าโพกพระเศียร ชุดฉลองพระองค์ ผ้าทรง

---

[๑๒] ภาษาสันสกฤต และ ฮินดี เรียกว่า สิทธารถะ (Siddhārtha)

สะพัก พระภูษา ทั้งหมดทำมาจากผ้าไหมกาสีที่มีชื่อเสียง มีค่ามาก ผู้มีฐานะดีเท่านั้นจะได้ใช้ นอกจากนั้นพระบิดายังขุดสระสำหรับสนาน ๓ สระ คือ สระที่หนึ่งปลูกดอกอุบลบัวขาว สระที่สองปลูกดอกปทุมบัวหลวง สระที่สามปลูกบุณฑริกสีขาว พร้อมกับการตกแต่งที่งดงามน่าทัศนาอย่างยิ่ง พร้อมกันนี้เจ้าชายก็ได้รับการศึกษาทั้ง ๑๘ ศาสตร์ เช่น การยิงธนู การบังคับม้า การใช้ดาบ การรบ เป็นต้น กับครูวิศวามิตร (Viśvāmitra) ที่มีชื่อเสียง พระองค์ได้ศึกษาจนจบภายในเวลาอันรวดเร็ว

เมื่อพระชันษา ๑๖ พรรษา พระองค์ก็ทรงสำเร็จการศึกษาทั้ง ๑๘ ศาสตร์ พระบิดาได้สร้างปราสาท ๓ ฤดู คือ ๑. **รัมมปราสาท** สำหรับฤดูร้อน ๒. **สุรัมมะปราสาท** สำหรับฤดูหนาว ๓. **สุภปราสาท** สำหรับฤดูฝน ให้เป็นที่ประทับเหมาะสมในสามฤดู ต่อมาพระองค์ก็ทรงเลือกคู่ครอง มีพระธิดาจากหลายเมืองมาให้เลือกแต่สุดท้ายก็ทรงเลือก และ อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา (Yasodharā) หรือ พิมพา พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ (Suppabuddha) และ พระนางอมิตา (Amitā) แห่งนครเทวทหะเป็นพระมเหสี แม้พระองค์จะทรงอภิเษกสมรสนานแล้ว แต่ก็หาได้มีพระโอรส พระธิดาไม่ จนพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา พระนางยโสธราจึงทรงตั้งครรภ์ และประสูติพระโอรส แล้วให้พระนามว่า ราหุล (Rāhula) อันหมายถึง บ่วงที่ร้อยรัด พระองค์มีพระหฤทัยสิเนหาในพระโอรสเป็นอย่างยิ่ง แต่เจ้าชายเป็นผู้มีบุญบารมีอันบริบูรณ์แล้วจึงไม่พอพระทัยชีวิตคฤหัสถ์อีกต่อไป ได้เสด็จประพาสอุทยานกับนายฉันนะ (Channa) นายสารถีอย่างเงียบๆ ทรงได้เห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และ สมณะ พระองค์จึงสลดพระทัยในชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ยาก ความเสียใจ และการพลัดพราก เมื่อได้เห็นสมณะทรงพอพระทัยในการออกผนวช จึงตัดสินพระทัยแน่วแน่ที่จะออกผนวชตามแนวทางนี้ เพื่อแสวงหาโมกขธรรมอันเป็นหนทางดับทุกข์ถาวร ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ในตอนกลางคืน[๑๓]

---

[๑๓] ในตำราพุทธประวัติมหายานหลายเล่มกล่าวว่า พระองค์เสด็จออกผนวชตอนกลางวัน ต่อหน้าพระนางยโสธราและพระญาติ พระนางทรงมีน้ำพระเนตรอาบแก้ม ร่ำไห้พิไรรำพันต่อการจากไปครั้งนี้

จึงเสด็จไปปราสาทเพื่อทรงอำลาพระนางยโสธรา และพระกุมารราหุล พระหฤทัยช่วงนี้เป็นกังวลอย่างมากเพราะอาลัยอาวรณ์ในพระชายา และพระโอรสน้อยที่พึ่งจะประสูติ

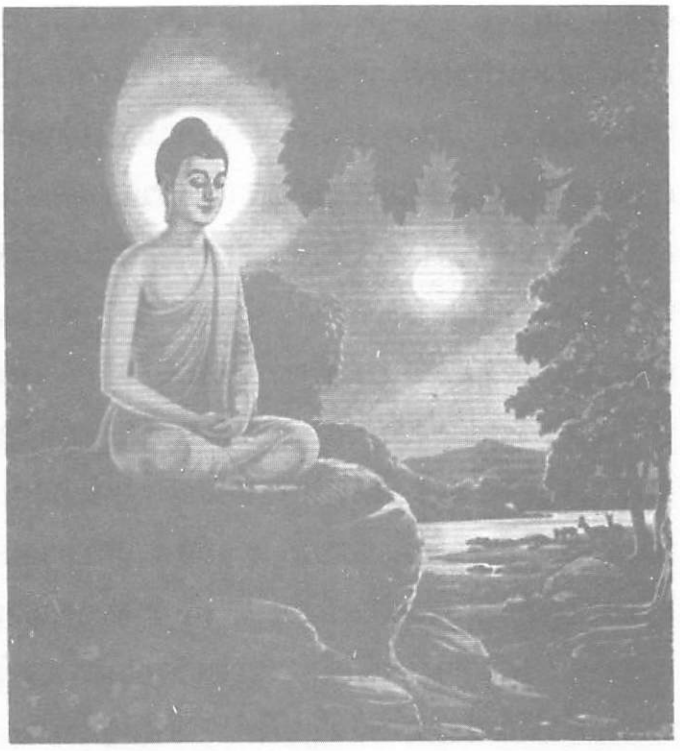
๕. ตรัสรู้ (Enlightenment)

เมื่อพระชนมายุ ๒๙ พรรษา ขณะที่พระกุมารน้อยราหุลประสูติได้ ๗ วัน เจ้าชายสิทธัตถะจึงได้เรียกนายฉันนะมาแล้ว สั่งให้นำม้ากัณฐกะ (Kaṇḍaka) ที่ปราดเปรียวและรวดเร็วมาให้ทรง จากนั้นเสด็จออกประตูเมืองทางทิศตะวันออกในเวลากลางคืน เสด็จถึงฝั่งอโนมานที (Anomā) จึงตัดพระเมาฬี (มวยผม) และเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นดาบส เมื่อพระองค์เดินลับตาไป ม้ากัณฐกะผู้ภักดีอกแตกสลายสิ้นบุญ ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานทีนั่นเอง คงได้กลับพระนครแต่นายฉันนะเท่านั้น พระองค์ในเครื่องทรงของนักบวชได้เดินทางไกลแต่เพียงพระองค์เดียวจนลุถึงแคว้นมคธ ต่อมาพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาของเมืองราชคฤห์ทรงทราบ โปรดให้อาราธนามาประทับพร้อมจะมอบราชสมบัติให้ครองครึ่งหนึ่ง แต่พระองค์ปฏิเสธ พระเจ้าพิมพิสารได้ทูลต่อว่า ถ้าหากได้บรรลุสัจธรรมแล้วขอให้พระองค์เสด็จมาโปรด พระองค์รับคำอาราธนา ทรงเดินทางต่อเพื่อศึกษากับอาจารย์ที่มีชื่อเสียงหลายสำนัก เช่น อาฬารดาบส กาลามโคตร จนได้สมาบัติ ๗ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ มีความรู้เท่าเทียมอาจารย์และไม่สามารถสอนอะไรให้อีก จึงเสด็จไปศึกษากับอุทกดาบส รามบุตรที่มีชื่อเสียง เมื่อลงมือปฏิบัติจนชำนาญตามคำแนะนำของอาจารย์แล้วจึงได้อรูปฌานที่ ๔ ทรงทราบว่านี้ไม่ใช่หนทางพ้นทุกข์บรรลุโพธิญาณตามที่มุ่งหวัง จึงเสด็จไปที่อุรุเวลาเสนานิคม ใกล้แม่น้ำเนรัญชรา (Nerañjarā) ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างยิ่งยวด ณ ทิวเขาดงคสิริ โดยมีนักบวชปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คอยปรนนิบัติ การบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นการกระทำที่บุคคลทำได้ยาก เช่น ทรงกดพระทนต์ (ฟัน) ด้วยพระทนต์ กดพระตาลุ (เพดาน) ด้วยพระชิวหา (ลิ้น) กลั้นลมหายใจเข้าออก และเริ่มลดการเสวยกระยาหารทีละน้อยจนไม่เสวยเลย

พระองค์ทำอยู่อย่างนั้น จนพระวรกายซูบผอมเห็นซี่โครงทั่วพระสรีระอย่างชัดเจน จนพระโลมา (ขน) หลุดออกจากขุมขนหมด การกระทำอย่างนี้เป็นที่ประทับใจต่อนักบวชปัญจวัคคีย์อย่างมาก เพราะพวกเขาคิดว่านี้คือทางแห่งการบรรลุธรรม แต่เมื่อพระองค์ทรงเห็นอุปมาดังพิณสามสายซึ่งแสดงให้ทราบโดยพระอินทร์ สายแรกเคร่งเกินไปดีดได้ไม่นานก็ขาด สายที่สองหย่อนเกินไปเสียงไม่ไพเราะ ส่วนสายที่สามพอดี เสียงไพเราะน่าฟัง จึงละแนวทางเดิมหันมาเสวยพระกระยาหาร และเริ่มปฏิบัติแนวทางใหม่ ทำให้ปัญจวัคคีย์ไม่พอใจหนีจากไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อพระองค์หันกลับมาเสวยพระกระยาหาร พระฉวีวรรณก็กลับมาผ่องใส มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระองค์ก็กลับมาปรากฏเหมือนเดิมอีกครั้ง

เช้าวันหนึ่ง นางสุชาดาลูกสาวนายบ้านอุรุเวลาเสนานิคมได้อธิษฐานกับเทวดาอารักษ์ว่า ถ้าได้สามีที่มีฐานะเสมอกัน และได้บุตรชายเป็นคนแรก จะทำการบวงสรวงด้วยข้าวมธุปายาส และวัตถุมีค่าแสนกหาปณะ เมื่อนางได้สมความปรารถนาจึงนำข้าวมธุปายาสมาบวงสรวง เมื่อเห็นมหาบุรุษมีลักษณะงดงาม ประทับนั่งใต้ต้นไทรใหญ่จึงคิดว่าเป็นเทวดาอารักษ์ จึงน้อมถวายข้าวมธุปายาส พระองค์ทรงรับมาเสวยโดยแบ่งเป็นก้อนได้ ๔๙ ก้อน เท่ากับเวลาที่พระองค์เสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ หลังจากเสวยแล้วทรงนำถาดทองคำลอยน้ำที่ท่าสุปติฏฐะริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยอธิษฐานว่าถ้าจะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณขอให้ถาดใบนี้ ลอยทวนกระแสน้ำ และผลก็เป็นไปอย่างที่พระองค์หวัง ถาดได้ลอยทวนกระแสและจมลงสู่ก้นแม่น้ำ ต่อมาโสตถิยพราหมณ์เห็นมหาบุรุษที่กิริยาอาการงดงาม น่าเลื่อมใส จึงถวายหญ้ากุสะ (หญ้าคา) เพื่อปูประทับนั่ง พระองค์รับหญ้ากุสะเดินข้ามแม่น้ำเนรัญชราแล้วนำหญ้าไปปูลาดใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์

เมื่อพระพุทธองค์ประทับนั่งบำเพ็ญภาวนาใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมอธิษฐานจิตว่า *"แม้เนื้อและเลือดในกายนี้จะเหือดแห้งไปหมดสิ้น เหลือแต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ตาม ตราบใดที่ยังไม่บรรลุโพธิญาณ ตราบนั้นเราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้โดยเด็ดขาด"* ในขณะนั้นเองพญามารนามว่า

ทรงตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์

วสวัตตี ปริวิตกว่าพระสิทธัตถะจะล่วงพ้นจากอำนาจของตนเอง จึงนั่งช้างนามว่า คิริเมขลา นำกองทัพมารเข้าโจมตี แต่ในที่สุดก็แตกพ่ายไปด้วยอำนาจแห่งทานบารมีที่พระองค์บำเพ็ญมานานหลายแสนกัปป์ ในที่สุดในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ เพ็ญวิสาขะ ในช่วงยามแรก คือ **ปฐมยาม** พระองค์ได้บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อันเป็นญาณที่ทำให้ระลึกชาติอดีตตั้งแต่หนหลังได้ ในยามที่ ๒ คือ **มัชฌิมยาม** ทรงบรรลุ จุตูปปาตญาณ ญาณที่หยั่งรู้การเกิดดับของสรรพสัตว์ทั้งมวล และยามสุดท้ายคือ **ปัจฉิมยาม** พระองค์ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ อันเป็นญาณที่กำจัดกิเลสทั้งปวงให้หมดสิ้นไป บรรลุเป็น**พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า**อย่างสมบูรณ์ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา (Buddhagayā) รัฐพิหารในปัจจุบัน สมกับความพากเพียรที่พระองค์บำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างทรหดตลอด ๖ ปีที่ผ่านมา

หลังจากตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว พระองค์ได้เสวยวิมุตติสุข อันหมายถึงสุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ๗ สัปดาห์ คือ[๑๔] **สัปดาห์ที่ ๑** ทรงประทับใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงเสวยวิมุตติสุขแล้วเข้าสมาบัติได้หลายแสนโกฏิ **สัปดาห์ที่ ๒** ออกจากโพธิบัลลังก์ เหาะขึ้นสู่

---

[๑๔] ม. ม. ๔ / ๔ / ๖

เวหา แสดงยมกปาฏิหาริย์ แล้วเสด็จมาประทับยืนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลา ๗ วัน ปัจจุบันเรียกว่า อนิมิสเจดีย์ **สัปดาห์ที่ ๓** ทรงเนรมิตที่เดินจงกรมระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสเจดีย์ แล้วเสด็จเดินจงกรมไปมาเป็นเวลา ๗ วัน ที่นี่เรียกว่า รัตนจงกรมเจดีย์ **สัปดาห์ที่ ๔** เทวดาได้เนรมิตเรือนแก้วทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงประทับนั่งบนเรือนแก้วนั้นแล้วพิจารณาอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ทรงประทับที่นี่ ๗ วัน **สัปดาห์ที่ ๕** เสด็จออกจากเรือนแก้วเดินทางไปยังต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ทางทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ได้พบพราหมณ์คนหนึ่งนามว่า ทิฏฐมังคลิกะ ผู้ชอบบริภาษผู้อื่นว่า หึ หึ ด้วยอำนาจถือตัวและความโกรธ แม้พระองค์จะแสดงธรรมให้ฟัง แต่ก็ไม่อาจเข้าใจได้ ต่อมาธิดาพญามารทั้ง ๓ คือ นางตัณหา นางราคา และนางอรดีได้มาร่ายรำยั่วยวนเพื่อหวังให้พระองค์ยินดี แต่ก็ไม่อาจจะทำให้พระองค์หวั่นไหวได้ **สัปดาห์ที่ ๖** พระพุทธองค์เสด็จจากต้นไทร ไปพักที่ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) ริมสระใหญ่ เมฆใหญ่ตั้งเค้าเกิดฝนที่ไม่ใช่ฤดูกาลตกลงมาอย่างหนัก พญานาคนามว่า มุจลินท์ ได้เกิดความปริวิตกว่าพระพุทธองค์มาประทับที่นี่แต่ยังไม่มีที่กำบังลมและฝน จึงได้แผ่พังพานกั้นปกป้องพระพุทธองค์จากลมและฝน เมื่อฝนหยุดตกแล้วจึงจำแลงกายเป็นมาณพประครองอัญชลีทำความเคารพพระพุทธองค์ พระองค์ประทับที่นี่ ๗ วัน **สัปดาห์ที่ ๗** พระองค์เสด็จออกจากสระมุจลินท์เดินทางไปประทับที่ต้นราชายตนะ (ต้นเกตุ) ที่นี่สองพ่อค้านามว่า ตปุสสะ และภัลลิกะ จากอุกกุลชนบทได้เข้าเฝ้า ถวายข้าวสัตตุผงและสัตตุก้อน ทั้งสองได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะถึงพระพุทธ และพระธรรมเป็นที่พึ่ง พระพุทธองค์ได้มอบเส้นพระเกศาให้ ทั้งสองนำกลับไปบ้านเกิดแล้วประดิษฐานไว้ในเจดีย์เป็นที่สักการบูชาต่อมา

เมื่อครบ ๗ สัปดาห์แล้ว พระองค์กลับไปยังต้นอชปาลนิโครธอีกครั้ง พระองค์เกิดความท้อพระทัยจึงดำริที่จะไม่แสดงธรรม เพราะเห็นว่าคำสอนของพระองค์ทวนกระแสของโลก ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความปริวิตกของ

พระองค์จึงได้มาอาราธนาให้โปรดเวไนยสัตว์ พระองค์พิจารณาแล้วเห็นว่าเวไนยสัตว์พอที่จะโปรดได้ยังมีอยู่ เปรียบเหมือนดอกบัว ๓ ชนิด คือ[๑๕] ใต้น้ำ เสมอน้ำ และโผล่พ้นน้ำ จึงรับคำอาราธนาของพระพรหม ต่อมาพญามารได้โอกาสจึงอาราธนาให้เสด็จปรินิพพาน แต่หาได้ทรงรับไม่ เพราะพระศาสนาของพระองค์ยังไม่ตั้งมั่นในโลก

๖. แสดงพระธรรมเทศนา (Teaching the Dhamma)

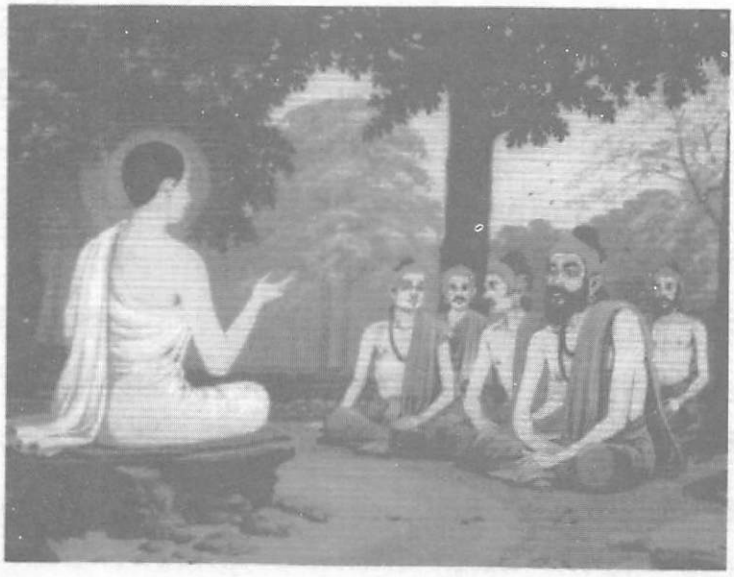
พระบรมศาสดาเมื่อตัดสินพระทัยที่จะแสดงธรรมแล้ว จึงพิจารณาดูบุคคลผู้เหมาะสมที่จะรับพระธรรมของพระองค์ ในตอนแรกทรงเล็งเห็นอาฬารดาบส และอุทกดาบสผู้เป็นอาจารย์ แต่ท่านทั้งสองถึงแก่กรรมไป ๗ วันแล้ว จึงตัดสินพระทัยไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เพราะทรงระลึกถึงวิสัยที่จะบรรลุธรรม และความดีที่เคยได้ปรนนิบัติรับใช้พระองค์มาก่อน พระพุทธองค์จึงเสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี (Vārāṇasī) ระหว่างทางเจอกับอุปกาชีวก ทรงแสดงธรรมให้อุปกาชีวกฟัง แต่เขาหาได้เข้าใจธรรมที่พระองค์ทรงตรัสสอนไม่ แสดงอาการแลบลิ้นส่ายศีรษะเดินหนีไป เมื่อไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เหล่าปัญจวัคคีย์มองเห็นพระองค์เสด็จมาแต่ไกล ต่างตั้งกติกาที่จะไม่แสดงความเคารพพระศาสดา แต่สุดท้ายก็ลืมตัวเผลอแสดงความเคารพ ทว่ายังมีกิริยาอาการเย่อหยิ่งอยู่ เมื่อปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ พร้อมที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาแล้ว พระองค์จึงได้แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นสูตรแรกนับจากตรัสรู้มา แก่พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ในท้ายสุดแห่งการแสดงธรรม นักบวชโกณฑัญญะ (Koṇḍañña) ผู้

---

[๑๕] เรื่องการเปรียบเทียบบุคคลกับดอกบัวนี้ ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงบุคคลเปรียบเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า คือดอกบัวจมอยู่ใต้น้ำ เสมอน้ำ และพ้นน้ำ แต่อรรถกถาเพิ่มเป็น ๔ เหล่าในภายหลังโดยเปรียบกับบุคคล ๔ ประเภท คือ ๑. **อุคฆฏิตัญญู** แปลว่าผู้อาจรู้ได้โดยฉับพลัน เปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำเมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็บาน ๒. **วิปจิตัญญู** แปลว่าผู้อาจรู้ธรรมได้ต่อเมื่อท่านอธิบายความข้อนั้น เปรียบเหมือนบัวเสมอน้ำรอบานในวันรุ่งขึ้น ๓. **เนยยะ** แปลว่าผู้พอแนะนำได้ เปรียบเหมือนบัวที่จมน้ำ รอวันบานในวันที่ ๓ และ ๔. **ปทปรมะ** แปลว่าผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนบัวพึ่งเกิด ไม่มีโอกาสบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า (ดูได้จากพระสุตตันตปิฎก ฉบับภาษาไทย มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่มที่ ๑๒ หน้า ๓๒๘)

อาวุโสกว่าคนอื่นก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วทูลขออุปสมบทเป็นคนแรก พระองค์จึงประทานการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือการบวชด้วยการตรัสว่าท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด นับว่าพระรัตนตรัยครบองค์สามในวันนี้ ต่อมาพระองค์ก็แสดงธรรมให้ท่านทั้งสี่ คือ ๑. วัปปะ (Vappa) ๒. ภัททิยะ (Bhaddiya) ๓. มหานามะ (Mahānāma) และ ๔. อัสสชิ (Assaji) ได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุพระอรหันต์ตามลำดับ

ต่อมาทรงโปรดยสะบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีพร้อมเพื่อนทั้ง ๔ คน คือ ๑. วิมาลา ๒. สุพาหุ ๓. ปุณณชิ ๔. ควัมปติ จนบรรลุพระอรหันต์ จากนั้นยสกุลบุตรพร้อมกับสหายก็ได้รับการอุปสมบทกลายเป็นพระสาวกองค์ที่ ๖ ต่อจากปัญจวัคคีย์ ส่วนบิดามารดาและญาติของพระยสะก็ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง จึงนับได้ว่าเป็นคหบดีเมืองพาราณสีตระกูลแรกที่นับถือพุทธศาสนา เพราะเมืองพาราณสีเป็นศูนย์กลางศาสนาพราหมณ์ที่เข้มแข็ง ในพรรษาแรกนี้พระองค์ได้พระสาวกรวมทั้งหมด ๖๐ องค์ เมื่อออกพรรษาแล้วจึงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในทิศทั้งสี่ พระองค์เองเสด็จไปอุรุเวลาเสนานิคม ทรงโปรดชฎิลตระกูลกัสสปะ ๓ พี่น้องนามว่า อุรุเวลกัสสปะ (Uruverakassapa) นทีกัสสปะ (Nadīkassapa) และคยากัสสปะ (Gayākassapa) ตามลำดับ พระองค์แสดงปาฏิหาริย์โปรดชฎิลผู้พี่มากกว่า ๑๑ ครั้ง จึงยอมจำนนและยอมรับฟังพระธรรมเทศนา ชฎิลอุรุเวลพร้อมบริวาร ๕๐๐ คนจึงขอการอุปสมบทในพระพุทธศาสนาพร้อม

แสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕

ลอยบริขารเก่าไปตามแม่น้ำเนรัญชรา ฝ่ายน้องชายทั้งสอง คือ นทีกัสสปะ พร้อมบริวาร ๓๐๐ คน และคยากัสสปะพร้อมบริวาร ๒๐๐ คนเห็นบริขารของพี่ชายลอยตามกระแสน้ำ เกรงว่าอันตรายจะเกิดแก่พี่ชายจึงได้ไปเยี่ยมเห็นพี่ชายในภิกขุภาวะพร้อมทราบเหตุผลจากพี่ชาย จึงขอการอุปสมบทจากพระศาสดา พระองค์ได้ประทานการอุปสมบทให้ แล้วนำไปยังภูเขาคยาสีสะ ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรให้ฟัง พระสงฆ์อดีตชฎิลทั้งหมดได้รับฟังพระธรรมเทศนาจนจบ ได้บรรลุพระอรหันต์ที่นี่

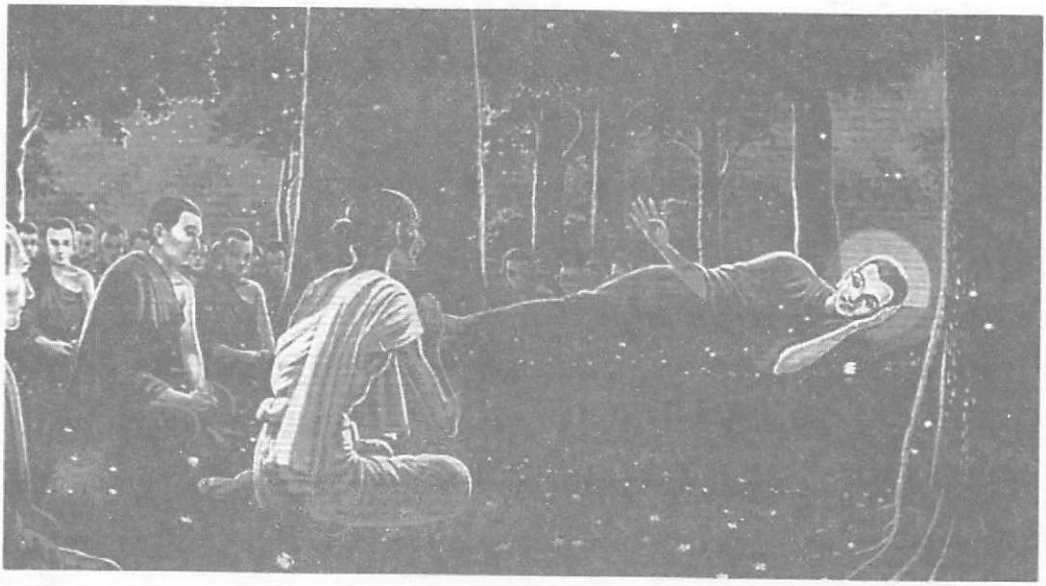
ต่อมาพระพุทธองค์พร้อมพระสาวก ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งเป็นอดีตชฎิล เสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ และชาวเมือง ณ ลัฏฐิวัน (Laṭṭhivana) หรือสวนตาลหนุ่มนอกเมือง จอมราชันย์แห่งแคว้นมคธ และชาวเมืองก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุโสดาบัน พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนเวฬุวัน (ป่าไผ่) ให้เป็นอารามที่พักจำพรรษา อารามแห่งนี้จึงกลายเป็นอารามแห่งแรกในพุทธศาสนา ต่อมาพระสาวกองค์สำคัญก็เข้ามาอุปสมบท เช่น พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระมหากัสสปะ พระกาฬุทายี จากนั้นพระองค์เสด็จเยือนกรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระบิดา และพระประยูรญาติ ศากยวงศ์ที่ได้ออกผนวชตามคือ พระนันทะ สามเณรราหุล พระกิมพิละ พระภัคคุ พระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระเทวทัตต์ และพระสาวกจากเมืองต่างๆ ตามออกบวช คือ พระรัฐบาล พระสิวลี พระองคุลีมาล พระมหากัปปินะ เป็นต้น

ในขณะที่พระองค์พระชนมายุ ๓๙ พรรษา ทรงจำพรรษาที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี ทรงทราบว่าพระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาประชวรหนัก จึงเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมพระสาวกหมู่ใหญ่ พระองค์ได้ประครองพระเศียรพระบิดาที่หายใจโรยรินไว้ที่ตัก ลูบพระเศียรพุทธบิดา ทรงตรัสอนิจจตาทิธรรมสูตร จนที่สุดพระพุทธบิดาก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมปฏิสัมภิทา จากนั้นก็ได้นิพพานอย่างสงบ พระพุทธองค์จัดพระบรมศพอย่างสมพระเกียรติแล้วเสด็จกลับ เมื่อราชบัลลังก์ว่างลงเจ้าชายมหา-นาม โอรสของพระเจ้าอมิโตทนะจึงได้รับการอภิเษกเป็นมหากษัตริย์ครอง

กรุงกบิลพัสดุ์ต่อมา

นับตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ ออกผนวชจนตรัสรู้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์ได้แสดงธรรมแก่พระสาวกชุดแรกที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน จากนั้นได้โปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลา ๔๕ พรรษา จนพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษาบริบูรณ์ ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายทั่วชมพูทวีป และเข้ามาแทนที่ศาสนาพราหมณ์อย่างรวดเร็ว เป็นอันว่าหน่อเนื้อแห่งธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ได้หยั่งรากลึกอย่างสมบูรณ์แล้วในชมพูทวีป การที่พระพุทธศาสนาหยั่งรากลึกลงในชมพูทวีปแทนที่ศาสนาพราหมณ์ และเชนที่แข็งแกร่งได้นั้น เป็นเพราะความพยายามของพระพุทธองค์และพระสาวก การสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์พ่อค้าประชาชน และความดีเด่นของพุทธศาสนานั่นเอง

๗. ปรินิพพาน (Passed away)

เสด็จดับขันธปรินิพพานใต้ต้นสาละ ณ กรุงกุสินารา

พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจโปรดเวไนยสัตว์จนพระชนม์มายุได้ ๗๙ พรรษา ทรงทราบว่าใกล้จะถึงเวลาที่พระองค์จะปรินิพพานแล้ว จึงเสด็จออกจากพระมูลคันธกุฏิ บนยอดเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ผ่าน

อุทยานอัมพลัฏฐิกวัน ซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองราชคฤห์และนาลันทา จากนั้นเสด็จไปยังหมู่บ้านนาลันทา ประทับที่ปาวาริกัมพวันของเศรษฐีทุสสปาวาริกะ ผ่านปาฏลิคาม (ปาฏลีบุตร หรือ ปัฏนะในปัจจุบัน) ข้ามแม่น้ำคงคาที่ท่าโคตมติฏฐะ เสด็จถึงหมู่บ้านโกฏิคาม หมู่บ้านนาทิกะ จนถึงกรุงเวสาลีตามลำดับ พระองค์เสด็จจำพรรษาสุดท้ายที่เวฬุวคามแล้วให้พระสาวกแยกย้ายกันจำพรรษารอบกรุงเวสาลีตามอัธยาศัย ทรงโปรดนางคณิกานามว่า อัมพปาลี (Ambapālī) จนนางเลื่อมใสได้ถวายป่ามะม่วงให้เป็นอาราม พระองค์ทรงรับและให้นามว่าอารามอัมพปาลีวัน ต่อมาพระองค์เสด็จประทับที่ปาวาลเจดีย์ ทรงแสดงนิมิตโอภาสให้พระอานนท์อาราธนาให้อยู่ต่อถึง ๓ ครั้ง แต่พระเถระถูกมารดลใจจึงไม่ได้อาราธนาแต่อย่างใด พระองค์จึงปลงมายุสังขารที่นี่ โดยตรัสว่า จากนี้ไปอีก ๓ เดือนตถาคตจะปรินิพพานที่กรุงกุสินารา เมื่อพระอานนท์ได้สติทูลอาราธนาให้ทรงอยู่ต่อ แต่พระองค์ก็ไม่อาจเปลี่ยนพระทัย

หลังจากออกพรรษา พระองค์เสด็จจากเมืองเวสาลีมุ่งสู่กรุงกุสินารา เพื่อเสด็จปรินิพพาน พระองค์ได้หันมองกรุงเวสาลีอีกครั้ง เป็นการทัศนาครั้งสุดท้าย แล้วเดินทางต่อจนถึงเมืองปาวา เสวยพระกระยาหารมื้อสุดท้ายชื่อว่าสูกรมัททวะ[๑๖] ที่บ้านนายจุนทะ จนเป็นเหตุให้พระองค์อาพาธอย่างรุนแรง จวนเจียนจะปรินิพพานที่บ้านนายจุนทะ แต่ก็ข่มอาพาธด้วยอิทธิบาท ๔ แล้วประครองพระองค์ผ่านแม่น้ำกกุธานที จนถึงสาลวโนทยาน (ป่าไม้รัง) ของเจ้ามัลละกษัตริย์ เมืองกุสินารา ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ให้การอุปสมบทแก่พระสุภัททปริพพาชก นับเป็นสาวกองค์สุดท้ายที่พระองค์บวชให้ ขณะกำลังใกล้ปรินิพพานพระอานนท์แอบไปร้องไห้คนเดียวเพราะคิดว่า พระพุทธองค์จะด่วนเสด็จจากไปแล้ว ในขณะที่ตนเองยังไม่ถึงที่สุดแห่งทุกข์ ยังเป็นปุถุชนอยู่ จะมีใครเป็นที่พึ่งได้ต่อไป ความทราบถึงพระองค์จึงตรัสให้เรียกพระอานนท์มา และตรัสปลอบโยนพระอานนท์

---

[๑๖] คำว่า **สูกรมัททวะ** หมายถึง เห็ดชนิดหนึ่งที่หมูชอบกิน แต่บางมติว่าเป็นเนื้อหมูอ่อน

ว่า[๑๗] *"ในบรรดาพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าในอดีตไม่มีใครดีเกินกว่าอานนท์ ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต เป็นยอดอุปัฏฐาก รู้เวลาอันควรไม่ควร และในอนาคตจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แน่นอน"* พระโอวาทนี้ทำให้พระอานนท์คลายเศร้าโศกลงบ้าง

ในท่ามกลางคณะสงฆ์ทั้งที่เป็นพระอรหันต์และปุถุชน พระราชาจากแคว้นต่างๆ ชาวเมืองกุสินารา รวมทั้งเทวดาทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ พระพุทธองค์ได้ตรัสพระดำรัสครั้งสำคัญว่า[๑๘] ***"โย โว อานนฺท ธมฺโม จ วินโย มยา เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา"*** อันแปลว่า *"ดูก่อนอานนท์ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว"* จากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสปัจฉิมวาจา (คำพูดครั้งสุดท้าย) ว่า[๑๙] ***"หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, อยํ ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจา"*** แปลว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังขารมีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี้เป็นวาจาครั้งสุดท้ายของตถาคต"* จากนั้นพระองค์ไม่ได้ตรัสอะไรอีก ดวงพระเนตรหลี่ลงหลับสนิทไม่นานวาระจิตของพระองค์เข้าสู่ปฐมฌาน จากนั้นเข้าสู่ทุติยฌาน[๒๐] ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สัญญาเวทยิตนิโรธ จากนั้นวกกลับมาจนวาระจิตอยู่กึ่งกลางระหว่างจตุตถฌานและตติยฌาน และแล้วพระองค์ได้เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานในปัจฉิมยามของวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ อันตรงกับเดือนวิสาขะ[๒๑] ณ สาลวโนทยานของเจ้ามัลลกษัตริย์

---

[๑๗] ที. ม. ๑๐ / ๑๓๕ / ๑๑๗

[๑๘] อ้างแล้ว หน้า ๑๒๓

[๑๙] อ้างแล้ว หน้า ๑๒๕

[๒๐] เป็นลำดับขั้นของฌานที่วาระจิตของพระพุทธองค์จะผ่านไปตามลำดับ

[๒๑] คำว่า วิสาขะ เป็นชื่อของเดือนในสมัยโบราณของอินเดีย คำว่าวิสาขะ เป็นภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไวศาขะ เป็นเดือน ๕ คาบเกี่ยวกับเดือน ๖ ของทุกปี เดือนทั้ง ๑๒ ในภาษาสันสกฤต คือ ๑.

เมืองกุสินารา (Kusinārā) อำเภอกุศีนคร (Kuśīnagar) รัฐอุตตรประเทศ (Uttar Pradesh) ในปัจจุบัน

เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้มีการถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว โทณพราหมณ์ (Doṇa Brahmana) ผู้เป็นที่เคารพนับถือของชาวเมืองกุสินาราก็ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน โดยแบ่งให้ ๘ เมืองที่ส่งทูตมาขอคือ ๑. เมืองเวสาลี ๒. เมืองกบิลพัสดุ์ ๓. เมืองอัลลกัปปะ ๔. เมืองรามคาม ๕. เมืองเวฏฐทีปกะ ๖. เมืองปาวา ๗. เมืองราชคฤห์ และ ๘. เมืองกุสินารา

สรุปพุทธกิจในรอบวันของพระพุทธองค์[๒๒]

๑. ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ
ตอนเช้าเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดเวไนยสัตว์

๒. สายณฺเห ธมฺมเทสนำ
ตอนเย็นทรงแสดงธรรมโปรดมหาชนที่เข้าเฝ้า

๓. ปโทเส ภิกฺขุโอวาทำ
ตอนหัวค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งเก่าและใหม่

๔. อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนำ
ตอนเที่ยงคืนทรงวิสัชนาปัญหาต่างๆ ที่เทวดาชั้นต่างๆ สงสัย

๕. ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนำ
ตอนใกล้รุ่งตรวจดูสัตว์โลกที่สามารถและไม่สามารถบรรลุธรรมได้ แล้วเสด็จไปโปรดถึงที่ แม้ว่าหนทางจะลำบากแค่ไหนก็ตาม

จะเห็นได้ว่าพุทธกิจในแต่ละวันจากเช้าถึงเที่ยงคืน แน่นขนัดจนแทบไม่ว่างพักผ่อนพระอิริยาบถ ชีวิตของพระองค์เกิดมาเพื่อโปรดมนุษย์โดยแท้

เปาษะ ๒. มาฆะ ๓. ผาลคุนะ ๔. ไจตระ ๕. ไวศาขะ ๖. ชฺเยษฐะ ๗. อาษาฒะ ๘. ศฺราวณะ ๙. ภาทรปทะ ๑๐. อาศวินะ ๑๑. การติกะ ๑๒. อาครหายนะ ทุกวันนี้ชาวอินเดียไม่นิยมเรียก แต่จะทับศัพท์ภาษาอังกฤษ เช่น มกราคม ก็ใช้ว่า จะนะวะรี มาจากคำว่า January

[๒๒] สุรีย์ มีผลกิจ วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. (กรุงเทพฯ : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ค.

สรุปสถานที่จำพรรษาของพระพุทธองค์

พรรษา	ชนมายุ	สถานที่	เมืองและแคว้น	หมายเหตุ
๑	๓๕	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน	กรุงพาราณสี แคว้นกาสี	โปรดปัญจวัคคีย์
๒-๔	๓๕-๓๗	เวฬุวันมหาวิหาร	กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	โปรดพระเจ้าพิมพิสาร
๕	๓๙	กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน	กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี	โปรดชาวเมือง
๖	๔๐	มกุลบรรพต เหนือราชคฤห์	แคว้นมคธ	แสดงยมกปาฏิหาริย์
๗	๔๑	บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	โปรดพุทธมารดา
๘	๔๒	เภสกฬาวัน	สังสุมารคีระ[๒๓] แคว้นภัคคะ	โปรดโพธิราชกุมาร และชาวเมือง
๙	๔๓	วัดโฆสิตาราม	กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ	โปรดโฆสกเศรษฐี
๑๐	๔๔	โคนต้นสาละ ป่าปาริเลยยกะ	ใกล้กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ	ระหว่างโกสัมพีและสาวัตถี
๑๑	๔๕	หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา	แคว้นมคธ	โปรดกสิภารทวาชพราหมณ์
๑๒	๔๖	ควงไม้สะเดา	เมืองเวรัญชรา แคว้นปัญจาละ	โปรดเวรัญชพราหมณ์
๑๓	๔๗	จาลิกบรรพต หมู่บ้านชันตุ	เมืองจาลิกา	โปรดพระเมฆิยะ
๑๔	๔๘	พระเชตวันมหาวิหาร	กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล	โปรดชาวเมืองสาวัตถี
๑๕	๔๙	วันนิโครธาราม	กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ	โปรดพระญาติ
๑๖	๕๐	อัคคาฬวเจดีย์วิหาร	เมืองอาฬวี	โปรดอาฬวยักษ์
๑๗	๕๑	วัดเวฬุวันมหาวิหาร	กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	โปรดอภัยกุมาร
๑๘	๕๒	จาลิกบรรพต[๒๔]	เมืองจาลิกา	โปรดชาวเมืองจาลิกา
๑๙	๕๓	จาลิกบรรพต	เมืองจาลิกา	โปรดชาวเมืองจาลิกา
๒๐	๕๔	วัดเวฬุวันมหาวิหาร	กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ	โปรดชาวเมืองราชคฤห์
๒๑-๔๔	๕๕-๗๙	วัดเชตวันและบุพพาราม	กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล	โปรดชาวเมืองสาวัตถี
๔๕	๘๐	เวฬุคาม	กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี	โปรดชาวเมือง

สรุปพระอรหันตสาวกที่สำคัญ ๔๕ องค์[๒๕]

ที่	ชื่อ	บิดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๑	พระโกณฑัญญะ	พราหมณ์มหาศาล	กรุงกบิลพัสดุ์	พราหมณ์	รู้ราตรีนาน
๒	พระยสะ	เศรษฐี	กรุงพาราณสี	พราหมณ์	-

---

[๒๓] ตำราบางเล่มเขียนเป็นสุงสุมารคีระ
[๒๔] ตำราบางเล่ม กล่าวว่าพรรษาที่ ๑๘ ประทับที่เมืองอาฬวี
[๒๕] อง. เอก. ๒๐ / ๑๔๖ / ๒๔

สรุปพระอรหันตสาวกที่สำคัญ ๔๕ องค์

ที่	ชื่อ	บิดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๓	พระอุรุเวลกัสสปะ	พราหมณ์กัสสปะ	คยาสีสะ มคธ	พราหมณ์	มีบริวารมาก
๔	พระสารีบุตร	พราหมณ์วังคันตะ	นาลันทา มคธ	พราหมณ์	มีปัญญามาก
๕	พระมหาโมคคัลลนะ	พราหมณ์โกลิตะ	นาลันทา มคธ	พราหมณ์	มีฤทธิ์มาก
๖	พระมหากัสสปะ	พราหมณ์กัปปิละ	บ้านมหาติกฐะ มคธ	พราหมณ์	ผู้ทรงธุดงค์
๗	พระมหากัจจายนะ	ปุโรหิต	อุชเชนี อวันตี	ปุโรหิต (แพศย์)	อธิบายย่อให้พิศดาร
๘	พระโมฆราช	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	ทรงจีวรเศร้าหมอง
๙	พระราธะ	พราหมณ์	กรุงราชคฤห์	พราหมณ์	มีญาณแจ้งในธรรม
๑๐	พระปุณณมันตานีบุตร	พราหมณ์มหาศาล	กรุงกบิลพัสดุ์	พราหมณ์	ทรงธรรมกถึก
๑๑	พระกาฬุทายี	มหาอำมาตย์	กรุงกบิลพัสดุ์	อำมาตย์ (แพศย์)	ผู้ไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส
๑๒	พระนันทะ	พระเจ้าสุทโธทนะ	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	สำรวมอินทรีย์ ๖
๑๓	พระราหุล	เจ้าชายสิทธัตถะ	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	ใคร่ในการศึกษา
๑๔	พระอุบาลี	ช่างตัดผม	กรุงกบิลพัสดุ์	แพศย์	ผู้ทรงวินัย
๑๕	พระภัททิยราช	เจ้าชายกรุงกบิลพัสดุ์	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	เกิดในตระกูลสูง
๑๖	พระอนุรุทธะ	พระเจ้าชายอมิโตทนะ	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	มีทิพยจักษุ
๑๗	พระอานนท์	พระเจ้าสุกโกทนะ	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	เป็นพหูสูต
๑๘	พระโสณโกฬิวิสะ	เศรษฐี	จำปานคร	แพศย์	ปรารภความเพียร
๑๙	พระรัฏฐปาละ	เศรษฐี	บ้านถุลลโกฏฐิตะ แคว้นกุรุ	แพศย์	บวชด้วยศรัทธา
๒๐	พระปิณโฑลภารทวาชะ	ปุโรหิต	กรุงโกสัมพี	พราหมณ์	บันลือสีหนาท
๒๑	พระมหาปันถกะ	ทาสในสำนักเศรษฐี	กรุงราชคฤห์	พราหมณ์[๒๖]	เจริญปัญญาภาวนา
๒๒	พระจูฬปันถกะ	ทาสในสำนักเศรษฐี	กรุงราชคฤห์	พราหมณ์	เจริญมโนมยิทธิ
๒๓	พระโสณกุฏิกัณณะ	บุตรนางกาฬี	กรุงราชคฤห์	แพศย์	แสดงธรรมไพเราะ
๒๔	พระลกุณฏกภัททิยะ	เศรษฐี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	มีเสียงไพเราะ
๒๕	พระสุภูติสุมน	เศรษฐี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	มีทักขิเณยยบุคคล
๒๖	พระกังขาเรวตะ	เศรษฐี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	ยินดีในญาณสมาบัติ
๒๗	พระวักกลิ	พราหมณ์วักกลิ	กรุงสาวัตถี	แพศย์	ศรัทธาวิมุตติ

[๒๖] ท่านมีบิดาเป็นทาส ส่วนมารดาเป็นลูกเศรษฐี ตามประเพณีโบราณของอินเดีย ผู้แต่งงานข้ามวรรณะต้องกลายเป็นจัณฑาล

ที่	ชื่อ	บิดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๒๘	พระกุณฑธานะ	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี	แพศย์	จับฉลากเป็นปฐม
๒๙	พระวังคีสะ	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	ปัญญาปฏิภาณ
๓๐	พระปิลินทวัจฉะ	พราหมณ์วัจฉะ	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	เป็นที่รักของเทวดา
๓๑	พระกุมารกัสสปะ	บุตรนางภิกษุณี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	แสดงธรรมวิจิตร
๓๒	พระมหาโกฏฐิตะ	พราหมณ์อัสสลายนะ	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	แตกฉานปฏิสัมภิทา
๓๓	พระโสภิตะ	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี,โกศล	พราหมณ์	ระลึกชาติได้
๓๔	พระนันทกะ	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	โอวาทนางภิกษุณี
๓๕	พระมหากัปปินะ	กษัตริย์กุกกุฏวด	นครกุกกุฏวดี	กษัตริย์	โอวาทภิกษุ
๓๖	พระสาคตะ	พราหมณ์	กรุงสาวัตถี	พราหมณ์	ฉลาดเตโชกสิณ
๓๗	พระอุปเสน	พราหมณ์วังคันตะ	นาลันทา มคธ	พราหมณ์	เป็นที่ศรัทธา
๓๘	พระขทิรวนิยเรวตะ	พราหมณ์วังคันตะ	นาลันทา มคธ	พราหมณ์	ผู้อยู่ป่า
๓๙	พระสิวลี	เจ้าชายกรุงโกลิยะ	กรุงโกลิยะ	กษัตริย์	มีลาภมาก
๔๐	พระพาหิยทารุจิริยะ	กุฏุมพี	พาหิยรัฐ	แพศย์	บรรลุเร็ว
๔๑	พระพากุละ (พักกุละ)	มหาเศรษฐี	โกสัมพี	แพศย์	มีโรคาพยาธิน้อย
๔๒	พระทัพพมัลลบุตร	พระเจ้ามัลลราช	กรุงกุสาวดี,มัลละ	กษัตริย์	จัดแจงอาสนะ
๔๓	พระองคุลีมาล	ปุโรหิต	กรุงสาวัตถี,โกศล	พราหมณ์	คาถาคลอดง่าย
๔๔	พระจุนทะ	พราหมณ์วังคันตะ	นาลันทา มคธ	พราหมณ์	-
๔๕	พระนาลกะ	บุตรน้องสาว อสิตดาบส	กรุงกบิลพัสดุ์	พราหมณ์	-

สรุปพระอรหันตสาวกที่สำคัญ ๑๓ องค์[๒๗] (ฝ่ายพระภิกษุณี)

ที่	ชื่อ	บิดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๑	พระมหาปชาบดี โคตมี	พระเจ้าอัญชนะ	เทวทหะ	กษัตริย์	รัตตัญญู (บรรลุก่อนภิกษุณีอื่น)
๒	พระเขมา	พระเจ้ากรุงสาคละ	กรุงสาคละ	กษัตริย์	มีปัญญามาก
๓	พระอุบลวรรณา	ธิดาเศรษฐี	สาวัตถี	แพศย์	มีฤทธิ์มาก
๔	พระปฏาจารา	เศรษฐีเมืองสาวัตถี	สาวัตถี	แพศย์	รอบรู้พระวินัย
๕	พระธัมมทินนา	เศรษฐีเมืองราชคฤห์	ราชคฤห์	แพศย์	แสดงธรรม (ธรรมกถึก)
๖	พระนันทา (รูปนันทา)	พระเจ้าสุทโธทนะ	กบิลพัสดุ์	กษัตริย์	ยินดีในฌาณ
๗	พระโสณา	ธิดาเศรษฐี	สาวัตถี	แพศย์	ปรารภความเพียร
๘	พระสกุลา	ธิดาเศรษฐี	สาวัตถี	แพศย์	ทิพพจักษุ (ตาทิพย์)

[๒๗] องฺ. เอก. ๒๐ / ๑๕๐ / ๒๖

ที่	ชื่อ	บิดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๙	พระกุณฑลเกสี	ธิดาเศรษฐี	ราชคฤห์	แพศย์	ตรัสรู้ (บรรลุ) เร็ว
๑๐	พระภัททกาปิลานี	พราหมณ์เมืองสาคละ	กรุงกบิลพัสดุ์	พราหมณ์	ระลึกชาติ
๑๑	พระภัททากัจจานา (พระนางยโสธรา)	พระเจ้าสุปปพุทธะ	เทวทหะ	กษัตริย์	บรรลุฌาณใหญ่
๑๒	พระกิสาโคตมี	ชาวนา	กรุงสาวัตถี	แพศย์	ทรงจีวรเศร้าหมอง
๑๓	พระสิงคาลมาตา	ธิดาเศรษฐี	ราชคฤห์	แพศย์	หลุดพ้นด้วยศรัทธา

สรุป สาวกที่สำคัญ[๒๘] (ฝ่ายอุบาสก)

ที่	ชื่อ	บิดา-มารดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๑	ตปุสสะและภัลลิกะ	พ่อค้าชาวอุกกุละ	กรุงอุกกุละ	แพศย์	ถึงสรณะก่อน
๒	อนาถปิณฑิกเศรษฐี	เศรษฐี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	ถวายไทยทาน
๓	จิตตคฤหบดี	เศรษฐีชาวมัจฉิกาสัณฑะ	กรุงมัจฉิกาสัณฑะ	แพศย์	แสดงธรรม (ธรรมกถึก)
๔	หัตถกอาฬวกะ	-	กรุงอาฬวี	แพศย์	ปฏิบัติสังคหวัตถุ ๔
๕	พระเจ้ามหานาม	พระเจ้าอมิโตทนะ	กรุงกบิลพัสดุ์	กษัตริย์	ถวายของปราณีต
๖	อุคคคฤหบดี	เศรษฐีเมืองเวสาลี	กรุงเวสาลี	แพศย์	ถวายโภชนะที่ชื่นชอบใจ
๗	อุคคตคฤหบดี	นายบ้านหัตถีคาม	หัตถีคาม	แพศย์	อุปัฏฐากพระสงฆ์
๘	สูรอัมพัฏฐะ	เศรษฐี	กรุงสาวัตถี	แพศย์	ผู้ไม่หวั่นไหว
๙	ชีวกโกมารภัจจ์	นางสาลวดี	กรุงราชคฤห์	แพศย์	เลื่อมใสในบุคคล
๑๐	นกุลปิตาคฤหบดี	เศรษฐี	กรุงสุงสุมารคีระ	แพศย์	สนิทสนมคุ้นเคย

สรุป สาวกที่สำคัญ[๒๙] (ฝ่ายอุบาสิกา)

ที่	ชื่อ	บิดา-มารดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๑	สุชาดา	นายบ้าน	อุรุเวลาเสนานิคม	แพศย์	ถึงสรณะก่อนผู้อื่น
๒	วิสาขา	ธนัญชัยเศรษฐี	สาวัตถี	แพศย์	เลิศในการถวายทาน
๓	ขุชชุตตรา	ชาวเมืองโกสัมพี	โกสัมพี	แพศย์	เป็นพหูสูต (ฟังมาก)
๔	สามาวดี	เศรษฐีเมืองภัททวดี	ภัททวดี	แพศย์	อยู่ด้วยเมตตา
๕	อุตตรานันทมาตา	ปุณณเศรษฐี	ราชคฤห์	แพศย์	ยินดีในฌาณ

---

[๒๘] องฺ. เอก. ๒๐ / ๑๕๐ / ๒๗

[๒๙] อ้างแล้ว หน้า ๒๘

ที่	ชื่อ	บิดา-มารดา	ที่เกิด	ตระกูล	เอตทัคคะ (ผู้เลิศ)
๖	สุปปวาสา	กษัตริย์โกลิยะ	เทวทหะ	กษัตริย์	ถวายโภชนะรสปราณีต
๗	สุปปิยา	เศรษฐีเมืองพาราณสี	พาราณสี	แพศย์	อุปัฏฐากภิกษุอาพาธ
๘	สูรอัมพัฏฐะ	เศรษฐีเมืองกุรรฆระ	เมืองกุรรฆระ	แพศย์	เลื่อมใสแน่นแฟ้น
๙	นกุลมาตาคฤหปตานี	เศรษฐี	สุงสุมารคีระ	แพศย์	สนิทสนมคุ้นเคย
๑๐	กาลีอุบาสิกา	เศรษฐีเมืองกุรรฆระ	เมืองกุรรฆระ	แพศย์	เลื่อมใสด้วยการฟังตามๆ กันมา

สรุปพระสาวกสำคัญประจำพระพุทธองค์

๑. **พระอัครสาวกเบื้องซ้าย** พระโมคคัลลานะ
๒. **พระอัครสาวกเบื้องขวา** พระสารีบุตร
๓. **พระอัครสาวิกาเบื้องซ้าย (ฝ่ายภิกษุณี)** พระเขมาเถรี[๓๐]
๔. **พระอัครสาวิกาเบื้องขวา (ฝ่ายภิกษุณี)** พระอุบลวรรณาเถรี
๕. **พระพุทธอุปัฏฐาก (ผู้ดูแลปรนนิบัติ)** พระอานนท์เถระ
๖. **อัครอุบาสก (อุบาสกผู้เลิศ)** จิตตคฤหบดีอุบาสก และหัตถอาฬวกะอุบาสก
๗. **อัครอุบาสิกา (อุบาสิกาผู้เลิศ)** นางอุตตราอุบาสิกา และนางนันทมารดา
๘. **แพทย์ประจำพระองค์** หมอชีวกโกมารภัจจ์
๙. **ต้นไม้ตรัสรู้ ต้นอัสสัตถะ** (ต้นโพธิ์)

๘. กษัตริย์องค์สำคัญสมัยพุทธกาล (The Great Buddhist Kings)

ในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่และ ๕ แคว้นเล็กสมัยพุทธกาลนั้น มีพระราชาใน ๔ แคว้นเท่านั้น ที่มีแสนยานุภาพมากกว่าพระองค์อื่นๆ และยังเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด ให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตลอดยุค

---

[๓๐] ขุ. อ. ๓๓ / ๗๙ / ๗๘

สมัยของพระองค์ กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นี้ คือ ๑. พระเจ้าพิมพิสาร ๒. พระเจ้าปเสนทิโกศล ๓. พระเจ้าจันฑปัชโชต และ ๔. พระเจ้าอุเทน โดยมีรายละเอียดดังนี้

๘.๑ พระเจ้าพิมพิสาร (Bimbisāra)

ในคัมภีร์มหาวงส์กล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระโอรสของพระเจ้าภาติกะ (Bhātika) พระมารดานามว่าพิมพี (Bhimbī) แห่งราชวงศ์หารยังกะ (Hāryaṅka) ส่วนในคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระโอรสของพระเจ้ากษัตราชาส (Kṣatrājās) หรือกษเตราชาส แห่งราชวงศ์ไศศุนาคะ[๓๑] (Śīsunāga Dynasty) ปกครองอาณาจักรมคธต่อจากพระบิดาเมื่อมีพระชนมายุ ๑๕ ปี มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองราชคฤห์ พระองค์เป็นสหายกับเจ้าชายสิทธัตถะแต่อ่อนกว่า ๕ ปี หลังจากขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว พระองค์ได้เลื่อมใสในเจ้าลัทธิหลายองค์ในสมัยนั้น แม้กระทั่งลัทธิของชฎิลสามพี่น้องคืออุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ หลังจากพระองค์ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาที่สวนตาลหนุ่มนอกเมืองราชคฤห์แล้ว พระองค์บรรลุพระโสดาบัน

พระเจ้าพิมพิสารหลั่งน้ำถวายเวฬุวัน แด่พระพุทธเจ้า

---

[๓๑] ในหนังสือ Civilisation in the Buddhist Age B.C.320 –A.D.500 กล่าวว่าราชวงศ์ไศศุนาคะมี ๑๐ องค์ ดังนี้ ๑. พระเจ้าไศศุนาคะ ๒. พระเจ้ากากะวรรณะ ๓. พระเจ้าเกษมธรรมัน ๔. พระเจ้ากษัตราชาส และ ๕. พระเจ้าพิมพิสาร ส่วนหนังสือ Royal Patronage of Buddhism in India กล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารมีพระบิดานามว่า ภัฏฐิยะ หรือ ภัททิยะ แห่งราชวงศ์หารยังกะ (Haryanka Dynasty)

จึงกลายเป็นพุทธมามกะที่เข้มแข็ง ประกอบกับแคว้นมคธในยุคนั้นเป็นรัฐมหาอำนาจ จึงทำให้พุทธศาสนาแผ่กระจายไปอย่างรวดเร็ว ในตำนานของศาสนาเชนกล่าวว่าพระองค์นับถือศาสนาเชน แต่ไม่ใช่เรื่องแปลกเพราะพระมหากษัตริย์ที่นับถือพุทธศาสนามักถวายความอุปถัมภ์แก่ทุกศาสนาด้วย จนถูกทึกทักว่านับถือศาสนานั้นด้วย เช่น พระเจ้าอโศก ศาสนาเชนก็กล่าวว่าพระองค์เป็นผู้นับถือศาสนาเชน แม้กระทั่งพระเจ้าหรรษวรรษนะก็ถูกอ้างว่าเป็นผู้นับถือฮินดูที่ยิ่งใหญ่ด้วย พระเจ้าพิมพิสารมีพระมเหสีหลายองค์แต่ที่สำคัญคือ ๑. **พระนางเวเทหิ** (Vedehi) พระธิดาพระเจ้ามหาโกศล เมืองสาวัตถี ต่อมาให้กำเนิดเจ้าชายอชาตศัตรู **๒. พระนางเขมา** (Khemā) เป็นพระธิดาเจ้าครองนครสาคละแห่งมัทรัฐ[๓๒] มีสิริโฉมงดงามยิ่ง ต่อมาอุปสมบทเป็นภิกษุณีจนได้บรรลุพระอรหันต์ **๓. นางอัมพปาลี** (Ambapālī)[๓๓] หรืออมรปาลีจากเมืองเวสาลี มีโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายวิมาลา โกณฑัญญะ **๔. พระนางปทุมวดี** (Padumavatī) พระชายาจากเมืองอุชเชนี มีโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายอภัย **๕. พระชายา** (ไม่ทราบนาม) มีพระโอรส ๓ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายกุณิกะ ๒. เจ้าชายเวหัลละ ๓. เจ้าชายสีลวัต ๔. เจ้าชายชัยเสน มีพระธิดา ๑ พระองค์ คือ เจ้าหญิงจุนทีราชกุมารี พระองค์ปกครองมคธถึง ๕๒ ปี ก่อนจะถูกพระโอรสองค์โต คือ เจ้าชายอชาตศัตรู ยึดอำนาจและสิ้นพระชนม์ในคุก ก่อนที่พระพุทธองค์จะปรินิพพานเพียง ๘ ปี พระองค์นับเป็นผู้สร้างอาณาจักรมคธให้เป็นรัฐที่มีอำนาจมากที่สุดในยุคพุทธกาล

๘.๒ พระเจ้าปเสนทิโกศล (Pasendi Kosala)

พระเจ้าปเสนทิโกศล ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตเรียกพระองค์ว่าพระเจ้าประเสนชิต (Prasenajit) เป็นพระราชาปกครองแคว้นโกศล โดยมีเมือง

---

[๓๒] เสถียร โพธินันทะ. **ภูมิประวัติพุทธศาสนา**. (กรุงเทพฯ : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗๔.

[๓๓] ในหนังสือ Royal Patronage of Buddhism in India. กล่าวว่านางอัมพปาลี (อัมรปาลี) เป็นธิดาเจ้าลิจฉวี มีพระโอรสกับพระเจ้าพิมพิสาร ๕ องค์ คือ ๑. เจ้าชายอภัย ๒. เจ้าชายวิมาลา ๓. เจ้าชายกุณิกะ ๔. เจ้าชายสีลวัต ๕. เจ้าชายเวหัลละ ในขณะที่พระไตรปิฎกกล่าวว่านางเป็นหญิงคณิกา หรือหญิงงามเมือง

สาวัตถี (Sāvatthī) หรือศราวัสตี (Śrāvastī) ในภาษาสันสกฤต เป็นราชธานี พระองค์เป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาโกศล ในวัยเด็กพระองค์ได้รับการศึกษาจากอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ณ เมืองตักกสิลา หลังจากสำเร็จการศึกษาจากตักกสิลามาแล้ว พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา ราชอาณาจักรมีความกว้างขวางรองจากอาณาจักรมคธ จากแม่น้ำโคมตี (Gomtī) ถึงเมืองคันฑัก (Gaṇḍak) และจากชายแดนเนปาลในปัจจุบันถึงฝั่งแม่น้ำคงคา ต่อมาพระองค์ก็ได้ผนวกแคว้นกาสีอันมีเมืองพาราณสีอยู่ในราชอาณาจักรอีกด้วย พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระชนมายุเท่ากับพระพุทธองค์ และในบรรดาพระมหากษัตริย์หลายเมือง พระองค์นับว่ามีความใกล้ชิดกับพระพุทธองค์มากที่สุด จนเป็นสาเหตุให้พระพุทธองค์ประทับอยู่เมืองสาวัตถีนานที่สุดเช่นกัน พระองค์มีสรีระที่อ้วนท้วนสมบูรณ์ เมื่อเสด็จไป ณ ที่ใด ก็ไม่สะดวกทรงอึดอัดเป็นอย่างยิ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลเคยทำสงครามกับพระเจ้าอชาตศัตรู แคว้นมคธผู้เป็นหลานถึง ๔ ครั้ง ทั้งยังพ่ายแพ้ทั้ง ๔ ครั้ง สาเหตุเนื่องมาจากการแย่งอาณาเขตแคว้นกาสี แต่ครั้งที่ ๕ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับชัยชนะ เพราะจารบุรุษของพระองค์ได้แอบฟังเทคนิคการรบจากพระธนุคคหติสสะสนทนากับพระทันตเถระที่เชตวันมหาวิหาร ด้วยว่าพระธนุคคหติสสะก่อนบวชเป็นนายทหารที่ฉลาดหลักแหลมและออกรบอย่างอาจหาญมาตลอด พระเจ้าอชาตศัตรูจึงถูกจับขังคุกที่สาวัตถีหลายปี แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเห็นว่าเป็นหลานก็เลยปล่อยกลับไป พระองค์มีพระมเหสีหลายพระองค์แต่ที่เด่นๆ คือ ๑. พระนางมัลลิกา ๒. พระนางวาสภขัตติยา มีพระภคินี (น้องสาว) ๓ พระองค์ คือ[๓๔] ๑. เจ้าหญิงโสมา ๒. เจ้าหญิงสกุลา ๓. เจ้าหญิงเวเทหิ มีพระโอรส ๒ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายพรหมทัตต์ (Brahmadatta) ๒. เจ้าชายวิฑูฑภะ (Vidūdabha) ต่อมาเจ้าชายพรหมทัตต์ก็ได้ออกบวชจนบรรลุพระอรหันต์ พระองค์มีพระธิดา ๒ พระองค์ คือ ๑. เจ้าหญิงวชิรา (Vajirā) ซึ่งใน

---

[๓๔] ม. ม. ๑๓ / ๕๗๑ / ๓๙๑

ภายหลังได้ยกให้พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งกรุงราชคฤห์ ๒. เจ้าหญิงสุมนาราช กุมารี (Sumanā)

พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นพุทธมากะที่มีความศรัทธาเลื่อมใสแรงกล้า พระองค์ได้สร้างวัดราชิการามถวายพระศาสดาในเมืองสาวัตถี อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์อย่างสม่ำเสมอ คราวหนึ่งในขณะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกำลังเข้าเฝ้าพระศาสดาอำมาตย์ทีฆการายนะ (Dīghakārāyana) ผู้เป็นหลานของพันธุละเสนาบดีโกรธแค้นที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสังหารพันธุละเสนาบดี เมื่อได้โอกาสจึงแอบนำเครื่องทรงกษัตริย์และม้าทรงมามอบให้เจ้าชายวิฑูฑภะ แล้วสนับสนุนเจ้าชายยึดอำนาจขึ้นครองราชสมบัติแทน ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลไม่อาจจะต่อสู้ได้ ต้องเสด็จหนีไปพึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นภาคิไนย (หลาน) ที่กรุงราชคฤห์ แต่พระองค์เสด็จไปถึงพระนครตอนกลางคืนในขณะที่ประตูเมืองยังไม่ทันเปิดประกอบกับพระองค์ชราภาพมากแล้ว อีกทั้งเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางจึงสวรรคตนอกประตูเมือง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบข่าวทรงพิโรธเจ้าชายวิฑูฑภะมาก โปรดให้ทำการถวายพระเพลิงบรมศพพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่างสมพระเกียรติ สร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิไว้ที่กรุงราชคฤห์ แล้วยกทัพไปโจมตีเมืองสาวัตถี แต่ก็ไม่อาจเอาชนะได้ เจ้าชายวิฑูฑภะเมื่อขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดาไม่นานได้สวรรคตที่ริมฝั่งแม่น้ำอจิรวดี หลังนำกองทัพเข้าโจมตีเมืองกบิลพัสดุ์แล้วเสด็จกลับพระนคร

๘.๓ พระเจ้าจันฑปัชโชต (Caṇḍapajjota)

พระเจ้าจันฑปัชโชต หรือ ปรัทโยตะ (Pradyota) ในภาษาสันสกฤต เป็นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์อวันตี (Avantī Dynasty) โดยมีเมืองหลวงชื่อเมืองอุชเชนี (Ujjenī) หรือ อุชชายินี (Ujjāyinī) ในภาษาสันสกฤต เมืองนี้อยู่ทางตอนกลางของประเทศอินเดีย พระองค์มีนิสัยดุร้าย จนมีคำว่าจัณฑะ (ดุร้าย) นำหน้า ทรงเอาแต่ใจตัวเอง มีทรัพย์สมบัติที่มั่งคั่งเมืองหนึ่งในสมัยนั้น เป็นมิตรสหายของพระเจ้าปรันตปะแห่งเมืองโกสัมพี และพระเจ้าพิมพิสารแห่งนครราชคฤห์ด้วย ครั้งหนึ่งพระองค์ประชวรอย่างหนัก

หมอทั่วราชอาณาจักรเข้ารักษาก็ไม่มีใครรักษาได้สำเร็จ จนได้หมอชีวก-โกมารภัจจ์จากกรุงราชคฤห์มาช่วยรักษาอาการจึงหายเป็นปกติ พระองค์มีพระธิดาที่เลอโฉม ๑ พระองค์ ชื่อว่า เจ้าหญิงวาสุลทัตตา (Vāsuladattā) หรือ วาสวทัตตา (Vāsavadattā) ในภาษาสันสกฤต สุดท้ายพระเจ้าอุเทนได้พาเจ้าหญิงวาสุลทัตตาหนีไป และแต่งตั้งให้เป็นพระมเหสีองค์หนึ่งของพระองค์ พระเจ้าจันฑปัชโชตเป็นกษัตริย์ที่ชอบทำสงคราม พระองค์เคยโจมตีแคว้นมคธหลายครั้งจนพระเจ้าอชาตศัตรูต้องสร้างป้อมปราการป้องกัน นอกนั้นยังทำสงครามกับพระเจ้าปุกกุสาติ (Pukkusāti) กษัตริย์แห่งแคว้นคันธาระหลายครั้ง พระองค์นับถือพุทธศาสนา เพราะการชักชวนของพระมหากัจจายนะ ซึ่งเป็นบุตรของพราหมณ์ปุโรหิตประจำราชสำนักของพระองค์ นับตั้งแต่นั้นมาเมืองอุชเชนีจึงรุ่งเรืองไปด้วยพุทธศาสนา พระองค์ได้สร้างอารามหลายแห่ง เช่น วัดกุรารฆาราม วัดปปาตปัพพตะ และวัดมัคคราคตะ เป็นต้น

๘.๔ พระเจ้าอุเทน (Udena)

พระเจ้าอุเทน ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตเรียกว่า พระเจ้าอุทยัน (Udayan) เป็นกษัตริย์ราชวงศ์วัตสะ (Vatsa Dynasty) ทรงปกครองแคว้นวังสะ โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองโกสัมพี (Kosambī) หรือเกาศามพี (Kauśāmbī) ในภาษาสันสกฤต เมืองนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ใกล้เมืองอัลลาหบาด หรือประยาค พระบิดานามว่า ปรันตปะ (Parantapa) พระเจ้าอุเทนประสูติในป่า เพราะว่าพระมารดาถูกนกหัสดีลิงค์โฉบไปสู่ป่า แต่ได้รับการช่วยเหลือจากดาบสอัลลกัปปะ

พระเจ้าอุเทนแห่งกรุงโกสัมพีเสด็จเลียบนคร

(Allakappa) พระนางประสูติพระโอรสตอนใกล้รุ่ง จึงตั้งนามว่าอุเทน โดยได้รับการดูแลจากดาบสผู้เป็นพระบิดาเลี้ยง และพระมารดา เจ้าชายอุเทนได้ศึกษามนต์ฝึกช้างจนช่ำชอง และสามารถควบคุมช้างเป็นจำนวนมากได้ด้วยมนต์ที่ศึกษามา และยึดราชบัลลังก์นครโกสัมพีจนสำเร็จด้วยการยกทัพช้างล้อมพระนคร

พระเจ้าอุเทนมีพระมเหสี ๓ พระองค์ คือ ๑. พระนางสามาวดี (Sāmāvatī) ๒. พระนางวาสุลทัตตา (Vāsuladattā)[๓๕] ๓. พระนางมาคันทิยา (Māgandiyā) ต่อมาพระนางสามาวดีก็สิ้นพระชนม์เพราะการลอบวางเพลิงของพระนางมาคันทิยา ส่วนพระนางมาคันทิยาผู้อิจฉาก็ถูกราชอาญาเพราะทำผิดร้ายแรงด้วยการถูกเผาทั้งเป็นเช่นกัน ในตำนานฝ่ายเชนกล่าวว่า พระองค์มีพระโอรสพระองค์เดียวจากพระนางวาสุลทัตตา คือเจ้าชายโพธิ (Bodhi) หรือโพธิราชกุมาร ซึ่งต่อมาได้ปกครองราชบัลลังก์นครโกสัมพีแทนพระบิดา พระเจ้าอุเทนได้หันมานับถือพุทธศาสนาเพราะพระนางสามาวดีพุทธสาวิกากลับพระทัย พระองค์มีความสนิทสนมกับพระปิณโฑลภารทวาชะมาก หลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้เสร็จสิ้นลง พระอานนท์พร้อมพระสงฆ์หลายองค์ได้รับฉันทะจากคณะสงฆ์ให้ไปประกาศพรหมทัณฑ์พระฉันนะที่วัดโฆสิตาราม นครโกสัมพี[๓๖] พระนางวาสุลทัตตาทรงเลื่อมใส จึงได้ถวายผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืน พระองค์ทราบข่าวไม่ทรงพอพระทัยเพราะเห็นว่าพระเถระโลภมากที่รับผ้ามากมายขนาดนั้น เมื่อได้รับคำอธิบายจากพระเถระแล้วจึงได้เกิดเลื่อมใสพร้อมถวายเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืน ตั้งแต่นั้นมาความศรัทธาของพระองค์ในพุทธศาสนาจึงตั้งมั่น จนต่อมาโกสัมพีได้กลายเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาครั้งสมัยพุทธกาลเป็นต้นมา พระอารามใหญ่ๆ ในเมืองนี้ คือ ๑. วัดโฆสิตาราม สร้างโดยโฆสกเศรษฐี ๒. วัดกุกกุฏาราม สร้างโดยกุกกุฏเศรษฐี และ ๓. วัดปาวาริการาม สร้างโดยเศรษฐีปาวาริกะ

---

[๓๕] ตำนานมหายานเขียนเป็น พระนางวาสวทัตตา

[๓๖] จุ. ป. ๗ / ๖๒๗ / ๒๕๖

๙. ลักษณะเด่นของพุทธศาสนา (Prominent Attributes of Buddhism)

พุทธศาสนานับเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพื่อปรับปรุง และแก้ไขสังคมอินเดียในยุคนั้นให้ดีขึ้นจากสภาพการณ์หลายอย่าง เช่น จากการกดขี่ทางชนชั้นของพราหมณ์ การเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ชัดเจน การถือวรรณะอย่างเข้มงวด การใช้สัตว์เป็นจำนวนมากเพื่อบวงสรวงบูชายัญ ตลอดจนถึงการกดขี่สตรี พุทธศาสนาจึงเป็นเสมือนน้ำทิพย์ชโลมสังคมอินเดียโบราณให้ขาวสะอาดมากขึ้นกว่าเดิม คำสอนของพุทธศาสนาทำให้สังคมโดยทั่วไปสงบร่มเย็น ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาอื่นๆ คือ

๑. **เป็นศาสนาแห่งความรู้และความจริง** พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้ เพราะเป็นศาสนาแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์เอง จากปัญญาของพระองค์ และธรรมที่พระองค์ตรัสรู้คืออริยสัจจ์ ๔ ก็เป็นความจริงอย่างแท้จริง ทรงตรัสรู้โดยไม่มีใครสั่งสอน นักปราชญ์ทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงกล่าวยกย่องว่าเป็นศาสนาที่ประกาศความเป็นอิสระของมนุษย์ให้ปรากฏแก่โลกยิ่งกว่าศาสนาใดๆ ที่มีมา

๒. **เป็นศาสนาแห่งความอิสระเสรีภาพ** พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ผูกติดกับผู้ดลบันดาลหรือพระผู้เป็นเจ้า ไม่ได้ผูกมัดตัวเองไว้กับพระเป็นเจ้า เชื่อในความสามารถของมนุษย์ว่ามีศักยภาพเพียงพอโดยไม่ต้องพึ่งอำนาจใดๆ ภายนอก เชื่อว่ามนุษย์เองสามารถปลดเปลื้องความทุกข์ได้โดยไม่รอการดลบันดาล พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้คนศรัทธาหรือเชื่อแต่ให้สามารถพิสูจน์ได้โดยตนเอง

๓. **เป็นศาสนาอเทวนิยม** นอกจากศาสนาเชนแล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่ไม่เชื่อพระเจ้าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่ง ผู้สร้างทุกสิ่งแม้กระทั่งโลก เพราะเหตุว่าพุทธศาสนาไม่เชื่อในอำนาจการดลบันดาลของพระเจ้า จึงเรียกว่าศาสนาฝ่ายอเทวนิยม คือศาสนาที่ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า

๔. **เป็นศาสนาแห่งสันติภาพ** ในกระบวนการนักคิดของโลกศาสนา

พุทธศาสนาได้รับการยกย่องจากทั่วโลกว่าเป็นศาสนาแห่งสันติภาพอย่างแท้จริง เพราะไม่ปรากฏว่ามีสงครามเกิดขึ้นในนามของศาสนา หรือเผยแผ่ศาสนาโดยการบังคับผู้คนให้นับถือ ให้เสรีภาพในการพิจารณาให้มีปัญญากำกับการศรัทธา ในขณะที่หลายศาสนาแสดงว่าศาสนิกชนต้องมีศรัทธามาก่อนปัญญาเสมอ และต้องมีความภักดีต่อพระเป็นเจ้าสูงสุด ผู้นับถือจะวิพากษ์วิจารณ์พระเจ้าไม่ได้

บทที่ ๓

พระพุทธศาสนายุคหลังพุทธปรินิพพาน–พ.ศ. ๒๐๐

(Buddhism after Buddha's Passed Away-B.E. 200)

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้มีพระมหาเถระนิพพานไปก่อนแล้วหลายองค์เช่น พระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย พระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอุรุเวลกัสสปะ เป็นต้น ฝ่ายคฤหัสถ์หลายท่านก็ได้สวรรคตไปก่อน เช่น พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าปเสนทิโกศล และพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น ส่วนพระมหาเถระที่ยังเหลืออยู่เป็นกำลังสำคัญต่อมา คือ พระมหากัสสปะ พระอานนท์ พระอนุรุทธะ และพระอุบาลี เป็นต้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว โทณพราหมณ์ก็ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนแล้วมอบให้แก่เมืองต่างๆ ที่ส่งตัวแทนมาขอ สถานการณ์พุทธศาสนาหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานดูสงบเงียบ เนื่องจากยังมีพระสาวกที่เป็นพระอรหันต์เป็นจำนวนมาก แต่ยังมีเหตุการณ์อันเป็นสัญญาณความไม่เรียบร้อยในคณะสงฆ์เกิดขึ้นจากบุคคล ๒ คน คือ พระสุภัททะ (Subhadda) บรรพชิตผู้เฒ่า และพระปุราณะ (Purāṇa) กับคณะ อันนำไปสู่การทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก

๑. สังคายนาครั้งที่ ๑ (The First Buddhist Synod)

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข่าวนี้ได้แพร่กระจายออกไปทั่วชมพูทวีป พุทธศาสนิกชนต่างร่ำไห้โศกาอาดูร พระสาวกที่เป็นปุถุชนก็เช่นกันต่างร่ำไห้ถึงการจากไปของพระพุทธองค์ต่างคร่ำครวญว่าพวกเรายังเป็นปุถุชนอยู่ ยังไม่ถึงฝั่ง (พระนิพพาน) พระพุทธองค์ก็มาเสด็จจากไปเสีย แล้วใครจะเป็นที่พึ่งให้เราได้ เมื่อพระองค์ไม่อยู่ ต่อจากนี้ไปใครจะเป็นที่พึ่งให้พวกเราได้

แต่หลังจากพุทธปรินิพพานได้ ๗ วัน มีพระสงฆ์บวชเมื่อแก่รูปหนึ่ง นามว่า สุภัททะ เห็นพระสงฆ์เป็นจำนวนมากร่ำไห้รำพันถึงการจากไปของพระพุทธองค์ แต่ท่านกลับกล่าวว่า* *"ท่านทั้งหลายจะมามัวร้องไห้รำพันอยู่ทำไม พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไปก็ดีแล้ว เพราะเมื่อพระองค์ยังทรงมีพระชนม์อยู่ พระองค์เบียดเบียนเราด้วยการตักเตือนว่า นี้ควรนี้ไม่ควรสำหรับพวกเธอทั้งหลาย บัดนี้เราหมดพันธะแล้วพวกเราต้องการทำสิ่งใดก็ได้ทำสิ่งนั้น ไม่ต้องการทำสิ่งใดก็ไม่ต้องทำสิ่งนั้น"* คำพูดของนักบวชผู้เฒ่าถือได้ว่าเป็นการไม่เคารพต่อพระศาสดาอย่างยิ่ง และจัดว่าเป็นการกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยอย่างชัดเจนด้วย ในขณะที่พระมหากัสสปเถระเจ้ากำลังพำนักอยู่ ณ เมืองปาวา ใกล้เมืองกุสินาราแดนปรินิพพาน ได้ทราบข่าวจากพระสงฆ์ว่า พระสุภัททะพูดเช่นนั้นจึงเกิดธรรมสังเวชในใจว่า *"พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานเพียง ๗ วันเท่านั้น ก็มีภิกษุอลัชชี ไม่มียางอาย จ้วงจาบพระธรรมวินัยในท่ามกลางสงฆ์เสียแล้ว ต่อไปภายภาคหน้าจะมิยิ่งไปกว่านี้อีกหรือ อย่ากระนั้นเลย เราควรเรียกประชุมสงฆ์เพื่อหาทางป้องกันและกำจัดอลัชชีให้หมดไป"*

เมื่อถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธองค์เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหากัสสปเถระเจ้าจึงเรียกประชุมสงฆ์ ยกวาทะของพระสุภัททะมากล่าวอ้าง ที่ประชุมจึงเห็นควรให้มีการสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ และคัดเลือกพระอรหันต์ ๔๙๙ องค์เข้าร่วมประชุม เว้นอีกองค์สำหรับพระอานนท์ซึ่งยังไม่บรรลุพระอรหันต์รวมเป็น ๕๐๐ องค์ ภายหลังท่านได้บรรลุธรรมก่อนการทำสังคายนาเพียงวันเดียว

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ปรินิพพานไปแล้วที่นครกุสินารา พระอานนท์เถระได้เดินทางกลับมาที่พระเชตวันมหาวิหาร นครสาวัตถีอีกครั้ง ชาวเมืองสาวัตถีที่ไม่ได้ไปร่วมงานถวายพระเพลิงพระศาสดา เมื่อเห็นพระอานนท์เถระถือบาตรและจีวรของพระศาสดากลับมา ต่างร้องไห้ร่ำไรอย่างน่าเวทนาตามสองข้างทางที่พระเถระผ่านไป เมื่อก่อนเห็นพระอานนท์ที่ใด

* จุ. ป. ๗ / ๖๒๙ / ๒๕๗

ก็จะได้เห็นพระศาสดา ณ ที่นั่น มาบัดนี้เหลือแค่พระอานนท์เถระองค์เดียว พระเถระปลอบโยนชาวเมืองสาวัตถีด้วยธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องกฎแห่งไตรลักษณ์ จากนั้นเข้าไปยังพระมูลคันธกุฎีของพระศาสดา[๒] กลางพระเชตวันมหาวิหารที่พระองค์เคยประทับ ๑๙ พรรษา ขนเตียงตั่งออกมาด้านนอก ปัดกวาดเช็ดถูฝุ่นละอองที่จับอยู่ เช็ดพื้นพระมูลคันธกุฎีให้สะอาด ขนหยากเยื่อดอกไม้แห้งที่ตกเกลื่อนกลาด ออกมาเทเสียข้างนอกแล้วนำเตียงและตั่งไปตั้งไว้เหมือนเดิม จัดแจงปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉัน น้ำใช้ กระทำดุจดังพระศาสดาทรงพระชนม์อยู่ทุกประการ จากนั้นแสดงธรรมโปรดสุภมาณพจนเลื่อมใสศรัทธา ได้นำพาพุทธบริษัทบูรณะปฏิสังขรณ์พระเชตวันที่ทรุดโทรมให้สวยงามดั่งเดิม เมื่อใกล้เข้าพรรษาแล้ว พระเถระเดินทางต่อไปยังเมืองราชคฤห์ก่อนการสังคายนาจะเริ่มขึ้น ได้ทำความสะอาดเก็บกวาดพระมูลคันธกุฎีบนยอดเขาคิชฌกูฏเหมือนที่พระเชตวันมหาวิหารทุกประการ เพื่อป้องกันคำของเดียรถีย์ตำหนิติเตียนว่า พระเถระจะทำก็ต่อเมื่อศาสดาของตนมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อศาสดาไม่อยู่ก็ละทิ้งเสีย

๑.๑ เลือกเมืองราชคฤห์เป็นที่ประชุม

เมืองราชคฤห์ (Rājagṛha) มีหลายชื่อ เช่น เมืองวสุมติ เมืองพฤหัทรถปุระ เมืองคิริวราชา เมืองกุสาคระปุระ และราชคฤห์[๓] คำว่า วสุมติ (Vasumati) พบในคัมภีร์รามายณะ โดยมีพระเจ้าวสุเป็นผู้ก่อตั้งเมืองราชคฤห์เป็นองค์แรก พระเจ้าวสุเป็นโอรสของพระพรหมองค์ที่ ๔ ได้รับคำสั่งให้สร้างเมืองนี้ขึ้น คำว่า เมืองพฤหัทรถปุระ (Bṛhadrathapura) พบในคัมภีร์มหาภารตะ และ คัมภีร์ปุราณะ ตั้งตามชื่อกษัตริย์พฤหัทรถะ ปู่ของพระเจ้าชราสันธะที่เคยเสด็จมาที่นี่ คำว่า คิริวราชา (Girivarājā) แปลว่าราชาแห่งขุนเขา เพราะเมืองนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา ๕ ลูกล้อมรอบทุกด้าน ภูเขาทั้ง ๕ คือ ๑. เวภาระ ๒. เวปุลละ ๓. ปัณฑวะ ๔. อิสิคิลิ ๕. คิชฌกูฏ

---

[๒] สมันต. ๑ /๙.

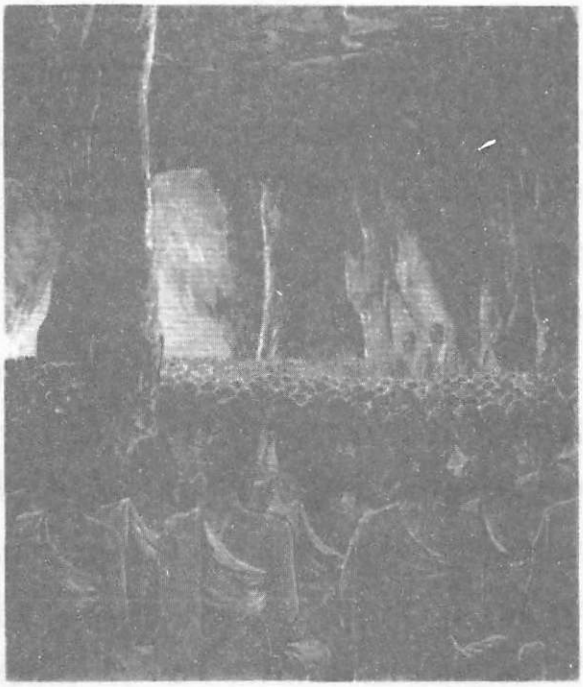
[๓] Mohammad Hamid Kuraishi. **Rajgir**. (Seventh Edition. Culcutta : Naba Mandran Press (P) Ltd, 1987). Page 5.

ในคัมภีร์มหาภารตะเรียกชื่อภูเขาทั้ง ๕ ต่างกับคัมภีร์บาลี คือ ๑. ไวภาระ ๒. วลาหะ ๓. วฤศภะ ๔. ฤาษีคิลิ ๕. ไชตยากะ และ ปัจจุบันชาวอินเดียเรียกดังนี้ คือ ๑. ไวภาระ ๒. วิปุลละ ๓. รัตนะ ๔. ฉหัตถะ ๕. ไสละ คำว่า กุสาครปุระ (Kusāgarapura) พบในจดหมายเหตุที่พระถังซัมจั๋งกล่าวไว้ นอกจากนั้นคำว่า กุสาครปุระ ยังพบในวรรณกรรมของศาสนาเชน แปลว่า เมืองที่รายรอบด้วยหญ้ากุสะ ส่วนคำว่า ราชคฤห์ ภาษาบาลี คือ ราชคหะ แปลว่า บ้านหรือพระราชวังของพระราชา หลังพุทธปรินิพพานปกครองโดยพระเจ้าอชาตศัตรู (Ajātśatrū) พระโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร

จากสถานที่ประชุมเพลิงพระสรีระของพระพุทธองค์ คือ เมืองกุสินารา เป็นระยะทางที่ไกลมาก พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายน่าจะทำสังคายนาที่เมืองกุสินารา แต่ที่ท่านเลือกเมืองราชคฤห์เป็นที่ทำสังคายนา เพราะเหตุผล ๔ ประการ คือ ๑. ราชคฤห์เป็นเมืองที่เหมาะสม ชัยภูมิที่สะดวก ๒. ปัจจัย ๔ หาได้สะดวก เพราะเป็นเมืองใหญ่ ๓. พระเจ้าแผ่นดิน คือพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงมีความเลื่อมใสพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ๔. แคว้นมคธเป็นแคว้นใหญ่ เป็นรัฐมหาอำนาจ และภาษามคธก็เป็นภาษาราชการ

เมื่อตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระมหาเถระทั้งหลายจึงออกเดินทางจากเมืองกุสินาราสู่เมืองราชคฤห์ เมื่อไปถึงแล้วจึงได้แจ้งเรื่องให้พระเจ้าอชาตศัตรูทราบ พระองค์ทรงยินดีให้ความสนับสนุนอย่างเต็มที่ รับสั่งให้ปราบหน้าถ้ำสัตตบรรณคูหาให้สะอาด แล้วรับสั่งให้ปูลาดอาสนะ ทำซุ้มประรำ ถวายภัตตาหารตลอดการประชุม พร้อมกันนั้นคณะสงฆ์ได้ประกาศให้พระสงฆ์ที่จำพรรษาที่เมืองราชคฤห์ไปจำพรรษาที่อื่นชั่วคราว ด้วยว่าจะเกิดปัญหาอาหารขาดแคลน ให้จำพรรษาเฉพาะพระเถระ ๕๐๐ องค์ที่เกี่ยวข้องกับการสังคายนาเท่านั้น ก่อนการสังคายนาพระมหากัสสปเถระได้เลือกพระอรหันต์ ๔๙๙ องค์ โดยเว้นที่ไว้ให้พระอานนท์อีก ๑ ที่ซึ่งยังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์รวมเป็น ๕๐๐ องค์ พระเถระได้กล่าวเตือนพระอานนท์ให้ตั้งใจปฏิบัติ เพราะสังคายนาครั้งนี้จะขาดท่านไม่ได้ ก่อนการสังคายนาจะเริ่มขึ้นในวันเดียวพระอานนท์ก็บรรลุพระอรหันต์ในเวลารุ่งสางทันการเข้า

ร่วมประชุมสังคายนาพอดี ก่อนการสังคายนาเล็กน้อยคณะสงฆ์ได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ทรุดโทรมทั่วทั้งเมืองราชคฤห์ที่ถูกทอดทิ้งคราวที่พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน โดยได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าอชาตศัตรูอย่างเต็มกำลัง เพราะเหตุว่าคณะสงฆ์ส่วนมากได้ทิ้งเสนาสนะแล้วไปร่วมงานที่เมืองกุสินารา

พระสงฆ์ประชุมทำสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา

หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๓ เดือน การสังคายนาก็ได้เริ่มขึ้นโดยคณะสงฆ์เริ่มทำจากพระวินัยก่อน โดยพระมหากัสสปเถระได้ถามพระอุบาลีว่าปฐมปาราชิกนั้นพระศาสดาตรัสที่ไหน ปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร มีความเป็นมาอย่างไร ส่วนพระอุบาลีได้ตอบพระมหากัสสปเถระต่อหน้าคณะสงฆ์ผู้เป็นอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ว่าปฐมปาราชิกพระพุทธองค์ตรัสที่เมืองเวสาลี ปรารภเรื่องพระสุทินน์ (Sudinna) เพราะการเสพเมถุน จากนั้นพระเถระได้ชี้แจงทุกอย่างจบลง พระมหากัสสปเถระสอบถามเรื่องในพระวินัยทั้ง ๕ หมวด คือ **อาทิกรรม ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร** พระอุบาลีก็ได้ชี้แจงพระวินัยทั้งหมดเช่นกัน จากนั้นพระมหากัสสปเถระได้สอบถามคณะสงฆ์ว่ามีความสงสัยจะซักถามหรือไม่ เมื่อไม่มีใครซักถามคณะสงฆ์ทั้งหมดจึงได้เปล่งสาธุการรับพร้อมกัน จากนั้นพระมหากัสสปเถระ ได้สอบถามพระอานนท์เกี่ยวกับพระสูตรว่า พรหมชาลสูตรนั้นพระศาสดาตรัสที่ไหน ปรารภใคร มีความเป็นมาอย่างไร พระอานนท์ตอบว่าพระสูตรนี้พระศาสดาตรัสที่อุทยานอัมพลัฏฐิกวัน ระหว่างกรุงราชคฤห์กับนาลันทา ปรารภสุปปิยปริพพาชกและ

พรหมทัตต์กุมาร จากนั้นพระเถระอธิบายเรื่องราวของพรหมชาลสูตรทั้งหมด หลังจากจบแล้วพระมหากัสสปเถระได้สอบถามพระสูตรทั้ง ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และ ขุททกนิกาย ต่อไป พระอานนท์เถระก็ตอบทุกคำถามเช่นกัน เมื่อจบลงพระมหากัสสปเถระสอบถามคณะสงฆ์ว่ามีผู้สงสัยหรือไม่ เมื่อไม่มีผู้สงสัย คณะสงฆ์ทั้งหมดจึงเปล่งสาธุการรับพร้อมกัน การสังคายนาครั้งนี้ใช้เวลา ๗ เดือนจึงสำเร็จ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานและเป็นองค์ปุจฉา (ถาม) พระอุบาลีเป็นองค์วิสัชนา (ตอบ) เรื่องพระวินัย พระอานนท์เป็นองค์วิสัชนาเรื่องพระสูตร

๑.๒ ปรับอาบัติพระอานนท์

ในการประชุมสังคายนาครั้งนี้ พระมหาเถระเจ้าทั้งหลายได้มีมติเป็นเอกฉันท์ปรับอาบัติพระอานนท์ แม้ว่าท่านจะบรรลุพระอรหันต์แล้วก็ตาม เพราะเหตุผล ๕ ประการ คือ[๔] ๑. ไม่ได้ทูลถามว่าสิกขาบทเล็กน้อยที่ให้ถอนได้หมายเอาสิกขาบทใด ๒. พระอานนท์เหยียบผ้าวัสสิกสาฏกของพระพุทธองค์แล้วปะชุน ๓. ปล่อยให้สตรีถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อนและนางร้องไห้จนน้ำตาเปียกพระสรีระ ๔. ไม่อ้อนวอนพระศาสดาให้ทรงอยู่ตลอดกัปป์ แม้จะทรงมีนิมิตโอภาส ๕. ช่วยเหลือให้สตรีบวชในพุทธศาสนา

ส่วนพระอานนท์กล่าวแก้ข้อกล่าวหาทั้ง ๕ ข้อดังนี้ คือ ๑. ไม่ทูลถามสิกขาบท เพราะไม่ได้ระลึกถึง ๒. ที่เหยียบเพราะพลั้งเผลอไม่ใช่เพราะไม่คารวะ ๓. ให้สตรีถวายบังคมก่อน เพราะค่ำมืดเป็นเวลาวิกาล ๔. ไม่ทรงอ้อนวอนพระศาสดา เพราะถูกมารดลใจจึงไม่ได้อ้อนวอน ๕. เพราะเห็นว่าพระนางปชาบดีโคตมี เป็นพระมารดาเลี้ยงถวายขีโรทก (น้ำนม) แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าในวัยเยาว์ จึงขวนขวายให้สตรีบวช

แม้พระอานนท์จะทราบว่าตัวเองไม่ผิด แต่เมื่อสงฆ์พิจารณาลงโทษปรับอาบัติท่านก็ยอมรับ ไม่ได้ขัดขืนแต่อย่างใด

---

[๔] จุ. ป. ๗ / ๖๒๒ / ๒๕๒

๑.๓ พระปุราณะคัดค้านการประชุม

การสังคายนาครั้งนี้ได้กระทำขึ้นโดยคณะสงฆ์ฝ่ายที่นับถือพระมหากัสสปเถระ แต่ยังมีคณะสงฆ์ฝ่ายพระปุราณะที่ไม่ยอมรับการประชุมครั้งนี้ จึงได้พาบริวาร ๕๐๐ องค์ เดินทางจากทักขิณาคิริชนบทมาสู่เวพุวันเมืองราชคฤห์ คณะสงฆ์ฝ่ายที่ทำสังคายนาเสร็จแล้วได้แจ้งให้พระปุราณะทราบ แต่ท่านตอบว่า "*พวกท่านทำสังคายนาก็ดีแล้ว แต่พวกผมได้ฟัง ได้รู้มาอย่างไรก็จะทำตามอย่างนั้น*" ความจริงพระปุราณะยอมรับการสังคายนาทั้งหมดแต่มีสิกขาบท ๘ อย่างที่ยังไม่ยอมรับ คือ[๕]

๑. **อันโตวุฏฐะ** เก็บของหรืออาหารไว้ในที่อยู่ของตน ๒. **อันโตปักกะ** ให้หุงหาอาหารสุกภายในที่อยู่ของตน ๓. **สามปักกะ** พระลงมือหุงต้มอาหารเอง ๔. **อุคคหิตะ** หยิบของที่ยังไม่ได้รับประเคน ๕. **ตโตนีหตะ** ของที่ได้มาจากการนิมนต์ซึ่งเป็นอาหาร ๖. **ปุเรภัตตะ** ฉันของก่อนเวลาภัตตาหารในกรณีที่ตนรับนิมนต์ไว้ในที่อื่น แต่ฉันอาหารอื่นก่อนอาหารที่ต้องฉันในที่นิมนต์ ๗. **นวัฏฐะ** ของที่เกิดและตกอยู่ในป่า ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ๘. **โปกขรณัฏฐะ** ของที่เกิดและอยู่ในสระเช่นดอกบัวหรือเหง้าบัว

พระปุราณะกล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ปฏิบัติได้ แต่พระมหากัสสปะแย้งว่าทรงอนุญาตจริง แต่ให้ใช้ในเวลาข้าวยากหมากแพงเท่านั้น เมื่อพ้นสมัยแล้วทรงให้ยกเลิก แต่พระปุราณะก็ไม่เชื่อเพราะไม่ได้ยินแล้วพาคณะไปทำสังคายนาใหม่ ที่เมืองราชคฤห์เช่นกัน เรียกการสังคายนาของตนเองว่ามหาสังคีติ เพราะมีผู้เข้าร่วมมากกว่า นี้เป็นรอยแยกครั้งแรกในสังฆมณฑลหลังพระศาสดาปรินิพพาน

๑.๔ ลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ

พระฉันนะเป็นข้าราชบริพารของพระเจ้าสุทโธทนะ และเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะออกบวช นายฉันนะก็ได้ตามเสด็จจนถึงฝั่งแม่น้ำอโนมานทีแล้วจึงกลับ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้และสั่งสอนเวไนยสัตว์จนพุทธศาสนาแผ่ไป

---

[๕] ราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ),พระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร. ๒๕๓๕). หน้า ๑๓๒.

กว้างไกล ฉันนะพร้อมด้วยเจ้าศากยะหลายองค์ตามออกบวช เมื่อบวชแล้วกลับมีความหยิ่งจองหอง ดูหมิ่นเหยียดหยามภิกษุอื่น เพราะถือว่าตัวเองใกล้ชิดพระพุทธองค์มาก่อนและตามเสด็จออกบวชด้วย พระฉันนะได้กล่าวบริภาษภิกษุอื่นว่าตอนที่พระองค์เสด็จออกบวชไม่เห็นมีใคร แต่พอเป็นพระศาสดาแล้วกลับมาอ้างว่า คนนี้คือพระโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย คนนี้คือพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา คนนี้คือพระอานนท์ พุทธอุปัฏฐากเป็นต้น แม้พระพุทธองค์จะตรัสห้ามอย่างไรก็หาได้ยุติไม่ พระองค์จึงให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ คือประกาศมิให้ภิกษุองค์อื่นตักเตือนว่ากล่าว ห้ามพูดคุย ห้ามช่วยเหลือ เป็นต้น

พระอานนท์ได้ฉันทามติจากคณะสงฆ์พร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ องค์เดินทางลงเรือจากเมืองปาฏลิคามล่องทวนกระแสแม่น้ำคงคาไปยังเมืองโกสัมพีซึ่งพระฉันนะอาศัยอยู่ที่นั่น เข้าไปในพระราชอุทยาน พระนางวาสุลทัตตา (Vāsuladattā) ทรงทราบจึงถวายผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืนแก่พระเถระ จากนั้นจึงไปหาพระฉันนะแจ้งข่าวเรื่องการลงพรหมทัณฑ์ให้ทราบ พระฉันนะได้ฟังล้มลงสลบทันที เมื่อรู้สึกตัวจึงเกิดความละอาย หลีกเร้นอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร ในที่สุดก็บรรลุพระอรหันต์ แล้วแสดงโทษต่อคณะสงฆ์

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

๑. ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาบนภูเขาเวภาระ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ[๖]
๒. พระมหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นองค์ปุจฉา พระอุบาลีเถระเป็นองค์วิสัชนาพระวินัย ส่วนพระอานนท์เป็นองค์วิสัชนาพระสูตรและพระอภิธรรม
๓. พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์
๔. พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์เข้าร่วมประชุม

---

[๖] เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๒๙), หน้า ๗๔.

๕. ปรับอาบัติพระอานนท์

๖. ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ

๗. พระปุราณะคัดค้านการประชุม และแยกตัวไปทำสังคายนาใหม่

๘. วัตถุประสงค์เพื่อร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่

๙. เริ่มทำเมื่อหลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน

๑๐. ใช้เวลา ๗ เดือน จึงสำเร็จ

๑๑. มีการฉลองถึง ๖ สัปดาห์

เมื่อการสังคายนาสำเร็จลงแล้ว สถานการณ์ในสังฆมณฑลก็สงบลงพอสมควร แต่ยังมีคณะสงฆ์อีกฝ่ายที่ไม่ยอมรับการสังคายนาแล้วไปทำต่างหาก คือ คณะของพระปุราณะ อย่างไรก็ตาม ผลสำเร็จของการสังคายนาครั้งนี้ที่เห็นชัดเจน คือ

๑. ทำให้การร้อยกรองพระไตรปิฎกเป็นหมวดหมู่ขึ้นเป็นครั้งแรก

๒. ทำให้พุทธศาสนาแผ่กระจายไปสู่ถิ่นอื่นอย่างรวดเร็ว

๓. ทำให้พุทธศาสนามั่นคงและสืบทอดมาจนทุกวันนี้

๔. การปฏิบัติของพระอานนท์และการลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะเป็นแบบอย่างที่ดีในหลักประชาธิปไตย และธรรมาธิปไตยอย่างชัดเจน

๕. แสดงถึงความสามัคคีของภิกษุที่ได้พร้อมทำสังคายนา เพื่อรักษาพุทธศาสนา

หลังจากการสังคายนาเสร็จสิ้นลงพระเถระทั้งหมดได้รวบรวมพระวินัยเป็นหมวดหมู่ แล้วได้ช่วยกันทรงจำแบบมุขปาฐะ (ท่องจำ) เรื่อยมา โดยแบ่งออกเป็นสายๆ เพื่อสะดวกในการจำ เพราะหากจะต้องทรงจำทั้ง ๓ ปิฎกแล้วจะมีปัญหาอาจเลอะเลือน พุทธพจน์อาจจะคลาดเคลื่อนได้ โดย**ฝ่ายวินัยปิฎก** นั้นมีลูกศิษย์ของพระอุบาลีช่วยกันจำมากมาย แต่ที่ปรากฏจนถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ คือ[๗] ๑. พระอุบาลี ๒. พระทาสกะ ๓. พระโสณกะ ๔. พระสิคควะ ๕. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ๖. พระมหินทะ

---

[๗] สมันต. ๑ / ๓๒

ฝ่ายพระสูตร[๗] นั้นได้แยกออกเป็นนิกายช่วยกันจำ คือ ๑. พระอานนท์ทรงจำทีฆนิกาย[๘] และมอบให้พระสัพพกามีทรงจำต่อมา ๒. ลูกศิษย์พระสารีบุตรจำมัชฌิมนิกาย ๓. พระมหากัสสปเถระทรงจำสังยุตตนิกาย และถ่ายทอดให้ลูกศิษย์ต่อมา ๔. พระอนุรุทธะจำอังคุตตรนิกาย ส่วนขุททกนิกายไม่ได้ระบุว่าท่านใดจำ การจำนี้กระทำต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๓

๒. พระเจ้าอชาตศัตรูย้ายเมือง (New City)

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จปรินิพพาน พระเจ้าอชาตศัตรูได้สั่งให้สุนีธพราหมณ์ (Sunīdha) และวัสสการพราหมณ์ (Vassakāra) ๒ มหาอำมาตย์ผู้ใหญ่ไปสร้างป้อม และเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เรียกว่าเมืองปาฏลิคาม และเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๑๗ ปี พระเจ้าอชาตศัตรูจึงย้ายราชธานีจากภายในหุบเขาเมืองราชคฤห์ออกมาข้างนอก และย้ายต่อไปอยู่ฝั่งแม่น้ำคงคา เปลี่ยนชื่อเมืองจากปาฏลิคามเป็น ปาฏลีบุตร (Pāṭarīputra) (ปัจจุบันเรียกว่า ปัฏนะ (Paṭna) เมืองหลวงของรัฐพิหาร) สาเหตุที่ย้ายนครเพราะเหตุผลทางด้านการเมือง ซึ่งพระองค์กำลังเตรียมพร้อมทำสงครามกับแคว้นอื่นอยู่โดยเฉพาะแคว้นวัชชี ในสมัยหลังพุทธกาลนี้มคธกลายเป็นมหาอำนาจที่เข้มแข็งที่สุดกว่าทุกอาณาจักร และไม่เคยล่มสลายเหมือนเมืองอื่นจนกระทั่งถึงราชวงศ์ปาละ พ.ศ. ๑๖๐๐ ปีเศษ แม้ว่าเมืองเวสาลี (Vesālī) หรือไวศาลี (Vaiśālī) จะได้ถูกพระองค์ยึดมาอยู่ในพระราชอาณาจักรแล้วก็ตาม แต่เพราะเมืองราชคฤห์อยู่ในหุบเขายากต่อการขยายเมือง อีกทั้งเมืองใหม่อยู่ข้างแม่น้ำคงคาสะดวกต่อการคมนาคม

---

[๗] ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ นั้นยังไม่ได้แยกพระอภิธรรมปิฎกออกมา ยังรวมอยู่ในพระสูตร แต่ในหนังสืออัฏฐสาลินีได้กล่าวว่า สายอภิธรรมนั้นได้มีการทรงจำมาถึง ๑๕ องค์จนถึงเกาะลังกา คือ ๑. พระสารีบุตร ๒. พระภัททชิ ๓. พระโสภิตะ ๔. พระปิยชาลี ๕. พระปิยปาละ ๖. พระปิยทัสสี ๗. พระโกลิยปุตตะ ๘. พระสิคควะ ๙. พระสันทกะ ๑๐. พระโมคคัลลีบุตร ๑๑. พระติสสทัตตะ ๑๒. พระธัมมิยะ ๑๓. พระทาสกะ ๑๔. พระโสณกะ ๑๕. พระเรวตะ

[๘] สมันต. ๑ / ๓๓

พระเจ้าอชาตศัตรูพระองค์มีพระมเหสีที่สำคัญ ๒ พระองค์ คือ ๑. **พระนางปัทมาวดี** (Padmāvatī) มีพระโอรสที่สำคัญ คือ เจ้าชายอุทัยภัทร (Udayabhadra) หรือในตำราเชน เรียกว่า อุทายีภัททะ (Udāyībhadda) และ ๒. **พระนางวชิรา** พระธิดาพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าอชาตศัตรู ได้ปกครองปาฏลีบุตรนครใหม่ของพระองค์จนถึง พ.ศ. ๒๔[๑๐] ก็ถูกพระราชโอรสยึดอำนาจ ปลงพระองค์เสียจากชีวิต รวมที่ปกครองเมืองราชคฤห์และปาฏลีบุตรได้ ๓๒ ปี[๑๑]

พ.ศ. ๒๔ **พระเจ้าอุทัยภัทร**[๑๒] พระโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรู ยึดอำนาจโดยการปลงพระชนม์พระบิดา แล้วขึ้นครองราชสมบัติต่อ ณ นครปาฏลีบุตร ต่อมาทรงสร้างเมืองใหม่ไม่ไกลจากปาฏลีบุตรมากนักนั้น คือ กุสุมานคร หรือปุปผาบุรี เป็นเมืองคู่แฝดของปาฏลีบุตร พระอุบาลีมหาเถระผู้เป็นองค์วิสัชนาพระวินัยในคราวที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้นิพพานในสมัยพระเจ้าอุทัยภัทรนี้ นำความโศกเศร้ามายังพุทธศาสนิกชนชาวมคธและใกล้เคียงเป็นอย่างมาก พระเจ้าอุทัยภัทรได้จัดให้ทำฌาปนกิจพระมหาเถระอย่างสมเกียรติ พระมหากัสสปเถระยังมีชีวิตอยู่ ส่วนพระอานนท์เถระเจ้ามีพรรษา ๑๐๔ ปีแล้วนับว่าชรามาก แต่

ซากกำแพงเมืองราชคฤห์

---

[๑๐] บางตำราว่า ๑๗ ปี

[๑๑] เหตุการณ์ในช่วงระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูมาจนถึงพระเจ้าอโศกนับว่าสับสนอยู่ไม่น้อย เพราะหลายตำราที่อ้างต่างกัน พ.ศ.ก็แตกต่างกัน เช่นคัมภีร์ทีปวงส์ คัมภีร์มหาวงส์ คัมภีร์อโศกาวทาน คัมภีร์ปุราณะ(ของพราหมณ์) คัมภีร์ของเชน คัมภีร์ของฝ่ายพม่า และคัมภีร์ของฝ่ายธิเบต เพื่อป้องกันการสับสนมากผู้เขียนได้ยึดตามคัมภีร์มหาวงส์เป็นหลัก เพราะเป็นที่ยอมรับมากกว่า

[๑๒] เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕.

พุทธศาสนิกชนก็ยังอุ่นใจเพราะยังได้เห็นพระอานนท์เป็นตัวแทนอยู่ บางตำรากล่าวว่าทุกที่ที่ย่างไป พระอานนท์ยังได้นำบาตรของพระพุทธองค์ไปด้วยเสมอ พระเจ้าอุทัยภัทร มีพระโอรสที่ปรากฏพระนาม ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายอนุรุทธะ ต่อมาถูกพระโอรสปลงพระชนม์เช่นกัน พระองค์สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๔๐ รวมครองราชย์ ๑๖ ปี[๓๓]

พ.ศ. ๔๐ **เจ้าชายอนุรุทธะ** (Anuruddha) ตัดสินใจเป็นกบฏยึดอำนาจจากพระบิดาจับพระเจ้าอุทัยภัทรสำเร็จโทษ แล้วพระองค์ก็ครองนครปาฏลีบุตรต่อมา **พระอานนท์มหาเถระก็ได้นิพพานในสมัยนี้รวมอายุ** ๑๒๐ ปีพอดี สร้างความเศร้าสลดให้กับพุทธบริษัทเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าคราวที่พระบรมศาสดาปรินิพพาน เพราะพระอานนท์เปรียบเหมือนตัวแทนของพระศาสดา จาริกโปรดพุทธบริษัทไปทุกหนแห่ง แม้ไม่เห็นพระศาสดาก็ยังได้เห็นพระอานนท์ซึ่งเป็นดุจเงาของพระบรมศาสดา เมื่อมานิพพานเสียแล้ว จึงยังความโศกเศร้าให้กับพุทธบริษัทเป็นยิ่งนักแม้กระทั่งพระราชาเอง พระเจ้าอนุรุทธะมีราชโอรสที่ปรากฏพระนาม ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายมุณฑกะ พระองค์ครองราชสมบัติได้ไม่นานแค่ ๔ ปี จนถึง พ.ศ. ๔๔ ก็สวรรคตเพราะถูกพระโอรสยึดอำนาจ รวมครองราชสมบัติ ๔ ปี

พ.ศ.๔๔ **เจ้าชายมุณฑะ** (Muṇḍa) หรือมุณฑกะ หลังยึดอำนาจจากพระบิดาได้แล้ว ทรงปลงพระชนม์พระบิดาเช่นกัน นับเป็นราชวงศ์ปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ) โดยแท้ นับจากพระเจ้าอชาตศัตรูยึดอำนาจจากพระเจ้าพิมพิสารมา พระเจ้ามุณฑกะมีพระโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายนาคทาสกะ ในรัชสมัยของพระองค์ได้มีเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์ได้หันมาสนใจพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น กล่าวคือ พระนางภัททาราชเทวี (Bhaddā Rājadevī) พระมเหสีผู้เป็นสุดที่รักของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ สร้างความเสียพระทัยแก่พระองค์เป็นอย่างมาก ถึงขนาดไม่ทรงสนาน ไม่แต่งพระองค์ ไม่เสวยพระกระยาหาร ซบอยู่ที่พระศพของพระนางตลอดวันตลอดคืน แล้ว

---

[๓๓] Nalinaksha Dutt. **Buddhist Sects in India**. (Calcutta : Sri K.Chatterji at Calcutta Oriental Press (Pvt.) Ltd., 1977), Page 3.

รับสั่งให้เก็บพระศพไว้นานๆ มหาอำมาตย์โสการักขะ (Sokārakkha) มีความประสงค์ให้พระราชาคลายความโศกเศร้าลง จึงได้กราบทูลให้ไปหาพระนารทะ (Nārada) ที่อารามกุกกุฏาราม (Kukkuṭārām) นครปาฏลีบุตร[๑๔] พระเถระนั้นมีพรรษายุกาลมาก เป็นพระอรหันต์และเป็นศิษย์พระอานนท์เถระ เมื่อพระราชาทรงทราบจึงได้เสด็จไปกราบท่านที่อาราม พระเถระแสดงอนิจจลักษณะให้พระองค์ทราบจนคลายความเศร้าโศก ท้าวเธอจึงประกาศตนเป็นพุทธมากะถึงพระนารทเถระเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต พร้อมกับโปรดให้ถวายพระเพลิงพระมเหสีและนำอัฐิมาบรรจุในสถูปต่อไป พระเจ้ามุณฑะหรือมุณฑกะครองราชย์อยู่ไม่นานเพียง ๔ ปีก็ถูกยึดอำนาจจากพระโอรสนามว่า นาคทาสกะ จับปลงพระชนม์ พระองค์ครองราชย์จนถึง พ.ศ. ๔๘ รวม ๔ ปี

ต่อมา พ.ศ. ๔๘ **เจ้าชายนาคทาสกะ** (Nāgadāsaka) โดยการสนับสนุนของอำมาตย์ราชบริพารบางคนยึดอำนาจจากพระบิดาสำเร็จ แล้วปกครองนครปาฏลีบุตรสืบมา ในช่วงปลายราชการบ้านเมืองเกิดจลาจล หลายฝ่ายมองว่าราชวงศ์นี้เป็นวงศ์ปิตุฆาตมาโดยตลอด ปกครองบ้านเมืองไปจะนำความอับจน ความเป็นเสนียดมาสู่ราชอาณาจักร มหาอำมาตย์และชาวเมืองจึงสนับสนุนอำมาตย์สุสุนาค เป็นกบฏและยึดอำนาจสำเร็จ พระเจ้านาคทาสกะครองราชบัลลังก์มาได้ ๒๐ ปี จนถึง พ.ศ. ๖๘ ก็สวรรคต

ในด้านสังฆมณฑล กษัตริย์ราชวงศ์พระเจ้าพิมพิสารทั้ง ๖ พระองค์ต่างสนับสนุนอุปถัมภ์ค้ำชูพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จนกระจายไปสู่หลายแคว้นที่พุทธศาสนาไปไม่ถึง สังฆมณฑลโดยทั่วไปก็ยังไม่เรียบร้อยนัก เพราะมีความเห็นผิดหลายประการโดยเฉพาะมติของพระปุราณะ จนทำให้สังฆมณฑลแยกออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างกลายๆ แต่เหตุการณ์ยังไม่รุนแรง เพราะในยุคนั้นพระอรหันตสาวกมีมากจึงยังไม่ค่อยมีปัญหาจนเกิดเหตุการณ์ภิกษุชาวเมืองเวสาลีอันเป็นชนวนทำให้เกิดสังคายนาครั้งที่ ๒

---

[๑๔] องฺ. ปญฺ. ๒๒ / ๕๐ / ๕๑

พ.ศ. ๖๘ **อำมาตย์สุสุนาค** (Susunagā) หรือสุสูนาค เป็นกบฏและยึดอำนาจจากพระเจ้านาคทาสกะสำเร็จ ได้ปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครองราชบัลลังก์ปาฏลีบุตรสืบมา พระเจ้าสุสุนาคไม่ใช่ราชวงศ์พระเจ้าพิมพิสาร แต่เป็นสายเจ้าลิจฉวี แห่งเมืองเวสาลี มีพระมารดาเป็นหญิงงามเมืองที่เมืองเวสาลี สมัยนั้นเมืองเวสาลีเป็นที่ขึ้นชื่อเกี่ยวกับความสวยของสตรีและปรากฏว่ามีโสเภณีหลายคน รวมทั้งพระมารดาของพระเจ้าสุสุนาคด้วย ที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาลคือ นางสาลวดี (Sālavatī)[๑๕] เป็นผู้มีความสวยงามเป็นเลิศ จึงถูกแต่งตั้งให้เป็นโสเภณี พระเจ้าสุสุนาคมีพระโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายกาฬาโศก (Kālāsoka) หรือกาลาโศก พระองค์ปกครองแคว้นมคธอยู่ ๑๘ ปี จนถึง พ.ศ. ๘๖ ก็สวรรคต

ในสมัยของพระเจ้าสุสุนาคนี้ **พระทาสกเถระ** (Dāsaka)[๑๖] ผู้ทรงจำพระวินัยปิฎกต่อจากพระอุบาลีเถระได้นิพพานอย่างสงบ ด้วยวัย ๘๔ ปี สร้างความสลดใจแก่พุทธบริษัทอย่างยิ่ง หลังจากที่พระบิดาสวรรคตแล้ว เจ้าชายกาฬาโศกก็ขึ้นครองราชสมบัติต่อมา ในตำราบางเล่มโยงพระเจ้ากาฬาโศกกับพระเจ้าอโศกเป็นองค์เดียวกัน ซึ่งสร้างความสับสนให้กับประวัติศาสตร์สมัยนั้นพอสมควร แต่ส่วนมากยังเชื่อว่าเป็นคนละองค์เพราะมีหลักฐานยืนยันหลายเล่ม และระยะเวลาก็ห่างไกลกันมาก พระเจ้ากาฬาโศกมีมเหสี ๒ พระองค์มีพระโอรส ๑๐ พระองค์ เมื่อพระองค์ครองราชย์ได้ ๖ ปี **พระโสณกเถระ** (Sonaka) ผู้ทรงจำวินัยปิฎกลำดับที่ ๓ ต่อจากพระอุบาลีเถระและพระทาสกเถระได้นิพพานอย่างสงบ รวมสิริอายุ ๖๖ ปี[๑๗] ต่อมาไม่นานสังฆมณฑลเริ่มเกิดความยุ่งยาก เพราะมีคณะภิกษุกลุ่มหนึ่งละเมิดพระธรรมวินัยที่เมืองเวสาลี ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้จักรวรรดิมคธ จึงเป็นที่มาของการสังคายนาครั้งที่ ๒

---

๑๕ บาลีเขียนเป็น สาลวตี

๑๖ Hermann Oldenberg. **The Dīpavaṁsa**. (New Delhi : Subham Offset Press.2001). Page 145.

๑๗ อ้างแล้ว หน้า ๑๔๖.

๓. ความวิบัติแห่งสีลสามัญญตา (Deviation)

พ.ศ. ๑๐๐ หรือพุทธปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมเงียบสงบมาตลอด แต่ต่อมามูลเหตุที่จะต้องได้ทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ ก็เกิดขึ้น เมื่อพระภิกษุเมืองเวสาลี (สันสกฤตเรียก ไวศาลี หรือ ไพศาลี) ได้แตกเป็น ๒ ฝ่ายด้วยทิฏฐิสามัญญตา (ความเห็นไม่ตรงกัน) เพราะมีความเห็นขัดแย้งกันในวัตถุ ๑๐ ประการ จนกลายเป็นสีลสามัญญตา (ความไม่เท่าเทียมกันเรื่องศีล) จนเกิดการโต้เถียงกันอย่างรุนแรง วัตถุ ๑๐ ประการนี้พระพุทธองค์เคยห้ามไว้ แต่พระวัชชีบุตรกล่าวว่าสมควรทำได้ วัตถุ ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ

๑. **สิงคิโลณกัปปะ** พระภิกษุสั่งสมเกลือในเขนง (เขาสัตว์) เป็นต้น แล้วนำไปผสมอาหารอื่น ฉันกับอาหารที่รสไม่เค็มได้ ไม่เป็นอาบัติซึ่งผิดพุทธบัญญัติว่า ภิกษุสั่งสมของเคี้ยว ของฉัน เป็นอาบัติปาจิตตีย์

๒. **ทวังคุลกัปปะ** ภิกษุฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลี ได้ไม่เป็นอาบัติ ซึ่งขัดกับพระบัญญัติที่ห้ามภิกษุฉันอาหารในยามวิกาล ถ้าฉัน เป็นอาบัติปาจิตตีย์

๓. **คามันตรกัปปะ** ภิกษุฉันอาหารจากวัดแล้วเข้าไปในบ้าน เขาถวายอาหารก็ฉันได้อีกในเวลาเดียวกัน แม้ไม่ได้ทำวินัยกรรมมาก่อนซึ่งขัดกับพระบัญญัติที่ห้ามภิกษุฉันอดิเรก ถ้าฉันต้องอาบัติปาจิตตีย์

๔. **อาวาสกัปปะ** อาวาสใหญ่มีสีมาใหญ่ ทำอุโบสถแยกกันได้ ในพระวินัยห้ามการทำอุโบสถแยกกัน ถ้าแยกกันเป็นอาบัติปาจิตตีย์

๕. **อนุมติกัปปะ** ถ้ามีภิกษุที่ควรนำฉันทะมามีอยู่ แต่มิได้นำมา จะทำอุโบสถก่อนก็ได้ แต่พระวินัยห้ามไม่ให้กระทำเช่นนั้น

๖. **อาจิณณกัปปะ** ข้อปฏิบัติอันใดที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครูบาอาจารย์ แม้ประพฤติผิดก็ควร พระวินัยห้ามเช่นนั้น

๗. **อมถิตกัปปะ** ภิกษุฉันอาหารแล้วไม่ได้ทำวินัยกรรมก่อน ฉันนมสดที่ไม่ได้แปรเป็นนมเปรี้ยวได้ แต่พระวินัยห้ามเช่นนั้น

๘. ชโลคิง ปาตุง เหล้าอ่อนที่ไม่ได้เป็นสุราน้ำเมา ฉันได้ ซึ่งขัดพระวินัยที่ห้ามดื่มน้ำเมา

๙. อทสกัง นิสีทนัง ภิกษุใช้ผ้านิสีทนะที่ไม่มีชายก็ควร

๑๐. ชาตรูปรชตัง ภิกษุรับเงินและทองก็ได้

แต่คัมภีร์พุทธศาสนามหายานจารึกด้วยภาษาสันสกฤต ที่มีชื่อว่า เภทธรรมติจักรศาสตร์[๑๘] กล่าวว่าสังคายนาครั้งนี้ไม่ใช่สาเหตุมาจากวัตถุ ๑๐ ประการ แต่มาจากมติ ๕ ข้อของพระมหาเทวะ สาเหตุที่แท้จริงมาจากมติเหล่านี้ คือ

๑. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่วยวนได้ด้วยความฝัน

๒. บุคคลเป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่รู้ตัวต้องให้ผู้อื่นพยากรณ์

๓. พระอรหันต์ยังมีความสงสัยในพระพุทธเจ้า

๔. บุคคลจะบรรลุพระอรหันต์ได้โดยไม่มีพระพุทธเจ้าไม่ได้

๕. บุคคลจะบรรลุพระอรหันต์ได้ด้วยการเปล่งว่า ทุกข์หนอๆ

๔. ประวัติพระมหาเทวะ (Mahādeva)

สำหรับพระมหาเทวะผู้มีมติ ๕ ประการนั้น เดิมเป็นบุตรนายพาณิชย์แห่งแคว้นมถุรา ปรากฏว่าเป็นผู้มีรูปงาม เป็นที่ต้องใจของเพศตรงกันข้าม เมื่อบิดาได้ไปขายสินค้าต่างแดน ได้ลักลอบเป็นชู้กับแม่ของตนเอง เมื่อบิดากลับจากค้าขายก็กลัวความลับถูกเปิดเผยจึงลอบฆ่าบิดาเสีย แล้วพามารดาไปเมืองปาฏลีบุตรอยู่กินกันที่นั่น ต่อมาได้รู้จักพระเถระที่เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ที่ตนสนิทคุ้นเคยเพราะกลัวความลับถูกเปิดเผยจึงได้ลอบฆ่าท่านเสีย เมื่อมารดาแอบไปมีชู้จึงฆ่ามารดาตัวเองเสียอีกคน หลังจากนั้นเกิดความกระวนกระวายใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะทำอนันตริยกรรมทั้งฆ่าพระอรหันต์ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดาตัวเอง[๑๙] แล้วไปขออุปสมบทที่กุกกุฏาราม

---

[๑๘] เสถียร โพธินันทะ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๔.

นครปาฏลีบุตร คณะสงฆ์ไม่ทราบเรื่องที่ได้ก่อไว้ จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่อบวชแล้วกลับเป็นผู้มีความจำดี มีเสียงไพเราะ มีรูปร่างดีจึงมีชื่อเสียงทั่วกรุงปาฏลีบุตร ต่อมาเพื่อต้องการชื่อเสียงมากขึ้นจึงประกาศว่าตนเองบรรลุพระอรหันต์แล้ว ต่อมาคืนหนึ่งได้ฝันถึงกามวิตกทำให้อสุจิเคลื่อน ในตอนเช้าเมื่อให้ศิษย์ไปซักผ้าให้ ศิษย์เห็นจึงกล่าวว่า "*ผู้เป็นอรหันต์ยังมีสิ่งเหล่านี้อยู่หรือ*" ท่านกล่าวว่า "*พระอรหันต์อาจถูกมารรบกวนในความฝันได้*" ต่อมาพระมหาเทวะต้องการยกย่องลูกศิษย์จึงกล่าวว่า คนนี้เป็นโสดาบัน คนนี้เป็นพระอรหันต์ เมื่อศิษย์ถามว่าคนที่เป็นพระอรหันต์ย่อมมีความรอบรู้ในทุกสิ่งมิใช่หรือ เหตุใดตนจึงไม่ทราบอะไร จึงตอบว่า พระอรหันต์อาจจะไม่รู้ได้บางเรื่องต้องให้คนอื่นพยากรณ์จึงจะทราบ เมื่อศิษย์ถามว่าธรรมดาพระอรหันต์ย่อมไม่กังขาในธรรม แต่เหตุใดข้าพเจ้าจึงไม่แจ่มแจ้งในธรรม ท่านตอบว่า ธรรมดาพระอรหันต์ย่อมมีความกังขาได้ ต่อมาศิษย์ถามว่า "*ธรรมดาพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมรู้แจ้งด้วยตนเองว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่ครบแล้ว แต่เหตุใดข้าพเจ้าต้องให้อาจารย์พยากรณ์ให้*" ท่านตอบว่า "*พระอรหันต์ต้องให้คนอื่นพยากรณ์ เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะก็อาศัยพระพุทธองค์พยากรณ์ และต้องอาศัยพระพุทธเจ้า*" เมื่อท่านทำกรรมมากๆ เข้าจึงเกิดความทุกข์ร้อนรนในใจจึงเปล่งอุทานว่าทุกข์หนอๆ เมื่อศิษย์ได้ยินและถามว่า "*เมื่อเป็นพระอรหันต์ เหตุใดจึงมีทุกข์*" ท่านตอบว่า "*ผู้จะบรรลุธรรมได้ต้องอุทานว่าทุกข์หนอๆ*" เป็นเพราะท่านเป็นพระธรรมกถึก มีลูกศิษย์มากจึงรวบรวมพรรคพวกได้มาก และนี้คือสาเหตุการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ตามนัยคัมภีร์เภทธรรมติจักรศาสตร์ของพระวสุมิตร แต่หลักฐานยังไม่เป็นที่เชื่อถือมากนัก ส่วนมากยังถือว่าเหตุสังคายนามาจากวัตถุ ๑๐ ประการของภิกษุวัชชีบุตร ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ต่อมาพระยสกากัณฑบุตร (Yasakākaṇḍaputra) ผู้เป็นอรหันต์ซึ่ง

---

[๑๙] เป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าท่านได้ทำกรรมหนักทั้งสามประการจริง น่าจะมีผู้จำได้ คราวที่ท่านมีชื่อเสียงขึ้นมา

เป็นบุตรของกากัณฑพราหมณ์ ได้เดินทางจากเมืองโกสัมพีมายังเมืองเวสาลี แล้วไปพำนักที่กุฏาคารศาลา ป่ามหาวัน และเมื่อทราบเหตุเหล่านี้จึงเข้าไปห้ามปราม แต่ภิกษุเหล่านั้นหาเชื่อฟังไม่ นอกจากนั้นพวกภิกษุได้นำถาดทองสำริดใส่น้ำเต็มเปี่ยมไปตั้งไว้ในโรงอุโบสถ ให้ทายกทายิกาใส่เงินลงไปในถาดนั้นเพื่อถวายภิกษุแล้วนำไปแจกและได้แบ่งส่วนให้พระเถระด้วย[๒๐] แต่พระเถระไม่ยอมรับทั้งได้กล่าวติเตียนภิกษุชาววัชชี ว่าการกระทำนี้ขัดต่อพุทธบัญญัติ เป็นความผิดทั้งผู้รับ ทั้งผู้ถวายพวกภิกษุวัชชีบุตรไม่พอใจ จึงประกาศลงปฏิสารณียกรรม[๒๑] แก่พระเถระ โดยให้ท่านไปขอขมาโทษทายกเสีย แทนที่จะไปขอขมาโทษตามคำแนะนำของภิกษุชาววัชชี แต่พระเถระกลับชี้แจงแก่ทายกทายิกาทราบ จนทายกเข้าใจและเป็นพวกกับพระเถระ ทายกส่วนมากเข้าใจดีว่าการที่ท่านทำไปเช่นนั้นเป็นการชอบด้วยธรรมวินัยแล้ว และการกระทำของภิกษุชาววัชชีเป็นการผิด

เมื่อพระเถระปรับความเข้าใจแก่ทายกเช่นนี้แล้ว จึงมีคนเลื่อมใสในพระเถระเป็นอันมาก ภิกษุชาววัชชีเมื่อได้รับทราบข่าวนั้นก็พากันแสดงความโกรธ ให้ลงโทษพระเถระ คือประกาศจะทำอุกเขปนียกรรม[๒๒] ถึงกับได้พากันห้อมล้อมกุฏิของพระเถระ แต่ท่านทราบเสียก่อนจึงได้หลบหนีไปยังเมืองโกสัมพี เมื่อไปถึงแล้วจึงได้ส่งข่าวไปให้ภิกษุชาวเมืองปาวาและภิกษุชาวเมืองอวันตีซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองทราบ นิมนต์ท่านเหล่านั้นมาประชุมเพื่อตัดสินปัญหาธรรมวินัย และเพื่อป้องกันรักษาพระวินัย จากนั้นพระเถระได้เดินทางไปหาพระสัมภูตสาณวาสีเถระ (Sambhūtasāṇavāsī) ที่อโหคังคบรรพต เพื่อชี้แจงพฤติกรรมของภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลีทั้งหลายให้ท่านทราบ

ต่อมามีภิกษุเดินทางมาจากเมืองปาวา ๖๐ องค์ และจากเมืองอวันตี

---

[๒๐] จุ. ป. ๗ / ๖๓๓ / ๒๖๐

[๒๑] หมายถึง การที่คณะสงฆ์ลงโทษให้ภิกษุที่มีความผิดไปขอขมาต่อคฤหัสถ์

[๒๒] หมายถึง การยกโทษที่คณะสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุที่ต้องอาบัติแล้วไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ โดยไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิ์เสมอกับภิกษุทั้งหลาย

๘๐ องค์ มาร่วมประชุมที่อโหคังคบรรพต ทุกท่านล้วนเป็นพระขีณาสพ ภิกษุทั้งหลายที่ได้เดินทางมาร่วมกัน ณ สถานที่แห่งนั้นได้จัดให้มีการประชุมกันขึ้น ที่ประชุมได้มีมติว่าควรนิมนต์ท่านเรวตเถระ (Revata) ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่เมืองโสเรยยะ เข้าร่วมประชุมด้วย เพราะท่านเป็นขีณาสพ มีปัญญา เป็นบัณฑิต เป็นลูกศิษย์ของพระอานนท์เถระ เป็นผู้มีพรรษายุกาลมาก ทั้งยังแตกฉานในพระธรรมวินัย เป็นที่เลื่อมใสของภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ จึงได้จัดส่งพระภิกษุไปนิมนต์ท่านที่เมืองโสเรยยะ แต่ไม่พบท่าน ทราบว่าท่านเดินทางไปยังสหชาตินครในแคว้นเจตี พระภิกษุเหล่านั้นได้ติดตามท่านไปยังเมืองสหชาตินคร

ฝ่ายภิกษุชาวเมืองวัชชี เมื่อได้ทราบข่าวว่าภิกษุที่เป็นฝักฝ่ายของพระยสะที่เดินทางมาจากปาวา และอวันตี กำลังร่วมชุมนุมกันเพื่อตัดสินอธิกรณ์ของพวกตนจึงได้จัดพระภิกษุไปนิมนต์ท่านเรวตเถระ ที่สหชาตินคร เพื่อมาเป็นฝักฝ่ายของตน ได้ส่งสมณบริขาร เป็นต้นว่าบาตร จีวร กล่องเข็ม ผ้านิสีทนะและผ้ากรองน้ำไปถวายพระเรวตเถระ ภิกษุชาววัชชีเหล่านั้นได้ลงเรือจากเมืองเวสาลีไปยังเมืองสหชาตินครก่อน เมื่อไปถึงแล้วได้ให้พระอุตตระ (Uttara) ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระเรวตเถระนำเข้าถวายบริขารและบอกกล่าวพฤติกรรมทั้งหลายให้ท่านทราบ ตลอดทั้งได้ขอร้องให้ท่านเข้ามาเป็นฝักฝ่ายของตนด้วย

พระเรวตเถระไม่เห็นดีด้วย เพราะท่านเห็นว่าวัตถุทั้ง ๑๐ ประการนั้นไม่ชอบด้วยพระธรรมวินัย จึงทำให้พระภิกษุชาววัชชีผิดหวัง เสียใจมาก เพราะได้ขาดแรงสนับสนุนที่สำคัญไป จึงเดินทางกลับไปยังเมืองเวสาลี ได้ขอความช่วยเหลือจากบ้านเมือง ฝ่ายพระเจ้ากาฬาโศก (Kāḷāsoka) กษัตริย์แห่งนครเวสาลีได้ถวายความอุปถัมภ์ และคุ้มครองป้องกันภิกษุชาววัชชีมิให้ภิกษุสงฆ์ฝ่ายตรงข้ามเข้ามาเบียดเบียนได้

ครั้นต่อมา มีนางภิกษุณีองค์หนึ่งชื่อว่า พระนันทาเถรี (Nandā) ซึ่งได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว เป็นพระญาติของพระเจ้ากาฬาโศกทราบข่าวการแตกสามัคคีของพระสงฆ์ จึงได้เข้าไปห้ามมิให้พระเจ้ากาฬาโศกหลงเชื่อ

คำของภิกษุชาววัชชี ซึ่งพระเจ้ากาฬาโศกได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายมาร่วมประชุม และเมื่อทรงทราบความเป็นไปโดยละเอียดของสงฆ์ทั้งสองฝ่ายแล้ว พระองค์ทรงกลับพระทัยมาบำรุงอุปถัมภ์ภิกษุผู้เป็นฝักฝ่ายของพระยสกากัณฑบุตรหรือภิกษุฝ่ายวินัยวาที ครั้งแรกภิกษุฝ่ายวินัยวาทีได้ตั้งใจว่าจะพิจารณาหาทางระงับอธิกรณ์เสียที่สหชาตินครนั้น แต่พระเรวตเถระไม่เห็นด้วยที่จะทำกันในที่นั้น โดยให้เหตุผลว่าควรไปทำที่เมืองเวสาลี เพราะเหตุเกิดที่เมืองไหนควรไประงับที่เมืองนั้น ที่ประชุมเห็นด้วย จึงได้เดินทางไปเมืองเวสาลี เพื่อประชุมสังคายนา

๕. สังคายนาครั้งที่ ๒ (The Second Buddhist Synod)

จากนั้นคณะสงฆ์จึงเข้าไปปรึกษาพระสัพพกามีเถระ (Sabbakāmī) ผู้มีพรรษา ๑๒๐ เป็นพหุสูตร เป็นอรหันต์ เป็นศิษย์ที่รับใช้พระอานนท์เถระมาอย่างใกล้ชิด แล้วกราบอาราธนาให้เป็นประธานสังคายนาเพื่อระงับอธิกรณ์ พระเถระพิจารณาเห็นควรที่จะระงับอธิกรณ์จึงรับคำอาราธนา แล้วคณะสงฆ์โดยการนำของพระสัพพกามีจึงจัดให้มีการประชุมสังคายนาครั้งที่ ๒ กันขึ้นที่วาลิการาม หรือวาลุการาม (อารามดินทราย) เมืองเวสาลี ในการประชุมครั้งนี้ มีพระอรหันต์เข้าร่วมประชุมถึง ๗๐๐ องค์ ทำให้การประชุมไม่ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย เพราะเนื่องจากมีผู้เข้าร่วมประชุมมากไป ต้องใช้เวลาถกเถียงกันเป็นเวลานาน ที่ประชุมจึงได้ตกลงเลือกเอาพระขีณาสพที่มาจากภาคตะวันออก ๔ องค์ คือ[๒๓] ๑. พระสัพพกามี ๒. พระสาฬหะ ๓. พระอุชชโสภิตะ ๔. พระวาสภคามิกะ ทำหน้าที่วินิจฉัยอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีอุพพาหิกะ[๒๔] และจากภาคตะวันตก (เมืองปาวา) อีก ๔ องค์ คือ ๑. พระเรวตะ ๒. พระสัมภูตสาณวาสี ๓. พระยสกากัณฑบุตร ๔. พระสุมนะ มีหน้าที่เป็นตัวแทนฝ่ายสงฆ์ธรรมวาที มีหน้าที่

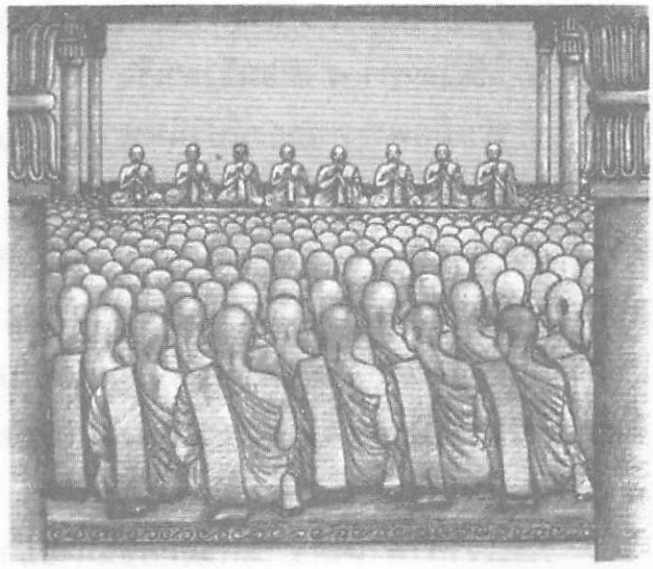
[๒๓] จุ. ป. ๗ / ๖๔๕ / ๒๗๑

[๒๔] คือวิธีระงับอธิกรณ์ ในกรณีที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุผลบางประการ สงฆ์จึงเลือกภิกษุในที่ประชุมเป็นคณะทำงานแล้วนำไปวินิจฉัย

เสนออธิกรณ์ต่อสงฆ์

รวมทั้งหมด ๘ องค์ เป็นผู้ทำการสาธยายพระธรรมวินัยและนำอธิกรณ์เข้าสู่สงฆ์เพื่อระงับ และในจำนวน ๘ องค์นี้ ๖ องค์ เป็นลูกศิษย์ของพระอานนท์ คือ[๒๕] ๑. พระสัพพกามี ๒. พระสาฬหะ ๓. พระเรวตะ ๔. พระอุชชโสภิตะ ๕. พระสัมภูตสาณวาสี และ ๖. พระยสกากัณฑบุตร อีก ๒ องค์ คือ พระวาสภคามิกะ และ พระสุมนะ เป็นลูกศิษย์ของพระอนุรุทธะ ที่ประชุมได้ตกลงแต่งตั้งให้พระอชิตะ (ผู้มีพรรษา ๑๐) เป็นผู้จัดสถานที่ประชุมสังคายนา และอาราธนาพระสัพพกามี เป็นประธานในที่ประชุม

สาเหตุที่คณะสงฆ์เลือกเอาพระสัพพกามีเป็นประธานในที่ประชุมนั้น เพราะท่านเป็นผู้มีพรรษายุกาลมาก คือ มีพรรษา ๑๒๐ ปีแก่กว่าพระภิกษุทั้งหลายในที่ประชุม ทั้งเป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ตั้งอยู่ในฐานะควรเคารพสักการะของภิกษุและประชาชนทั่วไป การประชุมครั้งสุดท้ายนี้ มีพระขีณาสพเข้าร่วมเพียง ๘ องค์ เท่านั้น การสังคายนาได้เริ่มต้นโดยการยกเอาวัตถุ ๑๐ ประการมาชี้แจงโดยมีพระเรวตเถระ เป็นผู้ถาม ส่วนพระสัพพกามีเป็นผู้ตอบ โดยพระเรวตะถามว่า[๒๖] *"ท่านผู้เจริญ สิงคิโลณกัปปะนั้นควรหรือไม่"* พระสัพพกามีตอบว่า *"ไม่ควร"* พระเรวตะถามว่า *"พระศาสดาทรงห้ามไว้ที่ไหน"* พระ

พระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่วาลุการาม

---

[๒๕] Wilhelm Geiger. **Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon.** (New Delhi : Subham Offset Press, 2000). Page 24.

[๒๖] จุ. ป. ๗ / ๖๔๖ / ๒๗๒

สัพพกามีตอบว่า "*ที่กรุงสาวัตถี ปรากฏในคัมภีร์สุตตวิภังค์*" พระเรวตะถามว่า "*แล้วต้องอาบัติอะไร*" พระสัพพกามีตอบว่า "*ปาจิตตีย์เพราะสะสมโภชนะ*" เป็นต้น และในที่ประชุมได้ตัดสินเป็นเอกฉันท์ว่าการปฏิบัติของภิกษุชาววัชชี ไม่ชอบด้วยพระธรรมวินัย ได้ประชุมกันที่วาลิการาม นอกเมืองเวสาลี โดยการสนับสนุนจากพระเจ้ากาพาโศก พระมหากษัตริย์แห่งนครเวสาลี สังคายนาครั้งนี้ใช้เวลาทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ

สรุปสังคายนาครั้งที่ ๒[๒๗]

๑. ทำที่วาลุการาม (หรือ วาลิการาม) เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี
๒. พระสัพพกามีมหาเถระ เป็นประธาน
๓. พระอชิตะ เป็นผู้จัดสถานที่ประชุม
๔. พระเจ้ากาพาโศกเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์
๕. พระอรหันต์ ๗๐๐ องค์เข้าร่วมประชุม
๖. ได้ยกวัตถุ ๑๐ ประการมาเป็นเหตุสังคายนา
๗. ใช้เวลาทำ ๘ เดือนจึงสำเร็จ
๘. ทำเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี[๒๘]

การแตกนิกายในสังคายนาครั้งนี้มีเพียง ๒ นิกายเท่านั้น คือฝ่ายพระสัพพกามีเถระ และภิกษุชาววัชชีที่เรียกตนเองว่ามหาสังคีติ ต่อมาจึงแตกออกเป็น ๑๘ นิกาย คือแยกออกจากเถรวาทดั้งเดิม ๑๑ นิกาย แยกออกจากมหาสังฆิกะ (มหายาน) ๗ นิกาย และ ๗ นิกายที่แตกจากมหาสังฆิกะ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ ส่วน ๑๑ นิกายที่แตกจากเถรวาท เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐ เป็นต้นมา

พระเจ้ากาพาโศก ในหนังสือชินกาลมาลินีกล่าวว่า พระองค์มีพระโอรส ๑๐ พระองค์ คือ[๒๙] ๑. เจ้าชายภัทรเสน ๒. เจ้าชายโกรัณฑวรรณ ๓.

---

[๒๗] อุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๖

[๒๘] ในหนังสือ The History of Buddhism in India and Tibet by Bu Ston กล่าวว่า สังคายนาครั้งนี้เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน ๑๑๒ ปี

[๒๙] Nalinaksha Dutt. **Buddhist Sects in India**. (New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Sri Jainendra Press,1998), Page 5.

เจ้าชายมังกูร ๔. เจ้าชายสัพพัญชหะ ๕. เจ้าชายชาลกะ ๖. เจ้าชายสัญชัย ๗. เจ้าชายอุภกะ ๘. เจ้าชายโกรัพยะ ๙. เจ้าชายนันทิวัฒนะ ๑๐. เจ้าชายปัญจมกะ ต่อมา พ.ศ. ๑๑๔ พระเจ้ากาฬาโศก ผู้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๒ ก็เสด็จสวรรคต รวมครองราชสมบัติ ณ กรุงปาฏลีบุตรได้ ๒๘ ปี เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว เจ้าชายภัทรเสนและพระโอรสองค์อื่นๆ ได้ร่วมกันปกครองปาฏลีบุตรแบบคณะจนมาถึง พ.ศ. ๑๔๐ ปี ก็ถูกโจรนันทะยึดอำนาจสำเร็จ ราชวงศ์สุสุนาคจึงสิ้นสุดลงแค่นี้ รวมเวลาที่พระเจ้าภัทรเสนปกครอง ๒๖ ปี

ต่อมา พ.ศ. ๑๔๐ มหาโจรนันทะ (Nanda) ซ่องสุมผู้คนได้เป็นจำนวนมาก แล้วเข้ายึดนครปาฏลีบุตรจากพระเจ้าภัทรเสนสำเร็จ ได้ตั้งราชวงศ์นันทะขึ้น ปราบดาภิเษกตนเองเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นมคธ ต่อมา พระเจ้านันทะ มีพระโอรส ๙ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายอุคคเสนนันทะ ๒. เจ้าชายกนกนันทะ ๓. เจ้าชายจันคุติกนันทะ ๔. เจ้าชายภูติปาละนันทะ ๕. เจ้าชายรัฐปาลนันทะ ๖. เจ้าชายโควิสาณกนันทะ ๗. เจ้าชายทสสิทธิ-กนันทะ ๘. เจ้าชายเกวัฏฏนันทะ ๙. เจ้าชายธนนันทะ

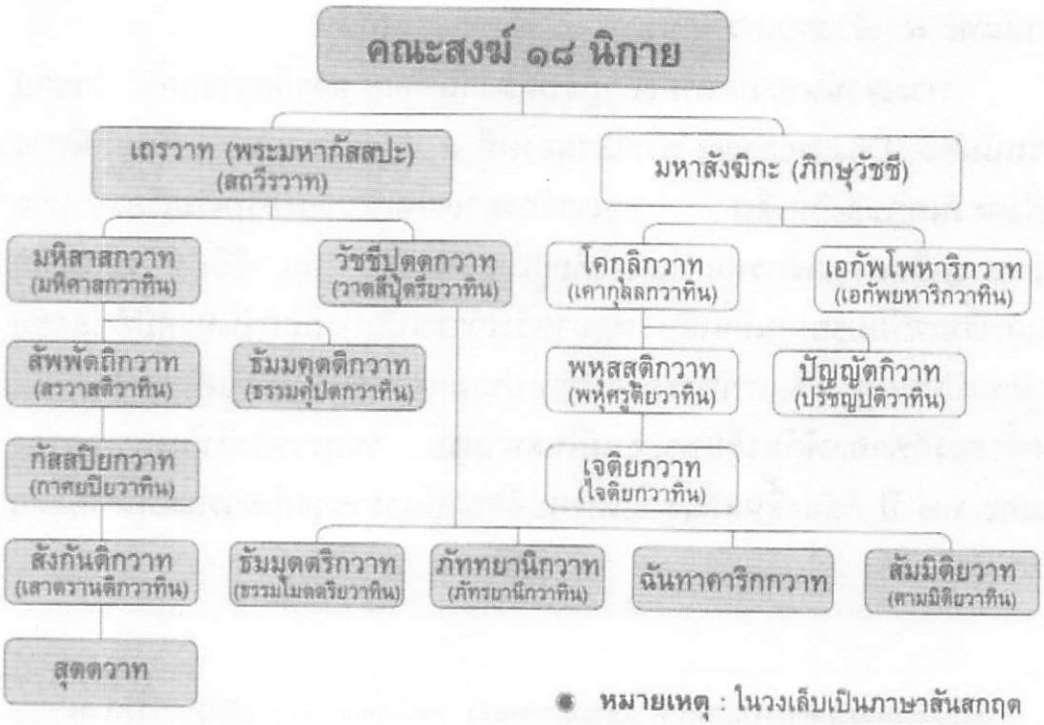
พระเจ้านันทะปกครองปาฏลีบุตรนานพอสมควรก็สวรรคต เจ้าชายธนนันทะ (Dhanananda) พระโอรสองค์ที่ ๙ ปกครองต่อมา[๓๐] ในยุคนี้ทางฝั่งตะวันตกของอินเดีย อาณาจักรมาเซโดเนียของกรีกเริ่มเรืองอำนาจสามารถยึดอาณาจักรหลายแห่งให้อยู่ในอำนาจได้ เช่น อียิปต์ เปอร์เซีย และเริ่มเตรียมรุกรานอินเดีย ต่อมาพระเจ้าธนนันทะก็ถูกจันทรคุปต์ซ่องสุมผู้คนเป็นกบฏ ครั้งแรกพระองค์ปราบปรามกองทัพจันทรคุปต์ได้สำเร็จ แต่ครั้งสองก็พ่ายแพ้ต้องสิ้นพระชนม์ในสนามรบ รวมราชวงศ์นันทะปกครองมคธ ๒๒ ปี ก็ต้องสิ้นสุดลง จันทรคุปต์สถาปนาราชวงศ์เมารยะปกครองต่อมา

---

[๓๐] บางตำรากล่าวว่าเมื่อพระเจ้านันทะสวรรคตแล้ว พระโอรสทั้ง ๙ แบ่งกันปกครองรวมเวลาที่ปกครองรวม ๒๒ ปี

๖. พระพุทธศาสนา ๑๘ นิกาย (18 Buddhist Sects)

ร่องรอยแห่งการแบ่งแยกในวงการพุทธศาสนานั้นได้มีมาตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน กล่าวคือพระปุราณะไม่ยอมรับการสังคายนาที่จัดโดยพระมหากัสสปะ ณ เมืองราชคฤห์ จึงได้นำคณะสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งไปทำสังคายนาต่างหาก เรียกคณะตัวเองว่ามหาสังคีติ จึงเป็นเหตุให้คณะสงฆ์เริ่มแตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย แต่ที่ชัดเจนเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ เป็นต้นมา หลักฐานที่เขียนเหตุการณ์แตกแยกเป็น ๑๘ นิกายมีปรากฏในคัมภีร์มหาวงส์ และคัมภีร์ทีปวงส์ของลังกา คัมภีร์กถาวัตถุในอินเดีย จดหมายเหตุพระถังซัมจั๋งก็กล่าวถึงเช่นกัน จนต่อมาการแตกแยกนิกายได้ขยายออกเป็น ๑๘ นิกาย แม้การทำสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่กัศมีร์ หรือชาลันธรได้จัดขึ้นก็เพื่อขจัดความขัดแย้งของ ๑๘ นิกายเป็นสำคัญ แม้ว่าในปัจจุบันพุทธศาสนาทั้ง ๑๘ นิกายจะได้สูญหายไปหมดแล้วก็ตาม เพื่อเป็นประโยชน์ด้านการศึกษา จึงได้นำเสนอพอสมควรดังนี้

หมายเหตุ : ในวงเล็บเป็นภาษาสันสกฤต

หลังจากสังคายนาครั้งที่ ๒ ผ่านพ้นไปแล้ว พระสงฆ์ที่เป็นฝักฝ่ายกับภิกษุวัชชีบุตรเมืองเวสาลีไม่ได้ยอมรับการสังคายนาของพระมหาเถระครั้งนี้ ได้ไปรวมตัวกันทำสังคายนากันที่เมืองปาฏลีบุตร โดยมีพระสงฆ์เข้าร่วมด้วย ๑๐,๐๐๐ องค์ แล้วเรียกคณะสงฆ์ของตนเองว่า มหาสังฆิกะหรือคณะสงฆ์หมู่มาก และเรียกการสังคายนาของตนเองว่า มหาสังคีติ นับเป็นการแตกแยกทางความคิดอย่างชัดเจน เมื่อถึงตอนนี้คณะสงฆ์ได้แยกออกเป็น ๒ ฝ่ายชัดเจน คือ

๑. ฝ่ายเถรวาท ที่ยึดตามแบบแผนดั้งเดิมในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ไม่ถอดถอนพระธรรมวินัย รักษาไว้เหมือนเดิม ครั้นต่อมา พ.ศ.๒๐๐ ได้แตกออกเป็น ๒ นิกาย คือ[๓๑] ๑. นิกายมหิสาสกะ ๒. นิกายวัชชีปุตตกวาท ต่อมานิกายมหิสาสกะได้แยกออกเป็น ๒ นิกาย คือ ๑. นิกายสัพพัตถิกวาท ๒. นิกายธัมมคุตติกวาท ต่อมานิกายสัพพัตถิกวาทได้แยกออกเป็น ๑ นิกาย คือ นิกายกัสสปิยวาท ครั้นไม่นานนิกายกัสสปิยวาทนี้ก็ได้แยกออกเป็นอีก ๑ นิกาย คือ นิกายสังกันติกวาท ต่อมานิกายสังกันติกวาทได้แยกออกเป็นอีก ๑ นิกาย คือ นิกายสุตตวาท ส่วนนิกายวัชชีปุตตกะได้แยกออกเป็น ๔ นิกาย คือ ๑. นิกายธัมมุตตริกวาท ๒. นิกายภัททยานิกวาท ๓. นิกายฉันนาคาระ หรือฉันนาคาริกวาท ๔. นิกายสัมมิติยวาท

๒. ฝ่ายมหาสังฆิกะ ที่ยึดตามภิกษุวัชชีบุตรซึ่งต่อมาพัฒนาการมาเป็นฝ่ายมหายานในภายหลัง ฝ่ายนี้สามารถประยุกต์ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เพิ่มเติมตัดทอนพุทธพจน์ได้ ต่อมาฝ่ายมหาสังฆิกะก็แยกออกเป็น ๒ นิกาย คือ ๑. นิกายโคกุลิกวาท ๒. นิกายเอกัพโพหาริกวาท จากนั้นไม่นานนิกายโคกุลิกวาท แยกออกเป็น ๒ นิกาย คือ ๑. นิกายปัญญัตติกวาท ๒. นิกายพหุสสุติกวาท ต่อมานิกายพหุสสุติกวาทแยกเป็นอีก ๑ นิกาย คือ เจติยกวาท รวมเป็น ๖ นิกาย

ต่อมานิกายมหาสังฆิกะยังแตกออกเป็น ๕ นิกาย คือ ๑. นิกายอปร-

---

[๓๑] จุ. ป. ๗ / ๑๕ / ๕๓

เสลิยะ ๒. นิกายอุตตรเสลิยะ ๓. นิกายอุตตรปถะ ๔. นิกายวิภัชชวาทิน ๕. นิกายเวตุลลวาท รวมเป็น ๒๓ นิกาย โดยฝ่ายเถรวาทได้แบ่งออกเป็น ๑๒ นิกายหลังจากพุทธปรินิพพานราว ๒๐๐ ปี ส่วนมหาสังฆิกะนั้นได้เริ่มแบ่งแยกออกเป็นนิกายย่อยราวพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เหตุการณ์แตกแยกเป็น ๑๘ นิกายนี้ได้มีต่อมายาวนานจนสิ้นสุดลงเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ก่อนที่พุทธศาสนาแบบมันตรยานหรือตันตระจะเข้ามาแทนที่

๗. พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great)

พ.ศ. ๑๗๖[๓๒] ที่คาบสมุทรบอลข่าน เมืองมาซิโดเนีย (Macedonia) กรีก เจ้าชายอเล็กซานเดอร์ ก็ได้ประสูติขึ้นมาในโลก พระองค์นับเป็นกษัตริย์ที่นักประวัติศาสตร์ทั่วโลกยอมรับว่า ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่ง ขึ้นครองราชสมบัติ ณ มาซิโดเนีย เมื่ออายุ ๒๐ พรรษาต่อจากพระบิดานามว่า พระเจ้าฟิลิปส์ที่ ๒ (Phillips 2nd) พระองค์เป็นศิษย์เอกของอริสโตเติล (Aristotle) เมื่อทรงพระเยาว์ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี พอพระชนมายุ ๒๖ พรรษา ก็ทรงเป็นนักรบที่เก่งกาจ มีม้าคู่พระทัยชื่อว่า บูเซฟารัส (Bucephalus) วิ่งได้รวดเร็วและแข็งแรงมากมีความอดทนเป็นเลิศ ตัวสีขาวสะอาด จึงเป็นพาหนะนำพาให้กองทัพของพระองค์มีชัยในหลายสมรภูมิ โดยเอาชนะทั้งซีเรีย ปาเลสไตน์ อียิปต์ เปอร์เซีย (อิหร่าน) ภายในเวลาแค่ ๔ ปี จากนั้นข้ามภูเขาฮินดูกูฏเข้ามาสู่ปัญจาป ทางอินเดียภาคเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖ ที่นี่พระองค์ได้ทะลุถึงเมืองตักกสิลา (Takkasilā) หรือตักษศิลา (Takṣaśilā) เมืองที่มีชื่อเสียงด้านการศึกษาทั้งพราหมณ์ และพุทธศาสนา ณ ที่นี่ **พระเจ้าอัมพิราชา** (Ambhirājā) ไม่ได้ทรงต่อต้านเพราะเห็นว่า ตัวเองมีกำลังอำนาจไม่เข้มแข็งพอที่จะต้านศัตรูต่างแดนได้ จึงได้เปิดเมืองต้อนรับอเล็กซานเดอร์ ซึ่งพระองค์ก็ไม่ได้ทำอันตรายแต่อย่างไร เพียงแต่ให้เมืองตักกสิลาเป็นเมืองขึ้นต่อมาซิโดเนียเท่านั้น แล้วให้ปกครองตามเดิม

---

[๓๒] บางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๑๓๒ และพระเจ้าอเล็กซานเดอร์โจมตีอินเดีย พ.ศ. ๑๖๒

และทรงขอให้ตักกสิลาส่งทหารมาช่วยรบปัญจาป ๕,๐๐๐ คน ซึ่งพระเจ้าอัมพิราชาก็ยินยอมตามคำขอ

ดังนั้นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์จึงรุกเข้าสู่ปัญจาปได้พบกับกองทัพของพระเจ้าเปารวะ (Paurava) หรือเปารุส พระราชาแห่งปัญจาป และเมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เดินทางมาถึงแม่น้ำวิตัสตะ พระองค์ก็ได้มองเห็นทัพของพระเจ้าเปารวะตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้าม เมื่อถึงตอนกลางคืนกองทัพกรีกพร้อมทหารตักกสิลาเป็นพันธมิตรก็เริ่มโจมตีอย่างฉับพลัน เมื่อเจอลูกศรช้างทรงของพระเจ้าเปารวะได้รับบาดเจ็บ จึงอาละวาดเหยียบทั้งทหารตนเองและทหารกรีก เกิดความสับสนอลหม่านไปทั่ว และในไม่ช้าทัพอินเดียของพระเจ้าเปารวะก็แพ้อย่างยับเยิน ตัวพระเจ้าเปารวะเองบาดเจ็บสาหัส จึงถูกนำตัวมาเฝ้าพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ เมื่อกษัตริย์กรีกถามว่า จะให้ปฏิบัติต่อเจ้าอย่างไร พระเจ้าเปารวะกล่าวว่าให้ปฏิบัติเยี่ยงพระราชากระทำต่อกัน ทำให้พระเจ้าอเล็กซานเดอร์พอพระทัย สุดท้ายทรงแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์ปกครองปัญจาปเช่นเดิม เมื่อเสร็จศึกที่ปัญจาปแล้ว พระเจ้าอเล็กซานเดอร์หวังจะยกทัพต่อเพื่อยึดมคธและส่วนอื่นๆ ของอินเดีย แต่แม่ทัพนายกองทหารอ่อนล้าเต็มที จึงวิงวอนไม่ให้เดินทัพต่อ กษัตริย์แห่งมาซิโดเนียจึงจำเป็นต้องถอนทัพกลับหลังยึดอินเดียเหนือได้ ๑ ปีกับ ๘ เดือน กองทัพกรีกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย โดยฝ่ายแรกกลับทางเรือ อีกฝ่ายกลับทางบก หลังกลับได้ไม่นานพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ก็ได้สิ้นพระชนม์ที่บาบิโลน (อิรัก) รวมพระชนมมายุ ๓๓ พรรษาเท่านั้น นักประวัติศาสตร์ต่างยอมรับกันว่าพระเจ้าอเล็กซานเดอร์นั้นนับเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งใน

พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช

ประวัติศาสตร์โลก เทียบเท่ากับเจ็งกิสข่านของมองโกลผู้พิชิตยุโรป ในยุคนี้อินเดียส่วนเหนือ เปอร์เซีย (อิหร่าน) บาบิโลน (อิรัก) อียิปต์ ปาเลสไตน์ ซีเรีย และยุโรปต่างตกอยู่ภายใต้การยึดครองของจักรวรรดิกรีกของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์อย่างสิ้นเชิง การรุกรานอินเดียของพระองค์นี้เองต่อมาทำให้ชาวกรีกที่ตามกองทัพมาตั้งรกรากในภาคเหนือของอินเดียได้สร้างสรรค์การปั้นพระพุทธรูปแรกขึ้นเป็นชาติแรกในโลก

สรุปราชวงศ์ต่าง ๆ แคว้นมคธ (โดยอนุมาน)[๓๓]

๑. ราชวงศ์หารยังกะตามคัมภีร์มหาวงส์[๓๔]

๑. พระเจ้าภาติกะ (Bhātika) ปกครองก่อนสมัยพุทธกาล

๒. พระเจ้าพิมพิสาร (Bimbisāra) ปกครองสมัยพุทธกาล ถึงก่อนพุทธปรินิพพาน ๘ ปี รวม ๕๒ ปี

๓. พระเจ้าอชาตศัตรู (Ajātaśatrū) ก่อนพุทธปรินิพพาน ๘ ปีถึง พ.ศ. ๒๔ รวม ๓๒ ปี

๔. พระเจ้าอุทัยภัทร (Udayabhadra) พ.ศ. ๒๔ ถึง พ.ศ. ๔๐ รวม ๑๖ ปี

๕. พระเจ้าอนุรุทธะ (Anuruddha) พ.ศ. ๔๐ ถึง พ.ศ. ๔๔ รวม ๔ ปี

๖. พระเจ้ามุณฑกะ (Muṇḍaka) พ.ศ. ๔๔ ถึง พ.ศ. ๔๘ รวม ๔ ปี

๗. พระเจ้านาคทาสกะ (Nāgadāsaka) พ.ศ. ๔๘ ถึง พ.ศ. ๖๘ รวม ๒๐ ปี[๓๕]

---

[๓๓] เป็นการคำนวน พ.ศ. โดยอนุมานเท่านั้น เพราะมีหนังสือหลายเล่มที่อ้างไม่ตรงกัน ข้อความจึงขัดแย้งกันหลายตำรา ผู้รวบรวมนำมาจากหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของอาจารย์เสถียร โพธินันทะเป็นหลัก

[๓๔] ในหนังสือ Civilisation in the Buddhist Age B.C.320 – A.D.500 กล่าวว่าราชวงศ์ไศศุนาคะมี ๑๒ องค์ ดังนี้ ๑. พระเจ้าไศศุนาคะ ๒. พระเจ้ากากะวรรณะ ๓. พระเจ้าเกษมธรรมัน ๔. พระเจ้ากษัตราชาส ๕. พระเจ้าพิมพิสาร ๖. พระเจ้าอชาตศัตรู ๗. พระเจ้าธารภกะ ๘. พระเจ้าอุทัยสวะ ๙. พระเจ้านันทิวรรธนะ ๑๒. พระเจ้ามหานันทิน

[๓๕] ในหนังสือ Royal Patronage of Buddhism in India กล่าวว่าพระเจ้านาคทาสกะปกครองมคธราว ๒๔ ปี

๒. **ราชวงศ์สุสุนาค** (Susunāga Dynasty)

๑. พระเจ้าสุสุนาค (Susunāga) พ.ศ. ๖๘ ถึง พ.ศ. ๘๖ รวม ๑๘ ปี

๒. พระเจ้ากาฬาโศก (Kāḷāśoka) พ.ศ. ๘๖ ถึง พ.ศ. ๑๑๔ รวม ๒๘ ปี

๓. พระเจ้าภัทรเสน (Bhadrasena) พ.ศ. ๑๑๔ ถึง พ.ศ. ๑๔๐ รวม ๒๖ ปี

๓. **ราชวงศ์นันทะ** (Nanda Dynasty)

๑. พระเจ้ามหาปัทมานันทะ (Mahāpadmānanda) จาก พ.ศ. ๑๔๐ ถึงพ.ศ.๑๖๒ รวม ๒๒ ปี[๓๖]

๒. พระเจ้าธนนันทะ (Dhanananda) พ.ศ. ๑๖๒ ถึง พ.ศ. ๑๖๘ รวม ๖ ปี

(ในคัมภีร์มหาโพธิวังสะกล่าวว่า ราชวงศ์นี้มีผู้ปกครองต่อจากพระเจ้าธนนันทะอีก ๘ พระองค์ คือ ๑ .พระเจ้าปัณฑกะ ๒. พระเจ้าปัณฑุกติ ๓. พระเจ้าภูตปาละ ๔. พระเจ้าราษฏระปาละ ๕. พระเจ้าโควิสาร ๖. พระเจ้าทสสิทธกะ ๗. พระเจ้าไกวารตะ ๘. พระเจ้าธนะ)

[๓๖] Romesh C.Dutt . **Civilisation in the Buddhist Age B.C.320 –A.D.500**. (Second Edition. New Delhi : Low Price Publication, 1993), Page 44.

บทที่ ๔

พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๒๐๐-๕๐๐

(Buddhism in B.E. 200-500)

เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ยึดครองอินเดียภาคเหนือได้สำเร็จ และยกทัพกลับไปแล้ว แต่พระองค์ก็ยังตั้งนายพลคนสำคัญๆ ดูแลเมืองต่างๆ ที่ยึดได้ การตัดสินใจใดๆ ของเมืองในอารักขา ต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้สำเร็จราชการชาวกรีก และเมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์แล้ว อาณาจักรกรีกที่กว้างใหญ่ไพศาลก็แตกเป็นเสี่ยงๆ เพราะทุกคนต่างก็ต้องการเป็นใหญ่ อีกทั้งกษัตริย์องค์ต่อมาจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชไม่เข้มแข็งพอ

หลังจากสังคายนาครั้งที่สองผ่านไปแล้ว อาณาจักรมคธก็ถูกยึดครองโดยพระเจ้านันทะ (Nanda) ซึ่งในตำนานกล่าวว่า เดิมเป็นมหาโจร แต่เมื่อมีกำลังมากขึ้นจึงเข้ายึดครองปาฏลีบุตรต่อจากพระเจ้ากาฬาโศก แล้วตั้งราชวงศ์นันทะขึ้นแทนราชวงศ์สุสุนาค พระเจ้านันทะเมื่อขึ้นเถลิงราชสมบัติแล้วกลับเป็นกษัตริย์ที่ดี ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาและบ้านเมืองเป็นอย่างดี ราชวงศ์นันทะปกครองปาฏลีบุตรมาจนถึงพระเจ้าธนนันทะ พระองค์พยายามเป็นนักปกครองที่ดี และสร้างกองทัพให้เข้มแข็ง ยิ่งใหญ่ ต่อมาก็ถูกจันทรคุปต์ท้าทาย ทรงปราบสำเร็จในสงครามครั้งแรก แต่เมื่อจันทรคุปต์ได้พราหมณ์ชื่อ จาณักยะเป็นผู้วางแผน และเปลี่ยนยุทธศาสตร์ใหม่ ครั้งที่สองการยึดอำนาจของจันทรคุปต์จึงประสบความสำเร็จ พระเจ้าธนนันทะสวรรคตในสนามรบ นครปาฏลีบุตรอันเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาและชมพูทวีปตกอยู่ในอำนาจของจันทรคุปต์

๑. พระเจ้าจันทรคุปต์ (Candragupta)*

* บาลีเขียนเป็น จันทคุตตะ (Candagutta)

พ.ศ. ๑๖๘[๒] จันทรคุปต์ สามารถยึดอำนาจได้สำเร็จ จึงสถาปนาราชวงศ์เมารยะขึ้น ปกครองปาฏลีบุตรต่อมา พระองค์มีนามตามสำเนียงกรีกว่า ซานโดรคอตตุส (Sandrocottus) เป็นนักรบที่กล้าหาญได้ช่วยเหลือพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ในการตีอินเดีย ในคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า จันทรคุปต์เป็นบุตรของนางมุรา พระชายาองค์หนึ่งของพระเจ้านันทะที่เมืองปาฏลีบุตร เพราะเหตุที่เป็นโอรสของนางมุรา จึงได้ตั้งราชวงศ์ใหม่ว่า **เมารยะ** (Maurya) หรือ โมรยะ แต่ตำราบางเล่มกล่าวว่า จันทรคุปต์ มีเชื้อสายศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ หลังถูกพระเจ้าวิฑูฑภะได้ทำลายราชวงศ์ศากยะแล้ว เผ่าพันธุ์ส่วนหนึ่งของศากยะได้อพยพหลบหนีจากการสังหารไปตั้งอาณาจักรเล็กๆ แห่งใหม่ขึ้น แถบหุบเขาหิมาลัย และบริเวณนั้นเป็นที่อาศัยของนกยูง จึงเรียกว่า เมารยะ หรือโมรยะ หนังสือมหาโพธิวงส์กล่าวว่า บิดาของจันทรคุปต์เสียชีวิตในสนามรบ ที่เมืองโมรยะนคร มารดาของจันทรคุปต์ตั้งครรภ์จึงแอบหลบหนีไปเมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ เมื่อโตขึ้นได้พราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า จาณักยะ (Cāṇakya) หรือ เกาติณยะ เป็นผู้อบรมเลี้ยงดู และสอนศิลปวิทยา ในช่วงต้นได้ช่วยเหลือกองทัพกรีกของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชในการยึดครองอินเดียภาคเหนือ ต่อมาจึงแข็งข้อกบฏต่อพระเจ้าธนนันทะ (Dhanananda) ราชวงศ์นันทะ เมืองปาฏลีบุตร ในการรบครั้งแรก จันทรคุปต์พ่ายแพ้อย่างยับเยิน ต้องหลบหนีเอาตัวรอด และเมื่อเดินทางผ่านหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ได้ฟังเสียงย่าด่าหลานที่กินขนมที่ร้อนๆ ตรงกลาง จึงดุด่าว่าโง่เหมือนจันทรคุปต์ กินของร้อนต้องกินตั้งแต่ขอบ เพราะขอบบางจะเย็นกว่าด้านในซึ่งร้อนกว่า

เมื่อได้ฟังดังนั้นจันทรคุปต์จึงฉุกคิดได้สติขึ้นมา เริ่มทำการซ่องสุมผู้คนใหม่แล้วตีจากรอบนอกเข้ามาหาชาวบ้านเป็นมวลชน อาจกล่าวได้ว่า

---

[๒] ตำราบางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๒๒๒ พุทธศักราชในช่วงนี้เริ่มมีความสับสน ในหนังสือจาริกบุญจาริกธรรมของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก นักปราชญ์แห่งคณะสงฆ์ไทยกล่าวว่า จันทรคุปต์สถาปนาราชวงศ์เมารยะ พ.ศ.๑๖๘ ส่วนหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยพระราชธรรมนิเทศกล่าวว่า พ.ศ. ๒๒๒ หนังสือ History of India by Anil Chandra Banerjee กล่าวว่า พ.ศ. ๒๒๒ เพื่อกันสับสนผู้รวบรวมจึงใช้ พ.ศ. ตามแบบพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎกเป็นหลัก

จันทรคุปต์ เป็นคนแรกที่คิดยุทธศาสตร์ป่าล้อมเมืองขึ้น ในที่สุดก็ยึดปาฏลีบุตรได้เด็ดขาด โดยสังหารพระเจ้าธนนันทะในสนามรบ แล้วปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ สถาปนาราชวงศ์เมารยะขึ้นในนครปาฏลีบุตร พระองค์ได้ธิดาพระเจ้าธนนันทะมาเป็นมเหสี[๓] แล้วทำสงครามต่อสู้กับเจ้าเมืองกรีกหลายครั้งเช่น ซิลากุส หรือ ซีลิวกุส นิคาเตอร์ (Seleukus Nicator) ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ ๑ ใน ๓ คนของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ในดินแดนคันธาระซึ่งครอบคลุมอัฟกานิสถานและบางส่วนของปากีสถาน ในที่สุดนิคาเตอร์ยอมแพ้จึงยอมยกธิดาให้เป็นรางวัลแก่พระเจ้าจันทรคุปต์ จึงทำให้จักรวรรดิเมารยะแผ่ไพศาลตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำคงคาจนถึงอัฟกานิสถาน ในสมัยของพระเจ้านิคาเตอร์กษัตริย์แห่งคันธาระได้ส่งเอกราชทูตมาประจำที่สำนักเมืองปาฏลีบุตรนามว่า เมคัสเทเนส (Magus-tenes) โดยเขาได้เขียนรายงานไว้อย่างละเอียดเกี่ยวกับสภาพของเมืองปาฏลีบุตรในยุคนั้น นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่รายงานสภาพการณ์ในอินเดียอย่างละเอียดที่เขียนโดยฝรั่งต่างชาติ

ซากพระราชวังปาฏลีบุตร เมืองปัฏนะ

เมื่อพระองค์ครองราชสมบัติได้ ๑๔ ปี พระสิคควเถระ[๔] พระผู้ทรงจำพระวินัยปิฎกลำดับที่ ๔ ต่อจากพระอุบาลีเถระคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้นิพพานอย่างสงบในอารามกุกกุฏาราม นครปาฏลีบุตร รวมอายุ ๗๖ ปี

พระเจ้าจันทรคุปต์มีพระโอรสอยู่หลายพระองค์ แต่ที่ปรากฏชื่อ คือ **เจ้าชายสิงหเสน** (Siṅhasena) **เจ้าชายพินทุสาร** (Bindusāra) ในช่วงต้น

---

[๓] จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**. (คุรุสภาลาดพร้าว. กรุงเทพฯ : ๒๕๓๔), หน้า ๔๖๔.

[๔] Hermann Oldenberg. **The Dipavamsa**. (New Delhi : Subham Offset Press.2001). Page 146.

พระองค์ปรารถนาให้เจ้าชายสิงหเสนขึ้นครองราชย์แทน แต่ก็ถูกเจ้าชายพินทุสารยึดอำนาจ แล้วปกครองแทน ในช่วงปลายรัชกาล พระองค์เลื่อมใสในลัทธิเชน หรือชีเปลือย โดยนิมนต์ชีเปลือยและอาชีวกมาฉันที่พระราชวังทุกวัน และได้เสด็จออกบวชในศาสนาเชน ราชบัลลังก์จึงตกอยู่ในมือของเจ้าชายพินทุสาร ราชโอรสองค์เล็ก พระเจ้าจันทรคุปต์บำเพ็ญตบะด้วยการอดอาหารอย่างแรงกล้าตามลัทธิเชนจนสวรรคตที่เบลกูล่า ใกล้ไมซอร์ทางอินเดียภาคใต้ ทรงครองราชย์จนถึง พ.ศ. ๑๙๒ ประมาณ ๒๔ ปี

๒. พระเจ้าพินทุสาร (Bindusāra)

พ.ศ. ๑๙๒ เจ้าชายพินทุสารแย่งราชสมบัติกับพระเชษฐา คือ สิงหเสน สำเร็จ[๕] โดยการสนับสนุนของพราหมณ์ อำมาตย์ราชมนตรี จึงได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าจันทรคุปต์ กล่าวกันว่าพระองค์นับถือศาสนาพราหมณ์ ในหนังสือมหาวังสะกล่าวว่า พระองค์เชิญพราหมณ์มาเลี้ยงที่ราชวังถึงวันละ ๖๐,๐๐๐ คนทุกวัน ซึ่งเป็นจำนวนที่มากกว่าความเป็นจริงบ้าง แต่ก็เชื่อได้ว่าพระองค์ศรัทธาในศาสนาพราหมณ์อย่างจริงจัง แต่กษัตริย์พระองค์นี้ก็ไม่ได้ทำลายพุทธศาสนา ยังได้สนับสนุนอยู่บางส่วน ตอนนี้พุทธศาสนาได้แผ่ขยายออกไปหลายส่วนของอินเดีย เช่น นิกายเถรวาทไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมที่แคว้นอวันตี นิกายมหาสังฆิกะไปรุ่งเรืองที่แคว้นคันธาระและกัศมีร์ นิกายสัพพัตถิกวาท (สรวาสติวาทิน) ไปเจริญรุ่งเรืองที่แคว้นมถุรา นิกายมหิสาสกะไปเจริญรุ่งเรืองที่มหิสมณฑล พระเจ้าพินทุสารมีพระมเหสี ๑๖ พระองค์และมีพระโอรสมากมาย บางเล่มกล่าวว่ามีถึง ๑๐๑ พระองค์ แต่ที่สำคัญ คือ ๑. **เจ้าชายสุมนะ** (Sumana) ๒. **เจ้าชายอโศก** (Aśoka) ๓. **เจ้าชายวีตโศก** (Vītaśoka) ๔. **เจ้าชายสุสิมะ** (Susima) ในช่วงแรกทรงหวังให้เจ้าชายสุสิมะขึ้นครองราชสมบัติแทน จึงวางแผนให้เจ้าชายอโศกไปรักษาการอุปราชที่เมืองอุชเชนี และเมื่อตักกสิลา

---

[๕] ตำราบางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๒๔๖

เป็นกบฏทรงส่งเจ้าชายสุสิมะพร้อมกองทหารไปปราบแต่ไม่สำเร็จ จึงส่งเจ้าชายอโศกไปแทนจึงปราบปรามสำเร็จ ตั้งแต่นั้นชื่อเสียงของเจ้าชายอโศกจึงโด่งดังมีรัศมีเหนือกว่าพระโอรสทั้งหมด เมื่อพระเจ้าพินทุสารจะสวรรคตเจ้าชายอโศกจึงเข้าเฝ้า ในที่สุดก็ยึดอำนาจได้สำเร็จ พระเจ้าพินทุสารครองราชย์ ๒๒ ปี[๖] จนถึง พ.ศ. ๒๑๔

๓. พระเจ้าอโศกมหาราช (Aśoka the Great)

พ.ศ. ๒๑๘ เจ้าชายอโศกใช้เวลาต่อสู้แย่งราชสมบัติอยู่ ๔ ปี[๗] โดยสังหารพระเชษฐาและพระอนุชาต่างมารดา ๙๙ พระองค์ โดยเว้นไว้แต่เจ้าชายติสสะ พระอนุชาร่วมพระมารดา แล้วปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ปกครองปาฏลีบุตรต่อมา พระเจ้าอโศก เป็นกษัตริย์ปกครองอินเดียที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์พระองค์หนึ่งจนมีสร้อยพระนามว่า มหาราช พระองค์มีราชธานี ชื่อว่า ปาฏลีบุตร (Pāṭaliputra) หรือปัจจุบันเรียกว่า ปัฏนะ (Patna) ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าพินทุสาร แห่งราชวงศ์เมารยะ พระมารดานามว่า สิริธรรมา (Siridhammā) พระเจ้าอโศกมีพระมเหสีหลายพระองค์แต่ที่สำคัญมี ๕ พระองค์ คือ ๑. พระนางอสันธิมิตตา ๒. พระนางเวทิสา (พระนางเทวี) ๓. พระนางการุวากี ๔. พระนางปัทมวดี ๕. พระนางติษยรักษิต มีพระโอรสและธิดา ๑๑ พระองค์ แต่ที่ปรากฏนาม คือ[๘] **๑. เจ้าชายตีวาระ** (Tivāra) ประสูติจากพระนางการุวากี **๒. เจ้าชายกุณาละ** (Kuṇāla) ประสูติจากพระนางปัทมวดี **๓. เจ้าชายมหินทะ** (Mahinda) และ**เจ้าหญิงสังฆมิตตา** (Saṅghamittā) ประสูติจากพระนางเวทิสา **๔. เจ้าหญิง**

---

[๖] ในคัมภีร์มหาวงส์กล่าวว่า พระองค์ครองราชสมบัติ ๒๘ ปี

[๗] ตำราบางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๒๖๘ ปัญหาศักราชยังเป็นที่สับสน ผู้รวบรวมนำ พ.ศ. มาไว้หน้าเพื่อต้องการเห็นภาพความเป็นไปแต่ละช่วงได้ชัดเจนขึ้น โปรดอย่าได้ยึดตัวเลขอย่างเคร่งครัด เพราะหลายตำราก็มีความหลายหลาย นับห่างกันถึงร้อยปีก็มี เช่นหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของอาจารย์เสถียร โพธินันทะ หน้า ๙๗ กล่าวว่าพระเจ้าอโศกครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๘ แต่หน้า ๑๕๔ กล่าวว่าพระองค์ครองราชย์ พ.ศ. ๒๗๘ ในเล่มนี้ยึดตามคัมภีร์มหาวงส์เป็นหลัก

[๘] Lama Chimpa, Alaka Chattopathyaya. **Tāranātha's History of Buddhism in India.** (Second Edition. Delhi : Jainendra Prakash Jain At Jainendra Press,1990), Page 76.

จารุมติ (Cārumati) ไม่ทราบพระมารดา **๕. เจ้าชายกุสตัน** (Kustan) ไม่ทราบพระมารดา **๖. เจ้าชายวิสมโลมะ** (Visamaloma) ไม่ทราบพระมารดา **๗. เจ้าชายจาลุกะ** (Cāluka) ไม่ทราบพระมารดา

ยอดเสาหินเป็นรูปสิงห์ ๔ หัว ประดิมากรรมชิ้นเอก สมัยพระเจ้าอโศก

ในขณะที่เป็นเจ้าชาย พระองค์ถูกส่งไปเป็นผู้ดูแลเมืองอุชเชนี และเมืองตักกสิลา จนเมื่อพระบิดาสวรรคตแล้ว จึงขึ้นครองราชย์ ในตำนานหลายเล่มกล่าวว่า พระองค์ปลงพระชนม์เจ้าชายในราชตระกูลไปถึง ๙๙ พระองค์ ก่อนที่จะเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา มีความดุร้ายและโหดเหี้ยมเป็นอย่างยิ่ง จนได้รับฉายาว่า **จัณฑาโศก** แปลว่า อโศกผู้ดุร้าย ต่อมาหลังครองราชย์ได้ ๘ ปีทรงยกทัพไปรบที่แคว้นกาลิงคะ (ปัจจุบันอยู่รัฐโอริสสา) ชาวเมืองร่วมกันต่อต้านอย่างหนักกว่าที่พระองค์จะเอาชนะได้ต้องเสียกำลังพลไปมากทั้ง ๒ ฝ่าย บาดเจ็บล้มตาย ถูกจับเป็นเชลยอีกเป็นจำนวนมาก จากสงครามครั้งนี้ทำให้พระองค์สลดพระทัย และเลิกการทำสงครามโดยเด็ดขาด

วันหนึ่งขณะที่พระองค์ประทับบนปราสาท มองไปทางพระแกล (หน้าต่าง) ได้พบสมณะองค์หนึ่งกำลังเดินผ่านมา ทราบชื่อภายหลังว่าชื่อ นิโครธสามเณร ซึ่งเป็นพระโอรสของเจ้าชายสุมนะและเจ้าหญิงสุมนาผู้เป็นชายา เมื่อคราวที่พระเจ้าอโศกปราบปรามพระอนุชาและพระเชษฐา พระนางแอบหลบหนีไปอาศัยที่หมู่บ้านจัณฑาล เทวดาได้สร้างกระท่อมให้พระนางใต้ต้นไทร[๕] ต่อมาเมื่อคลอดโอรสแล้วจึงตั้งชื่อว่า นิโครธ (ต้นไทร)

---

[๕] Wilhelm Geiger. **The Mahavamsa or The Great Chronicle of Ceylon.** (New Delhi : Shubham Offset Press,2000), Page 29.

วันหนึ่งพระมหาวรุณะเถระ (Mahāvaruṇa) มาพบเข้าจึงนำไปบรรพชาเป็นสามเณร จนมีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี

เมื่อได้เจรจากับสามเณรทำให้พระเจ้าอโศกศรัทธาเลื่อมใสในนิโครธสามเณรเป็นอย่างมาก พระองค์จึงหันพระทัยมาเลื่อมใสพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ได้ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น ทรงสร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์และหลักศิลาจารึก เป็นต้น และเมื่อได้รับการแนะนำจากพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระว่าการที่จะได้เป็นญาติพระศาสนาที่แท้จริงคือการได้ให้บุตรธิดาออกบวชในพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระเจ้าอโศกจึงโปรดให้พระโอรสนามว่ามหินทะอุปสมบท โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ส่วนพระธิดานามว่าสังฆมิตตาอุปสมบท โดยมีพระธรรมปาลี (Dhammapālī) เป็นอุปัชฌายินี และมีพระอยุปาลี (Ayupālī) เป็นกรรมวาจาจนในที่สุดพระโอรสและพระธิดาที่เข้ามาอุปสมบทก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งคู่

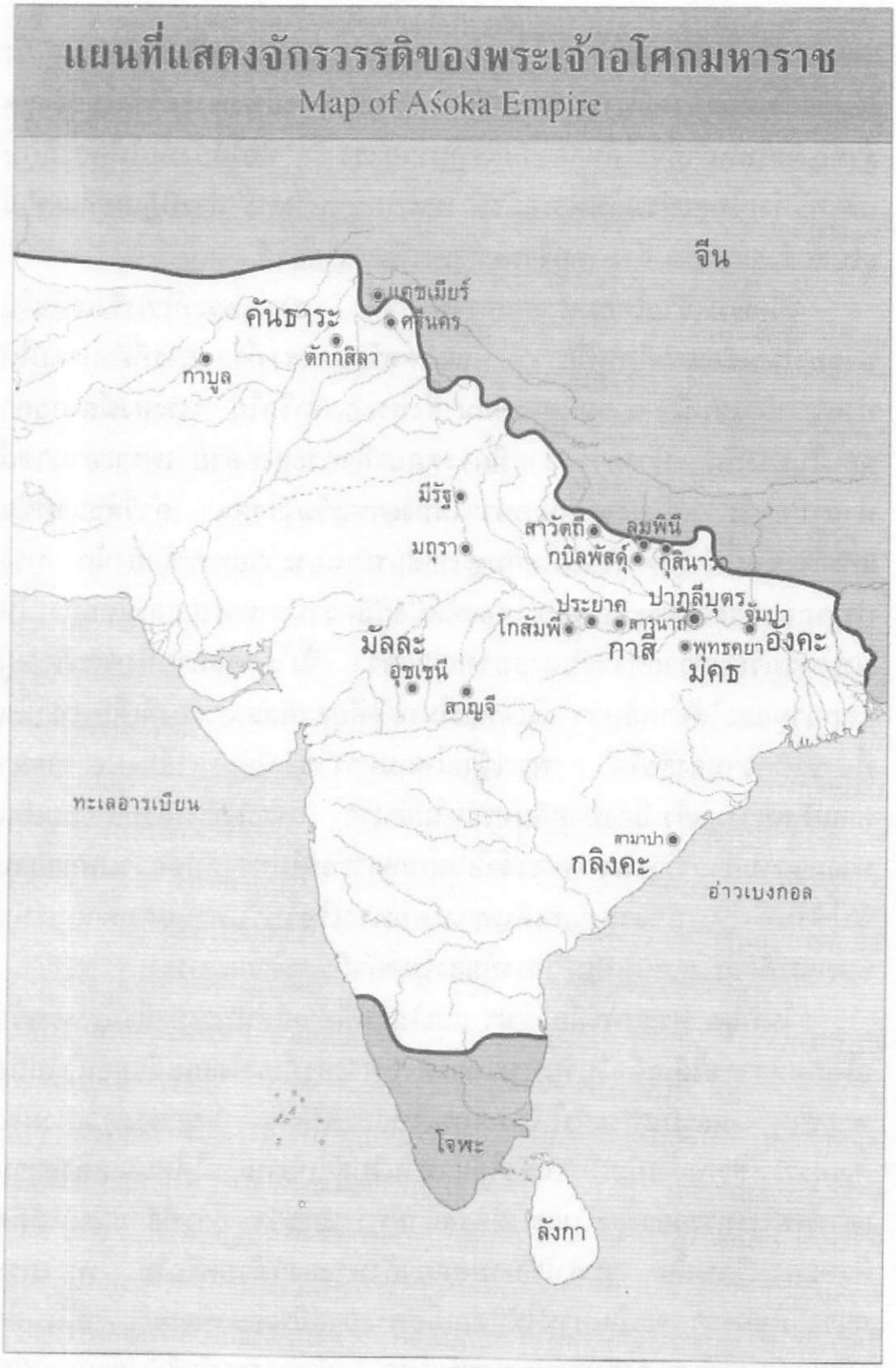
พระเจ้าอโศกได้บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรคอย่างสมบูรณ์ การที่พระองค์ทรงบำรุงพระภิกษุสงฆ์เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้พระภิกษุในพุทธศาสนาได้รับความสะดวก มีโอกาสบำเพ็ญสมณธรรมได้เต็มที่ ไม่ต้องกังวลในการแสวงหาปัจจัย ๔ แต่แทนที่จะเป็นเช่นนั้น กลับปรากฏว่ามีพวกนักบวชนอกศาสนาเป็นจำนวนมากถึง ๖๐,๐๐๐ คน ปลอมเข้ามาบวชในพุทธศาสนาเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ เมื่อบวชแล้วก็คงสั่งสอนลัทธิศาสนาเก่าของตน โดยอ้างว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนา ข้อนี้ทำให้พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระซึ่งเป็นผู้ที่มีความแตกฉานในพระไตรปิฎก เกิดความระอาใจต่อการประพฤติปฏิบัติของเหล่าพระภิกษุอลัชชีที่ปลอมบวชทั้งหลายจึงได้ปลีกตัวไปอยู่ที่อโธตังคบรรพต เจริญวิเวกสมาบัติอยู่ที่นั้นอย่างเงียบๆ เป็นเวลา ๗ ปี

จำนวนพระอลัชชีมีมากกว่าพระภิกษุแท้ๆ ต้องหยุดการทำอุโบสถสังฆกรรมถึง ๗ ปี เพราะเหตุที่พระสงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิ์ไม่ยอมร่วมกับพระอลัชชีเหล่านั้น จึงทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชไม่สบายพระทัย ในความ

แตกแยกของพระสงฆ์ ทรงปวารณาจะให้พระสงฆ์เหล่านั้นสามัคคีกัน จึงได้ตรัสสั่งให้อำมาตย์หาทางสามัคคี ฝ่ายอำมาตย์ฟังพระดำรัสไม่แจ้งชัดสำคัญผิดในหน้าที่จึงได้ทำความผิดอันร้ายแรง คือได้บังคับให้พระภิกษุบริสุทธิ์ทำอุโบสถร่วมกับพระอลัชชี พระภิกษุผู้บริสุทธิ์ ต่างปฏิเสธที่จะร่วมอุโบสถสังฆกรรม อำมาตย์จึงตัดศีรษะเสียหลายองค์

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทราบข่าวนี้ ทรงตกพระทัยยิ่งจึงเสด็จไปขอขมาโทษต่อพระภิกษุที่อาราม และได้ตรัสถามสงฆ์ว่า การที่อำมาตย์ได้ทำความผิดเช่นนี้ ความผิดจะตกมาถึงพระองค์หรือไม่ พระสงฆ์ถวายคำตอบไม่ตรงกัน บ้างก็ว่าความผิดจะตกมาถึงพระองค์ด้วย เพราะอำมาตย์ทำตามคำสั่ง แต่บางองค์ก็ตอบว่าไม่ถึงเพราะไม่มีเจตนา คำวิสัชนาที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชกระวนกระวายพระทัยยิ่งนัก ทรงปรารถนาที่จะให้พระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งผู้มีความสามารถ และแตกฉานในพระธรรมวินัยถวายคำวิสัชนาอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้ตรัสถามถึงพระภิกษุผู้แตกฉานและได้คำตอบว่า มีแต่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระองค์เดียวเท่านั้นที่อาจแก้ความสงสัยได้ พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ส่งสาส์นไปอาราธนาท่านเดินทางมายังเมืองปาฏลีบุตรแต่ไม่สำเร็จ เพราะพระเถระไม่ยอมเดินทางมาตามคำอาราธนา พระเจ้าอโศกมหาราชก็ไม่ทรงหมดความพยายาม จึงได้รับสั่งให้พนักงานออกเดินทางโดยทางเรือไปรับท่านตามคำแนะนำของพระติสสะเถระ ผู้เป็นอาจารย์ของโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ

ในที่สุด พระเถระก็ยอมมา และในวันที่ท่านเดินทางมาถึงนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จไปรับพระเถระด้วยพระองค์เองโดยเสด็จลุยน้ำไปถึงพระชานุ แล้วยื่นพระกรให้พระเถระจับและตรัสว่า *"ขอพระคุณท่านจงสงเคราะห์ข้าพเจ้าเถิด"* แล้วได้นำท่านไปสู่อุทยาน ได้ทรงแสดงความเคารพพระเถระอย่างสูง และได้ตรัสถามพระเถระว่า การที่อำมาตย์ได้ตัดศีรษะพระภิกษุนั้น จะทำให้บาปตกมาถึงพระองค์ด้วยหรือไม่ พระเถระถวายวิสัชนาว่า จะเป็นบาปได้ก็ต่อเมื่อพระองค์มีเจตนาที่จะฆ่าเท่านั้น คำวิสัชนานี้ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยมาก ฝ่ายพระอลัชชีผู้ปลอมบวชใน

แผนที่แสดงจักรวรรดิของพระเจ้าอโศกมหาราช
Map of Aśoka Empire
จีน
แคชเมียร์
ศรีนคร
คันธาระ
ตักกสิลา
กาบูล
มีรัฐ
มถุรา
สาวัตถี
ลุมพินี
กบิลพัสดุ์
กุสินารา
ประยาค
ปาฏลีบุตร
จัมปา
โกสัมพี
สารนาถ
พุทธคยา
องคะ
มัลละ
กาสี
มคธ
อุชเชนี
สาญจี
ทะเลอาระเบียน
สมาปา
กลิงคะ
อ่าวเบงกอล
โจฬะ
ลังกา

พุทธศาสนานั้น ก็ยังพยายามที่จะประกอบมิจฉาชีพอยู่ต่อไป พระเหล่านั้นได้มัวเมาหลงใหลในลาภสักการะ ไม่พอใจในการปฏิบัติธรรม อาศัยผ้าเหลืองเลี้ยงชีพ ประพฤติผิดธรรมวินัย ไม่สังวรระวังในสีลาจารวัตร เที่ยวอวดอ้างคุณสมบัติโดยอาการต่างๆ หลอกลวงประชาชนให้หลงเชื่อ เพื่อหาลาภสักการะเข้าตัว เพราะเหตุนี้จึงทำให้พระสัทธรรมอันบริสุทธิ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องพลอยด่างพร้อยไปด้วย ความอลเวงได้เกิดขึ้นในวงการของพุทธศาสนาทั่วไป

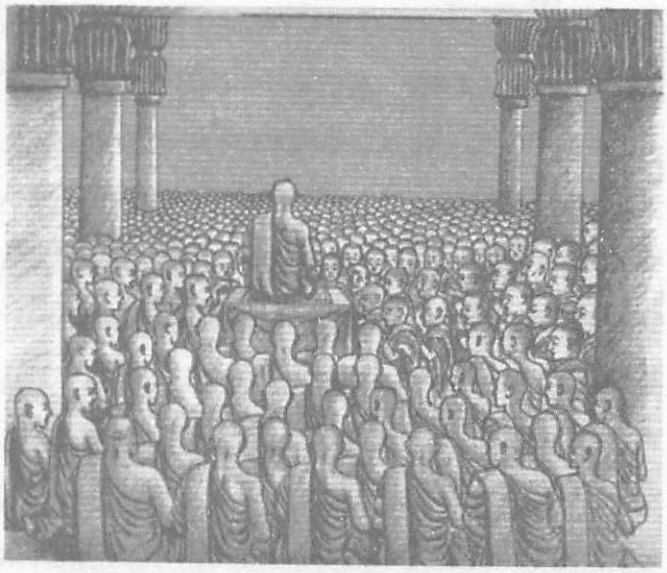
๔. สังคายนาครั้งที่ ๓ (The Third Buddhist Synod)

พ.ศ. ๒๓๖ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้ถวายเทศนาแก่พระเจ้าอโศกมหาราช จนพระองค์ทรงมีความเลื่อมใส และซาบซึ้งในหลักธรรมอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ ได้ประทับอยู่ที่อุทยานนับเป็นเวลา ๗ วัน เพื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์จากเดียรถีย์เข้าปลอมบวช ในวันที่ ๗ พระองค์ได้ประกาศบอกนัดให้พระภิกษุที่อยู่ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ให้มาประชุมกันที่อโศการามเพื่อชำระความบริสุทธิ์ของตน ภายใน ๗ วัน พระองค์ประทับนั่งภายในม่านกับท่านโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้สั่งให้ภิกษุผู้สังกัดอยู่ในนิกายนั้นๆ นั่งรวมกันเป็นนิกายๆ แล้วตรัสถามให้พระอธิบายคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งพระสงฆ์เหล่านั้นได้อธิบายผิดไปตามลัทธิของตนๆ พระเจ้าอโศกมหาราช จึงได้ตรัสให้สึกพระอลัชชีเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งเป็นจำนวนมากกว่าหมื่นองค์ ครั้นกำจัดพระภิกษุพวกอลัชชีให้หมดไปจากพุทธศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจึงได้จัดให้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ขึ้นที่อโศการามเมืองปาฏลีบุตร โดยได้รับราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราชอย่างเต็มที่

ในการทำสังคายนาครั้งนี้ มีพระภิกษุเข้าร่วม ๑,๐๐๐ องค์ ล้วนแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้อภิญญา ๖ และปฏิสัมภิทา ๔ สังคายนาครั้งนี้ได้ทำเช่นเดียวกับสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้มีการปุจฉาวิสัชนาพระวินัยปิฎกก่อน เริ่มตั้งแต่ปฐมปาราชิก สังคายนาวัตถุ นิทาน บุคคล

บัญญัติ อนุบัญญัติ อาบัติ และ อนาบัติ แล้วสังคายนาในทุติยปาราชิก ไปตามลำดับจนครบปาราชิกทั้ง ๔ แล้วยกปาราชิกทั้ง ๔ ขึ้นตั้งไว้เป็นปาราชิกกัณฑ์ ยกสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบทเป็นเตรสกัณฑ์ เป็นต้น เมื่อสังคายนาพระวินัยปิฎกเสร็จแล้วได้สังคายนาพระสุตตันตปิฎกต่อไป เริ่มตั้งแต่ ทีฆนิกาย จนถึง ขุททกนิกาย ในการทำสังคายนาครั้งนี้ได้จัดทำสังคายนาพระอภิธรรมปิฎกอีก คือ ให้สังคายนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์เริ่มตั้งแต่ ธรรมสังคิณี จนถึง มหาปัฏฐาน

เรื่องที่สำคัญในการทำสังคายนาครั้งนี้ก็คือ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ร้อยกรอง คัมภีร์กถาวัตถุขึ้น เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่ยังคลุมเครือให้แจ่มแจ้ง โดยได้ตั้งคำถามและคำตอบไปในตัวกถาวัตถุ (เรื่อง) กล่าวถึงธรรมหมวดใดก็เรียกตามชื่อของธรรมหมวดนั้น เช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคล ก็เรียกชื่อว่าบุคคลกถา หรือกล่าวถึงความเสื่อมก็เรียกว่า ปริหานิยกถา รวมทั้งหมดมี ๒๑๙ กถา และ กถาวัตถุเป็นคัมภีร์ หนึ่งในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ คือ ๑. ธรรมสังคิณี ๒. วิภังคะ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมกะ ๗. ปัฏฐานะ นักปราชญ์หลายท่านให้ความเห็นว่า กถาวัตถุมิใช่หนังสือที่บรรจุไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันดั้งเดิม พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระพึ่งจะรจนาขึ้นเมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๒๓๖ ปี

พระอรหันต์ ทำสังคายนาครั้งที ๓ ที่อโศการาม

เรื่องที่สำคัญที่สุดในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ก็คือ พระเจ้าอโศก

มหาราชได้ส่งสมณทูตไปประกาศพุทธศาสนาในแคว้นและประเทศต่าง ๆ รวมทั้งหมดมี ๙ สายด้วยกัน คือ[๑๐]

๑. **พระมัชฌันติกเถระ** (Majjhantika) และคณะไปแคว้นกัศมีร์และคันธาระ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งได้แก่แคว้นจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) ในปัจจุบันนี้ ได้แสดงธรรมโปรดพวกนาค ยักษ์และมนุษย์ให้หันมานับถือเป็นจำนวนมาก

๒. **พระมหาเทวเถระ** (Mahādeva) และคณะไปมหิสกมณฑล (Mahisamaṇḍala) อยู่ทางทิศใต้ของแม่น้ำโคธาวารี ซึ่งได้แก่ ไมซอร์ ในปัจจุบัน (อยู่ทางทิศใต้ของอินเดียติดกับเมืองมัทราส) แสดงเทวทูตสูตรโปรดชาวเมืองจนหันมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

๓. **พระรักขิตเถระ** (Rakkhita) และคณะไปวนวาสีประเทศ อยู่ในเขตกนราเหนือ ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย แสดงอนมตัคคปริยายกถา จนทำให้ชาวเมืองหันมานับถือพุทธศาสนา สร้างอาราม ๕๐๐ แห่ง กุลบุตรเข้ามาบวชในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

๔. **พระโยนกธัมมรักขิตเถระ** (Yona Dhammarakkhita) และคณะไปอปรันตกชนบทอยู่ริมฝั่งทะเลอาระเบียน ทางทิศเหนือของเมืองมุมไบ (บอมเบย์) ได้แสดงอัคคิขันธูปมสูตร จบธรรมเทศนากุลบุตรขออุปสมบท ๑,๐๐๐ คน กุลธิดาขอบวช ๖,๐๐๐ คน[๑๑] นอกนั้นยังได้สร้างอารามเป็นจำนวนมาก

๕. **พระมหาธัมมรักขิตเถระ** (Mahādhammarakkhita) และคณะไปที่แคว้นมหารัฏฐะ หรือ รัฐมหาราษฏร์ ภาคตะวันตกของอินเดีย ไม่ห่างจากเมืองมุมไบ (บอมเบย์) ในปัจจุบัน แสดงมหานารทชาดกและมหากัสสปชาดกแก่ชาวเมือง จบธรรมเทศนากุลบุตรขออุปสมบท ๘๔,๐๐๐ คน ชาวเมืองหันมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

---

[๑๐] Wilhelm Geiger. **The Mahavamsa or The Great Chronicle of Ceylon.** (New Delhi : Shubham Offset Press, 2000), Page 82.

[๑๑] สมันต. ๑ / ๖๗

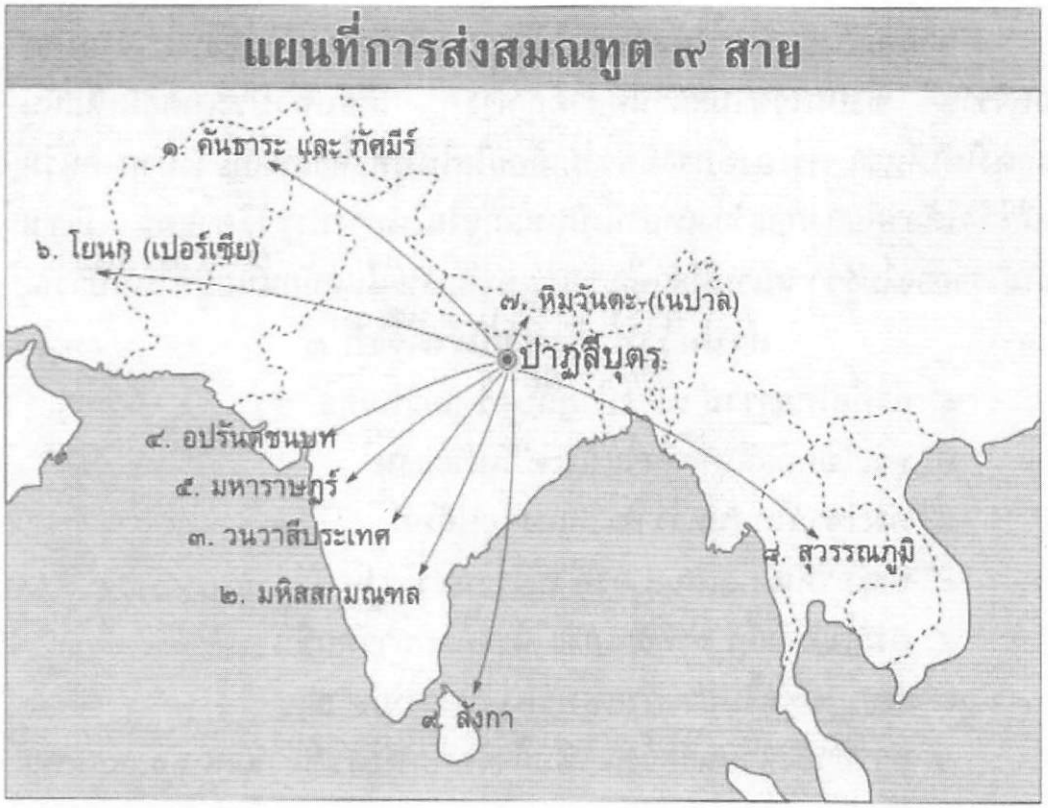
๖. **พระมหารักขิตเถระ** (Mahārakkhita) และคณะไปที่โยนกประเทศ ได้แก่ เขตแดนบากเตรีย ในอัฟกานิสถานและเปอร์เซียปัจจุบัน ท่านได้แสดงกาพการามสูตรจนทำให้ชาวโยนกหันมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

๗. **พระมัชฌิมเถระ** (Majjhima) พระกัสสปโคตตเถระ พระอพกเทวเถระ พระทุนทุภัสสรเถระ พระสหัสสเทวเถระ และคณะไปหิมวันตประเทศ ได้แก่ เนปาล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของอินเดีย พระมัชฌิมเถระได้แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทำให้ชาวเมืองเลื่อมใสขอการอุปสมบทหลายพันคน

๘. **พระโสณเถระ และ พระอุตตรเถระ** (Soṇa,Uttara) และคณะไปที่สุวรรณภูมิประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า และ มอญทุกวันนี้ ได้แสดงพรหมชาลสูตรจนทำให้ชาวเมืองหันมานับถือพุทธศาสนา กุลบุตรขอการอุปสมบท ๓,๕๐๐ คน กุลธิดาขอการอุปสมบท ๑,๕๐๐ คน

๙. **พระมหินทเถระ** (Mahinda) **พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมภระ และ พระภัททสาละ** ไปประเทศสิงหล หรือประเทศศรีลังกาปัจจุบัน ได้แสดงหัตถิปโทปมสูตรโปรดพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Devānampiyatissa) กษัตริย์แห่งสิงหล และชาวเมือง จนทำให้พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในเกาะนั้น

เมื่อเห็นการเผยแผ่ไปของพุทธศาสนาทั้ง ๙ สายนี้แล้วพอจะทราบได้ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปไกลที่สุดยิ่งกว่าสมัยใดๆ นับตั้งแต่พุทธศาสนาอุบัติขึ้นมา ในสมัยเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนมายุอยู่นั้น พุทธศาสนาได้เจริญอยู่ในแคว้น มคธ โกศล วัชชี อังคะ วังสะ กาสี และอุชเชนีเป็นส่วนมาก คือได้เจริญอยู่ทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และตอนกลางบางส่วน พระพุทธองค์ได้เสด็จไปประกาศพุทธศาสนาใน ๗ รัฐ เท่านั้น ส่วนทางทิศใต้สุด ตะวันออกสุด และตะวันตกสุด พุทธศาสนายังไปไม่ถึงเพราะศาสนาพราหมณ์ยังมั่นคง แข็งแรงอยู่ แม้แต่ในที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ก็ยังมีศาสนา

พราหมณ์ และศาสนาเชนแทรกซึมอยู่ทุกแห่ง ในยุคของพระเจ้าอโศกนั้น ได้มีการติดต่อกับราชอาณาจักรของกษัตริย์ที่อยู่ห่างไกลออกไป คือ[๑๒]

๑. กษัตริย์โยนะ นามว่า อันติโยคะ คือ พระเจ้าอันติโอโคส (Antiochos) แห่งซีเรีย

๒. พระเจ้าตุระมายะ คือ พระเจ้าปโตเลมี (Ptolemy) แห่งอียิปต์

๓. พระเจ้าอันติเกนะ คือ พระเจ้าอันติโคโนส (Antgonos) แห่งมาเซโดเนีย

๔. พระเจ้ามคะ หรือพระเจ้ามคัส (Magas) อาณาจักรไกรีนถัดจากอียิปต์

๕. พระเจ้าอลิกสุนทระ หรือพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ (Alexander) แห่งเอปิรุสหรือประเทศกรีก

---

[๑๒] ส.ศิวรักษ์. ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน. (พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๗) หน้า ๒๗๒.

จากหลักฐานที่เราได้พบและได้รู้จากหลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งปักไว้ตามสถานที่สำคัญต่างๆ เกือบทั่วประเทศอินเดียนั้น แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างมาก คนรุ่นหลังจึงได้อาศัยสิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ มิเช่นนั้น เราอาจไม่รู้ว่า สถานที่สำคัญของพุทธศาสนาในสมัยนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๓

๑. ทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ
๒. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน
๓. พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์
๔. พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ เข้าร่วมประชุม
๕. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้รจนากถาวัตถุขึ้น
๖. ส่งสมณฑูตไปประกาศพุทธศาสนารวม ๙ สาย
๗. การทำสังคายนาครั้งนี้ เพื่อกำจัดภิกษุอลัชชีจำนวน ๖๐,๐๐๐ คน ที่ปลอมบวช
๘. ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ พุทธศาสนาแผ่ไพศาลมากยิ่งขึ้น
๙. พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นผู้ถาม
๑๐. พระมัชฌันติกเถระ และพระมหาเทวเถระเป็นผู้วิสัชนา
๑๑. เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ๒๓๖ ปี (บางเล่มว่า ๓๐๓ ปี)

ผลดีของการสังคายนา

สังคายนาครั้งนี้ ในตำราพุทธศาสนาฝ่ายมหายานของฝ่ายจีน หรือธิเบต และท่านเฮี้ยนจังก็มิได้กล่าวไว้ในรายงานของท่านแต่อย่างใด หลังสิ้นสุดการสังคายนาแล้วได้มีผลดีเกิดขึ้นหลายอย่าง คือ

๑. กำจัดภิกษุผู้ปลอมบวชได้ ทำให้สังฆมณฑลบริสุทธิ์ขึ้น
๒. รวบรวมพระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวดอย่างสมบูรณ์ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
๓. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระแต่งกถาวัตถุไว้ในพระอภิธรรมปิฎก

สังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ได้มีพระเถระที่มีบทบาทสำคัญที่ควรจะได้กล่าวถึงหลายท่านคือ

๕. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ (Mokkallīputra Tissa)[๑๓]

ท่านเป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร เป็นบุตรของพราหมณ์ผู้คงแก่เรียน เมื่อสมัยเด็กได้ศึกษาไตรเพทอย่างช่ำชอง ต่อมาพระสิคควะได้มาเยี่ยมพราหมณ์ผู้เป็นบิดาที่บ้าน และเมื่อกุมารได้ถามคำถามเกี่ยวกับพระเวท พระเถระได้ตอบปัญหาในพระเวทได้อย่างแจ่มแจ้ง แต่เมื่อถามเรื่องพุทธศาสนา โมคคัลลีบุตรติสสกุมารไม่อาจให้คำตอบได้ เพราะความอยากรู้ในพุทธศาสนา พระเถระจึงจัดการบรรพชาให้ ศึกษากัมมัฏฐานอย่างจริงจังก็บรรลุโสดาปัตติผล แล้วไปศึกษาต่อกับพระจันทวัชชี (Candavajjī) ต่อมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แล้วเจริญวิปัสสนาญาณจนบรรลุพระอรหันต์ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชหันมานับถือพุทธศาสนาท่านได้รับการเคารพอย่างสูงจากพระเจ้าอโศก เจ้าชายมหินทะและเจ้าหญิงสังฆมิตตา พระโอรสและพระธิดาก็ได้รับการอุปสมบทจากท่าน ต่อมาท่านได้รับการไว้วางใจให้เป็นประธานทำสังคายนาครั้งที่ ๓

๖. พระอุปคุตต์เถระ (Upagupta)

พระอุปคุตต์ (Upagutta) หรือ พระอุปคุปตะ (Upagupta) เกิดในตระกูลพ่อค้าเครื่องหอมชาวเมืองมถุรา นครนี้ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมุนา ใกล้เมืองหลวงเดลลีปัจจุบัน มีพี่น้อง ๓ คน บิดาท่านได้สัญญากับพระญาณวาสีว่าถ้าได้บุตรชายจะให้บวช แต่เมื่อได้มา ๓ คนก็ยังไม่ได้ถวายพระเถระแต่อย่างใด โดยอ้างว่าจะให้เป็นผู้ค้าขายแทน เมื่ออุปคุตต์โตเป็นหนุ่ม พระเถระจึงไปแสดงตัวขณะที่เขากำลังสาละวนอยู่กับการขายของที่ร้าน ด้วยเทศนาของพระเถระจึงได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วขออนุญาตอุปสมบทใน

---

[๑๓] เสถียร โพธินันทะ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๔.

พุทธศาสนา ช่วงแรกบิดายังไม่อนุญาต พระเถระจึงต้องทวงสัญญา บิดาจึงอนุญาตในภายหลัง เมื่อได้อุปสมบทแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนได้บรรลุพระอรหันต์ ต่อมาท่านเป็นวิปัสสนาจารย์ที่ชำนาญ กล่าวกันว่าท่านมีศิษย์ศึกษากัมมัฏฐานด้วยถึง ๑๘,๐๐๐ องค์ ทุกองค์ล้วนเป็นพระอรหันต์ ท่านจำพรรษาที่วัดนัตภัตการาม ภูเขาอุรุมนท์ ต่อมาพระเจ้าอโศกได้อาราธนามาจำพรรษาที่วัดอโศการาม เมืองปาฏลีบุตร ท่านเป็นผู้พาพระเจ้าอโศกเสด็จกราบสังเวชนียสถานทั่วอินเดีย และสร้างเสาหินปักไว้เป็นหลักฐาน

๗. พระวีตโศกหรือ พระติสสเถระ (Vītaśoka)

ท่านเป็นพระอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราช มีพระมารดาองค์เดียวกับพระเจ้าอโศก ซึ่งรอดชีวิตขณะที่พี่น้องหลายคนสิ้นพระชนม์ เพราะพระเจ้าอโศกสั่งประหารคราวยึดราชบัลลังก์ปาฏลีบุตร เกิดในพระราชวังเมืองปาฏลีบุตร มีพระบิดาคือพระเจ้าพินทุสาร เจ้าชายวีตโศกหรือติสสะทรงกังขาที่พระสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์อย่างดีจะเลิกละกิเลสได้อย่างไร ความทราบถึงพระเจ้าอโศก จึงมีอุบายสั่งให้ขึ้นครองราชย์ ๗ วันแล้ว จะนำไปประหาร เมื่อครบ ๗ วันแล้วจึงได้ตรัสถาม เจ้าชายตรัสว่า ๗ วันมีแต่ความทุกข์ เพราะกลัวความตายที่จะมาถึง พระองค์จึงตรัสว่า พระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน ต่างกลัวในชาติ ชรา ทุกข์และมรณภัย จำต้องเร่งขวนขวายเพื่อให้บรรลุ เมื่อได้ทราบดังนั้น เจ้าชายก็เลื่อมใสในพระศาสนา แล้วประทานขออนุญาตอุปสมบท ฝ่ายสันสกฤตกล่าวว่า ท่านอุปสมบทกับพระยสะ ส่วนฝ่ายบาลีกล่าวว่าท่านอุปสมบทกับพระมหาธรรมรักขิตเถระ เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วปลีกวิเวกที่แคว้นวิเทหะ จนได้บรรลุพระอรหันต์ ท่านเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนา เมื่ออายุ ๘๐ พรรษาก็เข้าสู่นิพพาน

๘. พระมหินทเถระ (Mahinda)

พระมหินทะ หรือมหินทระ (Mahindra) เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช พระมารดานามว่าพระนางเวทิสา ประสูติที่เมืองอุชเชนี คราวที่พระบิดาเป็นเจ้าชายไปเป็นผู้สำเร็จราชการที่เมืองนั้น ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี ต่อมาจึงย้ายมาที่เมืองปาฏลีบุตร ท่านและเจ้าหญิงสังฆมิตตาได้รับการอุปสมบท เพราะพระบิดาต้องการเป็นญาติกับพระศาสนา โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาเทวะเป็นผู้ให้บรรพชา ส่วนเจ้าหญิงสังฆมิตตามีพระมหาเถรีธรรมปาลีเป็นอุปัชฌายินี พระเถรีอยุปาลีเป็นพระกรรมวาจา ท่านทั้งสองได้รับการอุปสมบทในรัชสมัยที่พระบิดาครองราชย์ได้ ๖ ปี ท่านเจริญวิปัสสนาอย่างเอกอุ ในที่สุดก็ได้บรรลุพระอรหันต์ คราวที่พระเจ้าอโศกดำริส่งพระธรรมทูตเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาสู่ต่างแดน ท่านและพระสังฆมิตตาเถรีได้รับอาสาไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่เกาะสิงหล ท่านทั้งสองนำหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาไปด้วย และปลูกที่นั้นจนเจริญเติบโต ยืนยาวจนถึงปัจจุบัน ท่านได้รับการต้อนรับจากพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Devānampiyatissa) พระมหากษัตริย์ของสิงหลเป็นอย่างดี ทำให้พุทธศาสนาหยั่งรากลึกในเกาะลังกาตั้งแต่นั้นมา

พระเจ้าอโศกมหาราชนับเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดียทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน พระองค์เป็นนักประชาสัมพันธ์ที่หาได้ยาก งานสำคัญที่สุดคือ การจารึกเรื่องราวของพระองค์ไว้ในเสาหินในที่ต่าง ๆ[๑๔]

---

[๑๔] เสาหินและจารึกแผ่นหินของพระเจ้าอโศกที่พบในปัจจุบันมีราว ๔๓ แห่ง แบ่งเป็นที่อินเดีย ๓๒ แห่งคือ ๑. ที่กีรน่าร์ รัฐคุชราต ๒. โสปาระ รัฐมหาราษฏร์ ๓. เดาลี รัฐโอริสสา ๔. เจากาต่า รัฐโอริสสา ๕. กาลสี รัฐอุตตรประเทศ ๖. อเราร่า รัฐอุตตรประเทศ ๗. โกสัมพี รัฐอุตตรประเทศ ๘. อัลลาหบาด รัฐอุตตรประเทศ ๙. สังกัสสะ รัฐอุตตรประเทศ ๑๐. สารนาถ รัฐอุตตรประเทศ ๑๑. เลาริยะ อราราช รัฐพิหาร ๑๒. เลาริยะ นันทันการห์ รัฐพิหาร ๑๓. รามปุรว่า รัฐพิหาร ๑๔. เวสาลี รัฐพิหาร ๑๕. ภูเขาบาราบาร์ รัฐพิหาร ๑๖. สาสาราม รัฐพิหาร ๑๗. เยอรากุดิ รัฐอันธรประเทศ ๑๘. มัสกี รัฐอันธรประเทศ ๑๙. ไพรัต ภาบรู รัฐราชสถาน ๒๐. ไพรัต ราชสถาน ๒๑. สาญจี รัฐมัธยประเทศ ๒๒. รุปนาถ รัฐมัธยประเทศ ๒๓. คุชารรา รัฐมัธยประเทศ ๒๔. พรหมคีรี รัฐการ์นาตกะ ๒๕. ชัยตังคะ ราเมศวาระ รัฐการ์นาตกะ ๒๖. สิทธาปุระ รัฐการ์นาตกะ ๒๗. กวีมาท รัฐการ์นาตกะ ๒๘. ราชูล่า มัณฑาคีรี รัฐการ์นาตกะ ๒๙. พัลกิกุนดู รัฐการ์นาตกะ ๓๐. พหาปุระ เมืองเดลลี ๓๑. เดลลี-เมรัฐ เมืองเดลลี ๓๒. เดลลี-โทปรา เมืองเดลลี ที่เนปาล ๓ แห่ง คือ ๑. ลุมพินี ๒. นิคลิหาว่า ๓. โกติหาว่า ที่ปากีสถาน ๒ คือ ชาบาซคารฮี และมันเสห์ร่า ที่อัฟกานิสถาน ๒ แห่ง คือ ที่กันดาหาร์ และ จาลาลาบาด

หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชแล้วยังไม่มีมหากษัตริย์องค์ใดทำได้เช่นนี้ ในที่สุด พ.ศ. ๒๖๐ โดยประมาณ[๑๕] พระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้สวรรคตอย่างสงบ ที่พระราชวังนครปาฏลีบุตร รวมการครองราชย์สมบัติประมาณ ๔๒ ปี เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว ผู้สืบราชบัลลังก์นครปาฏลีบุตรไม่มีเดชานุภาพเท่าพระองค์ ทำให้หลายเมืองแยกตัวออกไปเป็นอิสระ ตอนนี้จักรวรรดิมคธที่กว้างใหญ่ไพศาลได้ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ในคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าอโศก คือ ๑. **เจ้าชายสัมปทิ** (Sampadi) หรือสัมประติพระนัดดาของพระเจ้าอโศก พระราชโอรสของเจ้าชายกุณาละปกครองอาณาจักรมคธด้านทิศปัจจิม (ตะวันตก) ทรงเลื่อมใสในศาสนาเชน ทรงอุปถัมภ์นิครนถ์อาชีวก ชีเปลือย อย่างจริงจัง พระองค์เป็นลูกศิษย์ของสุหัสตินผู้เป็นลูกศิษย์ของภัทรพาหุ อาจารย์เชนที่สำคัญในยุคนั้น และยังส่งธรรมทูตของเชนออกเผยแผ่ทั่วชมพูทวีป เลียนแบบการส่งพระธรรมทูตของพระเจ้าอโศกอีกด้วย ต่อมาได้เบียดเบียนพุทธศาสนาหลายครั้ง ทำให้พระพุทธศาสนาเริ่มอ่อนกำลังลงอย่างมาก และ ๒. **เจ้าชายทศรถ** (Dasaratha) ปกครองอาณาจักรมคธด้านทิศบูรพา ไม่ทรงโปรดพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน บางตำรากล่าวว่าพระเจ้าทศรถทรงนับถือโปรดพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน บางตำรากล่าวว่าพระเจ้าทศรถทรงนับถือศาสนาเชน จารึกที่ภูเขานาครชุนี ถ้ำบาราบาร์ รัฐพิหาร เขียนไว้ว่า พระเจ้าทศรถหลังการครองราชสมบัติ ได้ถวายถ้ำแห่งหนึ่งให้อาชีวก แม้จะเป็นศาสนิกของเชน แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทำลายพุทธศาสนาแต่อย่างใด ราชวงศ์เมารยะจึงเป็นราชวงศ์ที่นับถือทุกศาสนาในยุคนั้นคือ เชน พุทธ และพราหมณ์

๙. เริ่มสร้างถ้ำอชันต้า (Ajantā Cave)

เมื่อราวปี พ.ศ. ๓๕๐ เป็นต้นมา[๑๖] พระพุทธศาสนาได้แผ่กระจาย

---

๑๕ ตำราบางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๓๑๒

๑๖ ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. จาริกบุญ จาริกธรรม. (บริษัท สหธรรมิก จำกัด. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : ๒๕๔๒), หน้า ๓๑๗.

ครอบคลุมอินเดียทั้งเหนือและใต้ คณะสงฆ์อินเดียภาคตะวันตกเฉียงใต้ ก็เริ่มสร้างวัดคูหาขึ้นเรียกว่า **ถ้ำอชันต้า** โดยการเจาะภูเขาเข้าไป สร้างเป็นวัดและวิหารเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย และปฏิบัติธรรมหลีกเร้นจากชุมชน งานเจาะหินนั้นนับว่าเป็นงานที่หนักหนาสาหัสที่ต้องใช้ความพยายามอย่างแรงกล้า หากปราศจากซึ่งศรัทธาที่มั่นคงในศาสนาแล้ว ผู้เจาะคงไม่อาจทำ

หมู่ถ้ำอชันต้า เมืองออรังคบาด รัฐมหาราษฎร์

สำเร็จได้ การเจาะถ้ำเริ่มต้นจากการสำรวจภูเขาก่อน เมื่อเห็นว่าเป็นภูเขาหินจับกันอย่างแน่นหนา เป็นหินเนื้อเดียว แข็งแรงทนทาน สถานที่สัปปายะด้วยน้ำ และสามารถบิณฑบาตได้ จึงเริ่มลงมือเจาะหินโดยมีพระสงฆ์ที่มีชำนาญให้คำแนะนำ โดยการสนับสนุนของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์สาตวาหนะ อชันต้าเป็นชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งของเมืองออรังคบาด อยู่ในรัฐมหาราษฎร์ ห่างจากตัวเมืองออรังคบาดราว ๑๐๒ กิโลเมตร มีประมาณ ๓๐ ถ้ำ[๑๗] เป็นถ้ำพุทธศาสนาล้วนๆ ไม่มีศาสนาอื่นมาปนเหมือนถ้ำเอลโลร่า

---

[๑๗] นอกจากถ้ำอชันต้าแล้ว ยังมีวัดถ้ำเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่ว**รัฐมหาราษฎร์** คือ (๑). ถ้ำอชันต้า ๓๒ ถ้ำ (๒). ถ้ำเอลโลร่า ๑๒ ถ้ำ (๓). ถ้ำออรังคบาด ๑๒ ถ้ำ (๔). ถ้ำเบดสา เมืองกามเศต ๑๒ ถ้ำ (๕). ถ้ำภาชา ๒๒ ถ้ำ (๖). ถ้ำชุนนาร์ ๑๔๒ ถ้ำ (๗). ถ้ำกานเหรี ๑๒๙ ถ้ำ (๘). ถ้ำการ์ลา ๑๒ ถ้ำ (๙). ถ้ำมหัด ๓๑ ถ้ำ (๑๐). ถ้ำนาสิก ๒๓ ถ้ำ (๑๑). ถ้ำปิตัลโขรา ๑๓ ถ้ำ (๑๒). ถ้ำขโดจกัจ ๓ ถ้ำ (๑๓). ถ้ำกะรัด ๖๖ ถ้ำ (๑๔). ถ้ำโกล ๗ ถ้ำ (๑๕). ถ้ำโกนเดน ๑๖ ถ้ำ (๑๖). ถ้ำโกนดิไวท์ ๑๘ ถ้ำ (๑๗). ถ้ำกุฑา ๒๕ ถ้ำ (๑๘). ถ้ำนัดสุระ ๑๙ ถ้ำ (๑๙). ถ้ำเนนันวลี ๓๗ ถ้ำ (๒๐). ถ้ำศรีวัล ๑๕ ถ้ำ (๒๑). ถ้ำศีลวดี ๖ ถ้ำ (๒๒). ถ้ำฐนะเล ๒๓ ถ้ำ (๒๓). ถ้ำไว ๙ ถ้ำ และรัฐอื่นเช่น **รัฐคุชราต** ๑๖๒ ถ้ำ **รัฐราชสถาน** ๑๕๒ ถ้ำ **รัฐมัธยประเทศ** ๙ ถ้ำ **รัฐอันธรประเทศ** ๑๖ ถ้ำ **รัฐพิหาร** ๑๒ ถ้ำ และรวมทั้งหมดทั่วทั้งอินเดีย ๙๘๙ ถ้ำ

โดยแบ่งเป็นถ้ำหินยาน ๖ ถ้ำ อีก ๒๔ ถ้ำ เป็นฝ่ายมหายาน การก่อสร้างกินเวลายาวนานตั้งแต่ พ.ศ. ๓๕๐ ถึง พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ รวมเวลาการก่อสร้าง ๘๕๐ ปี โดยประมาณ ถ้ำอชันต้าถูกทิ้งร้างกลายเป็นป่ารกชัฏปกคลุมถึง ๘๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ นายทหารอังกฤษนามว่า จอห์น สมิธ (John Smith) เข้าไปล่าสัตว์ ได้ยิงกวางตัวหนึ่ง (บางเล่มว่าเป็นเสือ) เมื่อออกค้นหากวางบาดเจ็บที่หลบหนีไปจึงเจอถ้ำโดยบังเอิญ ถ้ำอชันต้าจึงเป็นที่รู้จักของชาวอินเดียและต่างชาติตั้งแต่นั้นมา ความจริงการเจาะภูเขาสร้างเป็นวัดนั้นมิใช่มีเฉพาะอชันต้า หรือเอลโลร่าเท่านั้น แต่มีมากมายในอินเดียตะวันตก เช่นถ้ำออรังคบาด ถ้ำที่เมืองนาสิก ถ้ำที่ใกล้เมืองบอมเบย์ และถ้ำที่ปูเณ่ เป็นต้น ที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนเป็นถ้ำทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่ปัจจุบันหลายถ้ำได้ถูกยึดครองโดยชาวฮินดูไปแล้ว

ในด้านอาณาจักรมคธอันกว้างใหญ่นั้น หลังพระเจ้าอโศกมหาราชสวรรคตแล้วก็เริ่มแตกแยกเพราะกษัตริย์ในยุคหลังอ่อนแอ และสลายตัวลงอย่างรวดเร็ว จนถึงรัชสมัยพระเจ้าพฤหัสรถ ราชวงศ์เมารยะองค์สุดท้ายถูกพราหมณ์คนหนึ่งชื่อสุงคะ ล้มราชวงศ์เสียแล้วสถาปนาตัวเองเป็นกษัตริย์นามว่าปุษยมิตร

๑๐. พระเจ้าปุษยมิตร (Puṣyamitra)

ราว พ.ศ. ๓๕๘ พระเจ้าปุษยมิตรได้อำนาจมาจากการกบฏล้มราชบัลลังก์ของพระเจ้าพฤหัสรถกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์เมารยะ เพราะเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน ได้รอจังหวะที่มีอำนาจเพื่อหวังที่จะทำลายพุทธศาสนา เพราะพระเจ้าอโศกทรงห้ามการล่าสัตว์ และฆ่าสัตว์บูชายัญ จึงสร้างความไม่พอใจให้กับพวกพราหมณ์เป็นอย่างมาก แต่ก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ เมื่อได้เป็นกษัตริย์สมใจ ได้เรียกราชวงศ์ที่ตนเองตั้งขึ้นว่า **สุงคะ** (Suṅga) จึงได้รื้อฟื้นการประกอบพิธีอัศวเมธ ฆ่าม้าบูชายัญ ดังนั้นศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูจึงฟื้นชีพขึ้นมาอีก ทรงทำลายวัดพุทธศาสนาอย่างมากมาย ตลอดตั้งค่าหัวพระสงฆ์ ๑๐๐ ทินาร์ ถ้าใครตัดหัวพระสงฆ์หรือ

พุทธศาสนิกชนได้ ยุคนี้พุทธศาสนาถูกทำลายอย่างหนัก ในบันทึกของท่านตารนาถ นักประวัติศาสตร์ชาวธิเบตชื่อดังได้กล่าวว่า *"พระเจ้าปุษยมิตรกษัตริย์อินดูองค์นี้ได้ทำลายอารามกุกกุฏาราม เมืองเวสาลี และวัดพุทธศาสนาที่สาคละที่ปัญจาปตะวันออก และพระราชทานรางวัลจำนวน ๑๐๐ ทีนาร์สำหรับผู้ตัดศรีษะชาวพุทธได้"* นี้เป็นเครื่องยืนยันถึงการทำลายล้างพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกจากกษัตริย์ต่างศาสนาหลังพุทธกาลมา ปุษยมิตรปกครองมคธนานถึง ๓๔ ปี เมื่อสวรรคตแล้ว **พระเจ้าอัคนิมิตร** (Agni-mitra) พระโอรสได้ปกครองมคธต่อมา พระองค์ไม่ได้ทำลายพุทธศาสนา แต่ก็ไม่สนับสนุน พระเจ้าอัคนิมิตรปกครองมคธแค่ ๘ ปี ยุคนี้จึงเป็นยุคมืดของพุทธศาสนาในแคว้นมคธ แม้ว่าจะถูกทำลายล้างแต่พุทธศาสนาในส่วนอื่นของอินเดียยังเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายกว้างไกล แม้กระทั่งภาคใต้ของอินเดีย จนเริ่มมีการสร้างวัดถ้ำขึ้นแล้วในหลายๆ แห่ง โดยเฉพาะที่ถ้ำอชันต้า รัฐมหาราษฏร์

สรุปราชวงศ์ต่าง ๆ แคว้นมคธ

๑. **ราชวงศ์เมารยะ** (Maurya Dynasty)[๑๙]

๑. **พระเจ้าจันทรคุปต์** (Candra gupta)
พ.ศ. ๑๖๘ ถึง พ.ศ. ๑๙๒ (๒๒๒-๒๔๘) รวม ๒๔ ปี

๒. **พระเจ้าพินทุสาร** (Bindusāra)
พ.ศ. ๑๙๒ ถึง พ.ศ. ๒๑๔ (๒๔๘-๒๗๖) รวม ๒๒ ปี

๓. **พระเจ้าอโศกมหาราช** (Aśoka)
พ.ศ. ๒๑๘ ถึง พ.ศ. ๒๖๐ (๒๗๖-๓๑๒) รวม ๔๒ ปี

๔. **พระเจ้าสัมปทิ** (Sampadi) พ.ศ. ๒๖๐ - ไม่อาจระบุ

๕. **พระเจ้าทศรถ** (Daśaratha) พ.ศ. ๒๖๐ - ไม่อาจระบุ

๖. **พระเจ้าพฤหัสรถ** (Vṛhasratha) ปกครองจนถึง พ.ศ. ๓๕๘

---

[๑๙] ในหนังสือ Civilisation in the Buddhist Age B.C.320 - A.D.500 หน้า ๑๒๔ กล่าวว่า ราชวงศ์เมารยะมีทั้งหมด ๙ องค์ คือ ๑. จันทรคุปตะ ๒. พินทุสาระ ๓. อโศกมหาราช ๔. สุยาสะ ๕. ทศรถะ ๖. สังกตะ ๗. สลิสุกะ ๘. โสมัสรมัน และ ๙. พฤหะทรถะ

(หลังจากพระเจ้าสัมปทิ และพระเจ้าทศรถแล้ว ราชวงศ์เมารยะยังมีกษัตริย์ปกครองต่อมาอีกคือ พระเจ้าสาลิสุกะ พระเจ้าเทวธัมมะวรมนะ พระเจ้าสมตะธนุ จนถึงพระเจ้าพฤหัสรถ)

๒. ราชวงศ์สุงคะ (Suṅga Dynasty)[๑๙]

๑. พระเจ้าปุษยมิตร (Puṣyamitra)

พ.ศ. ๓๕๘ ถึง พ.ศ. ๓๙๒ รวม ๓๔ ปี[๒๐]

๒. พระเจ้าอัคนิมิตร (Agnimitra)

ราว พ.ศ. ๓๙๒ ถึง พ.ศ. ๔๐๐ รวม ๘ ปี

๓. พระเจ้าสุชเยษฐา (Sujayeṣṭhā)

ราว พ.ศ. ๔๐๐ ถึง พ.ศ. ๔๐๖ รวม ๖ ปี

๔. พระเจ้าวสุมิตร (Vasumitra)

ราว พ.ศ. ๔๐๖ ถึง พ.ศ. ๔๑๐ รวม ๔ ปี

๕. พระเจ้าอรทรากะ (Ardarāka)

ราว พ.ศ. ๔๑๐ ถึง พ.ศ. ๔๑๗ รวม ๗ ปี

๖. พระเจ้าปุรินทกะ (Purindaka) ราว พ.ศ. ๔๑๗

๗. พระเจ้าโฆษวสุ (Ghoṣavasu) (ไม่อาจระบุเวลา)

๘. พระเจ้าวัชรมิตร (Vajramitra) (ไม่อาจระบุเวลา)

๙. พระเจ้าภควตะ (Bhagavata)

ราว พ.ศ. ๔๒๙ ถึง พ.ศ. ๔๖๑ รวม ๓๒ ปี

๑๐. พระเจ้าเทวภูติ (Devabhūti)

จาก พ.ศ. ๔๖๑ ถึง พ.ศ. ๔๗๑ รวม ๑๐ ปี

(ราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ ๑๐ พระองค์ ปกครองราว ๑๑๓ ปีเศษ)

๓. ราชวงศ์กานวะ (Kānva Dynasty)

๑. พระเจ้าวาสุเทวะ (Vāsudeva) เริ่มจาก พ.ศ. ๔๖๘

---

[๑๙] Romesh C.Dutt . **Civilisation in the Buddhist Age B.C.320 –A.D.500**. (Second Edition. Delhi : Low Price Publication, 1993), Page 124.

[๒๐] ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของอาจารย์เสถียร โพธินันทะ กล่าวว่า พระเจ้าปุษยมิตรปกครองราว พ.ศ. ๓๕๘

๒. พระเจ้าภูมิมิตร (Bhūmimitra)

ปกครองต่อ จนถึง พ.ศ. ๕๑๓

(ราชวงศ์นี้มี ๔ พระองค์ คือ ๑. พระเจ้าวาสุเทวะ ๒. พระเจ้าภูมิมิตร ๓. พระเจ้านารายนะ ๔. พระเจ้าสุสารมัน ราชวงศ์นี้ปกครองรวม ๔๕ ปี)

๔. ราชวงศ์อันธระ (Andhara Dynasty)

พระเจ้าศรีมุขะ (Śrīmukha) ยึดแคว้นมคธได้เมื่อ พ.ศ. ๕๑๖ อาณาจักรมคธจึงสลาย กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอันธระ ในอินเดียภาคใต้ อันมีเมืองหลวงชื่อว่า อมราวดี (Amarāvati)

บทที่ ๕

พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๕๐๐-๘๐๐

(Buddhism in B.E. 500-800)

หลังจากที่พระเจ้าปุษยมิตรแห่งราชวงศ์สุงคะได้ทำลายพุทธศาสนาลงอย่างหนัก ทำให้สถานการณ์พุทธศาสนาโดยรวมอ่อนแอลงอย่างมาก ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เริ่มได้รับการสนับสนุนฟื้นฟูมากขึ้น ราชวงศ์สุงคะปกครองอยู่ ๑๑๓ ปีจึงสิ้นสุดลง ต่อมาราชวงศ์กานวะได้ขึ้นปกครองต่อจากราชวงศ์สุงคะ กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ส่วนมากเป็นพุทธศาสนิกชนจึงทำให้สถานการณ์พุทธศาสนาดีขึ้นมาก ราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ปกครอง ๔ พระองค์ รวมเวลา ๔๕ ปี ในยุคนี้ได้มีพระมหากษัตริย์ที่มีเดชานุภาพยิ่งใหญ่เกิดขึ้นในอินเดียทางเหนือ พระองค์ไม่ใช่ชาวอินเดียอารยันโดยสายเลือด แต่เป็นเชื้อสายฝรั่งกรีก ผู้ที่ทำให้พุทธศาสนาแผ่ไพศาลในอินเดียเหนือและเลยไปถึงเอเชียกลาง พระองค์คือพระเจ้ามิลินท์ หรือเมนันเดอร์ตามสำเนียงกรีก

๑. พระเจ้ามิลินท์ (King Milinda)

ราว พ.ศ. ๕๐๐ พระเจ้ามิลินท์ หรือเมนันเดอร์ (Menander) หรือกรีกเรียกว่า เมนันดรอส (Menandros) เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกราชวงศ์อีทิเดมัส (Euthydemus)[๑] ซึ่งได้เข้ามาตั้งรกรากในอินเดียตั้งแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ยกกองทัพเข้ามายึดครองอินเดีย พระบิดาคือพระเจ้าธิมิตระ หรือเดเมตริอุส (Demetrius) ตามสำเนียงกรีก พระองค์ประสูติที่หมู่บ้านกลาสิ เมืองอลสันทะ (อเล็กซานเดรียหรือ กันทาหาร์ อัฟกานิสถาน) เมืองหลวงของพระองค์ตั้งอยู่ที่เมืองสาคละ (Sāgala)[๒] ได้ขยายอิทธิพลลง

---

[๑] Anil Chandra Banerjee. **History of India**. (Calcutta : Print-o-graph,1995). Page 89.

[๒] ปัจจุบัน คือ ซิลโกต Sialkot รัฐปัญจาป ประเทศปากีสถาน เมื่ออังกฤษให้เอกราชแก่อินเดียและปากีสถาน รัฐปัญจาปถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนอยู่ใน ๒ ประเทศ

มาถึงเมืองตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำคงคา ในยุคสมัยของพระองค์ปรากฏว่าอารยธรรมเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงส่ง เพราะได้นำวิทยาการจากกรีกมาใช้หลายอย่างเช่น ๑. การทำเหรียญตราที่ทำจากทองสำริด ทองแดง เพื่อเป็นสื่อกลางซื้อขายสินค้าเหมือนปัจจุบัน ๒. การก่อสร้าง ได้นำสถาปัตยกรรมแบบกรีกโรมันมาก่อสร้างอาคารสถานที่ต่างๆ จึงปรากฏว่ารูปแบบสถูป เจดีย์ อาคารที่คงเหลือในปัจจุบัน เช่น ที่ตักกสิลา ชมัลคารฮี ในปากีสถานมีการสร้างแบบโคธิกหรือโครินเธียนอย่างชัดเจน ๓. การสร้างรูปเคารพ ก่อนหน้านี้อินเดียไม่นิยมการสร้างรูปเคารพ ต่อเมื่อถึงยุคของพระองค์จึงเริ่มมีการสร้างขึ้นมา ภาษาที่ใช้เป็นสื่อกลางคือภาษากรีกโบราณ เพราะพบจารึกและเหรียญตราในสมัยของพระองค์ล้วนใช้อักษรกรีกโบราณทั้งสิ้น

เหรียญตรา ของพระเจ้ามิลินท์

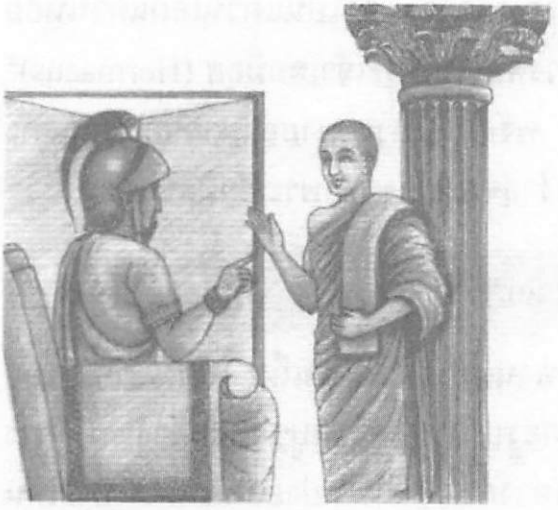
ปรากฏในตำนานฝ่ายบาลี และฝ่ายจีนว่าตอนแรกพระเจ้ามิลินท์มิได้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ได้ขัดขวางพุทธศาสนาด้วยพระราโชบายต่างๆ เนื่องจากพระองค์เป็นผู้แตกฉานในวิชาไตรเพทและศาสนาปรัชญาต่างๆ รวมทั้งพุทธศาสนาด้วย จึงได้เที่ยวประกาศโต้วาทีกับเหล่าสมณะพราหมณ์ทั่วชมพูทวีป จนสามารถเอาชนะสมณะพราหมณ์เหล่านั้นรวมทั้งพระภิกษุในพุทธศาสนาได้หมด ขนาดภิกษุสงฆ์พากันอพยพหนีออกจากนครสาคละจนหมดสิ้น ทำให้เมืองสาคละว่างภิกษุสงฆ์อยู่ถึง ๑๓ ปี ต่อมาคณะสงฆ์ต้องเลือกสรรค์ส่งพระภิกษุหนุ่มผู้เจนจบพระไตรปิฎกและลัทธินอกพระศาสนาองค์หนึ่งชื่อ **พระนาคเสน** (Nāgasena) เข้าไปในนครสาคละเพื่อฟื้นฟูพระศาสนา กิตติศัพท์ความเก่งกาจของพระนาคเสนทราบไปถึงพระเจ้ามิลินท์จึงโปรดให้เปิดการอภิปรายปุจฉาวิสัชนา (ถามและตอบ) กับ

พระนาคเสนขึ้น ข้อความที่อภิปรายปุจฉาวิสัชนากันนั้นต่อมามีผู้รวบรวมขึ้นซึ่งเรียกว่า **มิลินทปัญหา** (Milindapañhā) คัมภีร์มีทั้งในฉบับสันสกฤตและบาลี ในฉบับสันสกฤตให้ชื่อว่า **"นาคเสนภิกษุสูตร"** ได้มีผู้แปลถ่ายออกสู่ภาษาจีนประมาณพันปีเศษมาแล้ว สำหรับภาษาบาลีนั้นพระพุทธโฆษาจารย์ คณาจารย์ชาวมคธเป็นผู้แต่งคำนิทาน และคำนิคมประกอบเข้าไว้ในมิลินทปัญหาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๙ ส่วนเนื้อธรรมอันเป็นตัวปัญหามิได้กล่าวไว้ว่าผู้ใดแต่ง เนื้อหาของมิลินทปัญหาถามตอบนับว่ามีความน่าสนใจมาก เพราะเป็นการถามตอบเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาล้วนๆ ทำให้คนในปัจจุบันเองเมื่อได้อ่านแล้วสามารถหายสงสัยในพระพุทธศาสนาได้มาก

๒. พระนาคเสน (Nāgasena)

ในฉบับภาษาสันสกฤตได้บอกชาติภูมิของพระนาคเสนว่าอยู่ที่แคว้นกัศมีระ ในฉบับบาลีกล่าวว่าท่านเกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดาชื่อโสณุตตระ (Sonuttara) อาศัยอยู่ ณ กชังคลคาม ข้างภูเขาหิมาลัย เป็นข้อความตรงกัน (ภูเขาหิมาลัยตั้งต้นจากแคว้นกัศมีร์ ของอินเดียผ่านเนปาล ธิเบต ภูฐาน สิกขิม จรดชายแดนพม่า) ในวัยเด็กอายุ ๗ ขวบ ได้ศึกษาไตรเพทและศาสตร์อื่นจนเจนจบ จึงถามบิดาว่ามีศาสตร์อื่นที่จะต้องเรียนบ้างไหม บิดาตอบว่า มีเท่านี้ ต่อมาวันหนึ่งได้พบพระโรหนะมาบิณฑบาตที่บ้านบิดา เกิดความเลื่อมใสจึงให้บิดานิมนต์มาที่บ้านถวายภัตตาหาร และคิดว่าพระองค์นี้ต้องมีศิลปวิทยามาก จึงขอศึกษากับพระเถระ พระเถระกล่าวว่า ไม่อาจสอนผู้ที่ไม่บวชได้ จึงขอบิดาบวชที่ถ้ำรักขิต ได้ศึกษาพุทธศาสนากับพระโรหนเถระต่อมาเมื่ออายุ ๒๐ ปีก็ได้รับการอุปสมบท วันหนึ่งเกิดตำหนิอุปัชฌาย์ในใจว่า อุปัชฌาย์ของเราช่างโง่จริง ให้เราศึกษาพระอภิธรรมก่อนเรียนสูตรอื่นๆ พระโรหนะผู้อุปัชฌาย์ทราบกระแสจิตจึงกล่าวว่า พระนาค-เสนคิดอย่างนี้หาถูกต้องไม่ พระนาคเสนทราบว่าพระอุปัชฌาย์รู้วาระจิตของตนจึงตกใจ และขอขมา แต่พระเถระกล่าวว่า เราจะให้อภัยได้ง่ายๆ ไม่

พระนาคเสนต้องไปทำภารกิจอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือต้องไปโปรดพระเจ้ามิลินท์ที่เมืองสาคละให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยก่อนจึงจะอภัยให้ และแล้วพระโรหนะก็ส่งไปศึกษาเพิ่มเติมกับพระอัสสคุตตะ (Assagutta) หรือพระอัศวคุปต์ (Aśvagupta) ที่วัดตนิยเสนาสนะวิหาร เมืองสาคละ พักอยู่ ๗ วันพระเถระจึงยอมรับเป็นศิษย์ ต่อมาได้แสดงธรรมเทศนาให้เศรษฐีท่านหนึ่งฟังจนทำให้เขาบรรลุโสดาบัน และเมื่อมาไตร่ตรองคำสอนที่ตนสั่งสอนอุบาสกก็บรรลุโสดาบันตาม ต่อมาไม่นานจึงเดินทางจากสาคละไปสู่นครปาฏลีบุตร ได้พักที่วัดอโศการามแล้วศึกษาธรรมกับพระธรรมรักขิต จนจบภายใน ๖ เดือน พระนาคเสนเดินทางไปบำเพ็ญเพียรที่รักขิตคูหาเป็นเวลานาน ที่สุดก็ได้บรรลุพระอรหันต์ คณะสงฆ์ทั้งหลายจึงอนุโมทนาแล้วประกาศให้ท่านไปโต้วาทะกับพระเจ้ามิลินท์ พระนาคเสนจึงเดินทางไปนครสาคละเพื่อพบกับพระเจ้ามิลินท์ที่นั่น เมื่อได้ตอบโต้ปัญหากับพระเจ้ามิลินท์แล้วทำให้พระองค์เกิดเลื่อมใสในพุทธศาสนาขึ้นมา และเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

พระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน

ในยุคนั้นพุทธศาสนานิกายสรวาสติกวาทินกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ พระนาคเสนอาจจะสังกัดนิกายนี้ และคัมภีร์ฝ่ายจีนกล่าวว่า พระนาคเสนได้รจนาคัมภีร์ ตรีกายศาสตร์ด้วย ผลของการอภิปรายนับเป็นความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงต่อพุทธศาสนา เพราะพระนาคเสนมีชัยต่อพระเจ้ามิลินท์ พระองค์บังเกิดความศรัทธาปสาทะในพุทธศาสนา เพราะทรงแจ่มแจ้งในพุทธธรรมโดยตลอด ตัดข้อวิตกกังขาในพระทัยจนหมดสิ้น จึงทรงปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะรับเป็นผู้อุปถัมภก บูรณปฏิสังขรณ์พระสถูป วิหาร และคณะสงฆ์ พุทธศาสนาก็รุ่งเรืองตลอดมา จนวาระสุดท้ายของพระองค์

ทรงสวรรคตในกระโจมที่พัก และมีการพิพาทกันระหว่างเจ้าเมืองต่างๆ ของอินเดีย และมีการแจกพระอัฐิของพระเจ้ามิลินท์แก่เมืองต่างๆ คล้ายกับพระบรมศาสดา[๓] หลังจากการสวรรคตของพระเจ้ามิลินท์แล้ว กษัตริย์กรีกที่ปกครององค์ต่อมาอ่อนแอ อาณาจักรจึงแตกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายในราชวงศ์นี้คือ พระเจ้าเฮอมีอุส (Hermaeus)[๔] ก่อนที่อาณาจักรจะแตกสลาย พร้อมกับการขยายอำนาจของพวกสกะ (Sakas) จากเอเชียกลางเข้าครอบงำอาณาจักรของพระเจ้ามิลินท์เดิม

๓. กำเนิดพระพุทธรูป (Creation of Buddha's Image)

ตั้งแต่พระบรมศาสดาปรินิพพานเป็นต้นมา จนถึง พ.ศ. ๕๐๐ โดยประมาณ ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นที่เคารพบูชาแต่อย่างใด การกำเนิดพระพุทธรูปมีทรรศนะที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แบ่งออกเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. เชื่อว่าพระพุทธรูปเกิดมาในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์ชีพอยู่ ในหนังสือจดหมายเหตุของพระถังซัมจั๋ง ซึ่งเดินทางเข้าอินเดียได้กล่าวถึงพระเจ้าอุเทนเมืองโกสัมพี สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์บูชาพระพุทธองค์ และพระเจ้าปเสนทิโกศล เมืองสาวัตถีก็สร้างพระพุทธปฏิมาขึ้นเช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีการขุดพบ จึงยังไม่มีสิ่งยืนยันที่เด่นชัด หรือมีน้ำหนักพอ นอกจากนั้นยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังพุทธปรินิพพานสองร้อยปีเศษ ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด เป็นแต่แกะสลักรอยพระพุทธบาทแทนเท่านั้น

๒. เกิดในสมัยพระเจ้ามิลินท์ หรือเมนันเดอร์ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกปกครองอินเดียโดยมีเมืองหลวงที่สาคละ ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์

---

[๓] มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๒๒ ปีที่ล่วงแล้ว**. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๑.

[๔] Kanai Lal Hazra. **Royal Patronage of Buddhism in India**. (Delhi : Sangeeta Printers, 1984.) Page 118.

ของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่าเริ่มสร้างสมัยนี้ แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของพระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) กล่าวว่าสร้างในสมัยพระเจ้ามิลินท์เช่นกัน **ทฤษฎีนี้มีผู้ยอมรับมากที่สุด**

พระพุทธรูปแบบคันธาระ ศิลปะกรีกโรมัน

๓. เกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ซึ่งปกครองอินเดียเหนือโดยมีศูนย์กลางที่เมืองปุรุษปุระ หรือเปชวาร์ หนังสือกำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัยของบรรจบ เทียมทัต กล่าวว่า พระพุทธรูปแบบคันธาระเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้านี้ยังไม่มีการสร้างแต่อย่างใด พระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามแนวพุทธลักษณะศิลปะผสมกรีก-โรมัน

อย่างไรก็ตาม ในการสร้างพระพุทธรูปส่วนมากแล้วเชื่อกันว่าเริ่มจากสมัยพระเจ้ามิลินท์เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อชนชาติกรีกสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้ามารุกรานอินเดีย ได้ตั้งรกรากถาวรที่ บากเตรีย[๕] คันธาระ สาคละ และหลายส่วนของอาฟกานิสถาน ปากีสถาน และอินเดียตอนเหนือ คำว่า **คันธาระ** (Gandhāra) มาจากคำว่า คันธารี หมายถึงผู้คนที่อาศัยอยู่ในแคว้นคันธาระ[๖] คติของพวกกรีกไม่รังเกียจในการสร้างรูปเคารพ และก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธมามกะ ก็ได้สร้างรูปเคารพของตนอยู่มากมายหลายองค์ด้วยกัน เช่น เทพเจ้ายูปีเตอร์ หรือ ซิวส์ ฮิรา เฮอร์มีส อิรีส อพอลโล อาร์เตมิส เอเธนา

---

[๕] ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศอัฟกานิสถาน

[๖] น. ณ ปากน้ำ (แปล). **คันธาระแหล่งปฐมกำเนิดพระพุทธรูป พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน**. (กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙.

เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นเทพประจำธรรมชาติ และพวกกรีกสร้างเป็นเทวรูปดุจมนุษย์ที่มีสัดส่วนงดงาม จนจัดเป็นสัญลักษณ์อันโดดเด่นแห่งประติมากรรมชาติกรีกโบราณ ครั้นเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพุทธศาสนาแล้ว นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูป ทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาทดแทนเทวรูป เพื่อให้เป็นทัสนานุตตริยะยามนึกถึงพระบรมศาสดา ไม่เกิดความว้าเหว่เปลี่ยวใจ ฉะนั้นจึงได้เกิดคติในการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกก่อน ภายหลังพุทธมามกะชนชาติอินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความศรัทธา จึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามอย่างคติของชาวกรีกขึ้น แต่ได้ดัดแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตน แม้พวกพราหมณ์พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ ขึ้นกราบไหว้บูชา คติรังเกียจสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจืดจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพฤตินัย ในสมัยพระเจ้า มิลินทะจึงนับว่าเป็น **ยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป**[๗]

ลักษณะพระพุทธรูปของช่างชาวกรีก ได้สร้างให้เหมือนมนุษย์จริง มีลักษณะที่งดงามดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูป จนบางครั้งทำเป็นพระมัสสุ (หนวด) บนพระโอษฐ์ก็มี เบื้องบนพระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา (ขมวดผม) เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเกศาก็ทำเป็นลักษณะม้วนเกล้าดังเช่นพระเกศาของกษัตริย์ ผ้ากาสาวพัสตร์ทำเป็นรอยกลีบย่นเห็นชัดเจนดุจผ้าจริงๆ และมักจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียรแต่ไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปดังกล่าวนี้ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่างๆ โดยอาศัยพระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญมาเป็นบรรทัดฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นขัดสมาธิวางพระหัตถ์ซ้อนกันภายใต้ร่มไม้โพธิพฤกษ์ ปางแสดงพระธรรมจักรทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์ และจีบพระดรรชนีเป็นวงกลมดุจวงจักร เป็นต้น อย่างไรก็ดีพุทธศิลป์ดังกล่าวนี้มาแพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางก็ในสมัยต่อมา คือ สมัยพวกอินโดไซรัส หรือพวกง้วยสี มีอำนาจ

---

[๗] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา และคณะ. **อัฟกานิสถาน แหล่งผลิตพระพุทธรูปองค์แรกในโลก**. (กรุงเทพฯ : บริษัทพิฆเนศพริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘.

ในอินเดียภาคเหนือ พุทธศิลป์ในยุคนี้เรียกว่า "**พุทธศิลป์แบบคันธาระ** (Gandhara Arts)" เพราะเกิดขึ้นแถวแคว้นคันธาระนั่นเอง

๔. กำเนิดและวิวัฒนาการของมหายาน (Mahayana Buddhism)

การแตกแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่น้อย เริ่มมีเค้ารางมาตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานเป็นต้นมา เพราะพระปุราณะไม่ยอมรับผลการสังคายนาที่ทำโดยพระมหากัสสปเถระที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา และได้แยกตัวออกมาทำการสังคายนาต่างหาก แต่นักปราชญ์ทั้งหลายเชื่อว่าพุทธศาสนาได้เกิดการแบ่งแยกนิกายต่างๆ ถึง ๑๘ นิกาย หรือมากกว่านั้น ในพุทธศตวรรษที่ ๒ ส่วนมากเป็นนิกายเล็กๆ ไม่ค่อยมีบทบาทนัก นิกายที่ได้รับความนับถือและมีอิทธิพลมากที่สุดในระยะ ๕ ทศวรรษแรกได้แก่ เถรวาท ซึ่งยึดถือตามมติปฐมสังคายนาเป็นสำคัญ และนิกายนี้เองยังได้แตกแยกออกเป็นนิกายเล็กๆ อีก ๑๒ นิกาย ดังนั้นการศึกษาหลักธรรมที่สำคัญที่สุดจึงสามารถค้นหาได้จากคัมภีร์เภทธรรมมติศาสตร์ในฝ่ายสันสกฤต และกถาวัตถุของฝ่ายบาลี ซึ่งเป็นหลักธรรมของฝ่ายสาวกยานหรือนิกายเถรวาท ส่วนนิกายอื่นๆ ที่พอจะค้นคว้าหาหลักธรรมได้อย่างละเอียดพอสมควรคือ นิกายสัพพัตติกวาท หรือสรวาสติวาทิน ซึ่งส่วนใหญ่คณาจารย์จีนได้แปลจากสันสกฤตและบาลี เป็นภาษาจีน และธิเบต หลักธรรมของนิกายสรวาสติวาทินสามารถค้นหาได้จากนิกายมหายาน เพราะได้รวบรวมหลักธรรมที่สำคัญของนิกายสรวาสติวาทินอยู่ด้วย นอกจากนิกายที่กล่าวมานั้นปรากฏว่ามีหลักฐานหลงเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันน้อยมาก แม้แต่นิกายมหาสังฆิกะซึ่งนับเป็นนิกายหลักของพุทธศาสนาในศตวรรษต้นๆ ก็มีหลักฐานตกมาถึงปัจจุบันน้อยมาก จนไม่สามารถยึดถือเป็นหลักสำคัญได้ แต่นิกายมหาสังฆิกะ และนิกายที่แตกแยกออกไป มีบทบาทสำคัญมากในการกำเนิดพุทธศาสนานิกายมหายานขึ้น ในสมัยต่อมาลัทธิมหายานเป็นลัทธิอิสระและได้เป็นที่รวมหลักธรรมสำคัญๆ ของทุกๆ นิกายในพุทธศาสนา จึงนับได้ว่า นิกายมหายาน เป็นขุมกำลังที่สำคัญมากของพุทธศาสนา

เมื่อย้อนหลังไปดูเหตุการณ์ที่เป็นบ่อเกิดของมหายานนั้น ก็พอจะทราบความเป็นมาของพุทธศาสนาในยุคต้นได้พอสมควร คือในระหว่างสมัยที่ราชวงศ์กุษาณะกำลังแผ่อิทธิพลอยู่ในอินเดียภาคเหนือ และพวกอันธระกำลังครองอำนาจ ณ อินเดียภาคทักษิณ (ใต้) ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ในสมัยดังกล่าว ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในพุทธศาสนานั่นคือ การถือกำเนิดของลัทธินิกายใหม่ ซึ่งไม่ยอมอยู่ร่วมอาณัติด้วยกับ ๑๘ นิกาย และกำลังเจริญแข่งกันอยู่ ณ บัดนั้น ลัทธินิกายใหม่นี้เรียกตัวเองว่า "**มหายาน**" การปรากฏขึ้นของลัทธิมหายานนับว่าเป็นวิวัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ปัจจุบันลัทธินี้สามารถครองใจประชาชนหลายร้อยล้านคนในจีน ญี่ปุ่น ธิเบต มองโกเลีย เวียดนาม เกาหลี ดังที่เราทราบกันในปัจจุบัน

สาเหตุที่ทำให้เกิดนิกายมหายานนั้นมีหลายประเด็น แต่พอสรุปย่อๆ ดังต่อไปนี้

๔.๑ มหายานเกิดจากบางนิกายใน ๑๘ นิกาย

อย่างที่เราทราบว่า พุทธศาสนาได้แตกออกเป็นนิกายต่างๆ เนื่องจากความวิบัติแห่งทิฏฐิสามัญญตา (ความเห็นไม่ตรงกัน) และสีลสามัญญตา (ศีลไม่เท่ากัน) นับแต่พุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปีเป็นต้นมา สังฆมณฑลแยกเป็น ๑๘ นิกาย ต่างนิกาย ต่างมีอุดมคติ ทัศนะทางหลักธรรม และวัตรปฏิบัติที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไปมากบ้างน้อยบ้าง และต่างนิกายต่างก็มีศูนย์กลางของนิกาย นิกายทั้ง ๑๘ คือ ๑. นิกายเถรวาท ๒. นิกายมหาสังฆิกวาท ๓. นิกายนิกายมหิสาสกวาท ๔. นิกายนิกายวัชชีปุตตกวาท ๕. นิกายสัพพัตถิกวาท ๖. นิกายธัมมคุตติกวาท ๗. นิกายกัสสปิกวาท ๘. นิกายสังกันติกวาท ๙. นิกายสุตตวาท ๑๐. นิกายโคกุลิกวาท ๑๑. นิกายเอกัพโพหาริกวาท ๑๒. นิกายพหุสสุติกวาท ๑๓. นิกายปัญญัตติวาท ๑๔. นิกายเจติยวาท ๑๕. นิกายธัมมคุตติยวาท ๑๖. นิกายภัทรยานิกวาท ๑๗. นิกายฉันทาคาริกวาท ๑๘. นิกายสัมมิติยวาท นิกายเหล่านี้ต่อมาแยกออกเป็น ๕ นิกายอีก คือ ๑. นิกายอปรเสลิยะ ๒. อุตตรเสลิยะ ๓. นิกายอุต-

ตรปถะ ๔. นิกายวิภัชชวาทิน ๕. นิกายเวตุลลกะ รวมเป็น ๒๓ นิกาย ต่อมาบางนิกายย่อยก็ได้พัฒนาการมาเป็นมหายาน โดยเฉพาะนิกายมหาสังฆิกะ และบางส่วนก็ยังคงเป็นเถรวาท หรือหินยานเช่นเดิม

๔.๒ มหายานเกิดจากพระบุคลิกภาพของพระพุทธองค์

ในหลักธรรมของนิกายมหาสังฆิกะ[๕] จะเห็นได้ว่าทัศนะต่อพระบุคลิกภาพอันยิ่งใหญ่ของพระบรมศาสดาในส่วนโลกุตตรภาพแตกต่างจากนิกายเถรวาท ขณะที่ฝ่ายเถรวาทถือว่าพระวรกายเปรียบเหมือนกับสามัญชนทั่วไป ย่อมเสื่อมไปเพราะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมแตกดับในที่สุดแต่ที่ไม่ดับคือพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ แต่นิกายมหาสังฆิกะเห็นว่าพระบุคลิกภาพและพระชนม์ชีพจะแตกดับลงในอนุปาทิเสสนิพพานนั้นยังไม่ได้ เสียแรงที่พระองค์เป็นอภิบุรุษที่สร้างบารมีมานับอสงไขย จะมาดับสูญโดยไม่เหลืออะไรไม่ได้ พวกเขาถือว่าภาวะของพระพุทธองค์ทั้งนามและรูปเป็นโลกุตตระ พระชนม์ชีพยังยั่งยืนไม่มีขอบเขต สิ่งที่แตกดับเป็นเพียงมายาธรรมเท่านั้น ความคิดเช่นนี้เองที่ก่อให้เกิดลัทธิมหายาน พวกเขาเห็นตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ที่ชาบซึ้งจึงนำเอาโพธิจริยาทั้ง ๑๐ ทัศนั้นมาประกาศเป็นพิเศษ และตั้งเป็นอุดมคติที่จะให้มุ่งสำเร็จสัพพัญญุตญาณ มีโอกาสสร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ และไม่พอใจในการบรรลุพระอรหันต์ เพราะถือว่าคับแคบเฉพาะตน

๔.๓ มหายานเกิดจากแรงผลักดันของศาสนาพราหมณ์

ในเมื่อพระองค์ตรัสรู้ และอยู่ระหว่างการเผยแผ่พุทธศาสนานั้น หลักธรรมของพระองค์สามารถพิชิตใจของปวงชนได้ เนื่องจากคำสอนที่ประกอบด้วยเหตุผลที่เป็นความจริง ดังนั้นพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปในหมู่ชนทุกชั้นอย่างรวดเร็ว เร็วจนลัทธิอื่นๆ คาดไม่ถึง ลัทธิเหล่านั้นถึงกับเกิดความเสื่อมโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ คณาจารย์ลัทธิพราหมณ์

---

[๕] อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พุทธศาสนามหายาน. (พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘๔.

พยายามล้มพุทธศาสนาแต่ไม่สำเร็จ จนมาถึงยุคพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทำนุบำรุงพุทธศาสนาจนเจริญอย่างสุดขีด สร้างความคับแค้นใจแก่พวกพราหมณ์เป็นอย่างมาก จนโอกาสมาถึงเมื่อยุคของพระเจ้าอโศกมหาราชผ่านพ้นไป พราหมณ์คนหนึ่งชื่อปุษยมิตร ยึดอำนาจได้ จึงเริ่มทำลายพุทธศาสนาอย่างขนานใหญ่ ส่วนศาสนาพราหมณ์นั้นก็เริ่มปรับปรุงตัวเองอย่างขนานใหญ่เช่นกัน แต่งมหากาพย์ขึ้นมา ๒ เรื่อง คือ มหาภารตะ และรามายณะหรือรามเกียรติ์ เป็นที่นิยมชมชอบมากที่สุด พราหมณ์ยังเลียนแบบฝ่ายพุทธที่มีไตรสรณคมน์ ๓ ประการ จึงสร้างตรีมูรติขึ้นบ้าง คือ รวมพระเจ้า ๓ องค์เข้าไป คือ พระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์ เป็นที่พึ่งสูงสุด ฝ่ายพุทธมีสังฆารามเป็นที่อยู่อาศัย ฝ่ายพราหมณ์ได้สร้างสังฆารามขึ้นมาบ้าง ฝ่ายพุทธจาริกแสวงบุญตามสังเวชนียสถาน ฝ่ายพราหมณ์ก็ได้สร้างแหล่งจาริกแสวงบุญขึ้นเช่นกัน การปรับปรุงของฝ่ายพราหมณ์ครั้งนี้นับว่าได้ผลมากทำให้อิทธิพลขยายไปทั่วชมพูทวีป เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ คณาจารย์ฝ่ายพุทธไม่สามารถนิ่งดูดายได้ จึงปฏิรูปการเผยแผ่พุทธศาสนาเพื่อแข่งกับศาสนาพราหมณ์ โดยปฏิรูป ๒ แนวคือ ก.แนวแห่งบุคลาธิษฐาน ข.ปฏิรูปตามแนวแห่งธรรมาธิษฐาน

๔.๔ มหายานเกิดจากพุทธบริษัท

เนื่องจากการปฏิรูปดังกล่าว แม้จะเกิดจากพระเถระจาก ๑๘ นิกายก็จริงอยู่ พระเถระเหล่านี้หนักไปในทางการศึกษาปรัชญา ส่วนผู้ที่ปฏิรูปทั้งทางด้านธรรมาธิษฐานและบุคลาธิษฐานคือ พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ โดยเฉพาะหนุ่มสาว คณะพุทธบริษัทเหล่านี้พยายามเผยแผ่ศาสนาตามสังคมด้านต่างๆ อย่างใกล้ชิด และสะดวกกว่าพระสงฆ์ เพราะไม่ต้องเคร่งครัดในสมณสารูปเหมือนพระ สามารถเผยแผ่ธรรมได้ทุกกาละและเวลา และคนเหล่านี้ก็ปรารถนาโพธิญาณเช่นกัน

๕. แนวคิดมหายานที่แตกต่างจากเถรวาท (The Differences)

๑. เถรวาทถือว่าการบรรลุพระอรหันต์เป็นสิ่งสูงสุดของจุดหมาย แต่

ฝ่ายมหายานถือว่าสภาวะการเข้าถึงความเป็นพระโพธิสัตว์สำคัญกว่าพระอรหันต์[๕]

๒. เถรวาทเน้นให้ชาวพุทธพึ่งตนเองเป็นสำคัญ พระพุทธองค์เป็นผู้ชี้ทางเท่านั้น ส่วนมหายานได้อนุญาตให้อ้อนวอนพระพุทธองค์และพระโพธิสัตว์ต่างๆ ได้ บางนิกายมหายานถือว่าเพียงระลึกถึงพระโพธิสัตว์ก็สามารถพ้นทุกข์ได้

๓. เถรวาทเป็นอเทวนิยมคือไม่นับถือพระเจ้าเป็นผู้สร้าง เชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนมหายานพัฒนาเข้าใกล้ศาสนาพราหมณ์และเทวนิยมมากขึ้น โดยถือว่าพระอาทิพุทธเป็นพุทธะที่สูงสุด ทรงดลบันดาลให้ทุกสิ่งเป็นไป แม้แต่พระพุทธองค์ก็เป็นภาคหนึ่งของพระอาทิพุทธ

๔. เถรวาทรักษาความเดิมของคำสอนทุกประการ ไม่นิยมเปลี่ยนแปลงคำสอน แม้ภาษาก็ใช้ภาษาเดิมจารึกคือ บาลี ส่วนมหายานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงคำสอนไปมาก และแต่งคัมภีร์จับใส่พระโอษฐ์อยู่เสมอ ภาษาเบื้องต้นใช้สันสกฤต ก่อนจะใช้ภาษาถิ่นของตนในลำดับต่อมา

๕. เถรวาทมุ่งช่วยตนเองให้พ้นสังสารวัฏฏ์ก่อนช่วยผู้อื่น แต่ฝ่ายมหายานเน้นช่วยผู้อื่นก่อน ส่วนตนนั้นจะตามไปภายหลัง จึงเรียกยานของตนว่ามหายาน เรียกเถรวาทว่าหินยาน แปลว่ายานเล็ก หรือยานเลว

๖. เถรวาทไม่มุ่งเน้นการฉันมังสวิรัติ คืออาหารเว้นจากเนื้อสัตว์ ยกเว้นเนื้อที่พระพุทธองค์ห้ามไว้ เพราะถือว่าทำตนให้เลี้ยงง่าย แต่มหายานถือว่าการทานมังสวิรัติเป็นสิ่งที่จำเป็นยิ่ง พวกเขาถือว่าผู้ที่จะช่วยเหลือสัตว์ต้องไม่มีเนื้อของสัตว์ในท้องของผู้มาช่วยเหลือ

๗. เถรวาทถือว่าพระศากยมุนีพุทธ พระโอรสพระเจ้าสุทโธทนะเป็นองค์สูงสุด เป็นผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธ แต่มหายานได้ยกฐานะพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ให้เทียมเด่นกับพระองค์ และบางพระองค์ก็ดีเด่นยิ่งกว่าเสียอีก พระพุทธเจ้าที่มหายานยกย่องขึ้น เช่น พระอมิตาภพุทธะ พระมัญชุศรี

---

[๕] วศิน อินทสระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : เจริญกิจ, ๒๕๓๕), หน้า ๙๔.

พระอาทิพุทธะ พระไวโรจนะ เป็นต้น

๘. ตามปกติแล้ว คนส่วนมากต้องการความอุดมสมบูรณ์ในทางกามสุข ทิพยสุข เป็นต้น คนที่ต้องการพ้นจากทุกข์มีจำนวนน้อยเท่านั้น มหายานจึงมีสุขาวดีพุทธเกษตรเพิ่มขึ้นมาซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นจำนวนมากเป็นแดนบรมสุข คนที่ไปเกิดมีโอกาสใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและอาศัยบารมีของพระพุทธเจ้าทำให้สามารถบรรลุพระอรหันต์ง่ายขึ้น

๙. มหายานก้าวหน้าถึงขนาดสอนอภิปรัชญา ตรรกศาสตร์ จนเกิดระบบปรัชญาสำคัญขึ้น ๓ สาขา คือ สุญญตาวาท จิตนิยม จิตอมตวาท ถือว่าเป็นผลงานที่เด่นมากของมหายาน จนเกิดคำขวัญว่า มหายานเพื่อมหาชน

๑๐. พระพุทธเจ้าในทัศนะของมหายานเป็นทิพยภาวะอันประเสริฐไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด มหายานจึงถือว่าคนเรายังอาจเข้าเฝ้าสดับสุรเสียงของพระพุทธเจ้าได้อยู่ ด้วยเหตุนี้มหายานจึงมี ๓ กาย คือ **๑. สัมโภคกาย** คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร **๒. นิรมานกาย** พระกายที่พระองค์เนรมิตขึ้นทำนองอวตารลงมา การที่พระองค์ประสูติทางพระวรกาย ทรงประชวรจนปรินิพพานไปนั้นเป็นสิ่งมายาทั้งสิ้น **๓. ธรรมกาย** คือ สุญญตภาวะ หรือพระนิพพานนั่นเอง

๖. พระเจ้ากนิษกะมหาราช (King Kaniṣka)

พ.ศ. ๕๕๘[๑๐] เมื่อกษัตริย์วงศ์กรีก-อินเดียของพระเจ้ามิลินท์เสื่อมลง โดยมีกษัตริย์วงศ์กรีกองค์สุดท้ายที่ปกครองคันธาระและอินเดียภาคเหนือนามว่า เฮอมีอุส (Hermaeus)[๑๑] อินเดียในสมัยนั้นเริ่มปั่นป่วนมีสงคราม

---

[๑๐] ยุคสมัยที่พระเจ้ากนิษกะมหาราชขึ้นครองราชสมบัตินับว่ายังไม่มีข้อยุติ เพราะมีหลักฐานที่แตกต่างกัน นักปราชญ์ต่างสันนิษฐานแตกต่างกันไป เช่น อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮมเชื่อว่า ราว พ.ศ. ๖๒๒-๖๓๒ นายโอลเดนเบิร์ก เชื่อว่า ราว พ.ศ. ๖๒๑-๖๓๓ นายสมิธ เชื่อว่า ๖๒๑ - ๖๖๘ พระถังซัมจั๋งกล่าวว่าหลังปรินิพพาน ๔๒๒ ปี ส่วนหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาโดยพระราชธรรมนิเทศ กล่าวว่า พ.ศ. ๖๕๓

[๑๑] D.C.Ahir. **Buddhism in North India and Pakistan**. (Delhi : Sunil Gupta For Sri Satguru Publications a division of Indian Books Centre, 1998), Page 27 .

ใหญ่การรบพุ่งกันหลายครั้ง โดยเฉพาะกับชนชาติในทวีปเอเชียกลางคือ พวกสกะและพวกตาต ยกทัพข้ามแม่น้ำสินธุหลายครั้ง พุทธศาสนาที่ไม่ได้รับการอุปถัมภ์เริ่มอ่อนแอลง

หลังจากนั้นพวกสกะซึ่งเป็นเผ่าเร่ร่อนจากเอเชียกลางได้เข้าโจมตีอินเดียและสามารถยึดครองได้สำเร็จ แล้วสถาปนาอาณาจักรใหม่เรียกว่า อาณาจักรกุษาณะ (Kuṣāṇa) พระมหากษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์นี้คือ **พระเจ้ากุชุละ กัทฟิเสส** (Kujula Kadphises) หรือกุชุลกะสะ ชนเผ่านี้นักปราชญ์หลายท่านสันนิษฐานว่าเป็นพวกเชื้อสายมองโกลผสมกรีก บางตำนานเรียกว่าพวกยูเอจิ (Yueh-chi) บางตำนานเรียกพวกสกะ (Sakas) เดิมอาศัยอยู่เอเชียกลาง และแถบเตอรกีสถานของจีน (ปัจจุบันเรียกว่าซินเกียงของจีน) พระเจ้ากัทฟิเสสเป็นผู้นำเผ่าสกะที่เข้มแข็งเข้ารุกรานอินเดีย โดยเฉพาะในสวนเหนือคือ คันธาระ ปัญจาป ตักกสิลา เมื่อมาอยู่ในอินเดียได้คบหากับชาวอินเดีย จึงเกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนา เห็นได้จากการพบเหรียญตราของพระองค์ที่ค้นพบ ณ เมืองตักกสิลา โดยมีข้อความจารึกว่า "**กุชุล กสฺส กุษาณ ยวุคส ธรฺมทิทส**" ซึ่งแปลว่า ของพระเจ้ากุชุละ กสะ ราชาแห่งกุษาณะ ผู้ดำรงมั่นอยู่ในธรรม

เหรียญตรารูปพระพุทธเจ้า สมัยพระเจ้ากนิษกะ มีข้อความว่า BODDO (พุทธะ)

จนถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะ ผู้เป็นพระราชนัดดาได้ครองราชย์แทน ราว พ.ศ. ๖๒๒ เมืองหลวงตั้งอยู่ที่ปุรุษปุระ (Puruṣapura) หรือเปชวาร์ ปากีสถาน ในช่วงแรกนั้นพระองค์สนพระทัยในศาสนาอิหร่านโบราณ เพราะพบเหรียญตราของพระองค์จำนวนมากที่มีรูปเทพเจ้าอิหร่านโบราณ ต่อมาจึงหันมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา ได้อุปถัมภ์พระสงฆ์ สร้างวัด สถูปและวิหารเป็นจำนวนมาก จนได้รับการขนานนามว่า "**พระเจ้าอโศก**

องค์ที่ ๒" และทรงแผ่อาณาจักรกว้างไกลครอบคลุม คันธาระ กัศมีร์ (แคชเมียร์) สินธุ และมัธยประเทศ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอิหร่าน อัฟกานิสถาน ปากีสถาน เตอร์กเมนิสถาน และบางส่วนของอินเดีย) ในสมัยนี้พุทธศาสนามหายานแผ่ไปสู่เอเชียกลาง และจีนอย่างรวดเร็ว วรรณคดีภาษาสันสกฤตได้เจริญรุ่งเรืองแทนภาษาบาลี พระภิกษุที่มีความรู้ในยุคนี้คือ ท่านปารศวะ ท่านอัศวโฆษ ท่านวสุมิตร ในด้านการแกะสลักพุทธศิลป์คันธาระซึ่งเริ่มต้นในสมัยพระเจ้ามิลินท์ ได้เจริญและขยายขึ้นอย่างมากในสมัยพระองค์ และทรงสร้างวัดวาอาราม มหาสถูป วิหารอย่างมากมาย พระถังซัมจั๋ง พระสงฆ์ชาวจีนผู้จาริกสู่อินเดีย เมื่อจาริกถึงเมืองปุรุษปุระ เมืองหลวงของพระองค์ได้เห็นสถูปเป็นจำนวนมาก ที่สร้างโดยพระเจ้ากนิษกะ ท่านยังกล่าวว่า "*พระเจ้ากนิษกะทรงสร้างวิหารหลังหนึ่งทรงให้นามว่า กนิษกะมหาวิหารถวายท่านปารศวะ แม้ว่าพระวิหารจะทรุดโทรมลงแล้ว แต่พระวิหารมีศิลปะที่งดงามยากที่จะหาที่ใดเหมือน และยังมีพระภิกษุอาศัยอยู่บ้าง ทั้งหมดเป็นพระนิกายหินยานหรือเถรวาท*" เหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์เป็นที่รู้จักมากที่สุดคือการเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาขึ้น

๗. สังคายนาครั้งที่ ๔ (The Fourth Buddhist Synod)

พ.ศ. ๖๔๓ สืบเนื่องมาจากพระเจ้ากนิษกะได้ศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงอาราธนาพระสงฆ์บรรยายธรรมในพระราชวัง แต่พระสงฆ์ที่บรรยายมีมากมายหลายนิกาย แต่ละองค์ก็แสดงนิกายที่แตกต่างกันออกไปยกย่องนิกายตนเองว่าถูกต้องตามคำสอนพระพุทธองค์ที่สุด แล้วตำหนินิกายอื่นว่าเป็นนิกายปฏิรูป ทำให้พระองค์เกิดความสับสนยิ่ง และโดยการแนะนำของพระปารศวะ ในนิกายสัพพัตถิกวาท (สรวาสติวาทิน) พระเจ้ากนิษกะจึงโปรดให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นที่แคว้นกัศมีร์ (แคชเมียร์) โดยอาราธนาพระสงฆ์ ๕๐๐ องค์เข้าร่วมประชุม มีพระปารศวะ เป็นประธาน การสังคายนาครั้งนี้เน้นแก้ไขความขัดแย้งของนิกายใหญ่ๆ ทั้ง ๑๘ นิกายเป็นสำคัญ (แต่หนังสือบางเล่มกล่าวว่า พระวสุมิตร เป็นประธาน)

เพื่อป้องกันการสูญหายของพระธรรมวินัย พระองค์รับสั่งให้จารึกลงแผ่นทองแดง บรรจุในหีบศิลา แล้วสร้างสถูปใหญ่บรรจุไว้ภายในจัดเวรยามรักษาไว้อย่างมั่นคง (เป็นที่น่าเสียดายที่ปัจจุบันไม่มีโอกาสได้เห็นแผ่นจารึกที่กล่าวมา เพราะการทำลายล้างในกัศมีร์) หลังจากนั้นพระองค์ได้ส่งพระธรรมทูตออกเผยแผ่สู่เอเชียกลาง จนพุทธศาสนาเจริญอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามการสังคายนาครั้งนี้ฝ่ายเถรวาทหรือหินยานไม่ยอมรับแต่อย่างไรโดยถือว่าเป็นการสังคายนาของฝ่ายมหายาน ฝ่ายเถรวาทนั้นมีการสังคายนาเพียง ๓ ครั้งเท่านั้นในอินเดีย

สรุปสังคายนาครั้งที่ ๔ (ฝ่ายมหายาน)[๑๒]

๑. ทำที่วัดกุณฑลวันวิหาร แคว้นกัศมีร์
(บางเล่มกล่าวว่าทำที่วัดกุวนะ เมืองซาลันธร)
๒. มีพระปารศวะเป็นประธาน (บางเล่มกล่าวว่า พระวสุมิตร)
๓. พระอัศวโฆษ เป็นรองประธาน
๔. พระเจ้ากนิษกะเป็นองค์อุปถัมภ์
๕. พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์เข้าร่วมประชุม
๖. เพื่อกำจัดความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ ๑๘ นิกาย
๗. ทำเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ราว ๖๔๓ ปี
๘. ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระไตรปิฎก
๙. รับสั่งให้จารึกลงในแผ่นทองแดงแล้วบรรจุลงในพระสถูป
๑๐. เป็นการบันทึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก

หลังสังคายนาเสร็จสิ้นลงไม่นาน พระเจ้ากนิษกมหาราชก็ได้สวรรคตอย่างสงบในพระราชวังที่ปุรุษปุระ (เปชวาร์) เมื่อ พ.ศ. ๖๔๔ รวมครองราชย์ได้ ๒๒ ปี สร้างความสลดใจแก่คณะสงฆ์และพสกนิกรเป็นอย่างมาก หลังจากพระเจ้ากนิษกะสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าวาสิฏฐกะได้ปกครองต่อ พุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น กษัตริย์ที่ปกครองต่อจากพระเจ้าวาสิฏฐกะ

---

[๑๒] การสังคายนาครั้งนี้ ฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับ ในขณะที่ฝ่ายมหายานไม่ยอมรับสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่วัดอโศการามเช่นกัน มหายานเรียกสังคายนาครั้งนี้ว่าครั้งที่ ๓

(Vāsiṭṭhaka) คือ พระเจ้าหุวิชกะ (Huvijaka) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งแห่งราชวงศ์กุษาณะ พระองค์นับถือพุทธศาสนา ได้สร้างวัดเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์ที่สำคัญคือ พระองค์ได้บูรณะพระเจดีย์ที่พุทธคยาให้ดูใหญ่โตสวยงามมากขึ้น เมื่อพระเจ้าหุวิชกะสวรรคตแล้ว พระโอรสคือพระเจ้าวาสุเทวะครองราชสมบัติ พุทธศาสนายังเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาในอินเดียตอนเหนือ ตอนกลาง เอเชียกลาง และจีน หลังจากราชวงศ์กุษาณะของพระเจ้ากนิษกะเสื่อมลง พุทธศาสนาก็พลอยอับรัศมีลงด้วย ศาสนาพราหมณ์ก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกและเจริญอย่างรวดเร็ว ราชวงศ์คุปตะจึงได้ขึ้นปกครองอินเดียแทน

๘. พระนาคารชุน (Nāgārjuna)

พระนาคารชุน มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. ๗๐๙[๑๓] กล่าวกันว่าท่านเป็นสหายและอายุรุ่นเดียวกันกับพระเจ้ายัชญศรี กษัตริย์แห่งราชวงศ์สาตวาหนะ เป็นนักปรัชญาทางพุทธศาสนา เป็นผู้ก่อตั้งพุทธปรัชญานิกายมาธยมิกขึ้น ซึ่งเรียกว่านิกายศูนยวาท ท่านเกิดที่อินเดียภาคใต้ ในสกุลพราหมณ์ แต่ในรายงานของพระถังซัมจั๋งกล่าวว่าท่านเกิดที่ทิวารภะ เมืองโกศลภาคใต้ ในสมัยพระเจ้าสาตวาหนะแห่งราชวงศ์อันธระ เมื่อโตขึ้นเป็นคนเฉลียวฉลาด สามารถอ่านพระไตรปิฎกจบภายใน ๙๐ วัน แต่ก็ยังไม่พอใจ ได้เดินทางไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทากับท่านราหุลภัทร (Rāhulabhadra) จนชำนาญ เมื่อได้รับหนังสือมหายานศาสตร์เล่มหนึ่งจากพระผู้เฒ่าแถบภูเขาหิมาลัย ท่านได้ศึกษาจนแตกฉาน ผลงานของท่านที่เด่นที่สุดคือ **มัธยมิกการิกา หรือ มัธยมิกศาสตร์** ประกอบด้วยการิกา ๔๐๐ การิกา และ **สุหฤลเลขะ** หรือแปลว่า จดหมายถึงเพื่อน คือพระเจ้ายัชญศรีเคาตมีบุตร ปัจจุบันในรัฐอันธรประเทศ อินเดียภาคใต้มีเมืองหนึ่งชื่อว่า นาคารชุนโกณฑะ (Nāgārjunakoṇḍa) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกฤษณะ ตำบลปานนาด

---

[๑๓] ตำราบางเล่มกล่าวว่า พ.ศ. ๗๓๙

อำเภอคุนตูร์ (Guntur) ซึ่งในอดีตเป็นที่ตั้งเมืองวิชัยนคร (Vijayanagar) เมืองหลวงของจักรพรรดิวงศ์อิกษวากุแห่งอันธรประเทศ ซึ่งพระนาคารชุนได้ไปอาศัยเป็นเวลานาน ยุคที่เมืองนาคารชุนโกณฑะเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด คือในสมัยพระเจ้าศรีวีรบุรุษทัตตะแห่งราชวงศ์อิกษวากุ มีเมืองวิชัยบุรีเป็นเมืองหลวง ปัจจุบันมีพุทธสถานวัดวาอารามที่ได้รับการบูรณะ และดูแลเป็นอย่างดี ในบั้นปลายแห่งชีวิตท่านนาคารชุนใช้ชีวิตอยู่บนภูเขาเป็นที่ตั้งวัดเขาศรีบรรพต ยอดเขานาคารชุนโกณฑะนี้เอง

พระนาคารชุน ตามแบบธิเบต

นอกจากท่านที่กล่าวมายังมีอีกหลายองค์ที่มีชื่อเสียงคือ พระสถวีระพระพุทธปาลิต ทั้งสององค์เป็นผู้ประมวลหลักปรัชญาศูนยวาท ที่พระนาคารชุนบอกไว้ และเป็นผู้ก่อตั้งนิกายตรรกศาสตร์สองนิกายคือ **นิกายปราสังคกะ** และ **นิกายสวาตันตระ** และพระภาวิเวก พระอารยเทวะ พระศานติเทวะ พระศานตรักษิต และพระกมลศีล เป็นต้น

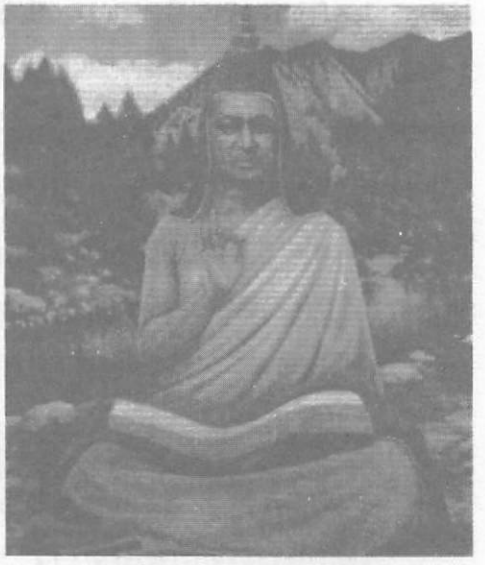
๙. พระอัศวโฆษ (Aśvaghoṣa)

ในยุคพระเจ้ากนิษกะราว พ.ศ. ๖๐๐ นี้ได้มีนักปราชญ์ผู้เรืองนามท่านหนึ่งนามว่า **พระอัศวโฆษ** เป็นนักโต้วาที นักประพันธ์ และมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่ลัทธิมหายานผู้ยิ่งใหญ่ ท่านเป็นชาวเมืองสาเกต (Saket) ใกล้เมืองอโยธยา (Ayodhyā) ในปัจจุบัน มารดามีชื่อว่าสุวรรณกษี ท่านมีความชำนาญในการใช้ภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาสันสกฤต เพราะว่าท่านเป็นทายาทคนสำคัญของฤาษีวามีกิ ผู้ซึ่งได้รับสมัญญาว่าปฐมกวีและวีรบุรุษ นักปราชญ์บางท่านเชื่อว่าท่านกาลีทาส กวีคนสำคัญ

ชาวฮินดูก็ได้รับความรู้ความชำนาญทางบทกวีจากท่านอัศวโฆษนี้เอง ผลงานทางบทประพันธ์ที่มีชื่อเสียงคือ พุทธจริต เป็นมหากาพย์บรรยายชีวประวัติของพระพุทธองค์ได้อย่างไพเราะด้วยภาษาสันสกฤต มี ๒๘ ปริจเฉท และเรื่อง **เสานทรานันทะ** ซึ่งบรรยายเรื่องพระนันทะ พระอนุชาซึ่งเกิดจากพระนางปชาบดีโคตมีทรงบรรพชา เพราะพระอนุชายังอาลัยอาวรณ์กับคู่รักอยู่ และเรื่องสารีปุตรประกรณ์ ซึ่งต้นฉบับภาษาสันกฤตถูกค้นพบที่ตูรฟาน (Turfan) ในเอเชียกลาง นอกจากนั้นท่านยังได้แต่งบทเพลงที่ชื่อว่า คาณฑีสโตตรคาถา มี ๒๙ คาถา เป็นต้น

๓๐. พระอสังคะ (Asaṅga)

ท่านมีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. ๗๐๐ ปี เป็นผู้ก่อตั้งยุคที่เรียกว่า ยุคคลาสสิคแห่งพุทธปรัชญา ตระกูลนี้มีพี่น้องร่วมกัน ๓ คน คือ อสังคะ วสุพันธุ และวรัญจิวัตสะ ท่านเกิดที่เมืองปุรุษปุระหรือเปชวาร์ประเทศปากีสถานปัจจุบัน ในตระกูลพราหมณ์ เกาศิกโคตร ท่านมีมารดาชื่อ ปสันนศีลา[๑๔] มีบิดาคนเดียวกันกับท่านวสุพันธุ และท่านวิรัญจิวัตสะแต่คนละมารดา บางตำนานกล่าวว่าบิดาท่านเป็นกษัตริย และได้รับการศึกษาจากศาสนาพราหมณ์เป็นอย่างดี ได้รับการอุปสมบทพร้อมกันทั้งสององค์ ต่อมาได้ศึกษาวิชาภาษาศาสตร์ที่แคว้นกัศมีร์ ท่านเป็นพระในสังกัดนิกายสรวาสติวาท ท่านใช้ชีวิตส่วนมากที่เมืองอโยธยา เป็นอาจารย์องค์สำคัญของนิกาย โยคาจาร และเป็นลูกศิษย์ของพระเมตไตรยนาถ ผู้

พระอสังคะ

[๑๔] ในหนังสือ Indian Buddhist Pandits กล่าวว่ามารดาของท่านอสังคะนามว่า ประกาศสีลา (Prakaśśīlā)

ก่อตั้งนิกายโยคาจาร ท่านได้มรณภาพที่นั่นเมื่ออายุได้ ๘๐ ปี ผลงานของท่าน คือ มหายานสัมปริครหะ ประกรณอารยวาจา โยคาจารภูมิศาสตร์ และมหายานสูตราลังการ ๒ เล่ม

๑๑. พระวสุพันธุ (Vasubandhu)

ท่านมีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. ๗๐๐ เป็นน้องชายของพระอสังคะ เป็นบุตรสกุลพราหมณ์ เมืองปุรุษปุระ (เปชวาร์) ในวัยเด็กได้ศึกษาคัมภีร์พระเวทมาเป็นอย่างดี ต่อมาจึงได้อุปสมบทตามพี่ชาย แล้วย้ายตามมาเข้าสังกัดนิกายโยคาจาร พระวสุพันธุพำนักในอารามที่เมืองอโยธยาอยู่พอสมควร หนังสือเล่มสำคัญที่ท่านแต่งคือ อภิธรรมโกศ เป็นคลังความรู้แห่งพุทธปรัชญา มี ๖๐๐ การิกา และคัมภีร์ปรมัตสัปตติ เพื่อโต้แย้งหนังสือสางขย-สัปตติของครูลัทธิสางขยะชื่อว่า วินธยวาสี นอกจากนั้นยังมีอรรถกถาสัท-ธรรมปุณฑริกสูตร อรรถกถามหาปรินิพพานสูตร อรรถกถาวัชรัจเฉทิกา ปรัชญาปารมิตา และวิชญาปติมาตราสิทธิ เป็นต้น คำว่า วสุพันธุ น่าจะมี ๒ ท่านคือ รูปแรกเกิดราว พ.ศ. ๗๐๐ ซึ่งเป็นองค์ที่กล่าวถึง ส่วนอีกรูปเกิดราว พ.ศ. ๑๐๔๕ ที่ปรุษปุระ หรือเปชวาร์ เป็นบุตรของพราหมณ์เกาศิกะ มารดาชื่อพิลินทิ เป็นบุตรคนที่ ๒ ในบรรดาบุตร ๓ คน ท่านวสุพันธุท่านนี้เป็นผู้แต่งอภิธรรมโกศศาสตร์ ซึ่งเป็นคลังความรู้แห่งพุทธปรัชญา ต่อมาท่านได้เป็นอาจารย์ของพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ และพระเจ้าพาลาทิตย์ อีกด้วย

๑๒. พระทิคนาคะ (Dignāga)

ท่านเกิดในสกุลพราหมณ์ ที่สิงควักตะ (Siṅgavakta) เมืองกาญจีปุรัม อาณาจักรปัณฑวะ หรือทราวิท ทางอินเดียภาคใต้ เมื่อโตขึ้นได้รับการอุปสมบทในนิกายวัชชีปุตตกะ หรือนิกายวาตสีปุตริยะ กับอุปัชฌาย์นามว่า พระนาคทัตตะ (Nāgadatta) เมื่ออุปสมบทแล้วได้ศึกษาพระไตรปิฎกฝ่ายหินยานจนชำนาญ ท่านมีชื่อเสียงโด่งดังจนได้รับฉายาว่า "*บิดาแห่งนิยาย*

ศาสตร์สมัยกลาง" เพราะท่านเป็นผู้ก่อตั้งตรรกวิทยาทางพุทธศาสนาขึ้น ต่อมาจึงมานับถือลัทธิมหายาน ท่านเป็นศิษย์คนสำคัญของพระวสุพันธุ ท่านได้ท่องเที่ยวประกาศลัทธิมหายานทั่วรัฐโอริสสา มหาราษฏร์ และส่วนอื่นๆ

ในคราวหนึ่งได้มีพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนนามว่า สุรทชยะ (Surada-jaya) ศึกษาวิธีการโต้วาทีมาอย่างดี[๑๙] ได้มาขอท้าโต้วาทีกับพระสงฆ์ที่นาลันทา พระที่นี่ต่างเกรงกลัวชื่อเสียงของพราหมณ์ท่านนี้ จึงได้อาราธนานิมนต์พระทิคนาคะจากภาคใต้มาเป็นตัวแทนโต้วาที ท้ายที่สุดท่านเป็นฝ่ายชนะ พราหมณ์จึงประกาศตัวเป็นศิษย์ยอมรับท่านอย่างจริงใจ หลังโต้วาทีเสร็จท่านเดินทางไปรัฐโอริสสาและโต้วาทีชนะบรรดาเดียรถีย์หลายครั้ง นอกนั้นท่านยังได้บูรณะวัดที่ถูกทิ้งร้างหลายแห่งให้กลับมาสมบูรณ์เหมือนเดิม พระราชาแห่งรัฐโอริสสาทราบข่าวจึงมาเยี่ยมท่าน เมื่อได้ฟังธรรมบังเกิดความเลื่อมใสแล้ว โปรดให้อำมาตย์นามว่าภัทรปาลิตะสร้างวัดขนาดใหญ่ในอาณาจักรของพระองค์ และต่อมาท่านไปจำพรรษาบนภูเขาโกฏเสลา แคว้นโอริสสาแล้วมรณภาพในถ้ำบนภูเขานั้น หนังสือสำคัญที่เป็นผลงานชิ้นเยี่ยม คือ ประมาณสมุจจัย ว่าด้วยการให้เหตุผลเชิงตรรกวิทยา นยายประเวศ เหตุจักรฑมรุ เป็นต้น

๑๓. พระธรรมกีรติ (Dharmakīrti)

พระธรรมกีรติ หรือธรรมเกียรติ เกิดที่บ้านจุฑามณี หรือตริมาลัย รัฐโจพะ อินเดียภาคใต้ บิดาเป็นพราหมณ์นามว่า โรรุนันทะ (Rorunanda) ท่านเป็นลูกศิษย์ของพระทิคนาคะ และเป็นนักตรรกวิทยาที่หาตัวจับยากในยุคนั้น ท่านศึกษาตรรกวิทยาจากพระอิศวรเสน ผู้เป็นศิษย์ของพระทิคนาคะ ต่อมาได้ไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา และฝากตัวเป็นศิษย์ของพระธรรมปาละ ผลงานการเขียนของท่านที่สำคัญ เช่น ประมาณวาริตา

---

[๑๙] Lama Chimpa, Alaka Chattopadhyaya. **Tāranātha's History of Buddhism in India**. (Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Jainendra Press,1990). Page 182.

ประมาณวินิจจัย นยายพินทุ สัมพันธปริกษา เหตุพินทุ วาทนยายะ สมานันตรสิทธิ หนังสือเหล่านี้บรรยายถึงทฤษฎีความรู้ทางพุทธศาสนา และแสดงถึงปัญญาชั้นสูง

๑๔. พระสถิรมติ (Sthirmati)

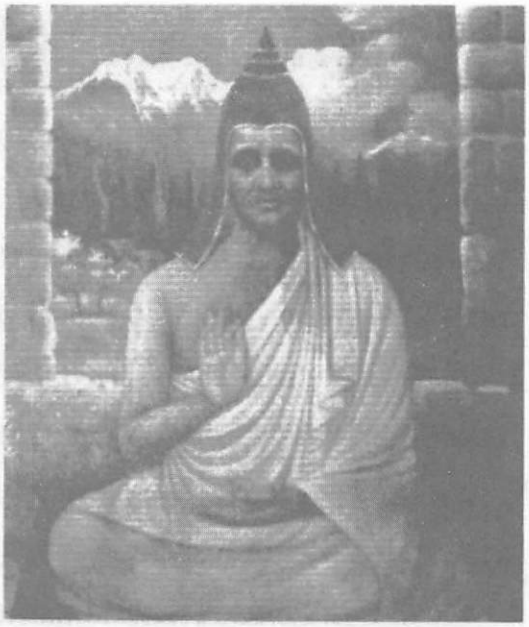
พระสถิรมติตามประวัติกล่าวว่า ท่านเกิดที่หมู่บ้านทัณฑการัญยะ อินเดียภาคใต้ ในครอบครัวพ่อค้า เมื่อยังเป็นเด็กท่านได้ถามบิดาบ่อยๆ ว่าอาจารย์ของผมอยู่ที่ไหน เมื่อบิดากล่าวว่า อาจารย์ของลูกคือใคร ท่านตอบว่า ท่านวสุพันธุที่แคว้นมคธคืออาจารย์ ต่อมาเมื่ออายุ ๗ ขวบก็ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักพระวสุพันธุ ได้ศึกษาพระไตรปิฎกนิกายเถรวาท ตำราบางเล่มกล่าวว่าท่านวสุพันธุกลับชาติมาเกิดเป็นท่านสถิรมติต่อมาด้วยการเรียนที่จริงจัง หลังจากอุปสมบทท่านจึงเป็นผู้ชำนาญในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎกทั้งฝ่ายมหายาน และหินยาน (เถรวาท) งานแต่งหนังสือท่านมีไม่มาก โดยมากจะเป็นการเขียนฎีกาให้พระวสุพันธุหลายเรื่อง เช่น มูลมาธยามิกะ รัตนกูฏสมาชอูนปัญจาสิกะ และฎีกาคัมภีร์อภิธรรมโกศ เป็นต้น

๑๕. พระจันทรมนตรี (Candramantrī)

เป็นศิษย์ของท่านสถิรมติข้างต้น เกิดในวรรณะกษัตริย์ ทางอินเดียภาคตะวันออก ท่านได้ไปจำพรรษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นเวลาหลายปี ท่านได้รจนาปกรณ์ อรรถาธิบายปัญจวิทยาสถานะ แต่งคัมภีร์ทศภูมิฎีกาคัมภีร์อวตังสกะ ฎีกาลังกาวตาระ และฎีกาคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาอรรถกถาคัมภีร์วินัยและคัมภีร์ตรีกายาวตารศาสตร์ รวมแล้วผลงานของท่านรวมกันมีมากกว่า ๕๐๐ ปกรณ์ทีเดียว นอกจากท่านจันทรมนตรีแล้วยังมีสหายธรรมอีกท่านหนึ่ง คือ ท่านรัตนกีรติ (Ratnakīrti) หรือรัตน-เกียรติ ก็มีบทบาทสำคัญเช่นกัน ผลงานที่เด่นคือ ฎีกาคัมภีร์อภิธรรมโกศ เป็นต้น

๑๖. พระคุณประภา (Guṇaprabhā)

พระอาจารย์คุณประภา เดิมเกิดในวรรณะพราหมณ์ เป็นชาวเมืองมถุรา ทางตอนเหนือของอินเดีย เพราะเกิดในวรรณะพราหมณ์ ในวัยเด็กจึงได้ศึกษาคัมภีร์พระเวทและศาสตร์ต่างๆ จนชำชองเป็นอย่างดี เมื่อมาเลื่อมใสในพุทธศาสนาแล้วก็เข้ารับการอุปสมบทเป็นภิกษุ และได้ศึกษาหลายลัทธิหลายสาขา กับอาจารย์วสุพันธุจนฉลาดชำชอง กล่าวกันว่า ท่านสามารถสวดสาธยายโศลกในพระวินัยปิฎกได้ถึงแสนโศลกจนได้รับการยอมรับว่าท่านเป็นนักปราชญ์ฝ่ายวินัย ท่านมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด จึงมีพระภิกษุสามเณรทั่วชมพูทวีปมาศึกษากับท่านราว ๕,๐๐๐ รูปเสมอ ในช่วงปลายชีวิตท่านจำพรรษาที่วัดอัคราปุรี (Agrapurī) เมืองมถุรา ต่อมาท่านก็มรณภาพอย่างสงบที่นั่น หนังสือที่ท่านแต่งคือ อรรถกถาวินัยปิฎกของนิกายสรวาสติวาท

พระคุณประภา

๑๗. พระพุทธปาลิตะ (Buddhapālita)

พระพุทธปาลิตะ เป็นชาวอินเดียภาคใต้ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ที่หังสกรีทะ (Hamsakrīda)[๑๖] เมืองตัมปาละ เมื่อโตขึ้นได้รับการบรรพชาในสำนักของพระสังฆรักษิตะ ผู้เป็นศิษย์พระนาคมิตร หลังจากนั้นได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในสำนักของท่านธรรมปาละ ที่มหาวิทยาลัย

---

[๑๖] Losang Norbu Tsonawa. **Indian Buddhist Pandits.** (New Delhi : Indraprastha Press, 1984), Page 14.

นาลันทา และศึกษาปรัชญาของท่านนาคารชุนที่นั่น ต่อมาจึงเดินทางกลับสู่วัดทันตปุรี ที่อินเดียภาคใต้และมรณภาพที่นั่นขณะมีอายุ ๗๖ ปี ผลงานที่ท่านแต่ง เช่น ฏีกามาธยมิกศาสตร์เพื่ออธิบายคัมภีร์มาธยมิกของท่านนาคารชุนให้กระจ่างขึ้น ในยุคนั้นคณาจารย์ฝ่ายศูนยวาทได้แบ่งออกเป็น ๒ สาขา ซึ่งสืบต่อมาจากท่านสังฆรักษิตะ โดยท่านได้รับการยกย่องให้เป็นประธานของสาขาที่ ๑ ของนิกายศูนยวาทนี้

๑๘. พระภาววิเวก (Bhāvaviveka)

พระภาววิเวก หรือภาวยะวิเวก เป็นชาวอินเดียภาคใต้เช่นกัน เกิดในตระกูลวรรณะกษัตริย์มัลยรา เมื่อโตแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ ได้ไปศึกษาธรรมกับสำนักท่านสังฆรักษิตะในอินเดียตอนกลาง เมื่อศึกษาจนแตกฉานแล้วจึงได้กลับไปเผยแผ่ที่อินเดียภาคใต้ ผลงานของท่านที่เด่นก็คือ ปรัชญาปทีปศาสตร์ ท่านได้เป็นประธานวัดในอินเดียใต้ถึง ๕๐ วัด มีพระภิกษุสามเณรมาศึกษากับท่านเป็นจำนวนพัน เหมือนกับท่านพุทธปาลิตะ หลังจากที่ท่านพุทธปาลิตะมรณภาพแล้ว ท่านได้ศึกษาคัมภีร์ที่ท่านพุทธปาลิตะเขียนไว้ ท่านกลับไม่เห็นด้วยกับพระพุทธปาลิตะหลายประเด็น จึงได้แต่งฏีกาแก้ คือ ปรัชญาปทีปศาสตร์ (ชญาณทีปะ) ขึ้น ต่อมาท่านได้รับการยกย่องให้เป็นอาจารย์สาขาที่ ๒ เช่นเดียวกับท่านพุทธปาลิตะ

๑๙. พระศานติเทวะ (Śāntideva)

พระศานติเทวะ ตามประวัติกล่าวกันว่าท่านเป็นโอรสของกษัตริย์กุศลวรมัน (Kuslavarman) และพระราชินีวัชรโยกินี (Vajrayoginī) เมืองเสาราษตระ สมัยเด็กท่านมีนามว่า ศานติวรมัน (Sāntivarman) พระบิดาตั้งไว้ในตำแหน่งองค์รัชทายาทเพื่อสืบต่อราชบัลลังก์ แต่เกิดเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาสวิสัย ออกเดินทางจากราชวังเป็นเวลา ๒๑ วัน จนมาถึงภูเขาแห่งหนึ่งได้พบโยคีท่านหนึ่งที่ชำนาญการเจริญสมาธิ จึงศึกษาธรรมที่นี่เป็นเวลา ๓ ปี ในภายหลังออกเดินทางออกแสวงหาอาจารย์ จึงได้พบพระ

อาจารย์ชัยเทวะ (Jayadeva) องค์อธิการบดีมหาวิทยาลัยนาลันทา แล้วขออุปสมบทเป็นภิกษุในสำนักของท่าน และศึกษาที่นาลันทาหลายปี กล่าวกันว่าท่านเป็นผู้ชำนาญในฌาณสมาบัติ จนสามารถเข้าสมาบัติไปสอบถามข้อธรรมะและปัญหาที่สงสัยกับพระมัญชุศรีที่สวรรค์ได้ บั้นปลายชีวิตท่านจำพรรษาที่วัดบนยอดเขาในแคว้นกาลิงคะ ผลงานการแต่งที่เด่นคือ คัมภีร์โพธิจริยาวตารศาสตร์ และศิกษาสมุจจัย เป็นต้น ท่านเป็นคณาจารย์ฝ่ายมหายานที่มีชื่อเสียงพอสมควร ในยุค พ.ศ. ๗๐๐

๒๐. พุทธศิลป์สมัยมถุรา (Mathurā Art)

พุทธศิลป์สมัยมถุราได้ก่อตัวขึ้นมาใน พ.ศ. ๖๐๐[๑๗] หรือพุทธศตวรรษที่ ๖ มถุราเป็นชื่อเมืองหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดีย ใกล้เมืองนิวเดลลี ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เป็นเมืองหลวงของแคว้นสุรเสนะเดิม พุทธประติมากรรมหินทรายที่เป็นอินเดียแท้ได้เริ่มขึ้นในสมัยมถุรานี้ พุทธศิลป์สมัยคันธาระเป็นศิลปะแบบกรีก-โรมัน ต่อมาช่างสกุลคันธาระก็ได้เผยแพร่เทคนิคและวิธีการแกะสลักให้ชาวพื้นเมืองอินเดีย พร้อมทั้งคติในการสร้างพระพุทธรูปก็เปลี่ยนไป จากเดิมที่ไม่กล้าสร้างรูปพระศาสดาเพราะความเคารพ เมื่อก่อนมีเพียงแต่สร้างสัญลักษณ์แทน เช่น รูปดอกบัว รูปธรรมจักร เป็นต้น มาเป็นสร้างรูปเคารพแบบถาวร ความรู้และทัศนคติได้ถ่ายทอดสู่ชาวอินเดียแล้ว

พระพุทธรูปสมัยมถุรา

---

[๑๗] บรรจบ เทียมทัด. **กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สวนหนังสือ, ๒๕๔๓) หน้า ๑๙.

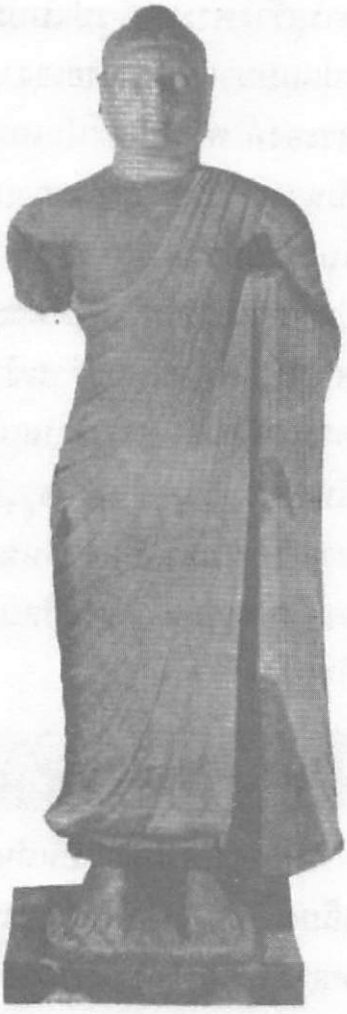
การสร้างพระพุทธรูปแบบมถุราจึงได้เริ่มขึ้น ช่างชาวอินเดียได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบมาเป็นอินเดียเอง พระเกศาทำเป็นก้นหอย จีวรทำเป็นริ้วบางแนบพระองค์ พระพักตร์เป็นคนอินเดีย แทนที่จะเป็นฝรั่งแบบคันธาระ พระรัศมีเป็นวงกลมรอบพระวรกายมีริ้วสวยงาม ในขณะที่สมัยคันธาระพระรัศมีเป็นแบบเรียบธรรมดา ไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปสมัยมถุรานี้นิยมทำเป็นปางประทับยืนมากที่สุด พระหัตถ์ขวายกขึ้นในท่าปางประทานอภัย สังฆาฏิพาดเหนือพระอังสะด้านซ้ายเพียงด้านเดียว กรอบหน้าไม่สูงจนเกินไป พระนาสิกไม่โด่งเหมือนสมัยคันธาระ ปางที่นิยมทำรองลงมาก็คือ ปางปรินิพพาน เช่น พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่เมืองกุสินารา สร้างโดยนายช่างชาวเมืองมถุรา ชื่อว่าทินนา นับเป็นพุทธศิลป์เก่าแก่อีกองค์ที่ยังคงถูกรักษาจนถึงปัจจุบัน พุทธศิลป์สมัยมถุรานี้นับว่าเป็นพุทธศิลป์ที่งดงามตามแบบอินเดียแท้

๒๑. พุทธศิลป์สมัยอมราวดี (Amarāvatī Arts)

พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา ได้เกิดพุทธศิลป์ขึ้นในอินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้ ในรัฐอันธรประเทศปัจจุบัน รัฐนี้มีเมืองไฮเดอราบาดเป็นเมืองหลวง อาณาจักรอมราวดีตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกฤษณะ อำเภอคุนตูร์ รัฐอันธรประเทศ อมราวดีเขียนเป็นภาษาสันสกฤต หรือบาลีว่า อมราวตี เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรโบราณ เชื่อกันว่าพุทธศาสนาเข้าสู่เขตนี้ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาได้เจริญสืบต่อมาตามลำดับโดยไม่ขาดสาย เมืองอมราวดีตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำกฤษณะ พุทธศิลป์สมัยนี้สามารถพบได้ ๒ แห่ง คือ ที่นาคารชุนโกณฑะ และที่อมราวดี พุทธศิลป์ในยุคนี้พระเกศาทำเป็นรูปก้นหอย พระพักตร์คล้ายใบหน้าคนอินเดียใต้ ห่มจีวรเฉียงเป็นริ้ว ชายจีวรเป็นขอบหนา ไม่แนบพระสรีระเหมือนสมัยมถุรา ด้านซ้ายจีวรวกขึ้นมาพาดข้อพระหัตถ์ ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนจะเอียงพระโสณีเล็กน้อย พุทธศิลป์สมัยอมราวดีนี้มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในหลายๆ ประเทศ เช่น มอญ พม่า เขมร ศรีวิชัย

สุมาตรา หรือแม้กระทั่งในไทยเราเอง อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปยุคนี้ฝีมือยังนับว่าหยาบไม่พิถีพิถันมากนัก อาจจะเป็นเพราะช่างต้องการตัดรายละเอียดออกไป ให้ง่ายต่อการแกะสลักกลายมาเป็นศิลปะเฉพาะของอมราวดี

นอกจากนั้น ใกล้เมืองอมราวดีนี้ยังมีพุทธสถานที่น่าสนใจอีกแห่ง คือที่นาคารชุน-โกณฑะ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองอมราวดี ดินแดนที่พุทธศาสนามีความเจริญมายาวนาน แม้ในปัจจุบันก็ยังได้รับการดูแลไว้เป็นอย่างดี พุทธศิลป์ยุคนี้กินเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ โดยประมาณ ต่อจากนั้นมาก็ไม่มีการพัฒนาเพิ่มเติมอีก

พระพุทธรูปสมัยอมราวดี

สรุปราชวงศ์กุษาณะ

๑. **พระเจ้ากุชุละ กัทฟิเสส**
เริ่ม พ.ศ. ๕๕๘ - ๖๐๘ รวม ๕๐ ปี[๑๘]

๒. **พระเจ้าเวมะ กัทฟิเสส**
เริ่ม พ.ศ. ๖๐๘ - ๖๒๒ รวม ๑๔ ปี

๓. **พระเจ้ากนิษกะมหาราช** เริ่ม พ.ศ. ๖๒๒ - ๖๔๔ รวม ๒๒ ปี

๔. **พระเจ้าวาสิฏฐกะ** เริ่ม พ.ศ. ๖๔๔ - ๖๖๗ รวม ๒๓ ปี

๕. **พระเจ้าหุวิชกะ** เริ่ม พ.ศ. ๖๖๗ - ๖๙๐ รวม ๒๓ ปี

๖. **พระเจ้ากนิษกะที่ ๒** เริ่ม พ.ศ. ๖๙๐ - ๗๐๒ รวม ๑๒ ปี

๗. **พระเจ้าวาสุเทวะที่ ๑** เริ่ม พ.ศ. ๗๐๒ - ๗๑๙ รวม ๑๗ ปี

๘. **พระเจ้ากนิษกะที่ ๓** เริ่ม พ.ศ. ๗๑๙ - (ไม่อาจระบุเวลา)

---

๑๘ Kanai Lal Hazra. **Royal Patronage of Buddhism in India.** (New Delhi : D.K. Publishers Distributors,1984), Page 133.

๙. พระเจ้าวาสุเทวะที่ ๒ (ไม่อาจระบุเวลา)

บทที่ ๖

พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๘๐๐-๑๑๐๐

(Buddhism in B.E. 800-1100)

เมื่อพุทธศาสนาล่วงได้ ๘๕๐ ปี ชาติฮั่นหรือมองโกลก็เข้ารุกรานอินเดีย และยึดครองอินเดียเป็นเวลา ๕๐ ปี และได้ทำลายพุทธศาสนาลงอย่างมาก ประชาชนถูกทำทารุณกรรม มีแต่ความทุกข์ระทมทั่วอินเดีย ยุคนี้ถือได้ว่าเป็นยุคมืดของอินเดีย ต่อมาได้มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพยายามต่อสู้กับชาวฮั่นและรวบรวมอาณาจักรของมคธให้เป็นปึกแผ่น จากนั้นได้ตั้ง **ราชวงศ์คุปตะ** (Gupta Dynasty) ขึ้น ราชวงศ์นี้สถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑

๑. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ (Candra Gupta 1st)

พ.ศ. ๘๖๓ พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ แห่งราชวงศ์คุปตะได้ขึ้นครองราชสมบัติ ณ เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ นักประวัติศาสตร์หลายคนยังสับสนเกี่ยวกับพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ เพราะชื่อไปพ้องกับพระเจ้าจันทรคุปตะ ผู้สถาปนาราชวงศ์โมริยะ* หรือเมารยะ ผู้เป็นพระเจ้าตาของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่นักประวัติศาสตร์ส่วนมากยอมรับว่าเป็นคนละองค์กัน เพราะเวลาที่แตกต่างกันมาก นอกจากนั้นพระเจ้าจันทรคุปตะยังมี ๒ พระองค์ในราชวงศ์นี้ จึงสร้างความสับสนได้มากทีเดียว พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ นั้นเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งสามารถรวบรวมอาณาจักรมคธให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้ง พระองค์สมรสกับเจ้าหญิงกุมารเทวีแห่งเมืองลิจฉวี ทำให้อาณาจักรลิจฉวีถูกผนวกเข้ากับจักรวรรดิคุปตะด้วย นักประวัติศาสตร์ในยุคปัจจุบันได้ขนานนามพระองค์ว่า **"มหาราชาธิราช"** เพราะเป็นกษัตริย์

---

* ประภัสสร บุญประเสริฐ,รศ.. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๓.

ที่มีความสามารถหลายด้าน ทำให้ชมพูทวีปรวมกันเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง ทรงดำเนินนโยบายตามแบบพระเจ้าอโศกมหาราช ผูกสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศเพื่อนบ้าน ในราชสำนักมีช่างฝีมือดีเป็นจำนวนมาก งานประติมากรรมรูปเคารพทางศาสนาทั้งพุทธ ฮินดู และเชนเจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยนี้ นักปราชญ์ส่วนมากเชื่อว่า พระองค์นับถือศาสนาฮินดูแต่ทรงสนับสนุนพุทธศาสนาเช่นกัน โดยโปรดให้สร้างพระพุทธรูปประดิษฐานที่สถูปสาญจีทั้ง ๔ ด้าน และบูรณะกุฏิสงฆ์ที่นั่นด้วย พระองค์มีพระโอรสเท่าที่ปรากฏมี ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายสมุทรคุปตะ พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๘๗๘ รวมครองราชสมบัติ ๑๕ ปี ในยุคพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ นี้ ได้มีนักปราชญ์คนสำคัญเกิดขึ้นในพุทธศาสนาและได้นำคำสอนของพระศาสดาไปเผยแผ่ที่ประเทศจีนด้วย ท่านคือ พระกุมารชีพ

๒. พระกุมารชีพ (Kumārjīva)

ท่านเกิดเมื่อราว พ.ศ. ๘๗๐ มีบิดาเป็นชาวอินเดียนามว่า กุมารายนะ ส่วนมารดาเป็นพระธิดาของเมืองกุจิ นามว่า เจ้าหญิงชีวะ ท่านเกิดที่เมืองกาษคาร์ ในเอเชียกลาง ต่อมาเมื่อพระมารดากลับมานับถือพุทธศาสนาก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี แล้วนำบุตรชายไปสู่แคว้นกัศมีร์ เพื่อศึกษาพุทธศาสนา และเป็นศิษย์ของพระพันธุทัตตะ (Bandhudatta) สังกัดนิกายมหายาน ต่อมาก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุ และเผยแผ่พุทธศาสนาสู่เอเชียกลาง พุทธบริษัทที่โขตาน (ปัจจุบันอยู่มณฑลซินเกียงของจีน) กาษคาร์ ยารคานด์ และที่อื่นๆ ต่างเคารพท่านอย่างสูง เมื่อกองทัพจีนนำโดย หลี่-กวง เข้าโจมตีกุจิ พระกุมารชีพก็ถูกนำตัวไปสู่จีนในฐานะเชลยศึก ก่อนที่ท่านจะถูกจับตัวชื่อเสียงของท่านก็เป็นที่เลื่องลือเป็นอย่างมากในจีน จึงมีผู้มาเคารพและเยี่ยมเยียนท่านเป็นอย่างมาก ต่อมาจึงมีพระราชโองการให้ปล่อยท่านและเข้าเฝ้าพระจักรพรรดิแห่งราชวงศ์จิ้น ท่านได้ก่อตั้งองค์การแปลหนังสือตำราของอินเดียสู่ภาษาจีน โดยรวบรวมราชบัณฑิตนักปราชญ์ทั้งฝ่ายจีนและอินเดียได้ ๘๐๐ คน ผลงานของคณะท่านได้แปลหนังสือ

มากกว่า ๓๐๐ เล่ม ที่เด่นๆ เช่น มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ ศตศาสตร์ สุขาวดีอมฤตวยูหสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร วัชรเฉทิกาปรัชญาปารมิตา-สูตร ชาวจีนที่นับถือศาสนาขงจื้อ และเต๋าได้กลับใจมานับถือพุทธศาสนากันอย่างมาก มีการสร้างวัดในพุทธศาสนาขึ้นมากมายในประเทศจีน ทั้งหมดนี้ด้วยเพราะความพยายามความอุตสาหะต่อการเผยแผ่อย่างเอาจริงเอาจังของท่าน จนพุทธศาสนามั่นคงในจีน ท่านเป็นอาจารย์คนแรกที่สอนลัทธิมาธยมิกในประเทศจีน ในวาระสุดท้ายท่านได้มรณภาพอย่างสงบในแผ่นดินจีน

๓. พระเจ้าสมุทรคุปตะ (Samudra Gupta)

พ.ศ. ๘๗๘ พระโอรสของพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ ทรงพระนามว่า พระเจ้าสมุทรคุปตะ ได้ปกครองอาณาจักรคุปตะต่อมา ยุคนี้อาณาจักรกว้างขวางมากขึ้นโดยยึดได้แคว้นปัญจาป และทรงให้การสนับสนุนนักปราชญ์ราชบัณฑิต กวี และศิลปกรรม พระองค์นับถือศาสนาฮินดู แต่ก็ไม่ได้ทำลายศาสนาอื่น พุทธศาสนาและเชนก็ยังคงรุ่งเรือง การแกะสลักพระพุทธรูปด้วยหินทรายแบบคุปตะได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น ในยุคนี้ได้รื้อฟื้นพิธีอัศวเมธที่ได้ซบเซามานาน ต่อมาพระเจ้าศรีเมฆวรรณ (Srīmeghavarṇa) กษัตริย์แห่งสิงหล (ศรีลังกา) ได้ส่งคณะทูตมายังราชสำนักของพระเจ้าสมุทรคุปตะที่อินเดีย เพื่อขออนุญาตสร้างวัดที่พุทธคยา แคว้นมคธ ด้วยจุดประสงค์ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชาวศรีลังกาที่จะมาจาริกแสวงบุญ พระองค์ทรงอนุญาตตามความประสงค์ วัดศรีลังกาจึงได้รับการก่อสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา และวัดศรีลังกาที่พุทธคยานี้มีพระสงฆ์จำพรรษามาโดยตลอดจนถึงสมัยพระธิเบตนามว่าพระธรรมสวามินเดินทางมาอินเดีย พ.ศ. ๑๗๗๗ ยังพบพระสงฆ์ศรีลังกาจำพรรษาอยู่ที่พุทธคยา พระเจ้าสมุทรคุปตะปกครองอินเดียมาจนถึง พ.ศ. ๙๑๙ จึงสวรรคต รวมเวลา ๔๑ ปี

๔. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ (Candra Gupta 2nd)

พ.ศ. ๙๑๙[๒] พระโอรสของพระเจ้าสมุทรคุปตะ คือพระเจ้าจันทร-คุปตะที่ ๒ ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อมา พระองค์มีนามเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าวิกรมาทิตย์ (Vikramāditya) ในยุคนี้อินเดียถูกรวบรวมเป็นปึกแผ่นอีกครั้ง อาณาเขตของจักรวรรดิคุปตะกว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม ครอบคลุมอินเดียภาคเหนือ และภาคกลางทั้งหมด เหตุการณ์สำคัญอันหนึ่งคือ พระองค์ยกกองทัพต่อสู้กับพวกสกะ สุดท้ายพระองค์มีชัยจึงทำให้พระองค์มีอาณาเขตกว้างขวางมากขึ้น ต่อมาทรงส่งกองทหารเข้าปราบปรามแคว้นเบงกอลจนราบคาบ[๓] พุทธศาสนาในยุคนี้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๙๕๘ รวมเวลาที่ครองราชย์ ๓๙ ปี กษัตริย์บางองค์ราชวงศ์นี้แม้จะนับถือศาสนาฮินดูแต่ได้อุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วย

ในยุคพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ นี้ ประเทศอินเดียได้ต้อนรับพระสงฆ์ชาวจีนที่เดินทางมาเพื่อจาริกแสวงบุญ และสืบศาสนาในอินเดีย พระสงฆ์ท่านนี้ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ พระชาวจีนท่านนี้ คือ **พระฟาเหียน** เป็นพระสงฆ์จีนที่จาริกไปอินเดียก่อนพระถังซัมจั๋ง กล่าวกันว่าท่านฟาเหียนได้แรงบันดาลใจไม่น้อยในการไปสืบศาสนาในอินเดียจากท่านกุมารชีพ แม้ทั้งสองจะไม่ได้เกิดในสมัยเดียวกันก็ตาม ดังมีประวัติย่อๆ ของท่านดังนี้

๕. จดหมายเหตุพระฟาเหียน (Fah-Hien)

พระอาจารย์ฟาเหียน นามเดิมว่า กัง เป็นชาววูยัง จังหวัดปิยังมณฑลชานสี ประเทศจีน เกิดเมื่อ พ.ศ. ๙๑๗ มีพี่น้อง ๓ คนบิดานำไป

---

[๒] บางตำรากล่าวว่า พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ ครองราชย์ พ.ศ. ๙๒๓

[๓] ราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๕.

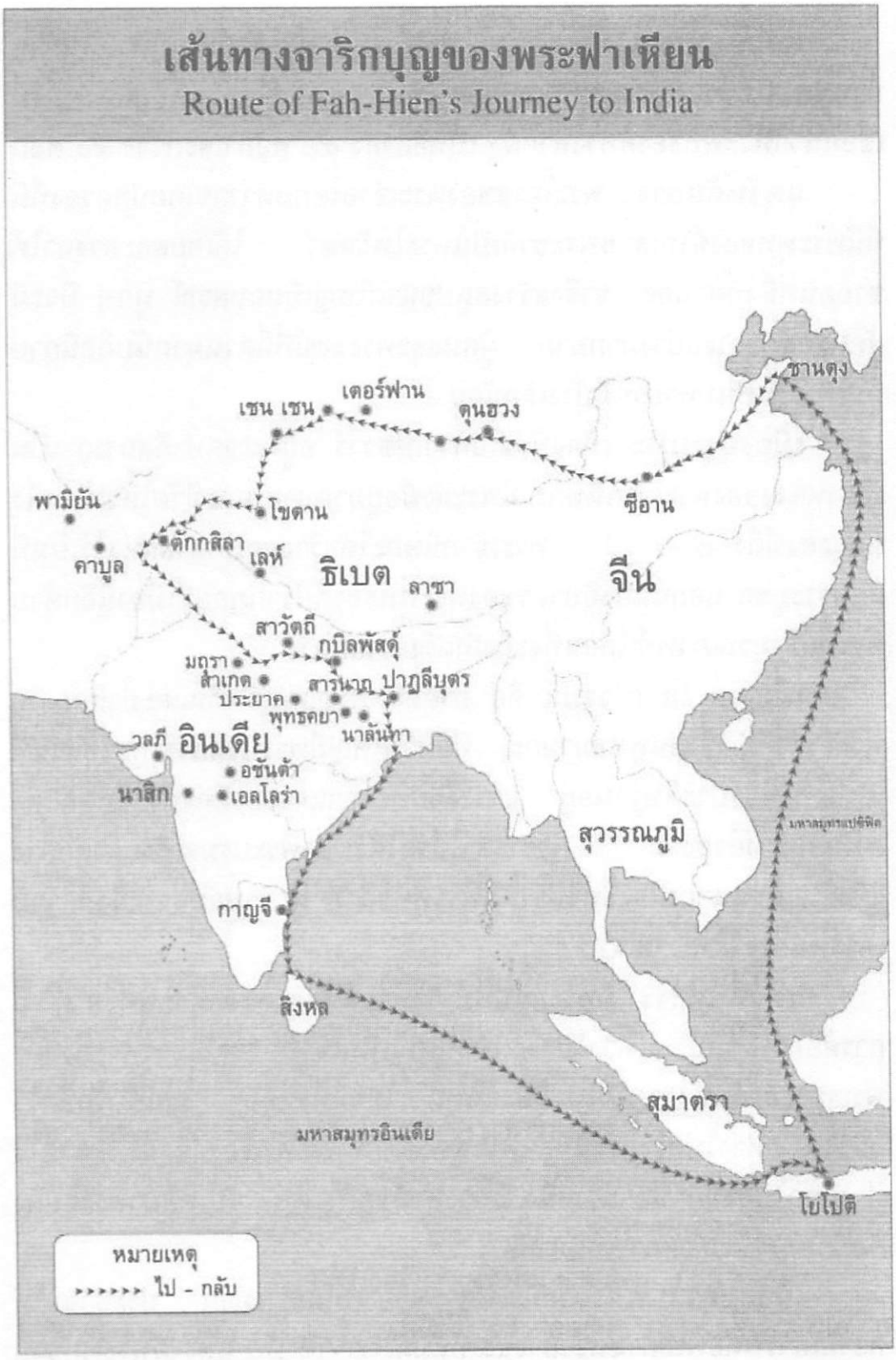
บรรพชาเป็นสามเณรที่วัด ต่อมาไม่นานบิดาได้ถึงแก่กรรม มารดาไม่มีที่พึ่ง กลายเป็นคนอนาถา ลุงได้แนะนำให้ท่านลาสิกขาเพื่อดูแลมารดา แต่ท่านไม่เห็นด้วยเพราะมีความตั้งใจจริงที่อุทิศชีวิตให้พุทธศาสนา ไม่นานมารดาได้ถึงแก่กรรมไปอีก ท่านได้จัดงานศพมารดาอย่างสมเกียรติ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุ ได้รับการยอมรับจากเพื่อนว่าเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลม ต่อมาเห็นความบกพร่องของคำสอนทางพุทธศาสนาในจีน จึงคิดเดินทางไปศึกษาเพิ่มเติมที่อินเดีย พ.ศ. ๙๔๒ พร้อมกับเพื่อน ๔ รูป คือ พระฮุย กิง (Hwui-King) พระเตาชิง (Tao-Ching) พระฮุยยิง (Hwui-Ying) และพระฮุยวู (Hwui-Wu) เพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และนำพระไตรปิฎกสู่จีน ท่านเดินทางไปอินเดียด้วยเท้า ผ่านทะเลทรายโกบีที่ร้อนระอุ ผ่านอาณาจักรโขตาน หุบเขาปามีร์ ช่องเขาไคเบอร์ หุบเขาสวัต ผ่านคันธาระจนถึงอินเดียในที่สุด ส่วนขากลับท่านเดินทางออกจากอินเดียโดยทางน้ำผ่านเกาะสุมาตราจนขึ้นฝั่งที่เมืองชานตุง จาก พ.ศ. ๙๔๒ ถึง พ.ศ. ๙๕๗ รวม ๑๕ ปี ท่านได้รายงานถึงสถานการณ์ของพุทธศาสนาในยุคนั้นว่า[๕]

แคว้นโขตาน ปัจจุบันอยู่ในเขตซินเกียงของจีน มีพระสงฆ์ ๑๐,๐๐๐ รูป ล้วนเป็นฝ่ายมหายาน พระราชาเคารพในหมู่สงฆ์เป็นอย่างดี และมีการแห่พระพุทธปฏิมาทุกๆ ปีโดยมีพระราชาเป็นเจ้าภาพ ท่านฟาเหียนก็ยังได้ชมการแห่นี้ด้วย

แคว้นตโอลายห์ (เมืองทางตอนเหนือของอัฟกานิสถาน) มีพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก ทั้งหมดเป็นนิกายหินยาน ที่นี่ยังมีรูปปั้นพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย์สูง ๘๐ ศอก ทำด้วยไม้แก่นจันทน์ ในวันอุโบสถรูปปั้นจะเปล่งรัศมีอย่างงดงาม พระราชาประเทศนี้เคารพพระรัตนตรัยเป็นอย่างดี ต่างประกวดประชันกันจัดดอกไม้เพื่อนำเครื่องสักการะมาบูชารูปปั้นนี้

---

[๕] สุรินทรฤาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์), พระ. **จดหมายเหตุพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522), หน้า ๒๒.

เส้นทางจาริกบุญของพระฟาเหียน
Route of Fah-Hien's Journey to India
ชานตุง
เตอร์ฟาน
เชน เชน
ตุนฮวง
ซีอาน
พามิยัน
โขดาน
ตักกสิลา
คาบูล
เลห์
ธิเบต
ลาซา
จีน
สาวัตถี
กบิลพัสดุ์
มถุรา
สำเกต
สารนาถ
ปาฏลีบุตร
ประยาค
พุทธคยา
นาลันทา
วลภี
อินเดีย
อชันต้า
นาสิก
เอลโลร่า
สุวรรณภูมิ
มหาสมุทรแปซิฟิค
กาญจี
สิงหล
สุมาตรา
มหาสมุทรอินเดีย
โยโปติ
หมายเหตุ
ไป - กลับ

แคว้นอุทยาน มีสังฆาราม ๕๐๐ แห่ง พระสงฆ์เป็นนิกายหินยานทั้งหมด ที่นี่มีรอยพระพุทธบาทอยู่แห่งหนึ่ง และยังมีสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่เชื่อกันว่าพระพุทธองค์ทรงตากผ้า เป็นศิลาสูง ๔๐ ศอก และกว้าง ๔๐ ศอก

แคว้นคันธาระ พระโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชเคยปกครองที่นี่ ที่นี่พระพุทธองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เคยสละดวงตาให้ชายคนหนึ่งที่ตาบอด เขาจึงสร้างสถูปขนาดใหญ่เป็นอนุสรณ์ ทุกๆ ปีจะมีผู้คนมาสักการะอย่างมากมาย ผู้คนและพระสงฆ์ที่นี่ส่วนมากนับถือนิกายหินยาน ที่เป็นมหายานมีบ้างเล็กน้อย

เมืองปุรุษปุระ (ปัจจุบันเรียกว่าเปชวาร์ อยู่ในเขตปากีสถาน) เป็นเมืองหลวงของพระเจ้ากนิษกะ มีพระสงฆ์อยู่มากมาย และมีวัดใหญ่วัดหนึ่งมีพระสงฆ์ถึง ๗๐๐ รูป พระเจ้ากนิษกะได้สร้างสถูปหลายแห่งไว้เป็นที่สักการะบูชา นอกนั้นยังมีบาตรของพระพุทธองค์ปรากฏอยู่ที่เมืองนี้อีกด้วย พระฮุยเยิงมรณภาพที่นี่ก่อนที่จะถึงอินเดียภาคกลาง

เมืองเฮ โล (ปัจจุบัน คือ ฮาดดา พรมแดนอัฟกันและปากีสถาน) พระราชาเมืองนี้เป็นพุทธมามกะ ที่นี่มีวัดใหญ่มีพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระเศียรประดิษฐานอยู่ สร้างด้วยทองคำและของมีค่าประดับตกแต่งอารามอย่างสวยงาม พระราชาโปรดให้รักษาพระบรมสารีริกธาตุอย่างแข็งขัน ด้านนอกเมืองมีถ้ำปรากฏพระพุทธฉาย ผู้กราบสักการะด้วยความเคารพมักจะได้พบอยู่เสมอๆ

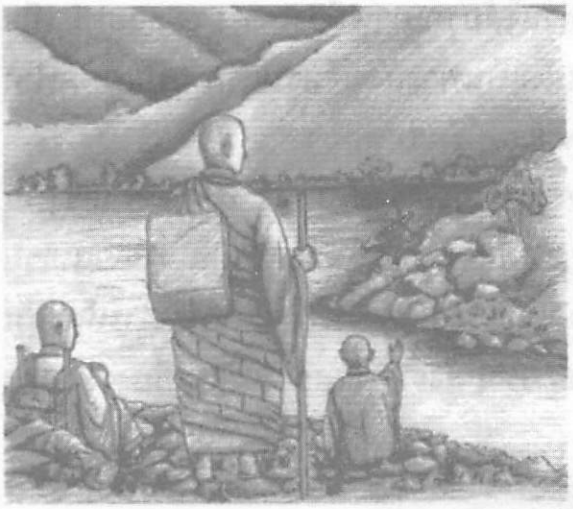
แคว้นนคาระ มีพระสถูปที่บรรจุพระทันตธาตุของพระพุทธองค์ มีการสักการะทุกปี ห่างไป ๑ โยชน์เป็นเนินเขาที่บรรจุไม้ธารพระกรของพระพุทธองค์ที่ทำจากไม้โคศรีษะจันทน์ (ไม้จันทร์หอม) ถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี ห่างไปครึ่งโยชน์มีถ้ำพระพุทธฉายที่พระพุทธองค์ฉายพระฉายไว้ ห่างออกไปยังมีอารามแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์อยู่ถึง ๗๐๐ รูป ต่อมาพระฮุยกิงล้มป่วยลงและมรณภาพที่เมืองนี้

เมืองมถุรา พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ประชาชนให้ความเคารพต่อพระศาสนาอย่างสูง ที่นี่มีสังฆาราม ๒๐ แห่ง มีพระพุทธรูป

ที่สวยงามอยู่มากมาย มีพระสงฆ์ ๓,๐๐๐ รูป ส่วนมากสังกัดนิกายหินยาน พระราชาเมืองนี้เคารพพระธรรมวินัยของพระศาสดาเป็นอย่างดี

เมืองกันยากุพชะ (ปัจจุบันเรียกว่า กาโนช อยู่ใกล้เมืองลัขเนา เมืองหลวงของรัฐอุตตรประเทศ) มีอาราม ๒ แห่ง พระภิกษุในนครนี้ศึกษานิกายหินยาน นอกนั้นยังมีสถูปอีกหลายองค์ใกล้ตัวเมือง

เมืองสาวัตถี มีซากโบราณสถานหลายแห่ง เช่น พระเชตวันมหาวิหาร วิหารของพระนางปชาบดี ซากบ้านเศรษฐีอนาถปิณฑิกะหรือสุทัตตะ นอกนั้นยังมีเสาหินสองต้น เสาแรกมีวงล้อธรรมจักรอยู่บนยอด ส่วนอีกเสามีรูปโคอยู่บนยอด[๕] ณ พระเชตวัน ท่านได้พบพระสงฆ์อินเดียที่ดูแลพระเชตวัน เมื่อทราบว่ามาจากประเทศฮั่น (จีน) อันไกลโพ้น พระสงฆ์ทุกรูปต่างแปลกใจ และตะลึงถึงความอุตสาหะวิริยะอันแรงกล้าของท่านที่เดินทางมาจนถึงที่นี่

พระอาจารย์ฟาเหียนกับเพื่อนเริ่มข้ามแม่น้ำสินธุ

เมืองกบิลพัสดุ์ มีแต่ความรกร้างว่างเปล่า มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่บ้างเล็กน้อย มีชาวบ้าน ๒๒ ครอบครัว นอกนั้นยังพบสถูปอีกหลายแห่งพื้นที่โดยทั่วไปรกร้างปราศจากผู้คน

เมืองเวสาลี มีวิหารสูง ๒ ชั้นหลังหนึ่ง มีวัดที่สำคัญของเมืองนี้ก็คือ วัดมหาวัน (ป่าใหญ่) มีสถูปบรรจุอัฐิพระอานนท์ วิหารของนางอัมพปาลี และสถูปอีกหลายแห่ง

จดหมายเหตุของพระอาจารย์ฟาเหียนทำให้เราได้ทราบความเป็นไปของพุทธศาสนาในยุคนั้นค่อนข้างละเอียด ท่านอยู่อินเดีย ๑๕ ปี แล้ว

---

[๕] ปัจจุบันเสาหินทั้งสองต้น พบแล้วหนึ่งต้น แต่ถูกดัดแปลงเป็นศิวลึงค์ ใกล้ซากเมืองสาวัตถี

เดินกลับโดยทางเรือผ่านเกาะสิงหลจนถึงชวา ที่นี่ศาสนาฮินดูกำลังเจริญรุ่งเรือง ส่วนพุทธศาสนานั้นกำลังอับแสง จากนั้นพระอาจารย์ฟาเหียนก็เดินทางต่อไปในทะเลผ่านเหตุการณ์ที่น่ากลัวอันตรายหลายอย่างจนถึงเมืองจีนโดยสวัสดิภาพ ส่วนพระเตาชิงได้พำนักที่นครปาฏลีบุตรต่อมาจนมรณภาพที่นั่น (ไม่กลับจีน) พระอาจารย์ฟาเหียนได้แปลคัมภีร์สำคัญทางมหายานหลายคัมภีร์โดยมีพระพุทธภัทร (Buddhabhadra) พระชาวอินเดียที่ตามมาสมทบช่วยแปลที่นครนานกิง นอกจากนั้นยังได้เผยแผ่พุทธศาสนาจนเจริญรุ่งเรืองในประเทศจีนต่อเนื่องมา ท่านได้มรณภาพที่จิงเจา มณฑลฮูเป เมื่อ พ.ศ. ๑๐๐๕ รวมอายุ ๘๘ ปี ท่านนับเป็นพระสงฆ์จีนรูปแรกที่เป็นผู้บุกเบิกเส้นทางการเดินทางสู่อินเดียของพระสงฆ์จีนรุ่นต่อมา

การเดินทางมาอินเดียของพระอาจารย์ฟาเหียนครั้งนี้ เป็นแรงบันดาลใจให้พระสงฆ์จีนรุ่นหนุ่มหลายรูปพยายามเดินทางเข้าสู่อินเดีย หลายรูปทำสำเร็จ แต่หลายรูปก็ต้องมรณภาพเสียกลางทาง แต่ก็ไม่ทำให้คนรุ่นหลังย่อท้อที่จะมาสืบพระศาสนาและกราบสังเวชนียสถานที่อินเดีย

๖. พุทธศิลป์สมัยคุปตะ (Gupta Art)

สมัยคุปตะนับว่าเป็นยุคที่ ๔ ของการทำพระพุทธรูปต่อจากสมัยคันธาระ สมัยมถุรา และอมราวดี การทำพระพุทธรูปสมัยในคุปตะนี้ เป็นยุคศิลปะอินเดียขนานแท้ การสร้างพุทธศิลป์สมัยนี้เริ่มต้นราว พ.ศ. ๘๐๐ หรือพุทธศตวรรษที่ ๘ จนถึง พ.ศ. ๑๒๐๐ เป็นยุคที่แกะสลักได้งดงามประณีต ซึ่งเป็นฝีมือของชาวอินเดียเอง ไม่ได้รับอิทธิพลจากกรีก-โรมันเหมือนสมัยคันธาระ พระพุทธรูปในสมัยคุปตะนี้ที่เห็นชัดเจนที่สุดคือ ที่สารนาถ เมืองพาราณสี นับเป็นยุคทองของศิลปะอินเดียอย่างแท้จริง พระพุทธรูปสมัยนี้ พระเกศาขมวดเป็นก้นหอยเช่นเดียวกับสมัยมถุรา พระเกตุมาลาเป็นปุ่มพระพักตร์เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบติดพระองค์ ไม่มีริ้ว พระอังสะกว้าง บั้นพระองค์เล็ก ปางประทับนั่งแสดงธรรมเป็นที่นิยมมาก

ที่สุด ฐานล่างนิยมแกะรูปกวาง พระธรรมจักร และพระสาวกติดไว้ด้วยพระรัศมีที่เปล่งออกรอบพระเศียรเป็นวงกลมมักจะแกะทำเป็นลวดลายสวยงาม หินที่นิยมนำมาแกะสลักในสมัยนี้คือ หินทรายแดง เพราะง่ายต่อการแกะ ส่วนสมัยคันธาระนิยมหินสีดำ หรือหินสบู่ ซึ่งจะดูเรียบแต่ยากต่อการแกะสลักมากกว่าหินทราย ในสมัยคุปตะนี้ ได้มีพระภิกษุอินเดียที่มีชื่อเสียงได้เดินทางไปเอเชียกลางทะลุเข้าสู่ประเทศจีน จนเป็นที่เคารพศรัทธาของพระจักรพรรดิและพุทธบริษัทชาวจีน

ในสมัยคุปตะนี้แม้ว่าพระมหากษัตริย์ส่วนมากจะนับถือศาสนาฮินดู แต่ไม่ได้เบียดเบียนพุทธศาสนาแต่อย่างใด บางพระองค์มีน้ำพระทัยกว้างขวางสนับสนุนวัดในพระพุทธศาสนาเช่นกัน และบางพระองค์หันมานับถือพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าตถาคตคุปต์ พระเจ้าพาลาทิตย์ พระเจ้าตถาคตราชา พระเจ้าพุทธคุปต์ พระเจ้ากุมารราชา เป็นต้น ได้อุปถัมภ์การสร้างเสนาสนะในมหาวิทยาลัยนาลันทามากมาย จารึกรายนามของพระมหากษัตริย์เหล่านี้ขุดพบที่ซากมหาวิทยาลัยนาลันทา และนำไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์นาลันทาปัจจุบัน ในยุคนี้นอกจากมีพระสงฆ์จีนมาสืบศาสนาที่อินเดียแล้ว ในอินเดียเองปรากฏว่ามีปราชญ์ใหญ่ทางพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาท และมหายานเกิดขึ้นหลายคนซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดัง คือ

พระพุทธรูปสมัยคุปตะ ที่สารนาถ เมืองพาราณสี

๗. พระพุทธทัตตะ (Buddhadutta)

ท่านเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาท เกิดที่อุรคปุระ ปัจจุบันเรียก

ว่า อุรัยปุระ[๖] ในอาณาจักรโจฬะ ของอินเดียภาคใต้ราว พ.ศ. ๙๔๐ เป็นต้นมา หลังจากอุปสมบทแล้วได้เดินทางไปสู่เกาะลังกา เพื่อศึกษาพุทธศาสนา และรวบรวมคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจากภาษาสิงหล แปลสู่ภาษามคธ ในคราวที่พักอยู่สิงหล ท่านพักที่มหาวิหาร เมืองอนุราธปุระ เมื่อสำเร็จภารกิจแล้วก็เดินทางกลับสู่อินเดียโดยทางเรือ ระหว่างทางได้พบกับพระพุทธโฆษาจารย์ที่แล่นเรือผ่านมา ท่านทั้งสองหยุดทักทายกัน แล้วท่านพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า "*ท่านผู้เจริญ พระพุทธพจน์มีอยู่ในภาษาสิงหล ผมกำลังไปเกาะลังกาเพื่อแปลสู่ภาษามคธ*" ท่านพุทธทัตตะกล่าวตอบว่า "*ท่านผู้มีอายุ ผมไปเกาะลังกามาแล้วเพื่อจุดประสงค์เดียวกับท่าน แต่ไม่อาจอยู่ได้นาน จึงทำงานไม่สำเร็จ เมื่อท่านรวบรวมอรรถกถาครบแล้วโปรดส่งให้ผมด้วย*" เมื่อได้รับปากกันแล้วทั้งสองรูปก็จากกัน เมื่อมาถึงอินเดีย ท่านก็ได้จำพรรษาที่วัดกฤษณทาส ที่พราหมณ์กฤษณทาสได้สร้างถวายริมฝั่งแม่น้ำกเวรี (Kaveri) ณ ที่นี่ท่านได้เขียนหนังสือหลายเล่ม เช่น ๑. อุตตรวินิจฉัย ๒. วินัยวินิจฉัย ๓. อภิธรรมาวตาร ๔. รูปารูปวินิจฉัย และ ๕. มธุรัตถวิลาสินี ผลงานของท่านทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาท่านก็ถึงมรณภาพที่วัดนี้

๘. พระเจ้ากุมารคุปตะ (Kumār Gupta)

พ.ศ. ๙๕๗ พระเจ้ากุมารคุปตะ หรือพระเจ้าศักราทิตย์ (Śakrāditya) ทรงครองราชสมบัติแคว้นมคธ เป็นกษัตริย์ราชวงศ์คุปตะองค์ที่ ๔[๗] ต่อจากพระบิดา คือ พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ พระองค์นับถือศาสนาฮินดู ได้ฟื้นฟูพิธีอัศวเมธขึ้นอันเป็นพิธีของศาสนาฮินดูที่เก่าแก่ ส่วนพุทธศาสนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ไม่น้อย พระองค์ได้เสด็จเยือนสถาบันนาลันทา

---

[๖] อุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๓๓), หน้า ๓๙๕.

[๗] ประภัสสร บุญประเสริฐ, รศ.. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๔.

แล้วโปรดให้สถาปนาเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์เต็มรูปแบบ เพื่อเป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ต่อมา นอกนั้นยังได้อุปถัมภ์การก่อสร้างอาคารหลายหลัง ราว พ.ศ. ๙๙๐ พวกฮั่นขาว หรือชาวหูนะจากเอเชียกลางได้บุกเข้าโจมตีอินเดียอีกระลอก เมื่อพวกหูนะผ่านไปเมืองใดก็จะทำลายเมืองนั้นจนย่อยยับ ปล้นเอาทรัพย์สินเท่าที่จะหยิบฉวยไปได้กลับไปเอเชียกลาง กองทัพอินเดียของพระเจ้ากุมารคุปตะต่อสู้จนสุดความสามารถ จนในที่สุดพระองค์ได้รับชัยชนะ ประมาณ พ.ศ. ๙๙๗ ก็สวรรคต รวมการครองราชย์ ๓๙ ปี นอกจากพระเจ้ากุมารคุปตะแล้วยังมีกษัตริย์อีกหลายพระองค์ที่ปกครองราชวงศ์คุปตะ เช่น พระเจ้าสกันธคุปตะ พระเจ้าวิษณุคุปตะ และพระเจ้าพุทธคุปตะ เป็นต้น แต่ข้อมูลตอนนี้เลือนลางเต็มที มีการบันทึกไว้น้อยมาก

๙. พระพุทธโฆษาจารย์ (Buddhaghoṣācārya)

ท่านนี้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาทเช่นกัน เกิดราว พ.ศ. ๙๔๕ ในสกุลพราหมณ์ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธหรือรัฐพิหารในปัจจุบัน แต่มีบางฉบับกล่าวว่าท่านเกิดที่ไตลังคะ ทางอินเดียตอนใต้ และพม่าเชื่อว่าท่านเกิดที่พม่า แต่มติเบื้องต้นจะมีผู้เชื่อถือมากกว่า เมื่อวัยเยาว์ท่านมีความสนใจในทางศาสนามาก มักจะไปชมวัดของพราหมณ์เสมอ และได้เรียนพระเวทอย่างแตกฉาน ท่านมีวาทะแหลมคมจนกลายมาเป็นนักโต้วาทีที่มีชื่อเสียงของพราหมณ์ ในสมัยนั้นวิหารพุทธคยายังอยู่ในความดูแลของพระสงฆ์ลังกา กษัตริย์ลังกาคือพระเจ้าศรีเมฆวรรณ (Srīmeghavarna) ได้รับประทานอนุญาตจากพระเจ้าสมุทรคุปตะ ได้สร้างวิหารขึ้นที่พุทธคยา

พระพุทธโฆษาจารย์

เพื่อเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ลังกา สมัยนั้นพระเรวตะ พระสงฆ์ลังกาเป็นเจ้าอาวาสดูแลพุทธคยา ต่อมาท่านเรวตะได้ยินพุทธโฆษะท่องมนต์จากคัมภีร์ปตัญชลี รู้สึกประทับใจจึงได้สนทนากัน พุทธโฆษะจึงถามท่านว่าท่านทราบมนต์นี้หรือไม่ พระเรวตะตอบว่า เรารู้สูตรนี้ดีทีเดียว พุทธโฆษะตอบเช่นกันว่า เราก็รู้ดีแล้วจึงอธิบายสูตรเหล่านั้น พระเรวตะบอกว่า สูตรเหล่านั้นผิดหมด ทำให้พุทธโฆษะงงเหมือนมีมนต์สะกด จึงให้พระเถระท่องสูตรเหล่านั้นให้ฟัง พระเถระจึงนำเอาพระอภิธรรมมาแสดงเหลือวิสัยของพุทธโฆษะ จึงถามพระเถระว่า นี้เป็นมนต์ของใคร พระเถระตอบว่าเป็นพุทธมนต์ และเมื่อพุทธโฆษะอยากท่องมนต์พระเถระจึงกล่าวว่า ถ้าท่านบวชจักสอนให้ ในที่สุดก็ตัดสินใจละทิ้งลัทธิเดิมแล้วอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนมีความรู้แตกฉาน เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ขณะที่อยู่ที่พุทธคยา ได้แต่งหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า ญาโณทัย ถัดจากนั้นได้เขียนอัฏฐกถาอัฏฐสาลินี ซึ่งเป็นอัฏฐกถาของธัมมสังคณี ต่อมาพระเรวตะได้แนะนำให้พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปเกาะลังกา เพื่อแปลคัมภีร์สำคัญเป็นภาษามคธ ท่านได้เดินทางไปยังลังกาสมัยพระเจ้ามหานามปกครองเกาะลังกา และพำนักที่มหาปธานวิหารเพื่อศึกษาอรรถกถาภาษาสิงหล เมื่อเชี่ยวชาญภาษาสิงหลจึงแปลคัมภีร์หลายเล่มสู่ภาษามคธ ต่อมาได้แต่งหนังสือ **"วิสุทธิมรรค"** แล้วเดินทางกลับอินเดีย ผลงานของท่านที่ปรากฏคือ ๑. สมันตปาสาทิกา ๒. กังขาวิตริณี ๓. สุมังคลวิลาสินี ๔. ปปัญจสูทนี ๕. สารัตถปกาสินี ๖. มโนรัตถปูรณี ๗. ปรมัตถโชติกา ๘. สัมโมหวิโณทินี ๙. ปัญจปกรณัฏฐกถา ๑๐. วิสุทธิมรรค ๑๑. ญาโณทัย บางเล่มท่านอาจจะไม่ได้เขียนเองแต่ท่านก็เป็นผู้ดูแลตลอด จนสุดท้ายท่านก็มรณภาพโดยไม่ทราบแน่ชัดถึงสถานที่

๑๐. พระธรรมปาละ (Dharmapāla)

นักปราชญ์ฝ่ายเถรวาทท่านนี้มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. ๙๕๐ เกิดที่เมืองพัทรติตถะ ฝั่งทะเลแห่งอาณาจักรพวกทมิฬ ของอินเดียภาคใต้ ในรายงาน

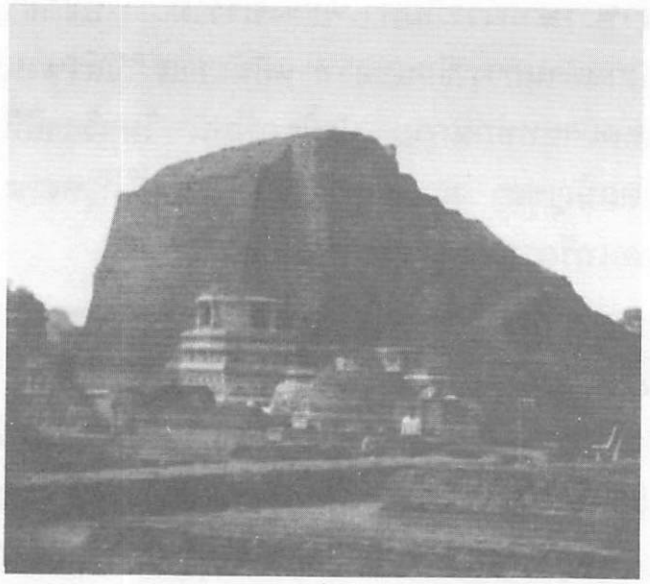
ของพระถังซัมจั๋งกล่าวว่า ท่านเกิดที่เมืองกาญจีปุรัม เมืองหลวงของรัฐทมิฬนาดู เกิดหลังท่านพุทธโฆษาจารย์เล็กน้อย เมื่ออายุ ๒๐ ปีก็ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุ แล้วไปศึกษาต่อที่เมืองอนุราธปุระ ศรีลังกาเป็นเวลานาน เมื่อกลับอินเดียท่านจำพรรษาถาวรที่มหาโพธิ์สังฆาราม พุทธคยา และมรณภาพที่นั่น ผลงานด้านการเขียนของท่านมีน้อยแต่ก็มีสำนวนไพเราะเข้าใจง่าย คือ อรรถกถาขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมลวิลาสินี อรรถกถาเนตติปกรณ์ ปรมัตถมัญชุสา อรรถกถาวิสุทธิมรรค อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา และจริยาปิฎก เป็นต้น

๑๑. มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา (Buddhist Universities)

ปลาย พ.ศ. ๙๐๐ การศึกษาทางพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งในฝ่ายเถรวาทและนิกายมหายานได้เกิดมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาขึ้นถึง ๖ แห่ง คือ ๑. นาลันทา ๒. วลภี ๓. วิกรมศิลา ๔. โอทันตบุรี ๕. ชคัททละ และ ๖. โสมบุรี และมหาวิทยาลัยที่เกิดก่อนพุทธศาสนาอีก ๑ แห่งก็คือ ตักกสิลา ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

๑๑.๑ นาลันทา (Nālandā) ความจริงนาลันทาก่อตั้ง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยในยุคนั้นยังเป็นวัดเพียงสองวัด ในสมัยราชวงศ์คุปตะจึงขยายเป็นวัดหลายๆ วัดรวมกัน และได้รับการสถาปนาเป็นมหาวิทยาลัยเต็มรูปแบบสมัยพระเจ้ากุมารคุปตะ (ศักราทิตย์) พ.ศ. ๙๕๘ จากนั้นพระเจ้าพุทธคุปต์พระโอรสสนับสนุนต่อมา เริ่มมีนักศึกษาเพิ่มขึ้นทุกปี จนกลายมาเป็นมหาวิทยาลัยในที่สุด ในช่วงที่พระถังซัมจั๋งเข้าศึกษา มีพระนักศึกษา ๑๐,๐๐๐ รูป พระอาจารย์ ๑,๕๐๐ รูป วิชาที่เรียนมีหลากหลาย เช่น พระไตรปิฎก ศาสนศาสตร์ พระเวท ไวยากรณ์ ตรรกศาสตร์ ดาราศาสตร์ ปรัชญา อภิปรัชญา และเภสัชศาสตร์ ในบรรดามหาวิทยาลัยทั้ง ๗ แห่ง มหาวิทยาลัยนาลันทายิ่งใหญ่ที่สุด และมาเฟื่องฟูสูงสุดในสมัยพระเจ้าหรรษวรรธนะ พระองค์ทรงอุปถัมภ์อย่างเต็มที่ พระคณาจารย์ของนาลันทาที่มีชื่อเสียงคราวที่พระถังซัมจั๋งมาเยือน คือ พระ

อาจารย์ศีลภัทร (Śīlabhadra) **พระเทพเสน** (Devasena) **พระปรัชญาประภา** (Prajñāprabhā) **พระเทพสิงห์** (Devasiṅha) **พระสาครมติ** (Sakaramati) **พระสิงหประภา** (Siṅhaprabhā) **พระสิงหจันทร์** (Siṅhacandra) **พระวิทยาภัทร** (Vidyābhadra) ในสมัยที่พระอี้จิง พระสงฆ์จีนอีกรูปที่เดินทางมาศึกษาที่นี่ ๑๕ ปี กล่าวว่า นาลันทามีพระสงฆ์ศึกษาประมาณ ๓,๐๐๐ รูป แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาที่ไม่ห่างกันถึง ๑๐๐ ปี นักศึกษาได้ลดลงพอสมควร และเมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๓ นาลันทาได้ถูกทำลายอย่างสิ้นเชิงโดยกองทัพมุสลิมเติร์ก นำโดย โมหัมหมัด พัขติยาร์ ขิลชิ (Mohammad Bakhtiyar Khilji) พร้อมทหารม้า ๒๐๐ นาย พระสงฆ์ถูกสังหารจนมรณภาพเป็นจำนวนมาก บางส่วนได้หลบหนีเข้าธิเบตและเนปาล ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยนาลันทาที่ยังคงพบซากปรักหักพังค่อนข้างสมบูรณ์กว่าทุกแห่ง อยู่ห่างจากราชคฤห์ ๑๖ กิโลเมตร ทางทิศเหนือ อำเภอนาลันทา รัฐพิหาร

ซากมหาวิทยาลัยนาลันทา

๑๑.๒ วลภี (Valabhī) เป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายหินยาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอินเดีย คือ ใกล้เมืองภาวนคร (Bhāvanagar) หรือเมืองสุราษฎร์โบราณ แคว้นคุชราตในปัจจุบัน เจ้าหญิงทัดดาผู้เป็นปนัดดาของพระเจ้าธรุวเสนาได้สร้างวิหารหลังแรกของวิหารวลภีขึ้น เรียกว่า "**วิหารมณฑล**" ต่อมาพระนางได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีที่มหาวิหารวลภี ภายหลังวิหารหลายแห่งก็ถูกสร้างเพิ่มเติม เช่น วิหารยักษาสุระ โคหกวิหาร และวัดมิมมา นอกจากนั้นวัดโดยรอบวลภีก็ถูกสร้างขึ้น ๑๒ วัด คือ ๑. ภตารก-

วิหาร ๒. โคหกวิหาร ๓. อัพยันตริกาวิหาร ๔. กากะวิหาร ๕. พุทธทาส วิหาร ๖. วิมลคุปตวิหาร ๗. สถิรมติวิหาร ๘. ยักษวิหาร ๙. ปูรณภัฏฏ วิหาร ๑๐. พัปปวิหาร ๑๑. วงศาตกะวิหาร ๑๒. ยธวกวิหาร จุดประสงค์ของการสร้างวัด ถูกเขียนไว้ในจารึกของวัดว่า ๑. เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ผู้มาจากทิศต่างๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย ๒. เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า ๓. เพื่อเป็นที่เก็บและรักษาตำรา

ในบันทึกของพระถังซัมจั๋งเรียกวลภีว่า ฟา-ลา-ปี ท่านกล่าวว่า[๕] "*ถัดจากแคว้นกัจฉะไป ๑,๐๐๐ ลี้ ก็ถึงแคว้นวลภี แคว้นนี้มีอาราม ๑๐๐ แห่ง พระภิกษุสงฆ์ ๖,๐๐๐ รูป ล้วนสังกัดลัทธิสัมมิติยะแห่งนิกายหินยาน ที่นี่พระเจ้าอโศกได้สร้างสถูปไว้เป็นอนุสรณ์ พระราชาเป็นวรรณะกษัตริย์ เป็นชามาดา (ลูกเขย) ของพระเจ้าหรรษวรรธนะ ทรงพระนามว่าธรุวภฏะ (Dhruvabhata) ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ทุกปีจะนิมนต์พระสงฆ์ทั่วทั้งแคว้นมาถวายภัตตาหาร เสนาสนะ สบง จีวร เภสัช เป็นต้น*" พระเถระที่มีชื่อเสียงในมหาวิทยาลัยวลภี คือ **พระสถิรมติ** (Sthiramati) และ **พระคุณมติ** (Guṇamati) ซึ่งท่านทั้งสองเป็นศิษย์รุ่นต่อมาของพระวสุพันธุ ส่วนอารามที่มีชื่อเสียงที่มหาวิทยาลัยวลภี เมืองวลภี คือ ๑. **พุทธทาสวิหาร** สร้างโดยพระอาจารย์ภทันตะพุทธทาส ๒. **อัพยันตริกาวิหาร** สร้างโดยอุบาสิกามิมมา ๓. **กากะวิหาร** สร้างโดยพ่อค้าชื่อว่า กากะ ๔. **โคหกะวิหาร** สร้างโดยเศรษฐีโคหกะ ๕. **วิมาลาคุปตะวิหาร** สร้างโดยพระเถระชื่อว่า วิมาลาคุปตะ ๖. **สถิรมติวิหาร** สร้างโดยพระเถระสถิระ เป็นต้น วลภีมาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยพระเจ้าไมตรกะ[๖] ราว พ.ศ. ๑๐๙๘ พระองค์อุปถัมภ์เต็มความสามารถจนใหญ่โตเหมือนนาลันทา เป็นป้อมปราการอันสำคัญของพุทธศาสนาหินยาน หรือเถรวาท ท่านสถิรมติ พระ

---

[๕] เคงเหลียน สีบุญเรือง (แปล). **ประวัติพระถังซัมจั๋ง**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๙.

[๖] สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธสถานในอินเดียโบราณ**. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๒.

เถระชื่อดังจากมหาวิทยาลัยนาลันทาได้สร้างวิหารหลังหนึ่งที่วลภีเช่นกัน มหาวิทยาลัยวลภีนอกจากจะศึกษาทางด้านพุทธศาสนาทุกนิกายแล้ว ยังศึกษาทางโลกเช่น จริยศาสตร์ แพทยศาสตร์ อีกด้วย เนื่องจากชัยภูมิอยู่ใกล้ปากีสถาน และอิหร่าน เมื่อกองทัพมุสลิมรุกรานวลภีจึงถูกทำลายลงอย่างยับเยิน พระสงฆ์และพุทธบริษัทที่รอดตายต่างอพยพเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารกษัตริย์แคว้นมคธ ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ นายพันเอกทอด (Colonel Tod) นายทหารชาวอังกฤษได้เป็นผู้ค้นพบซากโบราณของมหาวิทยาลัยนี้ ปัจจุบันซากโบราณสถานยังพอหลงเหลืออยู่ในเมืองวลภีนคร เมืองภาวนคร รัฐคุชราต

๑๑.๓ วิกรมศิลา (Vikramaśila) ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำคงคา อำเภอภคัลปูร์ (Bhagalpar) รัฐพิหารปัจจุบัน[๑๐] สร้างโดย **พระเจ้าเทวปาละ** กษัตริย์ราชวงศ์ปาละราว พ.ศ. ๑๒๕๐ และได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์หลายพระองค์ มีพระมหาเถระชื่อว่า ทีปังกรศรีชญาณ ผู้จบจากมหาวิทยาลัยโอทันตบุรีมาเป็นอธิการบดี ในช่วงที่มหาวิทยาลัยรุ่งโรจน์มีนักศึกษาถึง ๓,๐๐๐ รูป อาจารย์ ๘๐๐ รูป มีพระบัณฑิต ๑๐๘ รูป และมหาบัณฑิต ๘ รูป แต่ที่ปรากฏนามมี ๗ รูป คือ **พระมหาปราชญ์รัตนกรสันติ พระศานติภัทร พระไมตรีปา พระโฑมทีปา พระสถวีภัทร พระสมฤตยากรสิทธะ พระทีปังกรศรีชญาณ** เมื่อ พ.ศ. ๑๗๗๘ พระลามะชาวธิเบต

ซากมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา

[๑๐] นวม สงวนทรัพย์, พันเอก (พิเศษ).**เหตุความเสื่อมสูญของพุทธศาสนาในอินเดีย**. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕.

นามว่า ธรรมสวามิน (Dharmasvāmin) ได้เดินทางไปอินเดียเป็นเวลา ๓ ปีเศษ ได้กล่าวถึงสภาพการณ์ของวิกรมศิลาว่า[๑๐] "*วิกรมศิลายังมีอยู่จริงในสมัยของท่านธรรมสวามิน (คนละคนกับคนเล่า) และบัณฑิตชาวเมืองกัศมีร์นามว่า ศักยะศรีภัทระ ได้มาเยี่ยมเมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๖ แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้วเพราะทหารมุสลิมชาวตุรกีได้ทำลายลงอย่างย่อยยับ และรื้อศิลารากฐานทิ้งลงแม่น้ำคงคาทั้งหมด*" พระลามะซัมปา (Lama Sumpa) กล่าวว่า วิกรมศิลามีกำแพงล้อมรอบทุกทิศทาง มีประตู ๖ แห่ง แต่ละแห่งมีบัณฑิตที่มีชื่อเสียงเฝ้าดูแล อยู่ทุกประตูโดยมีรายนามดังนี้

๑. **พระอาจารย์รัตนกรสันติ** (Ratnakarasanti) ดูแลประตูทิศตะวันออก

๒. **พระอาจารย์วาคีสวารกีรติ** (Vāgīsvārakīrti) ดูแลทิศตะวันตก

๓. **พระอาจารย์นโรปะ** (Naropa) ดูแลประตูทางทิศเหนือ

๔. **พระอาจารย์ปรัชญากรมติ** (Prajñākaramati) ดูแลประตูทิศใต้

๕. **พระอาจารย์รัตนวัชระ** (Ratnavajra) ดูแลประตูสำคัญที่หนึ่ง

๖. **พระอาจารย์ชญาณศรีมิตร** (Jñāṇasrīmitra) ดูแลประตูสำคัญที่สอง

นอกนั้น ภายนอกกำแพงรายรอบไปด้วยวัดถึง ๑๐๗ วัด ภายนอกกำแพงมีสถาบันอีก ๕๘ แห่ง มีนักปราชญ์ถึง ๑๐๘ คน ในยุคสมัยพระเจ้ารามปาละปกครองมคธและเบงกอล วิกรมศิลามีท่านอภัยการคุปตะเป็นอธิการบดี มหาวิทยาลัยนี้เป็นที่มั่นสำคัญของพุทธศาสนานิกายตันตระ จนถึงวาระสุดท้ายที่กองทัพมุสลิมเติร์กนำโดย โมหัมหมัด พัขติยาร์ ขิลชิ บุกมาถึงราว พ.ศ. ๑๗๔๓ พวกเขาทำลายล้างแล้วนำหินและอิฐทิ้งลงแม่น้ำคงคา วิกรมศิลาจึงหายสาบสูญจากความทรงจำของผู้คนตั้งแต่นั้นมา

๑๑.๔ โอทันตบุรี (Odantapurī) ตั้งอยู่ไม่ไกลจากมหาวิทยาลัยนาลันทา ปัจจุบันเรียกว่าพิหารชารีฟ (Biharsharif) เดิมเป็นวัดใหญ่แห่ง

---

[๑๐] Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries in India**. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.), Page 359.

หนึ่งมีพระสงฆ์ถึง ๑,๐๐๐ รูป ทั้งฝ่ายมหายาน และหินยาน (เถรวาท) ศึกษาอยู่ด้วยกัน[๑๒] ยามที่รุ่งเรืองโอทันตบุรีมีพระสงฆ์จำพรรษาราว ๖,๐๐๐ รูป ต่อมาจากวัดโอทันตบุรีขนาดเล็กได้กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยที่โด่งดัง เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยนาลันทา มหาวิทยาลัยนี้สร้างโดย **พระเจ้าโคปาละ** ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปาละ ราว พ.ศ. ๑๒๐๓ ต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นมหาวิทยาลัย โดยการอุปถัมภ์อย่างมุ่งมั่นของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละเกือบทุกพระองค์ มหาวิทยาลัยรุ่งเรืองมาราว ๕๐๐ ปี กองทัพตุรกีจึงได้โจมตีมหาวิทยาลัยแห่งนี้ก่อน มินฮาส (Minhas) นักประวัติศาสตร์ชาวเปอร์เซียที่ร่วมในเหตุการณ์ในครั้งนั้น กล่าวว่า "*เมื่อพัขติยาร์ ขิลชิ ได้รุกรบมาถึงมคธได้เข้าทำลายโบสถ์ ผู้อาศัยเกือบทั้งหมดเป็นพราหมณ์โกนหัวโล้น ทหารม้าได้ฆ่าฟันพวกเขาตายเป็นจำนวนมาก ภายในมีหนังสือเป็นจำนวนมาก พวกทหารม้าได้บังคับให้พวกเขาอ่านแต่ไม่มีใครอ่านได้ เพราะผู้มีการศึกษาได้ถูกฆ่าตายเกือบหมด และหนังสือเหล่านั้นก็ได้ถูกทำลายด้วย*" จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ทหารม้ามุสลิมตุรกีคงสำคัญผิดเห็นพระสงฆ์เป็นพราหมณ์ และหนังสือส่วนมากคงเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาและคงจารึกด้วยภาษาสันสกฤตซึ่งคนทั่วไปที่ไม่มีการศึกษา ไม่สามารถอ่านและเข้าใจได้ ในสมัยนี้ภาษาบาลีได้ลดอิทธิพลจนแทบหายไปหมด พร้อมกับการจากไปของพุทธศาสนาแบบหินยาน (เถรวาท) คัมภีร์ทางพุทธศาสนาเกือบทั้งหมดจึงจารึกด้วยภาษาสันสกฤต ต่อมามหาวิทยาลัยถูกทำลายลงต่อจากวลภี โดยกองทหารมุสลิมนำโดยพัขติยาร์ ขิลชิ (ขิลจิ) ในชั้นต้นโอทันตบุรีหลังถูกทำลายลงแล้ว ได้ถูกทำเป็นป้อม ค่ายทหาร และสร้างมัสยิดทับในภายหลัง

๑๑.๕ ชคัททละ (Jagaddala) มหาวิทยาลัยนี้ตั้งอยู่ในรัฐเบงกอลตะวันตกของอินเดีย สถาปนาขึ้นโดย **พระเจ้ารามปาละ** แห่งราชวงศ์ปาละ ณ เมืองวาเรนทระ แต่ปีที่สร้างหลักฐานหลายแห่งกล่าวขัดแย้งกันบ้างว่า

---

[๑๒] Lama Chimpa, Alaka Chattopadhyaya. **Tārnāthaís History of Buddhism in India**. (New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Shri Jainendra Press, 2004), Page 313.

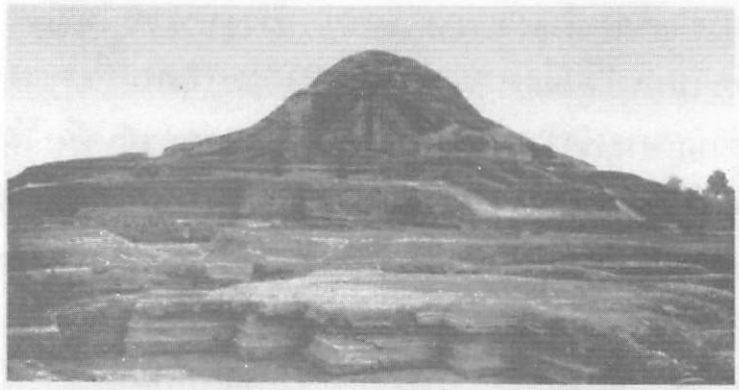
พ.ศ. ๙๕๐ บ้างว่า พ.ศ. ๑๕๕๐ บ้างว่า พ.ศ. ๑๖๓๕ แต่ข้อมูลฝ่ายหลังมีความน่าเชื่อถือมากกว่า ในหนังสือกวีนิพนธ์ชื่อ รามจริต ที่กวีประจำราชสำนักพระเจ้ารามปาละมีนามว่า สนธยากรนันทิ ได้แต่งขึ้น ได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยชคัททละว่า *"เมืองวาเรนทระเป็นเมืองที่มีช้างตระกูลมันทระอยู่มาก...โดยมีสำนักอบรมที่มหาวิหารชคัททละ และวัดนี้มีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และที่มีชื่อเสียงอีกองค์คือเทพธิดาตารา"* ในคำบอกเล่าของท่านศักยศรีภัทระ พระภิกษุชาวกัศมีร์ผู้ท่องเที่ยวไปในแคว้นมคธกล่าวว่าขณะที่มหาวิทยาลัยโอทันตบุรี และวิกรมศิลาถูกทำลาย แต่ชคัททละยังสมบูรณ์ดี มิได้ถูกทำลายไปด้วย ท่านได้มาพักและศึกษาที่นี่เป็นเวลา ๓ ปี กับ **พระสุภการคุปตะ** (Subhakāragupta) นอกนั้นยังมีนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียง คือ **พระวิภูติจันทรา** (Vibhūticantrā) **พระทานศีล** (Dānasila) และ **พระโมกษะการคุปตะ** (Mokṣakāragupta) ต่อมาท่านทั้งสาม คือ **พระศักยศรีภัทระ** (Śakyaśrībhadra) พระวิภูติจันทรา และพระทานศีลได้หลบหนีจากชคัททละไปสู่เนปาลและธิเบตหลังจากที่ทหารเติร์กมุสลิมยึดอำนาจในมคธและเบงกอลได้แล้ว รวมเวลาที่รุ่งเรืองราว ๑๕๐ ปี มหาวิทยาลัยนี้จึงถูกทำลายลง

๑๑.๖ โสมบุรี (Somapurī) หรือโสมปุระ อยู่ในแคว้นปุณยวรรธนะหรือรัฐเบงกอลปัจจุบัน ก่อตั้งโดยพระเจ้าเทวปาละ (Devapāla) กษัตริย์พระองค์ที่ ๒[๑๓] ในราชวงศ์ปาละ ประมาณ พ.ศ. ๑๒๔๘ แต่ตำนานหนังสือประวัติศาสตร์ของรัฐเบงกอล กล่าวว่า พระเจ้าเทวปาละขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. ๑๓๕๓ ซึ่งห่างกันมาก ดังนั้นการสร้างวัดจึงต้องเป็นศักราชที่พระองค์ครองราชย์ ในระยะแรกพระองค์สร้างมหาวิหารชื่อว่า ธรรมปาละ เป็นวิหารที่ใหญ่โต กล่าวกันว่าสามารถใช้เป็นที่อาศัยของพระสงฆ์ประมาณ

---

[๑๓] ในหนังสือพุทธสถานในอินเดียโบราณ กล่าวว่าพระเจ้าธรรมปาละ ทรงสร้างมหาวิหารนี้เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๒ โดยมีจารึกที่วิหารนี้ปรากฏเป็นหลักฐานว่า ศฺรี โสมปุร ศฺรีอารย เทว มหาวิหาริย อารย ภิกษุสงฺฆสฺย ส่วนท่านตารนาถ พระสงฆ์นักประวัติศาสตร์ชาวธิเบต กล่าวว่าสร้างโดยพระเจ้าเทวปาละ ทฤษฎีนี้มีคนเชื่อถือมากกว่า

๖๐๐-๘๐๐ รูป หลังจากนั้นจึงสร้างเพิ่มเติมกลายเป็นมหาวิทยาลัยต่อมา สมัยพระถังซัมจั๋งเดินทางมาที่นี่นั้น ท่านได้กล่าวว่าที่นี่เป็นชุมชนของชาวพุทธ แต่ศาสนิกในศาสนาเชนนั้นกลับมีจำนวนมากกว่า แต่มาในสมัยของราชวงศ์ปาละ จำนวนพุทธศาสนิกชนจึงเพิ่มขึ้น และมีอิทธิพลครอบคลุมศาสนาอื่นๆ มหาวิทยาลัยโสมบุรีถูกทำลายโดย พระเจ้าชาต-วรมัน แห่งเบงกอลตะวันออก ได้บุกเข้าทำลายธรรมปาละวิหารและสถานที่อื่นๆ ภายในมหาวิทยาลัย ในขณะที่พระหลายๆ รูปได้หลบหนีเอาตัวรอดจากการทำลาย แต่ท่านกรุณาศรีมิตร (Karuṇaśrīmitra) พระเถระผู้ใหญ่ กลับไม่ยอมหลบหนีไปไหนยังคงกอดพระพุทธปฏิมาที่พระบาทไว้แน่น อันบ่งบอกถึงความศรัทธาที่แรงกล้าต่อพุทธศาสนาที่ยอมตายโดยไม่ยอมหนีไปไหน จนกระทั่งไฟลุกลามเผาผลาญร่างกายของท่านพร้อมกับสถานที่ต่างๆ ในมหาวิทยาลัย เมื่อไฟและทหารผ่านพ้นไปแล้ว พระวิปุละศรีมิตร (Vipula-srīmitra) พร้อมพระสงฆ์ที่เหลือรอดก็เข้ามาบูรณะอีกครั้ง พร้อมสร้างรูปเทพธิดาตาราไว้บูชา ส่วนในศิลาจารึกในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กล่าวว่า[๑๔] ภิกษุชื่อว่า ทศพลภัค เป็นผู้นำในการสร้างมหาวิหารโสมปุระเพื่อประกาศคุณของพระรัตนตรัย และได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้ง ราวพุทธศตวรรษ ๑๔-๑๘ กระทั่งได้ถูกทำลายอีกครั้งโดยกองทัพมุสลิมเติร์ก มหาวิทยาลัยนี้จึงจมอยู่ใต้ดินมาเป็นเวลานาน ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอโบกครา เมืองทินาชปูร์ อำเภอราชศาฮี ในประเทศบังคลาเทศ ซากปรักหักพังของ

ซากมหาวิทยาลัยโสมบุรี

---

๑๔ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธสถานในอินเดียโบราณ.** (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๓๑.

มหาวิทยาลัย ยังมีให้เห็นในปัจจุบัน

๑๑.๗ ตักกสิลา (Takkasilā) หรือตักษศิลา (Takṣaśilā) ในภาษาสันสกฤต หรือตักศิลา (Taxila) ในภาษากรีก เป็นมหาวิทยาลัยที่ตั้งมายาวนานที่สุดกว่าทุกมหาวิทยาลัยที่ได้กล่าวมา ตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล มหาวิทยาลัยตักกสิลาไม่ใช่มหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เพราะตั้งมาก่อนพุทธกาล แนวการสอนจึงเป็นพระเวทของพราหมณ์เป็นหลัก วิชาที่สอนมีหลายสาขา เช่น การปกครอง อักษรศาสตร์ ยุทธศาสตร์ แพทยศาสตร์ นาฏศิลป์ ดาราศาสตร์ เป็นต้น มีนักศึกษาที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล คือ ๑. พระเจ้าปเสนทิโกศล ๒. หมอชีวกโกมารภัจจ์ ๓. พันธุละเสนาบดี ๔. อหิงสกะ (มหาโจรองคุลิมาล) ๕. มหาลิเมืองเวสาลี ในสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ยกทัพมาตีอินเดียผ่านมาทางตักกสิลา พระเจ้าอัมพิราชาพระราชาเมืองตักกสิลา ยอมอ่อนน้อม และจัดทหารเข้าโจมตีปัญจาปช่วยทัพกรีกของอเล็กซานเดอร์

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระองค์เองได้สร้างวัดหลายแห่งที่เมืองตักกสิลา สถูปภายในวัดหลายองค์ยังอยู่ในสภาพดีมาจนถึงยุคปัจจุบัน เช่น ธัมมราชิกสถูป คุณาละสถูป เป็นต้น ตักกสิลาถูกทำลายหลายครั้งเช่น พวกหูนะและพวกฮั่นบุกเข้ามาทำลาย และที่สำคัญที่สุดคือการทำลายโดยกองทัพมุสลิม เนื่องจากตักกสิลาเป็นเมืองหน้าด่านของอินเดีย จึงเป็นการง่ายต่อการถูกทำลาย

ธัมมราชิกสถูป ตักกสิลา

ในสมัยที่พระถังซัมจั๋งเดินทางเข้ามาในอินเดีย ท่านได้เดินทางผ่าน

เมืองตักกสิลาแห่งนี้ ได้บันทึกไว้ว่า[๑๔] *"ราชอาณาจักรตักกสิลามีอาณาเขตราว ๒,๐๐๐ ลี้โดยรอบ ส่วนเมืองหลวงอาณาเขตราว๑๐ ลี้ พระราชวงศ์ได้สูญสิ้นไปเพราะเกิดมีการต่อสู้หลายครั้ง แต่ก่อนเมืองนี้ตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นกปิศะ แต่ต่อมาก็ได้กลายเป็นเมืองขึ้นของแคว้นกัศมีร์ (แคชเมียร์) เขตนี้มีชื่อเสียงในเรื่องความอุดมสมบูรณ์และผลิตข้าวพันธุ์ดี ประชาชนที่นี่โดยมากกล้าหาญ พวกเขาเคารพในพระรัตนตรัย แม้ว่าจะมีสังฆารามจำนวนมาก แต่ได้ทรุดโทรมพังพินาศ รกร้าง มีพระจำนวนน้อย ทั้งหมดศึกษาในนิกายมหายาน ไกลออกไปจากเมืองนี้ราว ๓๐ ลี้ ระหว่างภูเขาทั้งสอง มีสถูปของพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างไว้ สูงประมาณ ๑๐๐ ฟิต มีการเปล่งรัศมีเรืองรอง ณ ที่นี่เมื่อพระตถาคตเสวยพระชาติเป็นพระราชาพระนามว่าจันทรประภาได้สละพระเศียรของพระองค์เป็นทาน ๑,๐๐๐ ครั้ง เพื่อต้องการบรรลุพระโพธิญาณ ที่ข้างสถูปนี้มีพระอารามที่พระกุมารลัพธ์คณาจารย์ฝ่ายลัทธิเสาตรานติกได้รจนาหลายคัมภีร์ไว้"*

ตักกสิลากลายเป็นศูนย์กลางการศึกษามายาวนานจนถึง พ.ศ. ๑๒๐๐ จึงได้ถูกทำลายลงโดยกองทัพเติร์ก และจนหายไปจากความทรงจำของผู้คนมายาวนาน จน พ.ศ. ๒๔๐๐ ท่านเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮมได้มาขุดค้นที่นี่ พบซากโบราณวัตถุมากมายปะปนกันทั้งศิลปะกรีก อินเดีย และอิสลาม ทั้งนี้เพราะเมืองนี้ถูกบุกรุกจากหลายราชวงศ์หลายวัฒนธรรม ศิลปะวัตถุถูกนำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์หลายแห่งทั้งที่อังกฤษ ปากีสถาน และอินเดีย ปัจจุบันตักกสิลาอยู่ในเขตรัฐปัญจาปของปากีสถาน ใกล้เมืองราวัลปินดีราว ๓๐ กิโลเมตร และไม่ไกลจากเมืองอิสลามาบาด ซึ่งเป็นเมืองหลวงของปากีสถาน

พ.ศ. ๙๙๗ พระเจ้าสกันธคุปตะปกครองอาณาจักรคุปตะ แคว้นมคธ ต่อจากพระเจ้ากุมารคุปตะ จนถึง พ.ศ. ๑๐๒๐ หลังจากพระเจ้าสกันธคุปตะสวรรคตแล้ว พระเจ้าวิษณุคุปตะพระโอรสปกครองต่อราว ๒๐ ปี หลังจาก

---

[๑๔] Samuel Beal. **Si-Yu-Ki, Buddhist Records of the Western World.** (Second Edition. Delhi : Jainendra Prakash Jain At Jainendra Press, 1994), Page 136.

๑๒. ราชอาณาจักรวลภี (Valabhī Kingdom)

พ.ศ. ๑๐๓๓ หลังจากที่จักรวรรดิคุปตะได้เสื่อมสลายลง เสนาบดีของจักรวรรดิคุปตะคนหนึ่ง[๑๖] นามว่า **ภัททารกะ** (Bhattarka) ได้พาสมัครพรรคพวกมาสร้างอาณาจักรใหม่ ให้นามราชวงศ์ตนเองว่า **ราชวงศ์ไมตระกะ** (Maitraka) ทางฝั่งตะวันตกของประเทศ ซึ่งในอดีตเป็นหมู่บ้านนามว่า เสาราษฎระ (Saurāṣṭra) อยู่ในเขตรัฐคุชราตปัจจุบัน แล้วให้ชื่อราชธานีใหม่ว่า วลภี (อ่านว่าวะละภี) แม้ว่าพระองค์จะเป็นฮินดู นิกายไศวะ แต่ก็ได้สถาปนาอารามขึ้นหลายแห่ง และพัฒนามาเป็นมหาวิทยาลัยวลภีในอันดับต่อมา ราชวงศ์สืบเชื้อสายมาราว ๙ พระองค์ คือ

๑. **พระเจ้าภัททารกะ** (Bhaddāraka) ก่อตั้งราชวงศ์ไมตระกะขึ้นที่วลภี นับถือศาสนาฮินดูนิกายไศวะ แต่ได้สถาปนาอารามหลายแห่ง ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๓๓ - ๑๐๖๒

๒. **พระเจ้าธรุวเสนา** (Dhruvasenā) พระโอรสปกครองต่อมา เป็นพุทธศาสนิกชน ทรงสร้างทุฑฒวิหาร และพุทธทาสมหาวิหาร ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๖๒ - ๑๐๙๓

๓. **พระเจ้าคุหะเสนา** (Guhasenā) พระโอรสปกครองต่อมา เป็นพุทธศาสนิกชน สร้างต่อเติมทุฑฒวิหาร สร้างเพิ่มเติมมิมมาวิหาร ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๙๓ - ๑๑๑๒

๔. **พระเจ้าธารเสนา** (Dhārasenā) ปกครองอาณาจักรวลภีต่อมา ทรงสนับสนุนการสร้างปัพพาทิยะวิหาร และกากวิหาร พ.ศ. ๑๑๑๒ - ๑๑๓๓

๕. **พระเจ้าศีลาทิตย์ที่ ๑** (Śīlāditya 1st) ปกครองอาณาจักรวลภีต่อมา สร้างวังสกตะวิหาร และยักษะโสระวิหาร ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๓๓ - ๑๑๕๘

๖. **พระเจ้าธรุวเสนาที่ ๒** (Dhuruvasenā 2nd) พระโอรสปกครองต่อมา เป็นพุทธศาสนิกชน ทรงสร้างปูรมภัตติวิหาร และโยธาวกะวิหาร

---

๑๖ Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries in India.** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1988), Page 225.

ครองราชย์ พ.ศ. ๑๑๕๘ - ๑๑๘๔

๗. พระเจ้าธรุวเสนาที่ ๓ (Dhuruvasenā 3rd) พระโอรสปกครองต่อมา ทรงสร้างทุฑฒวิหาร พ.ศ. ๑๑๘๔ - ๑๑๙๗

๘. พระเจ้าศีลาทิตย์ ที่ ๒ (Śīlāditya 2nd) ปกครองอาณาจักรวลภีต่อมา ทรงสร้างโคหกะวิหาร ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๙๗ - ๑๒๒๘

๙. พระเจ้าศีลาทิตย์ ที่ ๓ (Śīlāditya 3rd) ปกครองอาณาจักรวลภีต่อมา ทรงสร้างและบูรณะวิมาลาคุปตะวิหาร พ.ศ. ๑๒๒๘ - ๑๒๕๓ จึงสิ้นสุดราชวงศ์

พ.ศ.๑๐๔๓ พวกหูนะ หรือฮั่นขาวก็เข้ารุกรานอินเดียอีกครั้ง หัวหน้าคนหนึ่งชื่อว่า โทรามานะ (Dorāmāna) สามารถรุกรบและยึดแคว้นปัญจาปและสินธุไว้ได้[๑๗] แล้วทำลายพุทธศาสนาขนานใหญ่ จนทำให้พุทธศาสนาสูญหายเกือบหมดในอินเดียภาคเหนือ ในขณะที่อินเดียภาคใต้ก็ได้เกิดนักปราชญ์คนสำคัญของพุทธศาสนานิกายเซนขึ้น ท่านมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศจีนต่อมา ท่านนี้ คือ พระโพธิธรรม

๑๓. พระโพธิธรรม (Bodhidharma)

พระโพธิธรรม เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายมหายานนิกายเซน ชาวจีนเรียกว่า ท่านปรมาจารย์ตั๊กม้อ ท่านเกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๐๑๓ เป็นเจ้าชายองค์ที่ ๓ ผู้ครองเมืองในอาณาจักรกาญจีปุรัม อินเดียทางใต้ มีพระทัยอ่อนโยนเป็นที่เคารพของพสกนิกร เมื่อพระบิดาใกล้สิ้นพระชนม์ ทรงแต่งตั้งให้เป็นองค์รัชทายาทสืบสันตติวงศ์ต่อไป สร้างความไม่พอใจให้กับพระเชษฐาทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง จึงสั่งคนลักลอบทำร้ายแต่ก็รอดกลับมาได้ จึงเกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตเจ้าชาย ได้ลาออกจากตำแหน่งรัชทายาท แล้วเข้าบวชกับพระปรัชญาธารา (Prajñādhārā) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๐๖๓ ขณะอายุ ๕๐ ปี จึงได้เดินทางไปเผยแผ่นิกายเซนที่เมืองจีน ในสมัยของพระจักรพรรดิ

---

[๑๗] ประภัสสร บุญประเสริฐ, รศ. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑๒.

เหลียงหวู่ตี้ แห่งราชวงศ์เหลียง ท่านได้เข้าเฝ้าแต่ไม่เป็นที่ถูกพระทัยเพราะการถามตอบอันลึกซึ้งแบบเซน เช่น พระจักรพรรดิเหลียงหวู่ตี้ ถามว่าการสร้างวัดวาอาราม บำรุงสมณะพราหมณ์จะได้บุญหรือไม่ แต่ท่านโพธิธรรมตอบว่าไม่มีเลย จึงไม่พอพระทัย แต่เมื่อทรงทราบภายหลังว่าท่านเป็นปรมาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ก็เสียพระทัย ท่านตั๊กม้อนับว่าเป็นต้นตำรับวิชากังฟูของวัดเส้าหลิน มาจนถึงปัจจุบัน เป็นผู้วางรากฐานพุทธศาสนานิกายเซนหรือฌาน ให้มั่นคงในจีน และต่อมากระจายสู่เกาหลีและญี่ปุ่น ในยุคสมัยท่านนับว่าพุทธศาสนาในประเทศจีนมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ก่อนที่มรณภาพท่านได้มอบบาตร จีวร และตำแหน่งสังฆนายกนิกายเซนให้กับฮุ้ยค้อสืบต่อ ท่านได้มรณภาพเมื่ออายุ ๑๒๐ ปี บางเล่มกล่าวว่า ๑๕๐ ปี เป็นตำแหน่งสังฆนายกของนิกายเซนอันดับที่ ๒๘ ในอินเดีย และเป็นองค์แรกในแผ่นดินจีน ตำแหน่งสังฆนายกสืบต่อมาจนถึงรูปที่ ๖ จึงยกเลิกไป

พระโพธิธรรม (ตั๊กม้อ)

พ.ศ. ๑๐๕๐ เศษ กษัตริย์มิหิรกุละ (Mihiragula) เป็นเผ่าฮั่นขาวหรือหูนะ[๑๙] ได้ยกกองทัพจากเอเชียกลางเข้ามาสู่อินเดียทางอิหร่านและอัฟกานิสถาน แล้วยึดสาคละ (ปัญจาปปัจจุบัน) กษัตริย์องค์นี้เป็นฮินดูนิกายไศวะ ในบันทึกพระถังซัมจั๋ง เขียนไว้ว่า พระเจ้ามิหิรกุลได้สั่งกำจัดพุทธศาสนาทุกแห่งในแว่นแคว้นที่พระองค์ผ่านไป เป็นเหตุให้ถูกตอบโต้โดยพระเจ้าพาลาทิตย์ (Bālāditya) กษัตริย์ราชวงศ์คุปตะแห่งมคธ และได้ทำสงครามกัน พระเจ้าพาลาทิตย์ชนะจึงจับขังคุก ต่อมาหนีได้แล้วไป

---

[๑๙] ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. **จาริกบุญ จาริกธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.), หน้า ๓๖๓.

ลี้ภัยที่แคว้นกัศมีร์ (แคชเมียร์) สังหารกษัตริย์กัศมีร์เสีย แล้วสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ ได้รื้อฟื้นการกำจัดพุทธศาสนาอีกครั้ง ล้มล้างพระสถูปทั้งหลาย ทำลายวัด ๑,๖๐๐ แห่ง สังหารพุทธศาสนิกชน ๙๐๐ โกฏิ[๑๙] แต่ในที่สุดได้ทำอัตวินิบาตกรรม (ฆ่าตัวตาย) โดยกระโจนเข้ากองไฟ พุทธศาสนาในกัศมีร์และอินเดียตอนเหนือถูกทำลายลงอย่างมาก

๑๔. จดหมายเหตุของพระซุงหยุ่น (Sung-Yun)

ในสมัยนี้ได้มีพระจีน ๒ รูป เดินทางเข้ามาในอินเดียภาคเหนือด้วยความยากลำบาก พร้อมกับทูตที่พระจักรพรรดินีไท้หัว (Tai-Hau) แห่งราชวงศ์เหว่ย (Wei) ของจีนส่งมา เพื่อรวบรวมคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในขณะนั้นเมืองหลวงของจีนตั้งอยู่ที่นครลั่วหยาง (Lo-Yang) ท่านมีนามว่า พระซุงหยุ่น (Sung-yun) และพระฮุย เซ็ง (Hwui Seng) คณะสมณทูตทั้งหมดได้เดินทางจากเมืองตุนหวง[๒๐] เมืองที่มีการขุดเจาะถ้ำพุทธศาสนาในภูเขามากมายกว่า ๑,๕๐๐ ถ้ำเมื่อ พ.ศ. ๑๐๖๑ (ค.ศ. ๕๑๘) คณะทูตเดินทางมาอินเดียตอนเหนือเท่านั้น ไม่ได้มาถึงตอนกลางและตะวันออกของประเทศเหมือนพระอาจารย์ฟาเหียนและพระถังซัมจั๋ง รายงานของพระซุงหยุ่นจึงมีเฉพาะภาคเหนือของอินเดีย ทำให้เราทราบสถานการณ์พุทธศาสนาในเอเชียกลางและภาคเหนือชัดเจนขึ้น ดังมีรายละเอียดดังนี้

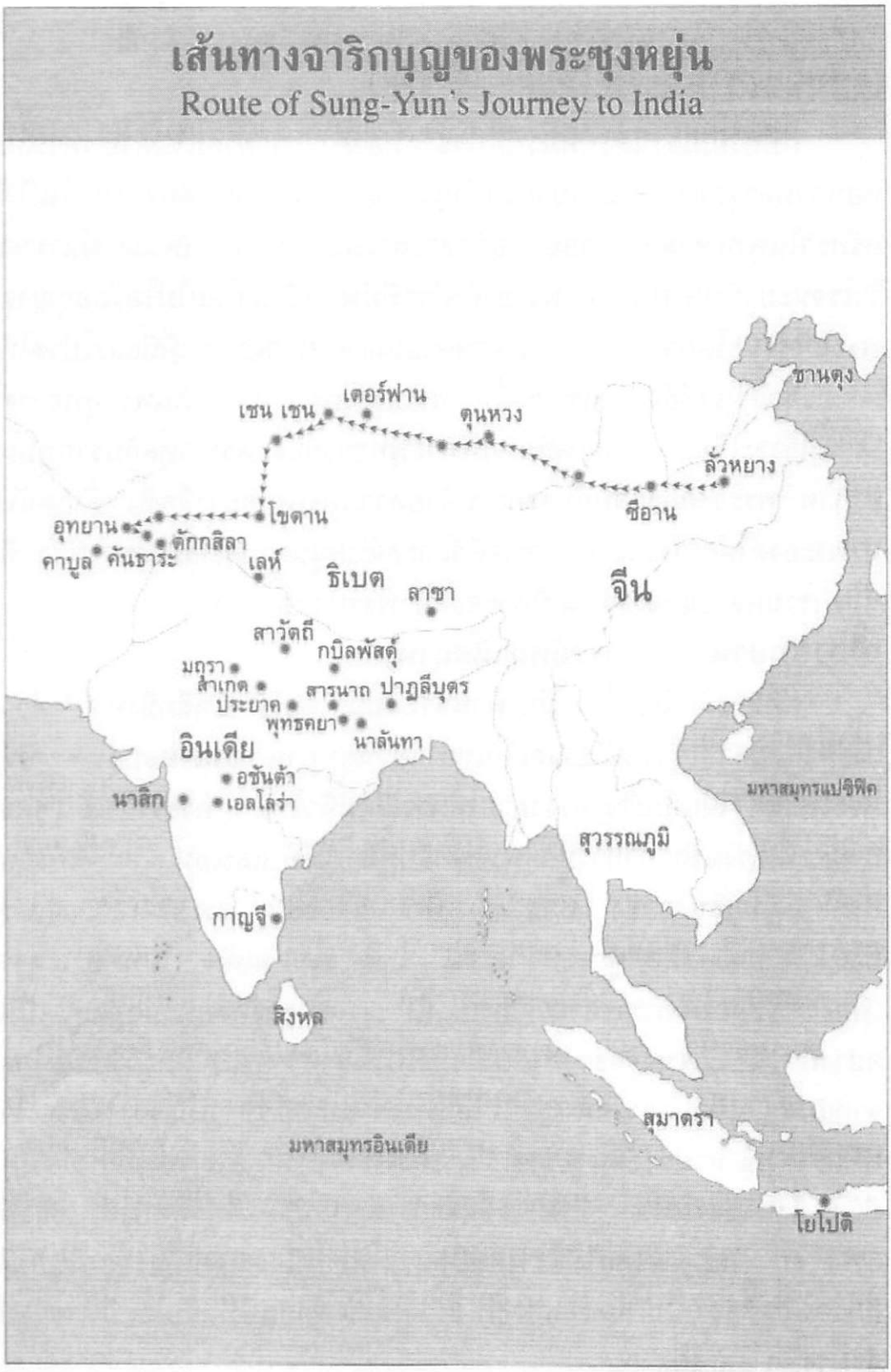
เมืองฮันโม (Han-Mo) (ซินเกียงของจีน)

ที่นี่มีอารามเป็นจำนวนมาก มีพระสงฆ์จำพรรษา ๓๐๐ รูป ภายในวัดมีพระพุทธรูปทองคำสูง ๑๘ ฟุต เป็นที่สักการะและหวงแหนของชาวเมืองที่นี่ ชายผู้ดูแลกล่าวว่าพระพุทธรูปนี้มาจากอินเดียใต้ แต่ได้ถูกอัญเชิญมาทางอากาศ มาประดิษฐานที่นี่ กษัตริย์แห่งโขตานเสด็จมาที่นี่เพื่อสักการะบูชา พระองค์มีพระบัญชาเคลื่อนย้ายไปเมืองของพระองค์ เมื่อ

---

[๑๙] จำนวนอาจจะมากเกินความเป็นจริงไป แต่ก็คงถูกฆ่าไม่น้อย

[๒๐] Samuel Beal.**Travel of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims from China to India.** (New Delhi : Rekha Printers Pvt.Ltd., 2003), Page 176.

เส้นทางจาริกบุญของพระซุงหยุ่น
Route of Sung-Yun's Journey to India
ชานตุง
เตอร์ฟาน
เชน เชน
ตุนหวง
ลั่วหยาง
ซีอาน
โขตาน
อุทยาน
ตักกสิลา
คาบูล
คันธาระ
เลห์
ธิเบต
ลาซา
จีน
สาวัตถี
กบิลพัสดุ์
มถุรา
สาเกต
ประยาค
สารนาถ
ปาฏลีบุตร
พุทธคยา
นาลันทา
อินเดีย
อชันต้า
นาสิก
เอลโลร่า
มหาสมุทรแปซิฟิค
สุวรรณภูมิ
กาญจี
สิงหล
สุมาตรา
มหาสมุทรอินเดีย
โยโปติ

ไปถึงกลางทางพระพุทธรูปหายไปและกลับมาประดิษฐานที่เดิมอีก

เมืองโขตาน (Khotān) **(ซินเกียงของจีน)**

กษัตริย์เมืองนี้สวมหมวกที่ทำจากทองคำ รายรอบไปด้วยทหารถือหอกดาบอาวุธต่างๆ มากมายไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ คน แต่เดิมพระองค์ไม่ได้ศรัทธาในพุทธศาสนา ต่อมาพ่อค้าชาวต่างถิ่นได้อาราธนาพระสงฆ์นามว่าไวโรจนะมายังนครโขตาน พระองค์พิโรธที่มีพระเข้ามาโดยไม่ได้รับอนุญาต พระไวโรจนะได้กล่าวว่า พระศาสดาอนุญาตให้อาตมามาที่นี่และโปรดให้พระองค์สร้างเจดีย์และอารามที่นี่ พระองค์ตรัสว่าให้เราเห็นพระพุทธองค์เท่านั้นจึงจะเชื่อ ทันใดนั้นภาพพระพุทธองค์และพระราหุลก็ปรากฏบนอากาศ พระองค์ถึงกลับก้มลงกราบด้วยความศรัทธาอย่างลึกซึ้ง ตั้งแต่นั้นมาพระองค์ได้สร้างอาราม พระเจดีย์และสนับสนุนพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ที่นี่มีอารามหลายแห่งเช่นกัน มีพระสงฆ์จำพรรษาหลายร้อย

เมืองอุทยาน (Udyān) **(อัฟกานิสถาน)**

ก่อนจะถึงเมืองนี้ มีสะพานข้ามแม่น้ำโดยใช้โซ่เหล็กขึงทำเป็นราว เมื่อผ่านสะพานเข้าไปเป็นเขตแดนของแคว้นอุทยาน อากาศอบอุ่น ที่นี่พระโพธิสัตว์ได้เคยบริจาคร่างกายให้นางเสือผู้หิวโหย พระราชาเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด ทำการบูชาพระพุทธปฏิมาทั้งเช้าและเย็น นอกนั้นยังขับประโคมด้วยเสียงกลอง หอยสังข์ พิณ และขลุ่ย พระองค์เสวยอาหารมังสวิรัติเสมอ เมื่อมีผู้กระทำผิดเช่น ฆาตกรรมเป็นต้น ไม่ทรงประหารเพียงแต่ขับออกจากราชอาณาจักรเท่านั้น พระองค์ต้อนรับคณะทูตเป็นอย่างดี เมืองนี้พระพุทธองค์ได้เสด็จมาโปรดนาคราชและได้ตากจีวรไม่ไกลจากแม่น้ำ เมื่อนาคราชหันมานับถือพุทธศาสนาแล้วชาวเมืองจึงได้สร้างไว้เป็นอนุสรณ์ นามว่าวัดนาคราช มีพระสงฆ์จำพรรษา ๕๐ รูป นอกเมืองยังมีวัดหนึ่งนามว่าโตโล มีพระเจดีย์สูงสง่าสวยงาม อีกวัดหนึ่งมีพระสงฆ์ ๓๐๐ รูป พระเจ้าอโศกได้สร้างสถูปขนาดใหญ่ที่นี่ นอกเมืองออกไปยังมีอีกวัดหนึ่งชื่อว่า โปกิน (Po-Kin) สร้างโดยพญายักษ์ที่กลับใจ มีพระสงฆ์จำพรรษา ๘๐ รูป

เมืองคันธาระ (Gandhāra) **(ปากีสถาน)**

แคว้นนี้มีพรมแดนติดต่อกับแคว้นอุทยาน พระราชาเมืองนี้มีนิสัยที่ดุร้าย อาฆาตพยาบาท ป่าเถื่อน ไม่นับถือพุทธศาสนา แต่บูชาอสูรและยักษ์เพื่อชัยชนะในสงคราม พระองค์มีช้างสำหรับทำศึก ๗๐๐ เชือก เมื่อพระซุงหยุ่นและคณะเข้าเฝ้าที่แคมป์ การต้อนรับเป็นไปอย่างเย็นชา ประชาชนของแคว้นนี้ส่วนมากเป็นพราหมณ์ เคารพในคำสอนของพระพุทธองค์ มีนิสัยรักการอ่านโดยเฉพาะหนังสือทางด้านพุทธศาสนา นอกเมืองไปทางทิศตะวันตกมีสถานที่พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้บริจาคศีรษะเพื่อประโยชน์ต่อมนุษย์ นอกจากนั้นยังได้พบวัดหนึ่งมีพระสงฆ์จำพรรษา ๒๐ รูป ข้ามแม่น้ำสินธุออกไปไม่ไกล มีสถูปขนาดใหญ่ที่พระเจ้ากนิษกะได้โปรดให้สร้างไว้ เป็นที่สักการะของผู้คนที่นี่ จากนั้นคณะได้ไปเยี่ยมนมัสการวัดกักขาราม (Kakkhārām) ที่นี่ยังมีผ้ากาสาวพัสตร์และไม้เท้าของพระพุทธองค์เก็บรักษาอยู่ ด้วยเหตุที่วัดนี้เก็บรักษาไม้เท้าของพระพุทธองค์จึงเรียกว่าวัดกักขาราม

เมืองนครหาร (Nagarhār) **(ปากีสถาน)**

ที่นี่มีพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระเศียรประดิษฐานไว้อย่างดีในสถูปใหญ่ นอกนั้นยังมีเส้นพระเกศาของพระพุทธองค์ด้วย ในช่วงเช้าและช่วงเย็นจะมีผู้คนหลั่งไหลมาสักการะบูชาเป็นจำนวนมาก โดยมีพระสงฆ์เป็นคนนำ ห่างจากที่นี่ไปไม่ไกลยังมีถ้ำปรากฏพระพุทธฉายเสมอๆ เมื่อเขากราบด้วยความศรัทธาภาพพระพุทธองค์และพระสาวกก็จะปรากฏให้เห็น นอกจากนั้นยังมีรอยพระพุทธบาทปรากฏที่ถ้ำด้วย ห่างจากถ้ำนี้ไปไม่ไกลยังมีถ้ำอีกแห่งเป็นจุดที่พระพุทธเจ้าได้ซักจีวรแล้วตากไว้ ด้านข้างของถ้ำยังพบพระเจดีย์ที่พระพุทธองค์เองได้สร้างไว้ด้วยพระหัตถ์สูงถึง ๑๑๕ ฟุต

เมื่อถึงนครหารแล้ว คณะจำเป็นต้องกลับประเทศจีน น่าเสียดายที่พระซุงหยุ่นกับพระฮุย เซ็งไม่ได้เดินทางมาจนถึงอินเดียตอนกลาง จึงทำให้เราได้ทราบสถานการณ์ของพุทธศาสนาเพียงแค่นี้ แต่ก็พอประมวลได้ว่าเอเชียกลาง อัฟกานิสถาน ปากีสถานเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาเจริญ

รุ่งเรืองมาก มีพุทธานุสรณ์ปรากฏอยู่ทั่วไป

พ.ศ. ๑๐๘๓ อาณาจักรคุปตะที่ยิ่งใหญ่อันมีศูนย์กลางที่แคว้นมคธก็ได้สลายตัวลง โดยการทำลายล้างของพวกหูนะที่รุกมาจากเอเชียกลาง และความอ่อนแอในราชสำนัก อินเดียในยุคนี้จึงแตกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย ไม่มีใครมีอำนาจเด็ดขาด

พ.ศ. ๑๐๙๑ พระจักรพรรดิจีนก็ได้ส่งราชทูตไปอินเดียเพื่ออาราธนาพระสงฆ์ที่มีความรู้และนำเอาคัมภีร์ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในจีน คณะทูตได้พำนักและท่องเที่ยวอยู่อินเดียหลายปีจึงกลับไปพร้อมกับพระสงฆ์และตำราที่ต้องการ พระสงฆ์อินเดียที่ตามคณะทูตไปจีนมีหลายท่านแต่ที่มีชื่อเสียงคือพระปรมรรถ ท่านมีประวัติย่อๆ ดังนี้

๑๕. พระปรมรรถ (Parmath)

พระอาจารย์มหายานท่านนี้เกิดเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๖๓ เป็นชาวเมืองอุชเชนี อินเดียภาคตะวันตก ท่านมีชื่อเรียกหลายอย่างในภาษาจีนเช่น เซนติ ฉินอี้ คุณรัต เมื่อโตแล้วได้อุปสมบทและศึกษาพุทธศาสนาที่เมืองอุชเชนี จากนั้นเดินทางไปศึกษาต่อที่เมืองปาฏลีบุตร เมื่อพระจักรพรรดิจีนได้ส่งทูตมาอาราธนาพระสงฆ์และบัณฑิตให้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่จีน ท่านก็รับนิมนต์ พร้อมนำคัมภีร์ไปมากมาย คณะทูตเดินทางไปทางทะเลถึงเมืองนานกิงและเริ่มงานเผยแผ่พุทธศาสนา แต่ผลงานของท่านเน้นหนักไปในด้านการแปลหนังสือเป็นส่วนมาก ผลงานที่ท่านแปลออกสู่ภาษาจีนมีมากกว่า ๗๐ เล่ม สุดท้ายท่านใช้ชีวิตบั้นปลายที่จีน และมรณภาพที่นั่นเมื่ออายุได้ ๗๑ ปี

สรุปราชวงศ์คุปตะ

๑. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๑ (Candra Gupta 1st)
พ.ศ. ๘๖๓ ถึง พ.ศ. ๘๗๘ รวม ๑๕ ปี

๒. พระเจ้าสมุทรคุปตะ (Samudra Gupta)
พ.ศ. ๘๗๘ ถึง พ.ศ. ๙๑๙ รวม ๔๑ ปี

๓. พระเจ้าจันทรคุปตะที่ ๒ (Candra Gupta 2nd)
พ.ศ. ๙๑๙ ถึง พ.ศ. ๙๕๘ รวม ๓๙ ปี

๔. พระเจ้ากุมารคุปตะ (Kumār Gupta)
พ.ศ. ๙๕๘ ถึง พ.ศ. ๙๙๗ รวม ๓๙ ปี

๕. พระเจ้าสกันธคุปตะ (Sakandha Gupta)
พ.ศ. ๙๙๗ ถึง พ.ศ. ๑๐๒๐ รวม ๒๓ ปี

๖. พระเจ้าวิษณุคุปตะ (Viṣṇu Gupta)
พ.ศ. ๑๐๒๐ – (ไม่อาจระบุเวลา)

๗. พระเจ้าพุทธคุปตะ (Buddha Gupta)
ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่ครอง

(ราชวงศ์คุปตะปกครองมคธตั้งแต่ พ.ศ. ๘๖๓ ถึง พ.ศ. ๑๐๘๓ รวม ๒๒๐ ปี)

บทที่ ๗

พระพุทธศาสนายุค พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๗๐๐

(Buddhism in B.E. 1100-1700)

หลังจากที่ราชวงศ์คุปตะอ่อนแอลง อินเดียได้มีพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็งสามารถรวบรวมหัวเมืองใหญ่น้อยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้พระองค์หนึ่ง คือพระเจ้าหรรษวรรธนะ หรือพระเจ้าศีลาทิตย์ แห่งนครกันยากุพชะ หรือ กาโนชในปัจจุบัน สถานการณ์พุทธศาสนาในช่วงนี้ มีหลายสิ่งเกิดขึ้น คือ

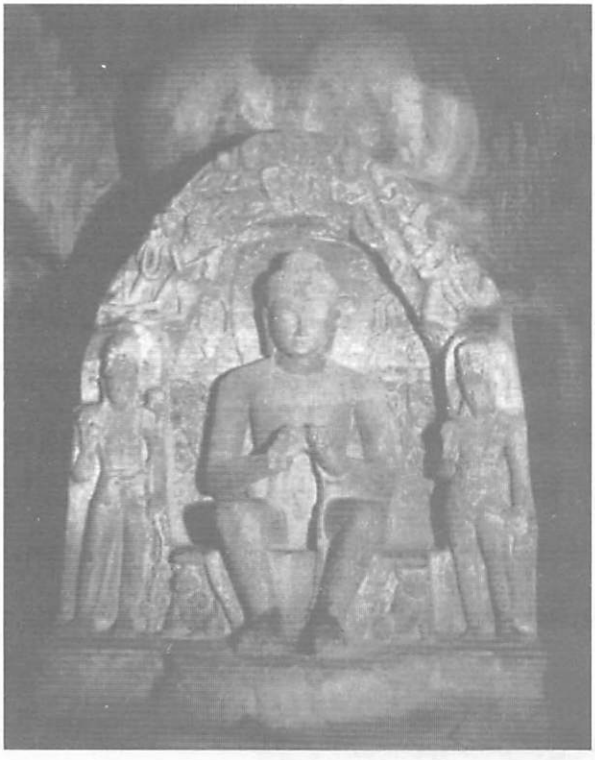
๑. สร้างถ้ำเอลโลร่า (Ellora Cave)

ราว พ.ศ. ๑๑๐๐ คณะสงฆ์ฝ่ายมหายาน โดยการสนับสนุนของกษัตริย์ในอินเดียตะวันตกได้สร้างผลงานที่สำคัญอีกแห่งของพุทธศาสนา นั่นคือการเจาะภูเขาสร้างวัดทางพุทธศาสนาขึ้นที่เอลโลร่า (Ellora cave) บนเทือกเขาจรานันทรี (Carānandrī)* ห่างจากเมืองออรังคบาด ในรัฐมหาราษฏร์ อินเดียตะวันตก ราว ๓๐ กิโลเมตร เอลโลร่าสร้างทีหลังถ้ำที่อชันต้าถึง ๘๐๐ ปี เป็นถ้ำที่สวยงาม มีทั้งหมด ๑๒ ถ้ำ โดยใช้สำหรับเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์ บางถ้ำเจาะเป็นสถูปอยู่ด้านใน บางถ้ำเจาะเป็นห้องจำพรรษา บางถ้ำเจาะเป็น ๒ ชั้นและบางถ้ำเจาะเป็น ๓ ชั้น เมื่อสร้างได้ราว ๒๐๐ ปีก็หยุดเจาะภูเขาก่อสร้างโดยไม่ทราบสาเหตุ พระสงฆ์ที่จำพรรษาที่นี่เริ่มมีน้อย ในที่สุดถูกทิ้งร้างไป ในภายหลังศาสนาฮินดูก็มาร่วมสร้างด้วยโดยสร้างต่อจากถ้ำพุทธศาสนาไปทางด้านทิศเหนือ และที่พิศดารที่สุด คือ ถ้ำไกรลาศของศาสนาฮินดู นายช่างได้ออกแบบเจาะภูเขาลงมา

---

* ในหนังสือจาริกบุญ จารึกธรรมของพระเดชพระคุณหลวงพ่อพระธรรมปิฎก กล่าวว่าถ้ำเอลโลร่า เริ่มสร้าง พ.ศ. ๑๑๒๒ ส่วนหนังสือตามรอยบาทพระศาสดา ของนพ.ไพโรจน์ คุ้มไพโรจน์ กล่าวว่าสร้าง พ.ศ. ๘๙๗, ส่วนหนังสือ Holy Places of Buddhism in Nepal and India โดย Trilok Chandra Majupuria กล่าวว่าสร้างราว พ.ศ. ๑๑๒๒

จากด้านบนเป็นการจำลองเขาไกรลาศให้พระศิวะได้ประทับ การสร้างถ้ำนี้นับว่าทำได้สวยงามอลังการมากทั้งในด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม เมื่อฝ่ายฮินดูสร้างถ้ำเสร็จแล้ว ฝ่ายเชนได้มาร่วมสร้างด้วย ทางเหนือสุดโดยเป็นของพุทธ ๑๒ ถ้ำ ฮินดู ๑๗ ถ้ำ ของเชน ๕ ถ้ำ รวม ๓๔ ถ้ำ ในขณะที่ศาสนาพุทธและเชนใช้วิธีแกะสลักเข้าไปในภูเขา ถ้ำพุทธที่เอลโลร่าเป็นถ้ำของพุทธศาสนานิกายมหายานล้วน

พระพุทธรูปแกะสลัก ที่ถ้ำเอลโลร่า

ส่วนอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๑๑๕๐ มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งนามว่า ศศางกะ (Śaśāṇka) ครองราชย์อยู่ในแคว้นเคาฑะ (Gauḍa) อยู่ในเขตเบงกอลปัจจุบัน เป็นกษัตริย์ฮินดูที่หัวรุนแรง ได้สังหารพระภิกษุแถวเมืองกุสินารา และอีกหลายแห่ง ทำให้คณะสงฆ์แถวนี้ขาดสูญ แล้วยังได้โค่นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ ที่พุทธคยา (ต้นแรกได้ตายไป เพราะพระมเหสีของพระเจ้าอโศกเอายาพิษและน้ำร้อนลวก) แล้วขุดรากขึ้นมาเผา จากนั้นได้นำเอาพระพุทธรูปออกจากวิหารพุทธคยา แล้วเอาศิวลึงค์เข้าไปไว้แทน ปัจจุบันแม้จะได้มีการเรียกร้องให้เอาออกแล้ว แต่ฐานของศิวลึงค์ยังปรากฏอยู่ กษัตริย์ศศางกะได้ทำลายพุทธศาสนาลงอย่างมากมาย แม้เหรียญตราของกษัตริย์นี้ยังเขียนว่า **"ผู้ปราบพุทธศาสนา"**

เมื่ออำนาจของกษัตริย์ศศางกะหมดไปแล้ว ในขณะที่ราชวงศ์ใหม่ของอินเดียก็เริ่มแผ่อำนาจกว้างขวางมากยิ่งขึ้น โดยมีราชธานีอยู่ที่เมือง

ธเนศวร (Dhanesvār) ราชวงศ์นี้ คือ **ราชวงศ์วรรธนะ** (Vardhana Dynasty) สถาปนาโดยพระเจ้านรวรรธนะ (Naravardhana) โดยที่พระองค์นับถือศาสนาฮินดู พุทธศาสนาในยุคนี้จึงค่อนข้างซบเซาแต่ก็ไม่ถึงกับเสื่อมถอย ครั้นเมื่อพระเจ้านรวรรธนะสวรรคตแล้ว พระโอรสนามว่าราชยวรรธนะ (Rajyavardhana) ก็ปกครองต่อมา พระองค์นับถือศาสนาพุทธแต่ไม่นานได้ถูกกษัตริย์ศศางกะปลงพระชนม์ ต่อจากพระเจ้าราชยวรรธนะแล้ว กษัตริย์องค์ต่อมาที่ปกครองธเนศวร คือ พระเจ้าอาทิตยวรรธนะ (Ādityavardhana) เมื่อพระองค์สวรรคตแล้วพระโอรส คือ พระเจ้าประภากรวรรธนะก็ทรงครองราชย์ต่อมา ราชวงศ์นี้ทั้ง ๔ พระองค์ล้วนนับถือศาสนาฮินดู แต่ก็ไม่ได้เบียดเบียนพุทธศาสนาแต่อย่างใด เพียงแต่ไม่ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์เท่านั้น แต่พสกนิกรส่วนมากยังนับถือพุทธศาสนา พระเจ้าประภากรวรรธนะมีพระโอรส ๑ พระองค์ ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในประวัติศาสตร์ยุคหลังของอินเดีย เป็นกษัตริย์ที่มีบุญญานุภาพแผ่ไพศาลทั่วชมพูทวีป และพระองค์มีบทบาทสำคัญทำการฟื้นฟูพุทธศาสนาที่ถูกทำลายไปหลายสมัยให้กลับมารุ่งเรืองดั่งเดิม พระองค์ คือ **พระเจ้าหรรษวรรธนะ** หรือ **พระเจ้าศีลาทิตย์**

๒. พระเจ้าหรรษวรรธนะ (Harsa Vardhana)

พระเจ้าหรรษวรรธนะ หรือพระเจ้าศีลาทิตย์ ประสูติราว พ.ศ. ๑๑๔๐ เป็นพระโอรสของพระเจ้าประภากรวรรธนะ แห่งเมืองธเนศวร เมืองหลวงของพระองค์ คือ เมืองกันยากุพชะ (Kanyākubja) หรือกาโนช (ปัจจุบันอยู่ใกล้เมืองลัขเนา (Lucknow) เมืองหลวงรัฐอุตตรประเทศ) ในคราวที่พระองค์ทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงลำบากมาก เมื่อพระบิดาสวรรคตลง พระมารดาเสียพระทัยได้กระโดดเข้ากองไฟตายตามพระสวามี พระองค์ถูกเชิญขึ้นครองราชย์สมบัติ พ.ศ. ๑๑๕๕ เมื่อมีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา พระองค์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง

เมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว จึงได้ปลงพระชนม์กษัตริย์ศศางกะผู้เป็นภัย

ต่อพุทธศาสนาเสีย พระองค์ทรงเป็นผู้ถวายการอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังได้ทำมหาทานที่เมืองประยาค (Prayāka) หรืออัลลาหบาด (Allahabad) ในปัจจุบันทุก ๕ ปี โดยนิมนต์พระสงฆ์ในพุทธศาสนา และเชน ตลอดทั้งฮินดูมาถวายทานตลอด ๗ วันโดยทำ ๕ ปีต่อครั้ง พระองค์ดำเนินรอยตามพระจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยการประกาศห้ามกินเนื้อ ห้ามฆ่าสัตว์ สร้างศาลา โรงธรรม โรงพยาบาลทั้งคนและสัตว์ โปรดให้สร้างสถูป ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาหลายพันแห่ง มีพระทัยมัธยัสถ์ ใฝ่ใจกับการทำบุญจนลืมเสวยหลายครั้ง และครองราชย์โดยทศพิธราชธรรม ทำให้มีความผาสุกกันทั่วหน้า นอกจากเป็นนักปกครองที่มีความสามารถแล้ว พระองค์ยังเป็นกวี และนักวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงอีกด้วย ผลงานการประพันธ์ของพระองค์ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันที่เด่นๆ มี ๓ เรื่อง นั่นคือ **รัตนาวลี** (Ratnāvalī) **ปริยทรรศิกา** (Priyadarsikā) **นาคานันทะ** (Nāgānanda) เป็นต้น จากการที่พระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนามากมายทำให้ฝ่ายพราหมณ์เกิดความริษยาไม่พอใจ จึงได้วางแผนกับอำมาตย์ลอบปลงพระชนม์แต่แผนการล้มเหลว ผู้ก่อการถูกจับได้ทั้งหมดต่างรับสารภาพว่าถูกพราหมณ์ยุยง จึงให้ขับพราหมณ์และผู้ก่อการออกนอกอาณาจักรทั้งหมดแทนการประหารชีวิต พระองค์ครองราชย์จนถึง พ.ศ. ๑๑๙๘ จึงเสด็จสวรรคต รวมครองราชสมบัติอยู่ ๔๓ ปี ในยุคของพระองค์นั้นได้มีพระสงฆ์จีนที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในบรรดาพระสงฆ์จีนที่ไปแสวงบุญในอินเดีย ท่านก็คือ พระถังซัมจั๋ง

พระเจ้าหรรษวรรธนะบริจาคทานที่เมืองประยาค

๓. จดหมายเหตุพระถังซัมจั๋ง (Hiuen Tsang)

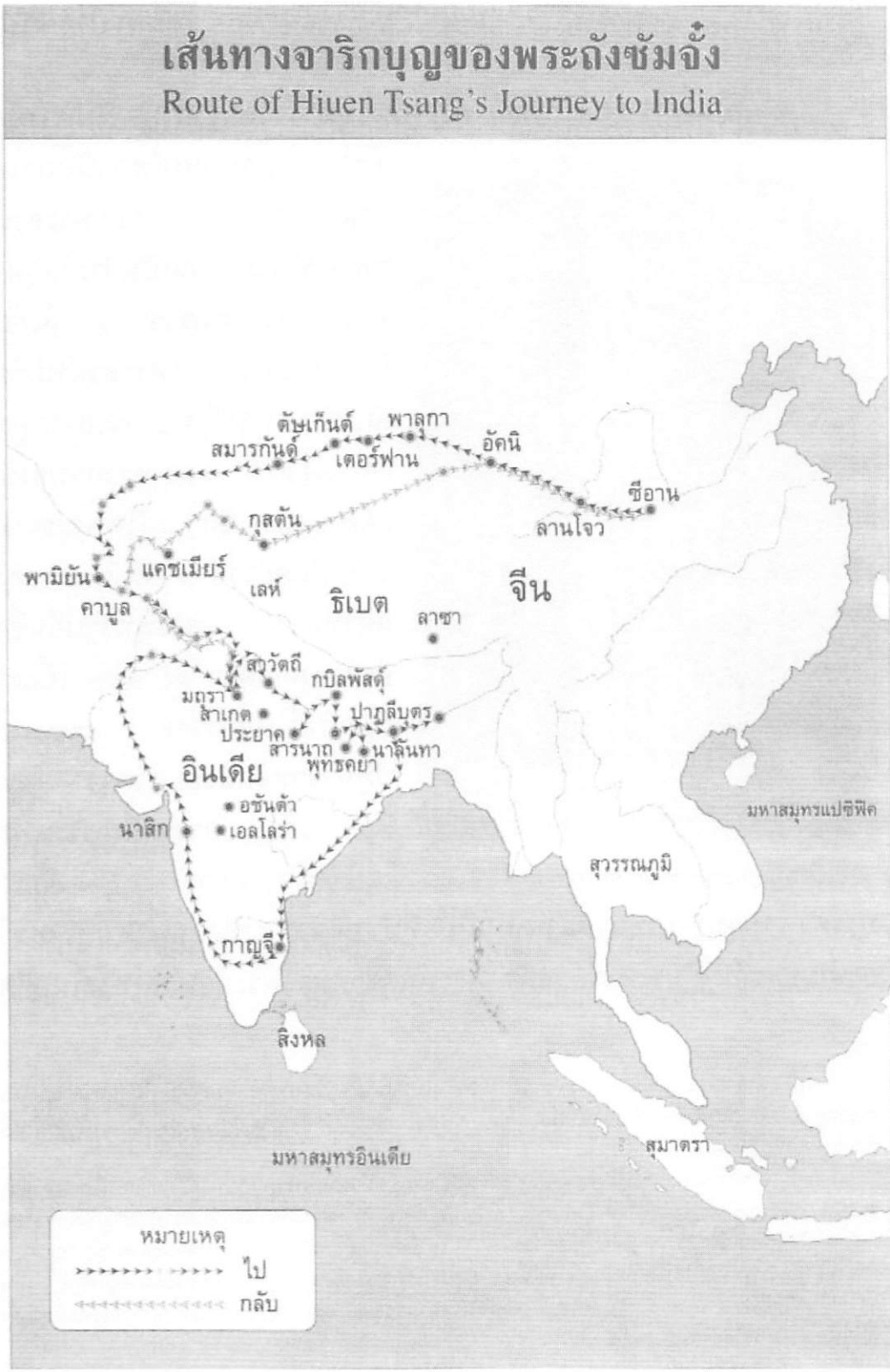
พระถังซัมจั๋งนามเดิมว่า เฮี่ยนจัง[๒] นามสกุล แซ่ตั๋น เกิดที่เมืองตันหลิว มณฑลโฮนาน พ.ศ. ๑๑๔๖ (ค.ศ. ๖๐๓) ในตระกูลขุนนางเดิม บิดาเป็นนักปราชญ์ฝ่ายขงจื้อ สมัยพระจักรพรรดิถังไท้จงฮ่องเต้ เมื่ออายุได้ ๑๓ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรตามพี่ชายที่ได้บรรพชาก่อนหน้านี้แล้ว เฮี่ยนจังบวชแล้วเป็นคนเฉลียวฉลาดเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เมื่ออายุครบบวชก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ จากนั้นได้ศึกษาธรรมกับอาจารย์หลายท่านจึงเห็นความบกพร่องของคัมภีร์ในสมัยนั้น จึงมีดำริที่จะไปสืบศาสนาและนำคัมภีร์พระไตรปิฎกจากอินเดีย แต่ไม่ได้รับอนุญาต เพราะประเทศเพิ่งเปลี่ยนรัชกาลจึงไม่อนุญาตให้คนออกนอกประเทศ ลุถึงปี พ.ศ. ๑๑๗๒ ท่านจึงเริ่มออกเดินทางโดยไม่ได้รับอนุญาต โดยเลือกเดินทางเฉพาะกลางคืน ท่านเดินทางผ่านเมือง อู้อี้ เกาเชียง อัคนี คุจี พาลุกา ซุเย แบะจุ้ย สมารกันด์ ตุขารา กปิศะ บามิยัน ตักกสิลา ชาลันธร จนถึงอินเดียเหนือ ได้ผ่านอุปสรรคมากมายโดยผ่านทะเลทรายโกบีและตามสายทางที่ผ่านมามองเห็นกองกระดูกเรียงราย ท้องฟ้าว่างเปล่า บนฟ้าไม่เห็นแม้กระทั่งวิหคบิน สุดท้ายได้เดินทางมาถึงอินเดียโดยปลอดภัย ท่านรายงาน

พระถังซัมจั๋ง

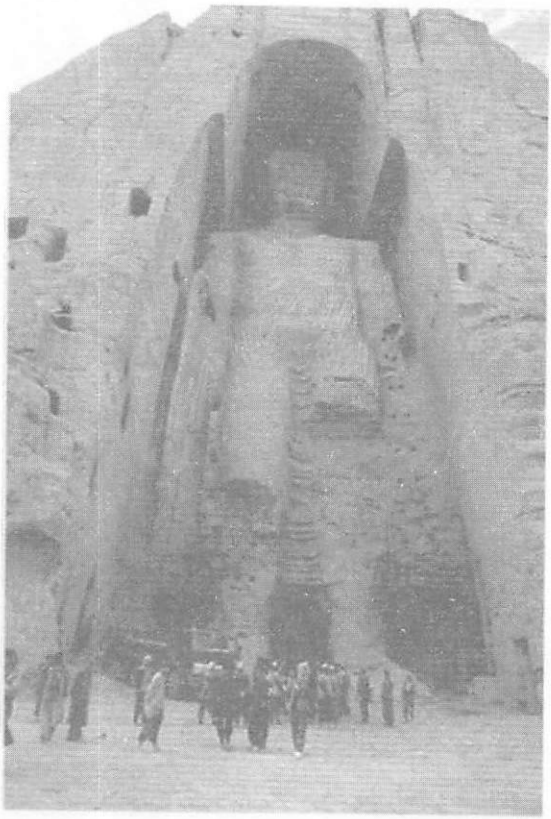
---

[๒] เคงเหลียน สีบุญเรือง. **ประวัติพระถังซัมจั๋ง**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

เส้นทางจาริกบุญของพระถังซัมจั๋ง
Route of Hiuen Tsang's Journey to India
ตัษเก็นด์
พาลุกา
สมารกันด์
เตอร์ฟาน
อัคนิ
ซีอาน
ลานโจว
กุสตัน
พามียัน
แคชเมียร์
คาบูล
เลห์
ทิเบต
จีน
ลาซา
สาวัตถี
กบิลพัสดุ์
มถุรา
สาเกต
ปาฏลีบุตร
ประยาค
สารนาถ
นาลันทา
พุทธคยา
อินเดีย
อชันต้า
นาสิก
เอลโลร่า
มหาสมุทรแปซิฟิค
สุวรรณภูมิ
กาญจี
สิงหล
มหาสมุทรอินเดีย
สุมาตรา
หมายเหตุ
ไป
กลับ

สถานการณ์พุทธศาสนาของอินเดียยุคนั้นอย่างละเอียด แต่กล่าวโดยสรุป คือ

๑. **พามิยัน** (Bāmiyan) (ปัจจุบันอยู่ห่างจากกรุงกาบูล ไปทางทิศตะวันตกประเทศอัฟกานิสถาน) ที่นี่มีอาราม ๑๐ แห่ง พระสงฆ์หลายพันรูป ล้วนเป็นฝ่ายโลกุตตรยาน (โลกุตตรวาทิน) สังกัดนิกายหินยาน พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงของเมืองนี้ คือ พระอารยทูต (Ãryaduta) และ พระอารยเสน (Ãryasena) มีความรู้ในพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี ที่เนินเขาของนครหลวง มีพระพุทธรูปยืนซึ่งจำหลักด้วยศิลา สูง ๑๕๐ เฉี๊ยะ[๓] ถัดจากนี้ไปมีอาราม และพระปฏิมาจำหลักด้วยแก้วกาจ สูง ๑๐๐ เฉี๊ยะ อารามนี้มีพระพุทธไสยาสน์ความยาว ๑,๐๐๐ เฉี๊ยะ[๔] บรรดาพระพุทธรูปเหล่านี้ล้วนเป็นฝีมือที่ปราณีตสวยงาม นอกจากนั้นยังมีอารามประดิษฐานพระเขี้ยวแก้ว พระทันตธาตุของพระปัจเจกพุทธะในอดีต

พระพุทธรูปพามิยัน อัฟกานิสถาน

---

[๓] คำว่าเฉี๊ยะ เป็นมาตราวัดความยาวของจีนโบราณ ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์นี้ ได้ถูกทำลายลงโดยรัฐบาลตาลิบันที่ปกครองอัฟกานิสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ หลายคนกล่าวว่าด้วยกรรมหนักที่ก่อ ทำให้ตัวเองพลอยถูกทำจัดไปด้วย

[๔] จากคำให้การของนายซึก มิร์ซ่า ฮุสเซน มือระเบิดทำลายพระพุทธรูปบามิยันตามคำสั่งของอำนาจตาลิบัน กล่าวว่าถ้าเขาไม่ระเบิดพระพุทธรูป ตาลิบันจะฆ่าเขาทิ้ง เพราะก่อนหน้านั้นตาลิบันฆ่าลูกชายสองคนเหมือนสุนัขข้างถนนจึงต้องทำเพื่อความอยู่รอด เขามีความเชื่ออย่างหนึ่งว่าด้านหน้าของพระพุทธรูปที่ถูกทำลายลงมีพระพุทธรูปปางไสยาสน์อยู่องค์หนึ่ง เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่มีพระพักตร์ยิ้มฝังอยู่ใต้ดิน เป็นความเชื่อที่ได้ยินมาจากบรรพบุรุษเล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุ สอดคล้องกับคำบอกกล่าวของพระถังซัมจั๋งที่ได้เห็นพระพุทธไสยาสน์นี้เช่นกัน

๒. กปิศะ (Kapaśa) มีอาราม ๑๐๐ แห่ง มีอารามชื่อ สาโลกที่พระโอรสพระเจ้าแผ่นดินจีนสร้างถวาย พระราชาเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด ที่นี่มีพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง คือ พระปรัชญากร พระมโนชญาญโฆษา พระอารยวรมัน พระคุณภัทร ที่เมืองลัมพะมีอาราม ๑๐ แห่งพระสงฆ์ล้วนเป็นนิกายมหายาน

๓. คันธาระ (Ganddār) แคว้นนี้มีนักปราชญ์ทางมหายานเกิดมากมาย เช่น พระนารายณเทพ พระอสังคโพธิสัตว์ พระวสุพันธุโพธิสัตว์ พระธรรมตาร พระมโนรถ พระปารศวเถระ ที่นี่มีสถานที่ประดิษฐานบาตรของพระพุทธองค์ และยังมีสถูปที่พระเจ้ากนิษกะสร้างสูง ๔๐๐ เฉี๊ยะ มีพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานด้านใน

๔. แคว้นอุทยาน (Udyān) ตั้งอยู่ระหว่างฝั่งแม่น้ำศุภวัสตุ ก่อนที่พระถังซัมจั๋งจะเดินทางมามีพระสงฆ์ ๑๘,๐๐๐ รูป อาราม ๑,๔๐๐ แห่ง แต่ต่อมาพระสงฆ์ลดลงเหลือน้อยกว่าเดิม นอกจากนั้นยังมีรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ อีกอารามหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานรูปพระเมตไตรย์โพธิสัตว์จำหลักด้วยไม้จันทน์หอม

๕. กัศมีร์ (Kaśmīr) หรือแคชเมียร์ มีอาราม ๑๐๐ แห่ง พระสงฆ์ ๕,๐๐๐ รูป มีสถูปสูงวิจิตร สวยงาม ๔ องค์ พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ สถูปทุกๆ องค์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ อารามที่พระถังซัมจั๋งพำนักชื่อหุษกร มีพระเถระนามว่า ชเยนทร เป็นสังฆปาโมกข์อยู่ที่เมืองกัศมีร์นี้ เป็นผู้เคร่งพระธรรมวินัยและเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก นอกนั้นยังมีพระเถระที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น คือ พระวิสุทธิสิงห์ พระชินพันธ์ พระสุคตมิตร พระวศุมิตร พระสูรยเทพ และ พระชินตราด เป็นต้น

๖. มถุรา (Mathurā) มีสถูปบรรจุพระอัฐิธาตุของพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระปุณณมันตานีบุตร พระอุบาลีพระอานนท์ พระราหุล พระมัญชุศรี ทุกปีพระสงฆ์และคฤหัสถ์จะมาชุมนุมสักการะสถูปต่างๆ ที่ตนเองนับถือ เช่นผู้ใฝ่อภิธรรมก็บูชาพระสารีบุตร ผู้ใฝ่สมาธิบูชาพระโมคคัลลานะ ผู้ศึกษาพระสูตรบูชาพระปุณณมันตานีบุตร ผู้สนใจวินัย บูชาพระอุบาลี

สามเณรบูชาพระราหุล นอกนั้นยังมีอารามบนภูเขาที่พระอุปคุตต์เป็นผู้สร้าง

๗. **กันยากุพชะ** (Kanyākubja) (ใกล้ลัขเนา เมืองหลวงของรัฐอุตตรประเทศปัจจุบัน) มีอาราม ๑๐๐ แห่ง พระสงฆ์ราว ๑๐,๐๐๐ รูป สังกัดทั้งฝ่ายมหายานและหินยาน มีสถูป ๒ แห่งที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างขึ้น ที่เมืองนี้ท่านพำนัก ณ วัดภัทรวิหาร พระเถระที่มีชื่อเสียงแห่งกันยากุพชะ คือ พระวีรยเสน ที่ชำนาญในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี

๘. **อโยธยา** (Ayodhyā) มีพระสงฆ์หลายพันรูป มีวัดประมาณ ๑๐๐ แห่ง พระสงฆ์สังกัดทั้งมหายาน และหินยาน นอกเมืองยังมีสถูปที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระพุทธองค์มาแสดงธรรมที่นี่ ๓ เดือน ที่นี่ท่านถูกโจรปล้นและหวังจะประหารชีวิตท่านเพื่อสังเวยเจ้าแม่ทุรคาแต่ก็รอดมาได้ด้วยบุญบารมี

๙. **โกสัมพี** (Kosambī) มีอาราม ๑๐ แห่ง พระสงฆ์ราว ๑๐๐ รูป มีวิหารใหญ่สูง ๖๐๐ เฉียะ ประดิษฐานพระพุทธรูปจำหลักด้วยไม้จันทน์ โดยมีพระเจ้าอุเทนเป็นคนสร้างขึ้น นอกจากนั้นยังมีอารามของโฆสกเศรษฐี และกุกกุฏเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้า แต่หักพังไปบ้างแล้ว

๑๐. **สาวัตถี** (Sāvatthī) มีอารามหลายร้อยแห่ง พระสงฆ์หลายพันรูป โดยมากสังกัดนิกายสัมมิติยะ มีซากสถูปที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสร้างถวายพระพุทธเจ้า ซากพระเชตวันมหาวิหาร เสาอโศก ๒ ต้น มีพระพุทธรูปทองที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสร้างขึ้น[๕] เมื่อคราวอาลัยที่พระพุทธองค์ไปโปรดพระมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๑๑. **กุสินารา** (Kusinārā) มีสถูปที่พระเจ้าอโศกสร้างขึ้นตรงบ้านนายจุนทะที่ได้ถวายอาหารมื้อสุดท้าย ที่สาลวโนทยานมีพระพุทธรูปนอนก่อด้วยศิลาแลง ลักษณะสมัยมถุรา ที่สร้างภายในสถานที่ปรินิพพาน ด้าน

---

[๕] ตามหลักฐานทางโบราณคดีเชื่อกันว่าพระพุทธรูปได้สร้างขึ้นครั้งแรกสมัยพระเจ้ามิลินท์กษัตริย์เชื้อสายกรีก ในสกุลช่างคันธาระ แต่พระถังซัมจั๋งอ้างถึงเรื่องพระพุทธรูปหลายแห่งที่ได้พบ เช่น พระเจ้าอุเทนเมืองโกสัมพี สร้างพระพุทธรูปด้วยไม้จันทน์ และพระเจ้าปเสนทิโกศลสร้างพระพุทธรูปทองคำเพื่อสักการะบูชา ถ้ากล่าวตามพระถังซัมจั๋งแสดงว่า พระพุทธรูปเริ่มสร้างตั้งแต่สมัยพระพุทธกาล จึงเป็นเรื่องที่ควรค้นคว้าต่อไป

หลังมีสถูปใหญ่สูง ๒๐๐ เฉี๊ยะ และเสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ประดิษฐานไว้

๑๒. พาราณสี (Vārāṇasī) เมืองนี้มีชาวพุทธน้อย โดยมากนับถือลัทธินอกศาสนา มีอารามในเมืองพาราณสีราว ๓๐ แห่ง มีพระสงฆ์ ๓,๐๐๐ รูป สังกัดนิกายสัมมิติยะของหินยาน แต่มีเทวาลัยถึง ๑๐๐ แห่ง มีนักบวชเป็นหมื่น บางคนโกนหัว แต่บางคนขมวดผมเป็นปม พวกเขาชอบเอาขี้เถ้าทาตัว บางพวกเปลือยกาย พวกเขาทำอย่างนี้เพราะต้องการบรรลุธรรม และที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สารนาถ) มีพระสงฆ์ ๑,๕๐๐ รูป ล้วนสังกัดนิกายสัมมิติยะแห่งนิกายหินยาน มีสถูปของพระเจ้าอโศกสร้าง เสาหินสูงกว่า ๗๐ เฉี๊ยะ

๑๓. แคว้นมคธ (Magadh) มีพระสงฆ์ ๑๐,๐๐๐ รูป โดยมากเป็นฝ่ายมหายาน อารามมีมากกว่า ๕๐ แห่ง ที่เมืองนี้ยังมีเสาอโศกและแผ่นศิลารอยพระพุทธบาทอีกด้วย

๑๔. แคว้นตามรลิปติ (Tāmralipati) (ปากอ่าวเบงกอล ใกล้เมืองกัลกัตตาปัจจุบัน) มีอาราม ๑๐ แห่ง มีพระสงฆ์ราว ๑,๐๐๐ รูป สังกัดนิกายหินยาน นอกนั้นยังมีสถูป ๒๐๐ เฉี๊ยะที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้ด้วย ที่นี่มีพระราชา พระนามว่า พระกุมารราชาปกครองเมือง

นอกจากนั้น ท่านพระถังซัมจั๋งยังได้ไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา กับพระอาจารย์ศีลภัทรองค์อธิการบดี เป็นเวลาถึง ๑๕ ปี ที่นี่มีนักศึกษาราวหมื่นรูป อาจารย์พันห้าร้อย แต่ที่ได้รับยกย่องและดูแลอย่างดีมีเพียง ๑๐ รูปเท่านั้น อารามนาลันทาได้ถูกสร้างและต่อเติมมาโดยลำดับนับจาก **พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าศักราทิตย์ พระเจ้าพุทธคุปตะ พระเจ้าตถาคตราชา พระเจ้าพาลาทิตย์ พระเจ้าวชิรราชา** รวม ๖ พระองค์ นาลันทาเป็นสถานศึกษาฝ่ายมหายาน โดยศึกษาทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งพระเวท เหตุวิทยา ศัพทวิทยา จิกิตสาวิทยา สางขยะวิทยา เป็นต้น มาถึงสมัยพระเจ้าหรรษวรรธนะมหาวิทยาลัยก็ได้รับการอุปถัมภ์เป็นอย่างดี ในที่สุดพระถังซัมจั๋งก็อำลาพระเจ้าหรรษวรรธนะ พระกุมารราชาแห่งเบงกอล

ตะวันออก และพระราชาแห่งอินเดีย ๑๘ แคว้น กลับสู่ประเทศจีน โดยกลับไปเส้นทางเดิม เมื่อเข้าสู่จีนแล้วได้รับการต้อนรับอย่างดีจากพระสงฆ์และพุทธบริษัทชาวจีนที่ทราบข่าว ท่านได้รับการยกโทษที่แอบเดินทางโดยไม่ได้รับอนุญาต ต่อมาได้รับการยกย่องให้เป็นวีรบุรุษแห่งชาติ ผลงานการแปลของท่านมีมากมาย ที่สำคัญได้แปลหนังสือสันสกฤตออกเป็นภาษาจีนถึง ๖๐๐ เล่ม ท่านขอร้องพระจักรพรรดิให้ยกพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติจีนเพียงศาสนาเดียวแทนขงจื้อ แต่ไม่สำเร็จเพราะจีนนับถือขงจื้อมายาวนาน การที่จะยกเลิกจึงเป็นเรื่องลำบาก แม้แต่พระจักรพรรดิก็ไม่กล้าตัดสินใจ เพราะเสนาอำมาตย์ขุนศึกจำนวนไม่น้อยที่นับถือลัทธิขงจื้อ แม้แต่บิดาของท่านเมื่อก่อนก็นับถือขงจื้อ ท่านมรณภาพ พ.ศ. ๑๒๐๗ (ค.ศ. ๖๖๔) รวมอายุ ๖๑ ปี เมื่อท่านมรณภาพแล้ว พระจักรพรรดิถังเกาจงทรงกำสรวญอย่างหนัก ถึงกับตรัสว่า ประทีปของชาติได้ดับเสียแล้ว แม้ท่านจะกำชับให้ทำงานศพอย่างง่ายๆ คือใช้เสื่อมาพันและฝังเสีย แต่พระจักรพรรดิก็ทำอย่างสมเกียรติ กล่าวกันว่ามีชาวจีนมาร่วมงานศพท่านถึง ๒ ล้านคน นับว่าเป็นพระสงฆ์องค์เดียวในประวัติศาสตร์จีนที่มีผู้มาร่วมงานมากมายขนาดนั้น

หลังจากพระเจ้าหรรษวรรธนะเสด็จสวรรคตแล้ว อินเดียก็เข้าสู่ยุคมืดอีกครั้งทั้งทางการเมืองและการศาสนา ยุคนี้พุทธศาสนามหายานได้ผสมลัทธิตันตระของฮินดูเข้าไปด้วยเรียกว่า พุทธตันตระ สาเหตุที่มหายานนำลัทธิตันตระของฮินดูมาใช้ เพราะต้องการสร้างความนิยมให้กับตัวเอง แต่การปฏิรูปนี้เท่ากับกำลังทำลายหลักการของพุทธศาสนา ในยุคนี้มีการสร้างพระพุทธรูปโอบด้วยนางตาราในท่าเสพเมถุน เป็นต้น ต่อมายุคนี้ก็ได้มีพระสงฆ์จีนเดินทางมาศึกษาพุทธศาสนาที่อินเดียอีกท่านหนึ่งต่อจากพระถังซัมจั๋ง คือ พระอาจารย์อี้จิง (I-Tsing)

๔. จดหมายเหตุพระอี้จิง (I-Tsing)

พระอี้จิง เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๗ (ค.ศ. ๖๓๔) ที่ฟันหยาง ใกล้กรุง

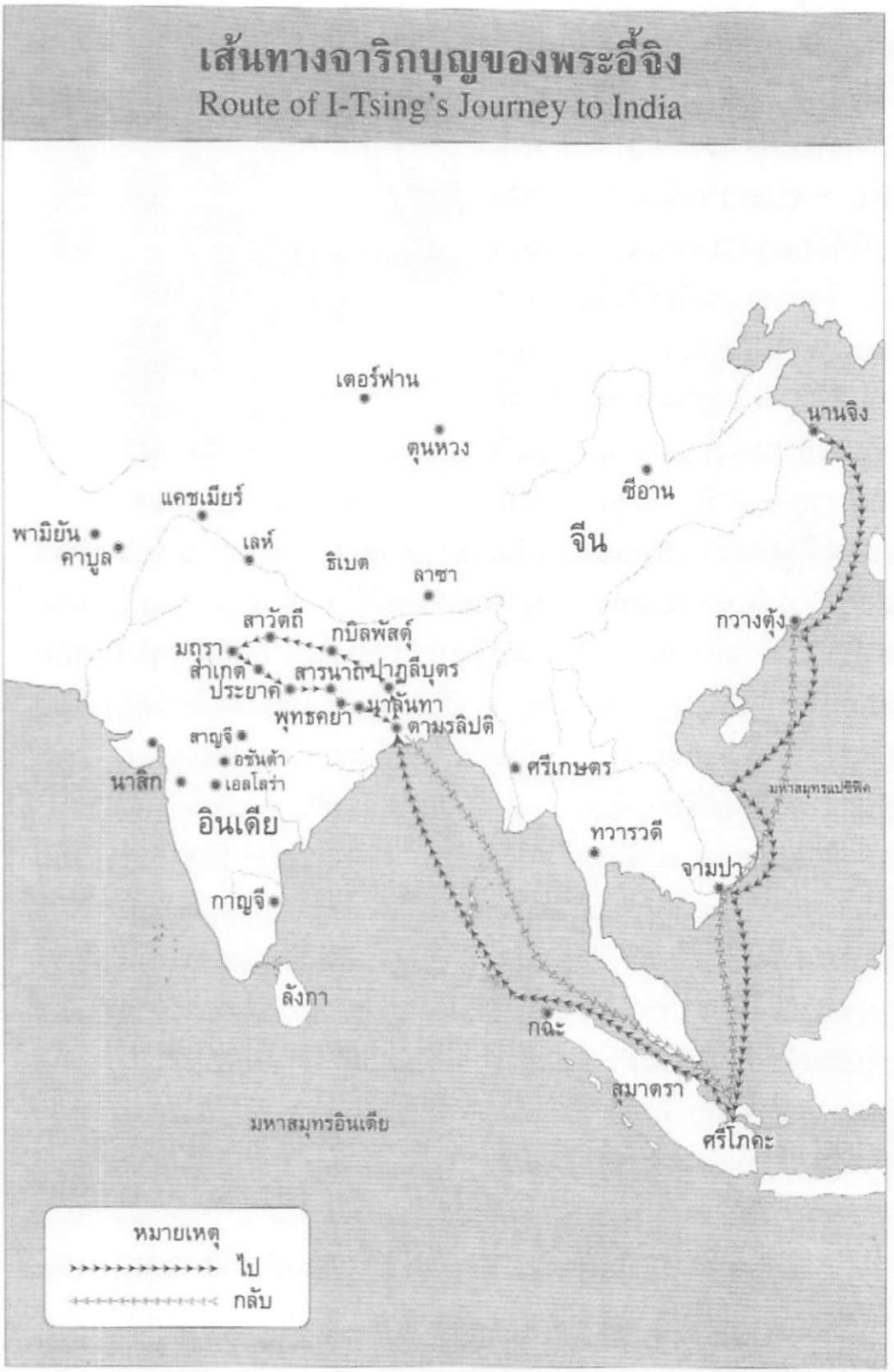
ปักกิ่ง ประเทศจีน[๖] หลังจากพระถังซัมจั๋งกลับเมืองจีนท่านมีอายุ ๑๐ ปี เมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ก็บรรพชาเป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ท่านได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุ หลังจากได้ศึกษาพระธรรมอย่างซ่ำซองแล้ว จึงเกิดความคิดที่จะไปสืบพระศาสนาในอินเดีย ต่อมา พ.ศ. ๑๒๑๕ ท่านเดินทางเข้าสู่ประเทศอินเดียต่อจากพระถังซัมจั๋งได้ไม่นาน ขณะที่ท่านมีอายุ ๓๗ ปี ผ่านทางทะเลโดยแวะที่สุมาตรา (Sumatra) เป็นเวลา ๘ เดือน ผ่านอาณาจักรศรีวิชัย (Srīvijaya) ซึ่งพุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรืองที่นี่ ภาษาสันสกฤตเป็นที่นิยมแพร่หลาย ท่านพักอยู่ ๔ ปี เพื่อศึกษาภาษาสันสกฤตที่นี่ จากนั้นพักที่แหลมมาลายู (Malayu) เป็นเวลา ๒ เดือน จนถึงฝั่งอินเดียที่ท่าตามรลิปติ (Tāmralipti) จากนั้นเดินทางเข้ามคธ ได้สักการะสังเวชนียสถาน และศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ๑๐ ปี แล้วกลับเส้นทางเดิมโดยแวะศึกษาภาษาสันสกฤตที่อาณาจักรศรีวิชัย ๔ ปี ได้รับการต้อนรับจากราชสำนักเป็นอย่างดี ท่านได้กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยไว้ว่า *"อาณาจักรศรีวิชัยนั้นพุทธศาสนารุ่งเรืองเหมือนในอินเดีย มีพระสังฆราชชื่อว่า ศากยเกียรติ (Sākyakīrti) เป็นประมุขสงฆ์ เมืองชั้นใหญ่น้อยหลายร้อยเกาะ พระจีนที่จะไปอินเดียควรเตรียมตัวเรียนสันสกฤตที่นี่ก่อน"* ท่านยังกล่าวอีกว่า *"ที่ฟูหนำ (หรือพนม) มีเมืองหลวงชื่อว่า อินทรปุระ (Indrapura) พระราชาแห่งเมืองนี้นามว่า พระเจ้าถรวรมัน (Tharvarman) ทรงนับถือศาสนาฮินดูอย่างเคร่งครัด เทิดทูนบูชาศิวลึงค์ทอง และเริ่มทำลายพุทธศาสนาอย่างหนัก"* ท่านเดินทางมาถึงฝั่งเมืองตามรลิปติ ประเทศอินเดีย พ.ศ. ๑๒๑๔

พระอี้จิงขึ้นฝั่งที่ตามรลิปติ

---

[๖] J. Takakusu. **A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago**. (New Delhi : The Jayyed press, 1966.) Page 23.

เส้นทางจาริกบุญของพระอี้จิง
Route of I-Tsing's Journey to India
เตอร์ฟาน
ตุนหวง
นานจิง
ซีอาน
แคชเมียร์
พามิยัน
คาบูล
เลห์
ทิเบต
จีน
ลาซา
สาวัตถี
กบิลพัสดุ์
กวางตุ้ง
มถุรา
สำเกต
สารนาถ
ปาฏลีบุตร
ประยาค
นาลันทา
พุทธคยา
ตามรลิปติ
สาญจี
อชันต้า
เอลโลร่า
นาสิก
ศรีเกษตร
มหาสมุทรแปซิฟิค
อินเดีย
ทวารวดี
จามปา
กาญจี
ลังกา
กณะ
สุมาตรา
มหาสมุทรอินเดีย
ศรีโภคะ
หมายเหตุ
ไป
กลับ

พำนักอยู่ในอินเดียเป็นเวลา ๑๕ ปี และพูดภาษาถิ่นในอินเดียได้อย่างคล่องแคล่ว ผลงานของท่านหลายเล่มได้ถูกพิมพ์เช่นเดียวกับพระถังซัมจั๋ง นั่นคือ **"บันทึกเรื่องพุทธศาสนาตามที่ปฏิบัติกันในอินเดียและหมู่เกาะมาลายู"** ท่านได้ไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ๑๐ ปี ได้กล่าวว่าที่นาลันทามีพระสงฆ์จำพรรษา ๓,๐๐๐ รูป พระสงฆ์ที่นี่มีหน้าที่ ๒ ส่วน คือ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และศึกษา ต่อมาท่านได้ไปกราบพระเจดีย์ที่พุทธคยา เขียนบันทึกไว้ว่า[๗]

"หลังจากนั้น พวกเราก็ได้เดินทางไปที่มหาโพธิมณฑล ใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และได้กัมกราบแทบพระบาทแห่งพุทธปฏิมาแล้ว ข้าพเจ้าได้นำผ้าหนาและเนื้อดีซึ่งพระและฆราวาสถวายที่ชาตุงมาทำเป็นผ้ากาสาว-พัสตร์บูชาและห่มที่องค์พระพุทธปฏิมา ข้าพเจ้าได้ถวายฉัตรขนาดเล็กจำนวนมาก ที่ท่านอาจารย์ฝ่ายวินัยชื่อ เหียน ฝากมาในนามท่าน ท่านอาจารย์เซน (ธยาน) ชื่อว่าอันเต๋า มอบหมายหน้าที่ให้บูชาพระพุทธเจดีย์

และข้าพเจ้าได้ทำหน้าที่ในนามของท่านเช่นกัน ในขณะนั้นข้าพเจ้าได้หมอบตัวลงพื้นด้วยจิตใจที่แน่วแน่ ด้วยความตั้งใจและด้วยความเคารพอย่างสูง ครั้งแรกข้าพเจ้าได้ปรารถนาต่อประเทศจีนว่า ผลประโยชน์สี่ประการจงแผ่ขยายไปสู่สรรพสัตว์อย่างกว้างขวางในความรู้สึก ในเขตแดนแห่งพระธรรมทูต และข้าพเจ้าได้เน้นย้ำถึงความปรารถนาของข้าพเจ้าที่จะรวมเป็นหนึ่งเดียวภายใต้ต้นนาคะ เพื่อพบพระเมตไตรยพุทธเจ้า ผู้มีเกียรติยศ และปฏิบัติตามคำสอนที่แท้จริงเพื่อให้เข้าถึงความรู้ที่จะไม่ทำให้เกิดใหม่อีก. ต่อมาข้าพเจ้าได้เดินประทักษิณรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้"

และอีกเล่มคือ**"ภิกษุผู้ไปแสวงหาพระธรรมในประเทศตะวันตก"** จากหนังสือเล่มนี้ ทำให้เราทราบว่า มีนักแสวงบุญเป็นจำนวนมากได้เดินทางฝ่าอันตรายและความยากลำบากไปแสวงหาพระธรรมในประเทศอินเดีย แต่การเดินทางไปนั้นเป็นเรื่องแห่งความเศร้า เพราะแม้ว่าจะได้ผลคุ้มค่า

---

[๗] D.C. Ahir. **Buddhagaya through the ages.** (New Delhi : Sri Satguru Publications .1993), Page 46.

แต่ความลำบากก็มีอยู่ทั่วไป สถานที่สำคัญๆ ก็อยู่ห่างไกลกัน มีคนเป็นจำนวนมากที่พยายามจาริกไปในสถานที่เหล่านั้น แต่ทำได้เพียงไม่กี่คน เพราะมีทะเลทรายขวางกั้นอยู่ ความร้อนในทะเลทรายแทบจะละลายทุกสิ่งอย่างให้มอดไหม้ ทางทะเลก็เต็มไปด้วยคลื่นใหญ่เหมือนภูเขา มีปลาใหญ่พ่นน้ำสูงเท่าต้นตาล ส่วนทางบกที่ต้องผ่านเอเชียกลางผ่านเมืองสมารกันด์ บากเตรีย ต้องผ่านภูเขาถึง ๑๐,๐๐๐ ลูก มีหุบเขาลึก และสูงชัน นี้คือเหตุผลว่าทำไมมีคนเดินทางไปกว่า ๕๐ คน แต่รอดมาได้เพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น พระสงฆ์เกาหลีและจีนเป็นจำนวนมาก ได้เดินทางไปอินเดียผ่านเอเชียกลาง แต่ท่านเหล่านั้นก็มรณภาพเป็นส่วนมาก ต่อมาการเดินทางผ่านเอเชียกลางยิ่งลำบากมากยิ่งขึ้นอีก เพราะเกิดการปฏิวัติในธิเบต และกองทัพมุสลิมยึดครองส่วนเหนือของอินเดียได้อย่างเด็ดขาด

ท่านอี้จิงยังได้แปลหนังสือ ราว ๕๖ เล่มจาก ๔๐๐ เล่มที่ท่านนำมาจากอินเดียโดยได้รับความร่วมมือจากพระอินเดียหลายท่าน คือ ท่านสิกขานันทะ (Sikkhananda) ท่านอิศวระ (Iśvara) และรูปอื่นๆ เมื่อท่านกลับจีนได้รับการแต่งตั้งจากพระจักรพรรดินีให้เป็น **"มหารัฐคุรุ"** ของประเทศจีน และเป็นที่เคารพของพระจักรพรรดินีบูเช็คเทียนเป็นอย่างยิ่ง ท่านจำพรรษาที่วัดไต้เฮงเลี่ยงยี่ (มหาวัฒนากุศลาราม) ซึ่งเป็นวัดที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๑๒๕๖ รวมอายุ ๗๙ ปี ท่านได้เขียนรายงานสถานการณ์พุทธศาสนาหลายแห่งที่เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังเป็นอย่างมาก

และที่ภาคใต้ของอินเดีย ก็ได้มีพระสงฆ์ท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียง และท่านได้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในจีน ตามอย่างพระสงฆ์อินเดียหลายๆ รูป ท่านคือ พระโพธิรุจิ โดยมีประวัติย่อๆ คือ

๕. พระโพธิรุจิ (Bodhiruci)

ท่านเกิดเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐๐ เดิมชื่อว่า ธรรมรุจิ เกิดในตระกูลพราหมณ์กาศยปโคตร ในอินเดียภาคใต้ เมื่อได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ จึงฝากตัวเป็นศิษย์ของท่าน ยศโมษะ ชั่วเวลา ๓ ปีท่านก็เป็นผู้

ชำนาญในพระไตรปิฎก นอกจากศึกษาทางด้านพุทธศาสนาแล้ว ท่านยังชำนาญในหลายสาขา เช่น ดาราศาสตร์ แพทยศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และเทววิทยาเป็นต้น ต่อมาเมื่อไปสู่จีนโดยทางเรือ เพราะตอนเหนือของอินเดียถูกกองทัพมุสลิมยึดครองแล้ว ย่อมเป็นการไม่สะดวกอย่างยิ่ง เมื่อไปถึงเมืองจีนแล้ว จึงได้เปลี่ยนเป็น โพธิรุจิ ตามพระบัญชาของพระจักรพรรดินีวูเต้าเทียน แห่งราชวงศ์ถัง ท่านได้แปลหนังสือ ๕๓ เล่ม ออกสู่ภาษาจีน หนังสือที่สำคัญ คือ ปรัชญาปารมิตาอรรถศติกา มหารัตนกูฏสูตร อมิตา-ยุษวยูห สมันตมุขปริวรรต วินัยวินิจฉัยอุปาลิปริปฤจฉา ไมเตรยปรปฤจฉา โพธิสัตวจรรยาวรรคสูตร รัตนเมฆสูตร สูตรแห่งมหายาน มัญชุศรีรัตน-ครรภธารณีสูตร แต่หลายเล่มก็ได้สูญหายในเวลาต่อมา วาระสุดท้ายท่านก็มรณภาพอย่างสงบในแผ่นดินจีน รวมอายุ ๑๕๖ ปี

๖. ราชวงศ์ปาละ (Pāla Dynasty)

หลังจากอาณาจักรคุปตะได้ล่มสลายลงเมื่อ พ.ศ. ๑๐๘๓ อินเดียได้ถูกแบ่งเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย ไม่มีผู้ปกครองที่เข้มแข็งเหมือนเดิมอีกเป็นเวลา ๑๒๐ ปี จนถึง พ.ศ. ๑๒๐๓[๕] กษัตริย์พระองค์หนึ่งได้สถาปนาอาณาจักรขึ้นที่แคว้นมคธและเบงกอล คือ ราชวงศ์ปาละ ราชวงศ์นี้มีอายุยาวนานถึง ๔๐๐ ปี **เป็นราชวงศ์เดียวที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นับถือพุทธศาสนา** ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน สถาปนาราชวงศ์นี้โดยพระเจ้าโคปาละ ได้อุปถัมภ์คุ้มครองปกป้องพระพุทธศาสนามาอย่างดี มคธและเบงกอลที่ราชวงศ์นี้ปกครองจึงกลายเป็นฐานที่มั่นแห่งสุดท้ายของพระพุทธศาสนาในอินเดียก่อนที่จะสูญสลายไปจากแผ่นดินเกิด

พระเจ้าโคปาละ (Gopāla) เป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของอินเดีย ครองราชสมบัติ พ.ศ. ๑๒๐๓ ในด้านพระพุทธศาสนานั้นพระองค์ได้สร้างวัด สถูปเจดีย์ สนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์เป็นอย่าง

---

[๕] ตำราบางเล่มกล่าวว่า พระเจ้าโคปาละขึ้นครองราชย์สมบัติ พ.ศ. ๑๒๙๓

มาก สถาบันการศึกษาที่พระองค์ทรงสนับสนุน คือ มหาวิทยาลัยนาลันทา รัฐพิหาร จารึกแผ่นทองแดงซึ่งขุดพบที่นาลันทา ทำให้เรารู้ว่าพระองค์สร้างอาคารภายในมหาวิทยาลัยเป็นจำนวนมาก แม้กระทั่งห้องสมุดขนาดใหญ่ของนาลันทา นอกจากนั้นยังได้สถาปนามหาวิทยาลัยโอทันตบุรีให้เป็นแหล่งการศึกษาของพระสงฆ์ควบคู่กับนาลันทาด้วย ในด้านสถาปัตยกรรมนั้น นับว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก พระพุทธรูปที่ทำจากหินดำทั่วทั้งรัฐพิหารในปัจจุบัน ล้วนเริ่มต้นจากสมัยนี้ จนได้รับการกล่าวขานว่า เป็นพุทธศิลป์สมัยปาละ นอกจากนั้นยังพบพระพุทธรูปศิลปะสมัยปาละที่ทำจากทองแดง โลหะ ทองคำ และดินเผาเป็นจำนวนมาก ขุดพบแล้วนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์กัลกัตตา ปัฏนะ และกรุงนิวเดลลี พระองค์ปกครองแคว้นมคธจนถึง พ.ศ. ๑๒๔๘ ก็สวรรคตอย่างสงบรวมเวลา ๔๕ ปี

๗. พระทีปังกรศรีชญาณ (Dīpaṅkaraśrījñān)

พ.ศ. ๑๒๒๕ ในสมัยพระเจ้าโคปาละได้มีนักปราชญ์ผู้โด่งดังท่านหนึ่งไปประกาศพุทธศาสนาในธิเบตจนมีชื่อเสียงโด่งดัง และมรณภาพที่นั่น ท่าน คือ พระทีปังกรศรีชญาณ หรือพระอตีศะ เกิดในวรรณะกษัตริย์ โดยพระบิดาเป็นกษัตริย์นามว่า กัลยาณศรี (Kalyāṇasrī) และมารดานามว่า ศรีประภาวดี (Srīprabhāvatī) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๒๒๕ ในเมืองซาฮอร์ เมืองภคัลปุร์ (ปัจจุบันอยู่ในเขตรัฐพิหาร) อินเดียภาคตะวันออก โดยพระบิดามีโอรส ๓ พระองค์ คือ ๑. เจ้าชายปัทมครรภ์ ๒. เจ้าชายจันทรครรภ์ (พระทีปังกรศรีชญาณ) และ ๓. เจ้าชายศรีครรภ์ ต่อมาเจ้าชายจันทรครรภ์ได้เดินทางไปบวชเป็นสามเณรที่มหาวิทยาลัยนาลันทา กับพระอาจารย์โพธิภัทร โดยไม่ได้บวชที่มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา ทั้งที่ตั้งอยู่รัฐเบงกอลและไม่ไกลจากพระราชวังของพระองค์ ทั้งนี้เพราะต้องการลดความมานะถือตัวลง เมื่อบวชแล้วจึงได้ฉายาว่า พระทีปังกรศรีชญาณ ในสมัยนี้นิกายมนตรยานกำลังเจริญรุ่งเรือง ท่านจึงฝากตัวเป็นศิษย์ของสิทธะคนหนึ่งชื่อว่า พระนโรปะ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชื่อดัง สมัยนั้นศิษย์ที่มีชื่อเสียงของสิทธะ

นโรปะ มีหลายท่านเช่น พระปรัชญารักษิต พระกนกศรี และพระมาณกศรี ต่อมาท่านจึงเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยวิกรมศิลาใกล้บ้าน ท่านได้เดินทางไปสุมาตรา (อินโดนีเซีย) เพื่อศึกษาธรรมกับพระธรรมปาละ พระเถระที่มีชื่อเสียงที่นั่น หลังจากอยู่ได้ ๑๒ ปี จึงได้เดินทางกลับสู่วิกรมศิลา จากนั้นได้รับการอาราธนาไปสู่ธิเบต ท่านเป็นผู้มีชื่อเสียงอย่างสูงสุด และมรณภาพที่นั่นรวมอายุ ๗๓ ปี

พระทีปังกรศรีชญาณ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๒๔๗ พระเจ้าตริสองเดซัน กษัตริย์แห่งธิเบต อาราธนาพระสงฆ์ชาวอินเดียหลายรูปให้ไปฟื้นฟูพุทธศาสนาที่ธิเบต ที่มีชื่อเสียง คือ พระอาจารย์ศานตรักษิต (Śāntarakṣita)[๕] แต่ท่านเป็นพระนักวิชาการไม่มีอิทธิฤทธิ์ เวทมนตร์คาถา เมื่อต้องมาเผชิญหน้ากับศาสนาบอน ศาสนาเจ้าถิ่นที่เต็มไปด้วยเวทมนตร์คาถา หมอผี ภูติผีปีศาจ จึงเห็นว่าจะสู้ไม่ไหว ผู้ที่จะมาเผยแผ่ได้ต้องมีเวทมนตร์คาถาเช่นกันจึงจะสู้ได้ จึงเสนอไปยังพระเจ้าตริสองเดซันให้อาราธนาพระปัทมสัมภวะพระสงฆ์นิกายมนตรยานมาปราบ พระองค์เห็นด้วยจึงได้ส่งคนไปอาราธนาท่านปัทมสัมภวะมาเผยแผ่ธรรมที่ธิเบต ท่านรับคำอาราธนาแล้วเดินทางเข้าไปธิเบต งานของท่านนั้นประสบผลสำเร็จอย่างล้นหลาม เพราะท่านเป็นจอมขมังเวท สามารถปราบพวกพ่อมดหมอผีศาสนาบอนลงได้พวกเขาหันกลับมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ส่วนภูติผีปีศาจก็หันมาปกป้องพุทธศาสนาแทน ท่านปัทมสัมภวะจึงเป็นผู้วางรากฐานพุทธศาสนา

---

[๕] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **พุทธศาสนาแบบธิเบต**. (กรุงเทพฯ : บริษัท ส่องศยาม จำกัด, ๒๕๓๘.) หน้า ๒๑.

ให้มั่นคงในธิเบตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้าไปธิเบตราว พ.ศ. ๑๑๖๓ ก่อนหน้านี้บ้างแล้วก็ตาม

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าเทวปาละ[๑๐] ราว พ.ศ. ๑๒๔๘ แห่งราชวงศ์ปาละ ได้ครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าโคปาละพระบิดา ยุคจักรวรรดิปาละนี้ยิ่งใหญ่ไพศาล มีกำลังทหารที่เข้มแข็ง จากรายงานของนักแสวงโชคชาวอาหรับนามว่าสุไลมาน (Sulaiman) กล่าวว่า พระองค์มีช้างเพื่อออกรบ ๕๐,๐๐๐ ตัว[๑๑] และกำลังพลหลายหมื่นคน พระองค์เป็นพุทธมามกะที่เข้มแข็งเช่นเดียวกับพระบิดา วัดและสถานศึกษาทางพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระราชวงศ์และพุทธบริษัทเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยทั้งสามแห่งในแคว้นมคธ คือ นาลันทา โอทันตบุรี วิกรมศิลา ในสมัยนี้พระเจ้าพาลาปุตตเทวะ (Bālāputtadeva) กษัตริย์ชวา (อินโดนีเซีย) แห่งราชวงศ์ไศเรนทร์ (Śairendra) ได้ส่งพระราชสาส์นมายังพระเจ้าเทวปาละเพื่อขออนุญาตสร้างวัดใกล้มหาวิทยาลัยนาลันทา พระองค์ทรงยินดีโปรดให้สร้างตามความเหมาะสม วัดนี้ต่อมาเป็นที่จำพรรษาของพระสงฆ์จากชวาที่มาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา จารึกบนแผ่นหินของพระเจ้าพาลาปุตตเทวะในคราววางศิลาฤกษ์สร้างอารามยังเก็บรักษาไว้อย่างดีที่พิพิธภัณฑ์นาลันทา นอกจากนั้นยังขอประทานที่ดินห้าตำบลในแคว้นมคธเพื่อบำรุงพระภิกษุที่คัดลอกพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนาให้ ต่อมาพระเจ้าเทวปาละได้ทรงแต่งตั้งพระอาจารย์วีรเทพ (Vīradeva) ซึ่งผู้เป็นบุตรของอำมาตย์เมืองนครหาร (ปัจจุบันอยู่ในเขตปากีสถาน) เป็นองค์อธิการบดีมหาวิทยาลัยนาลันทาองค์ต่อมา พระองค์สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๒๙๖ รวมเวลาที่ครองราชย์ที่ยาวนาน ๕๑ ปี

---

[๑๐] ในหนังสือประวัติศาสตร์เบงกอลกล่าวว่า พระเจ้าเทวปาละปกครองมคธ และเบงกอลราว พ.ศ. ๑๓๕๓ เป็นพระโอรสของพระเจ้าธรรมปาละ ไม่ใช่พระเจ้าโคปาละแต่ ในขณะที่หนังสือ History of India by Anil Chandra Banerjee กล่าวว่า พระเจ้าเทวปาละเป็นโอรสของพระเจ้าธรรมปาละ ข้าพเจ้าผู้รวบรวมยึดหลักฐานฝ่ายธิเบตเป็นสำคัญ

[๑๑] Anil Chandra Banerjee. **History of India**. (Calcutta: Print-O-Graph,1993), Page 142.

ในยุค พ.ศ. ๑๒๕๕ กองทัพอิสลามนำโดย โมหัมหมัด บินกาซิม (Muhammad Bin Qazim) ได้เริ่มรุกสู่เอเชียตะวันออกยึดได้หลายเมืองในเอเชีย เช่น ซีเรีย อียิปต์ ต่อมาจึงยกทัพยึดอินเดียภาคเหนือทั้งปัญจาป สินธุ์ คันธาระ แล้วปกครองอยู่ยาวนาน ๓๐๐ ปี เมื่อยึดได้แล้ว พุทธศาสนาก็ถูกทำลายลงอย่างมากมาย เพราะอินเดียตะวันตกมีอารามนับหมื่นและพระสงฆ์นับแสน แต่กองทัพมุสลิมไม่อาจรุกเข้าภาคกลางได้ เพราะการต้านทานของกษัตริย์ราชบุตรของอินเดียในภาคกลาง กษัตริย์เหล่านี้ยังสามัคคีกันอย่างดีเพื่อต้านการรุกรานจากกองทัพมุสลิมอาหรับ ในขณะที่ตอนเหนือของอินเดียถูกกองทัพมุสลิมยึดได้อย่างเด็ดขาด และพุทธศาสนาก็ถูกกวาดล้างลง ต่อมากองทัพมุสลิมนำโดย มาหมุด แห่งฆาซนี ได้ยกกองทัพรุกรานอินเดียภาคเหนือและภาคตะวันตก เช่น กันยากุพชะ มถุรา บานารัส (พาราณสี) และยกทัพเข้าโจมตีโสมนาถวิหารของชาวฮินดู ขนทรัพย์สมบัติจากวัดไปเป็นจำนวนมหาศาล พร้อมกันนั้นรูปปั้นพระศิวะและโบสถ์ก็ถูกทำลายลงแม้จะได้รับคำวิงวอนจากนักบวชฮินดูแค่ไหนก็ตาม ในช่วงนี้ได้มีเหตุการณ์ที่สำคัญๆ หลายอย่างเกิดขึ้น คือ

๘. มุสลิมเริ่มรุกอินเดีย (Muslim's Invasion to India)

หลังจากศาสดานบี โมหัมหมัดกำเนิดขึ้นในโลกราว พ.ศ. ๑๑๑๓ และเริ่มก่อตั้งศาสนาอิสลามที่ซาอุดิอารเบียเมื่อ พ.ศ. ๑๑๕๓ หลังจากที่พระนบี โมหัมหมัดจากไป สาวกรุ่นหลังได้ใช้นโยบายการเผยแผ่ศาสนาด้วยวิธีการที่รุนแรง ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ กองทัพมุสลิมได้เริ่มรุกทั่วเอเชียกลาง ต่อจากนั้นรุกเข้าสู่อาฟริกาเหนือ และเมื่อยึดอาฟริกาเหนือได้แล้ว ก็ยาตราทัพเข้าสู่ยุโรปยึดได้ สเปน อิตาลี และบางส่วนของยุโรป แต่ต่อมาก็ถูกโต้กลับจากยุโรป เมื่อแนวรบด้านยุโรปถูกต้านทานอย่างหนาแน่น กองทัพมุสลิมก็เริ่มรุกทางเอเชียตะวันออก ยึดได้เมโสโปเตเมีย (อิรัก) เปอร์เซีย (อิหร่าน) และยึดได้อินเดียส่วนเหนือ คือ คันธาระ สินธุ์ ตักกสิลา ปัญจาป สถานที่ทางศาสนาที่กองทัพอิสลามยึดได้ ไม่ว่าจะเป็นศาสนสถานของศาสนา

ใดก็ถูกทำลายอย่างราบคาบ แต่กองทัพมุสลิมก็ไม่อาจรุกเข้าสู่อินเดียตอนกลางได้เพราะถูกต้านทานอย่างเข้มแข็งจากกษัตริย์อินเดีย และช่วงนั้นผู้ปกครองของอินเดียก็ยังสามัคคีกัน ทัพมุสลิมจึงถูกตรึงไว้ได้ถึงเกือบ ๔๐๐ ปี

กษัตริย์ราชวงศ์ปาละนับเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่ได้ให้การคุ้มครองพุทธศาสนาในอินเดียตะวันออก พุทธศาสนายืนหยัดอยู่ในแถบนี้จนถึง พ.ศ. ๑๗๐๐ เศษ ราชวงศ์นี้สถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าโคปาละสืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าเทวปาละ รสปาละ ธรรมปาละ รามปาละ และมหิปาละ กษัตริย์หลายพระองค์ในราชวงศ์นี้ได้สถาปนามหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาขึ้นหลายแห่ง เช่น ชคัททละ โอทันตบุรี และโสมบุรี เป็นต้น

๙. พุทธศิลป์สมัยโจฬะ (Cola Art)

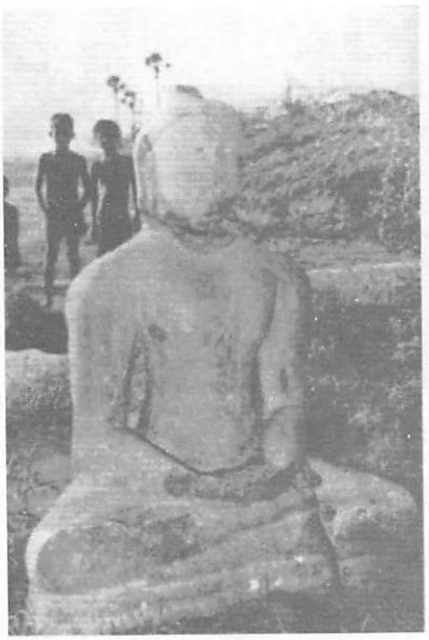
พ.ศ. ๑๒๐๐ พุทธศิลป์ในรัฐทางภาคใต้ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น ในยุคนี้มีอาณาจักรที่เข้มแข็งเกิดขึ้นในภาคใต้ของอินเดียคือ[๑๒] ๑. รัฐปัลลวะ เมืองหลวง คือ กาญจีปุรัม ๒. รัฐโจฬะ เมืองหลวง คือ ตัญชาวุร์ ๓. รัฐปาณฑยะ เมืองหลวง คือ มธุไร ๔. รัฐเจระ เมืองหลวง คือ เกราล่า โดยเฉพาะที่รัฐโจฬะอันมีเมืองหลวงที่ตัญชาวุร์ มีศิลปะเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ความจริงพุทธศาสนาเข้าสู่อินเดียใต้ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้ส่งสมณฑูตมาเผยแผ่ตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว ซึ่งในยุคนั้นยังไม่มีคติในการสร้างพระพุทธรูป เป็นแต่สร้างสัญลักษณ์ คือ ดอกบัวแทนพระศาสดา ต่อมาราว พ.ศ. ๖๐๐ งานพุทธศิลป์จึงได้เริ่มขึ้น แต่ยังไม่แพร่หลายมากนัก

ศิลปะสมัยโจฬะนั้นนับว่ามีแตกต่างจากสกุลอื่นๆ มาก เพราะเป็นศิลปะแบบทมิฬโดยตรง ศิลปินจะแสดงความรู้สึกเรื่องเชื้อชาติไว้ในงานประติมากรรมอย่างชัดเจน ซึ่งจะเห็นได้ในศิลปะทุกแขนง จุดเด่นของพุทธศิลป์ยุคนี้ก็คือ พระพุทธสรีระมีวรกายล่ำสัน กลมแน่น พระอุระ (อก)

---

[๑๒] ศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต), **พระ.พุทธศาสนาและทัศนร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.หน้า ๑๑๑.

นูนเป็นพิเศษ แสดงความกล้าหาญบึกบึนตั้งแต่ปลายพระรัศมีจรดปลายพระบาท พระพักตร์กลมอูม พระเนตร พระนาสิก (จมูก) ค่อนข้างใหญ่ พระโอษฐ์ (ปาก) หนา ถ้าเป็นรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์จะเห็นความเคลื่อนไหว การแสดงฤทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ถ้าเป็นพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์จะเห็นความสงบและเคร่งขรึม อาณาจักรโจพะภาคใต้ยืนยงมาจนถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ ปีจึงล่มสลาย พุทธศิลป์สมัยโจพะยังมีอิทธิพลต่อประเทศใกล้เคียงอีกด้วย เช่น พม่า ลังกา และไทย เป็นต้น

หลวงพ่อพุทธมงคล ศิลปะโจพะ

พ.ศ. ๑๓๐๘ กษัตริย์โจพะนับถือศาสนาฮินดู[๑๓] ได้โจมตีอาณาจักรปัลลวะและยึดได้สำเร็จ แล้วข้ามไปรุกรานถึงเกาะลังกา สงครามระหว่างโจพะและลังกายืดเยื้อเป็นเวลานาน คราวใดที่โจพะชนะศิลปกรรมฮินดูจะหลั่งไหลเข้าเกาะลังกา แต่ถ้าลังกาชนะ ช่างจากโจพะต้องสร้างสรรค์พุทธศิลป์ให้ลังกา การแพ้ชนะได้เกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราว ศิลปะของโจพะก็เริ่มแพร่หลายมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากษัตริย์โจพะยุคนี้จะนับถือฮินดู แต่พุทธศาสนาก็ไม่กระทบกระเทือนมากนัก นิกายที่แพร่หลาย คือ เถรวาท ส่วนมหายานก็เป็นที่นิยมเช่นกัน

๑๐. พุทธาวตาร (Buddha Incarnation)

ในยุค พ.ศ. ๑๓๐๐ เศษ มีพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง ชื่อว่า **ศังกราจารย์** (Śaṅkarāchārya) ท่านเป็นนักปราชญ์ และนักศาสนาคนสำคัญของฮินดู ได้ประกาศศาสนาฮินดูอย่างเอาจริงเอาจัง สังกัดนิกายไศวะ เกิดที่เกราล่า

---

[๑๓] จิรพันธ์ สมประสงค์. **ประวัติศิลปะ**. (โรงพิมพ์ โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.กรุงเทพฯ : ๒๕๓๓.) หน้า ๑๕๗.

(Kerālā) ตอนใต้ของอินเดีย ท่านเป็นศิษย์ของโควินทะซึ่งเป็นศิษย์ของเคาฑปาทะ ซึ่งเป็นคนแรกที่ได้ประยุกต์คำสอนของพุทธศาสนามหายานมาใช้ ปรัชญาฮินดูของศังกราจารย์ได้แนวคิดมาจากพุทธศาสนามหายานนิกายมาธยมิกของท่านนาคารชุน เป็นผู้ที่มีความรู้ในศาสนาทั้งหลายในอินเดีย ทั้งพุทธ พราหมณ์ และเชนเป็นอย่างดี กล่าวกันว่าศังกราจารย์ได้เข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาด้วย และท้าโต้วาทีไปทั่วอินเดีย นอกจากลอกเลียนแบบทางด้านคำสอนและปรัชญาแล้ว ยังได้ตั้งคณะสงฆ์ฮินดูเลียนแบบพุทธศาสนา เพราะเดิมฮินดูไม่มีสถาบันสงฆ์ พร้อมตั้งวัดฮินดูนิกายไศวะทั้งสี่ทิศ คือ วัดศฤงคารีที่ภาคใต้ วัดปุรีภาคที่ตะวันออก วัดทวารกะที่ภาคตะวันตก วัดพัทรีนาถที่ภาคเหนือ และหลายๆ วัด ก็ยึดจากวัดพุทธ เช่น สวามีวิเวกานันทะผู้นำคนสำคัญของฮินดูกล่าวว่า[๑๔] *"วัดที่ชคันนาถเป็นวัดพุทธเก่า พวกเรายึดเอาวัดนี้และวัดอื่น แล้วทำให้เป็นวัดฮินดูเสีย เรายังจะต้องทำอย่างนี้อีกมาก"*

ศังกราจารย์ ผู้เพิ่มเติมคัมภีร์ปุราณะ

และที่สำคัญที่สุดศังกราจารย์ได้แต่งคัมภีร์ปุราณะเพิ่มเติมขึ้นเพื่อกลืนพุทธศาสนา โดยอ้างว่าพระพุทธองค์เป็นอวตารที่ ๙ ของพระวิษณุ เพื่อหวังกลืนพุทธศาสนา ข้อความนี้เขียนไว้ในคัมภีร์ปุราณะ (ซึ่งแปลว่าเก่าแก่) มีทั้งหมด ๑๘ คัมภีร์ บางตอนเก่าแก่มีอายุราว พ.ศ. ๘๕๐ แต่ข้อความที่นำพระพุทธองค์ไปเป็นอวตาร มีอายุราว พ.ศ. ๑๐๐๐ – ๑๓๐๐ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า[๑๕]

---

[๑๔] ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. จาริกบุญ จาริกธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๒), หน้า ๓๓๘.

[๑๕] อ้างแล้ว หน้า ๓๓๙.

"พวกอสูรมีประหลาทะเป็นหัวหน้า ได้ขโมยเครื่องบูชายัญของเทพยดาไป แต่เหล่าอสูรแกร่งกล้ามาก...เทพยดาปราบไม่ได้ พระวิษณุเจ้าจึงเนรมิตรบุรุษแห่งมายา (นักหลอกลวง) ขึ้นมาเพื่อชักพาเหล่าอสูรออกไปให้พ้นทางแห่งพระเวท...บรุษแห่งมายานั้นนุ่งห่มผ้าสีแดง และสอนเหล่าอสูรว่าการฆ่าสัตว์เป็นบาป...ทำให้อสูรเป็นชาวพุทธ และทำให้หมู่ชนอื่นๆ ออกนอกศาสนา พากันละทิ้งพระเวท ติเตียนเทพยดาและพราหมณ์ทั้งหลาย สลัดทิ้งพระธรรมที่เป็นเกราะป้องกันตัว เทพยดาทั้งหลายจึงเข้าโจมตีและฆ่าอสูรเหล่านั้นได้" อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

"เมื่อกลียุคเริ่มขึ้นแล้ว องค์พระวิษณุเจ้าจะลงมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า โอรสราชาอัญชนะ (ความจริง คือ สุทโธทนะ) เพื่อชักพาเหล่าศัตรูของเทพยดาทั้งหลายให้หลงผิดไปเสีย...มาสอนธรรมแก่เหล่าอสูร...ทำให้พวกมันออกไปเสียจากศาสนา... พระองค์จะสอนเหล่าชนผู้ไม่สมควรแก่ยัญพิธีให้หลงผิดออกไป ขอนอบน้อมแด่องค์พุทธ ผู้บริสุทธิ์ ผู้หลอกลวงเหล่าอสูร" นอกจากคัมภีร์ปุราณะแล้ว ก็ยังปรากฏในคัมภีร์มหาภารตะว่า

"เมื่อกลียุค องค์พระวิษณุเจ้าจะลงมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า ผู้เป็นโอรสราชาสุทโธทนะ เป็นสมณะโล้น ออกสั่งสอนด้วยภาษามคธ ชักพาเหล่าประชาชนให้หลงผิด ประชาชนเหล่านี้ก็กลายเป็นสมณะโล้นด้วย และนุ่งห่มผ้า พราหมณ์ก็เลิกพิธีเช่นสรวง และหยุดสาธยายพระเวท. ลำดับนั้นเมื่อสิ้นกลียุค พราหมณ์นามว่ากัลกิ (กิลกี) ผู้เป็นบุตรแห่งวิษณุษยะจะมาถือกำเนิด และกำจัดเหล่าอนารชนคนนอกศาสนาเหล่านั้นเสีย"

นี้เป็นส่วนหนึ่งที่เขียนถึงสถานะของพระพุทธองค์ และชาวพุทธในคัมภีร์ของศาสนาฮินดู โดยถือว่าชาวพุทธเป็นอสูร การเกิดของพุทธศาสนาเป็นกลียุคทำให้คนออกนอกศาสนา จึงต้องส่งคนมาปราบปราม จากบันทึกฉบับนี้ทำให้เราได้ทราบว่า พระพุทธศาสนาในยุคนั้นเจริญรุ่งเรืองมากจนทำให้ผู้คนหนีออกจากศาสนาฮินดูเกือบหมด ดร. อาร์. ซี. มาชุมดาร์ (Dr. R. C. Majumdar) นักประวัติศาสตร์ชื่อดังของอินเดีย ได้วิเคราะห์เรื่องที่ศาสนาฮินดูอุปโลกน์พระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ไว้อย่าง

น่าฟังว่า[๑๖] *"การที่ศาสนาฮินดูอุปโลกน์พระพุทธเจ้าให้เป็นอวตารปางหนึ่ง นับว่าเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่ชาญฉลาดล้ำลึก เพราะเท่ากับเป็นการทำลายฐานยืนของพุทธศาสนาในอินเดีย และในที่สุดก็นำไปสู่การเสื่อมสลายของพุทธศาสนาไปจากแผ่นดินถิ่นกำเนิด"*

สำหรับนารายณ์สิบปางหรืออวตารทั้ง ๑๐ นั้น คือ ๑. มัสยาวตาร **เกิดเป็นปลา** ๒. กูรมาวตาร **เกิดเป็นเต่า** ๓.วราหวตาร **เกิดเป็นหมู** ๔. นรสิงหาวตาร **ครึ่งมนุษย์ครึ่งสิงห์** ๕. วามนาวตาร **เกิดเป็นคนแคระ** ๖. ปรศุรามาวตาร **เกิดเป็นรามสูร** ๗. รามาวตาร **เกิดเป็นพระราม** ๘. กฤษณาวตาร **เกิดเป็นพระกฤษณะ** ๙. พุทธาวตาร **เกิดเป็นพระพุทธเจ้า** ๑๐. กิลกิยาวตาร **เกิดเป็นพระกัลกิ หรือกิลกิ**

อวตารทั้ง ๑๐ ของพระวิษณุ

๑. มัสยาวตาร เป็น ปลา

๒. กูรมาวตาร เป็น เต่า

๓. วราหาวตาร เป็น หมู

๔. นรสิงหาวตาร เป็น ครึ่งคนครึ่งสิงห์

๕. วามนาวตาร เป็น คนแคระ

๖. ปรศุรามาวตาร เป็น รามอสูร

๗. รามาวตาร เป็น พระราม

๘. กฤษณาวตาร เป็น พระกฤษณะ

๙. พุทธาวตาร เป็น พระพุทธเจ้า

๑๐. กิลกิยาวตาร เป็น พระกิลกิ

---

[๑๖] กรุณา กุศลาสัย (แปลและเรียบเรียง). **พราหมณ์ พุทธ ฮินดู**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

ดังนั้นคนทั่วไปจึงมองว่าศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธเป็นอันเดียวกัน ยุทธวิธีนี้นับว่าได้ผล เพราะทำให้พุทธศาสนิกชนโดนกลืนไปเป็นฮินดูอย่างมาก แม้ในปัจจุบันชาวอินเดียที่เป็นฮินดูยังเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระวิษณุอยู่อย่างเดิม โดยอ้างคัมภีร์ปุราณะนี้เป็นสำคัญ ยกเว้นคนอินเดียหัวก้าวหน้าที่มีการศึกษาดี จึงจะรู้ว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องจริง

ส่วนที่แคว้นมคธ พ.ศ. ๑๓๐๘ พระเจ้าธรรมปาละ (Dhamrmapāla) ได้ขึ้นปกครองอาณาจักรมคธและเบงกอลต่อจากพระเจ้ารสปาละพระบิดา เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔ ในราชวงศ์ปาละ พระองค์เป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด หลังขึ้นครองราชสมบัติไม่นาน พระองค์โปรดให้สร้างมหาวิหารเพิ่มเติมที่มหาวิทยาลัยโสมปุรี (Somapura) เพื่อเป็นที่พักศึกษาของพระสงฆ์และสิทธะทั้งหลายในเขตอินเดียตะวันออก ในแผ่นหินที่ขุดค้นได้ที่มหาวิหารโสมบุรี ได้จารึกด้วยภาษาสันสกฤตไว้ว่า[๑๗] "*ศฺรี โสมบุรี-ศฺรีธรฺมปาล เทว-มหาวิหาริย-อารย-ภิกฺษุสงฺฆสฺย*" แปลได้ความว่า พระเจ้าศรีธรรมปาละเทวะ ได้สร้างศรีโสมบุรีนี้ไว้แก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ประเสริฐ

พระเจ้าธรรมปาละปกครองราชอาณาจักรเขตนี้จนถึง พ.ศ. ๑๓๗๒ จึงเสด็จสวรรคต รวมเวลา ๖๔ ปี ในยุคนี้พุทธศาสนาได้ปฏิรูปตัวเองเข้ากับศาสนาฮินดูอย่างหนัก โดยรับเอาลัทธิตันตระเข้ามาใช้ เรียกว่า พุทธตันตระ โฉมหน้าของพุทธศาสนาจึงเปลี่ยนไปจากเดิมมาก

๑๑. พุทธตันตระ (Buddhatantra)

ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๓๐๐ เป็นต้นมา พุทธศาสนาได้ผสมกับลัทธิตันตระของศาสนาฮินดูซึ่งเป็นลัทธิของคนชั้นต่ำ ในยุคนี้จึงได้ชื่อว่าพุทธตันตระ เกิดสัทธรรมปฏิรูปกับศาสนาฮินดู จนทำให้พุทธศาสนาถึงแก่ความตกต่ำ คำว่า "**พุทธศาสนาแบบตันตระ**" นั้นโดยทั่วไปแล้ว ได้ใช้เรียกกับพุทธศาสนาในอินเดียยุคหลังซึ่ง ได้แก่ มันตรยาน วัชรยาน หรือ สหัสยาน พุทธ

---

[๑๗] Debala Mitra. **Buddhist Monuments** . (Second Edition. Calcutta. Sri N.K.Mitter the Indian Press Pvt.Ld.,1980.) Page 240.

ศาสนาในยุคนี้ได้หลอมตัวเข้าหาลัทธิตันตระของฮินดู ซึ่งมีหลักการปฏิบัติที่สำคัญ ดังนี้

๑. ถือการท่องบ่นเวทมนตร์ และลงเลขยันต์ ซึ่งได้แก่มนตราและธารณี การออกเสียงสวดมนต์นั้นก็ได้บัญญัติคำสวดอันลึกลับขึ้นมาผู้ปฏิบัติมีภาษาที่มีความหมายเป็นสองแง่ในทำนอง คำคม ความหมายจริงๆ ของคำเหล่านั้นเมื่อคนสามัญทั่วไปได้ยินเข้าถึงกับสะดุ้ง แต่นักปฏิบัติได้แปลความหมายไปในแง่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้กันโดยเฉพาะและแตกต่างจากความเข้าใจของสามัญชนทั่วไปอย่างมากมายจึงทำให้มีความเข้าใจผิดกันเกิดขึ้นในหมู่นักปฏิบัติและสาวกของลัทธิลึกลับ

๒. ถือเหมือนชั้นต้น แต่เพื่อที่จะให้พิเศษออกไปจึงเกิดมีการนับถือฌานิพุทธ และพระโพธิสัตว์ ยิ่งยวดขึ้นไปมีความเชื่อในเทพเจ้าและเทพีเป็นจำนวนมาก และเห็นว่าการโปรดปรานของเทพเจ้า และเทพีเหล่านั้นสามารถทำให้ผู้อ้อนวอนบรรลุความสำเร็จได้ จึงนิยมการสร้างรูปขึ้นมาให้พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ตรงกลางเทพีทั้งหลาย นอกนั้นได้นำเอาลัทธิศักติ ของฮินดูมารวมนับถือและอ้อนวอนด้วย ศักติ คือ การนับถือในชายาของพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งอันเป็นอำนาจของเทพเจ้าผู้สามี เช่น พระนางอุมาเป็นศักติของพระศิวะ พระนางลักษมีเป็นศักติของพระวิษณุ เมื่อนับถือพระศิวะและพระวิษณุ ก็ต้องนับถือหรือจงรักภักดีในพระนางอุมาและพระนางลักษมีด้วย ส่วนศักติของพระฌานิพุทธ และพระโพธิสัตว์นั่นก็คือพระนางตาราผู้เป็นคู่บารมีของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ยิ่งกว่านั้นลัทธินี้ยังมีการสมมติให้พระนิพพานมีรูปร่างลักษณะขึ้น สำหรับบูชาสิ่งที่สมมติกันขึ้นนี้เรียกว่า "นิราตมเทวี" ผู้ที่เข้าถึงพระนิพพานก็คือเข้าถึงองค์เทวีหรือรวมอยู่ในองค์เทวีลัทธินี้เรียกว่า **วัชรยาน** ผู้ที่เป็นคณาจารย์อยู่ในลัทธินี้เรียกว่า วัชราจารย์

๓. มีการเพิ่มการเซ่นสรวงผีสางเข้าไปด้วย โดยถือว่าการบูชาบวงสรวงและอ้อนวอนจะทำให้ได้รับความสุข และยังได้ทำรูปของพระฌานิพุทธ (หรืออาทิพุทธะ) ให้มีปางดุร้ายเหมือนอย่างเจ้าแม่กาลี ซึ่งเป็นปางดุร้าย

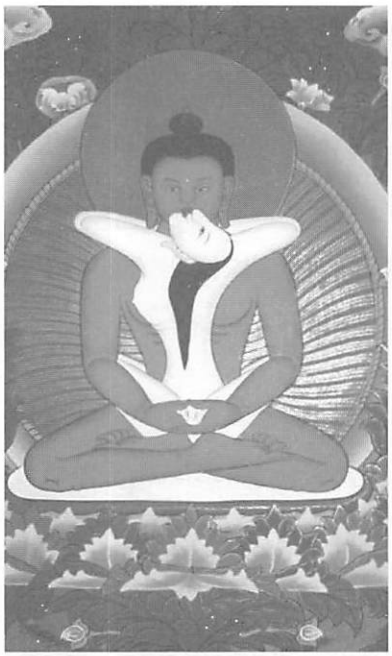
ของพระนางอุมาลัทธินี้เรียกว่า **กาลจักร** พระพุทธศาสนาที่ผสมกับลัทธิตันตระของฮินดูได้นำเอาประเพณี พิธีกรรมอันลึกลับน่ากลัว และลามกอนาจารมาปฏิบัติเช่นข้อปฏิบัติ ๕ ม. คือ ๑. **มัทยะ** ดื่มน้ำเมา ๒. **มางสะ** รับประทานเนื้อ ๓. **มัตสยา** รับประทานปลา ๔. **มุทรา** ยั่วให้กำหนัด ๕. **ไมถุนะ** เสพเมถุน ในหนังสือคุรุสมาสได้สอนให้มีการเหยียบย่ำแม้กระทั่งศีล ๕ สนับสนุนให้มีการฆ่า การลัก การเสพเมถุนธรรม และการดื่มของเมา ผู้ที่จะเข้าทำพิธีตามลัทธิตันตระจะต้องปฏิบัติ ๕ ข้อนี้อย่างเคร่งครัดถือว่าเป็นการบูชาพระศักติ ในสถานที่บางแห่งเมื่อผู้หญิงจะไหว้พระจะต้องเปลื้องเครื่องแต่งตัวออกทั้งหมดแล้วแสดงการร่ายรำไปจนเสร็จพิธี

นักปฏิบัติยอมรับว่าลัทธิ ๕ ข้อนี้ ไม่ดีเป็นมายาและเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้คนไปสวรรค์ หรือนิพพานได้ คนโดยมากมักจะติดอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ดังนั้นจึงต้องหาความชำนาญใน ๕ ม. ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ไม่นานเข้าก็จะเกิดเบื่อไปเอง เมื่อยังไม่รู้ไม่ชำนาญและยังมิได้มีประสบการณ์มาด้วยตนเองอย่างช่ำชองแล้ว ก็จะเป็นการยากที่จะเกิดความเบื่อหน่ายได้ เป็นวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง มีนักปฏิบัติบางท่านถือยิ่งขึ้นไปว่าผู้ที่ยังไม่ผ่านการเสพเมถุนธรรมจะไปนิพพานไม่ได้ เพราะจิตใจยังลังเลอยู่ต้องเสพเมถุนธรรมให้ถึงที่สุดจนเกิดความเบื่อหน่าย เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายแล้วก็เป็นการง่ายที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน อย่างไรก็ตาม ลัทธิตันตระนี้มีผู้ปฏิบัติแพร่หลายอยู่ทางอินเดียตะวันออก คือ ในรัฐเบงกอล อัสสัม โอริสสา และพิหาร โดยมีมหาวิทยาลัยวิกรมศิลาเป็นศูนย์กลางการศึกษาลัทธินี้และต่อมาลัทธินี้ยังได้แผ่เข้าไปสู่ประเทศธิเบตด้วย

พุทธศาสนาในยุคนี้ได้เกิดสัทธรรมปฏิรูปมากขึ้นกว่าเดิม พระสงฆ์ทำตัวเหมือนหมอผีขมังเวทมากขึ้น เพื่อสนองความต้องการของชาวบ้านธรรมดาที่ไม่เห็นคุณค่าหลักธรรมที่แท้จริง พระสงฆ์ไม่ได้เรียกว่าภิกษุ แต่เรียกว่า สิทธะ (Siddha) แทน สิทธะที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นคือ สิทธะมาตังคี สิทธะอานันทวันทะวัชระ สิทธะญาณปาทะ เป็นต้น ต่อมาสิทธะได้แบ่งออก

๒ พวกใหญ่ คือ[๑๕]

๑. พวกทักษิณาจารี แปลว่า ผู้ประพฤติด้านขวา พวกนี้ยังประพฤติตามพระธรรมวินัย ยังรักษาพรหมจรรย์ ยังรักษาสถานะความเป็นพระสงฆ์ได้มากพอสมควร

พระพุทธรูปแบบตันตระพร้อมศักติ

๒. พวกวามาจารี แปลว่า ผู้ประพฤติด้านซ้าย พวกนี้ประพฤติเลอะเลือนไม่รักษาพรหมจรรย์มีภรรยามีครอบครัว ทำตัวเป็นพ่อมดหมอผีมากขึ้น ชอบอยู่ป่าช้า ใช้หัวกระโหลกผีเป็นบาตร มีภาษาลึกลับใช้สื่อสารเรียกว่า **สนธยาภาษา** เกณฑ์ให้พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์มีศักติ คือภรรยาคู่บารมี พระพุทธปฏิมาก็มีปางอุ้มกอดศักติ พวกเขาถือว่าการจะบรรลุพระนิพพานได้ต้องมีธาตุชายและหญิงมาผสมผสานกัน ธาตุชายเป็นอุบาย ธาตุหญิงเป็นปรัชญา เพราะฉะนั้นอุบายต้องบวกปรัชญาจึงจะบรรลุพระนิพพานได้ แต่ลัทธินี้ก็ประพฤติเฉพาะบางส่วนของอินเดียเท่านั้น

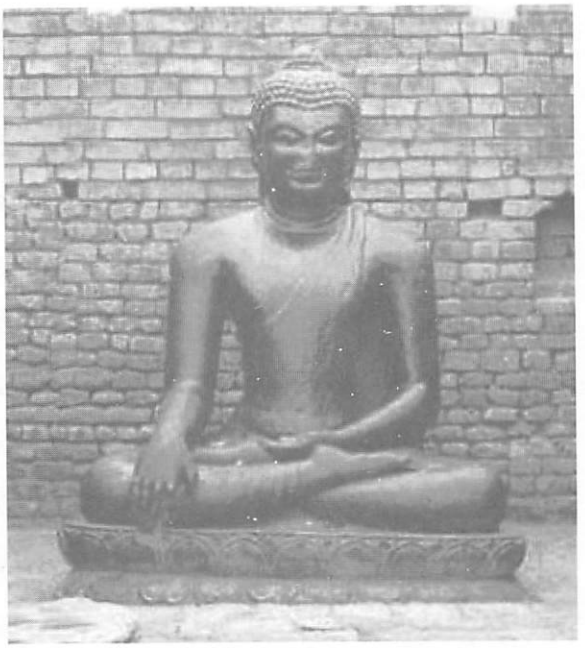
๑๒. พุทธศิลป์สมัยปาละ (Pāla Art)

พุทธศิลป์สมัยปาละได้เริ่มต้นขึ้นราว พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ สมัยพระเจ้าโคปาละปฐมวงศ์ราชวงศ์ปาละ นับเป็นยุคสุดท้ายของพุทธศิลป์ในอินเดียก่อนที่กองทัพมุสลิมเข้ายึดครองทั้งประเทศราว พ.ศ. ๑๗๐๐ มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยเชียงแสนของไทย มีพระนาสิกงุ้มลง พระกรรณ (หู) ยาวลงกว่าสมัยคุปตะ พระวรกายอวบอ้วน พระขโนงเป็นขอบคม ห่มจีวร

---

[๑๕] เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑.** (พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๗.

เฉวียงบ่า มีริ้วแข็ง ฐานพระพุทธรูปในยุคนี้มีบัวคว่ำ และบัวหงาย เกือบทั้งหมดแกะสลักด้วยหินสีดำ พุทธศิลป์ที่สวยงามที่สุดในยุคนี้คือ หลวงพ่อองค์ดำที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเพียงไม่กี่องค์ที่เหลือรอดจากการทำลายของกองทัพมุสลิม และหลวงพ่อพุทธเมตตา พระพุทธรูปประจำในเจดีย์พุทธคยา รัฐพิหาร เป็นต้น พระราชาที่สนับสนุนในการจัดสร้างพุทธศิลป์ในสมัยปาละมากที่สุด คือ พระเจ้าเทวปาละ และพระเจ้าธรรมปาละ แห่งราชวงศ์ปาละนั่นเอง ปัจจุบันสามารถพบพระพุทธรูปสมัยปาละได้เฉพาะในรัฐพิหาร และเบงกอลเท่านั้น ในเมืองไทยกรมศิลปากรได้ค้นพบพระพุทธรูปในสมัยปาละที่หายากได้ที่วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ราว พ.ศ. ๒๕๐๐ ปัจจุบันนำไปประดิษฐานไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพฯ

พระพุทธรูปองค์ดำ ศิลปะสมัยปาละ

พ.ศ. ๑๕๓๕ พระเจ้ามหิปาละที่ ๑ (Mahipāla 1st) ขึ้นครองราชบัลลังก์มคธ ในปีที่ ๖ แห่งรัชกาลนี้ พระอาจารย์กัลยาณมิตร จินตามณี (Kalyāṇamitra Cintāmaṇī) พระเถระชื่อดังแห่งมหาวิทยาลัยนาลันทาได้ทำการคัดลอกคัมภีร์อัษฏสาหัสริกาและปรัชญาปารมิตาสูตรเพื่อถวายแด่พระองค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ซ่อมแซมมหาวิทยาลัยนาลันทาที่ถูกไฟไหม้เพราะความประมาท ให้กลับมาสวยงามดั่งเดิม พระองค์ครองราชย์ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๑๕๘๓

พ.ศ. ๑๕๗๒ สุลต่าน มาหมุดแห่งฆาซนี (Mamud of Ghazni) ได้ยกกองทัพจากอัฟกานิสถานเข้าโจมตีอินเดียหลายครั้ง ยึดแคว้นคันธาระ

ตักกสิลา ปัญจาป สินธุ์ ได้อย่างเด็ดขาด ครั้งสุดท้ายได้ยกกำลังมาถึงอารามป่าอิสิปตนมฤคทายวัน สารนาถ เมืองพาราณสี ได้ทำลายอารามแห่งนี้จนเสียหายยับเยิน ในสมัยรุ่งเรือง ป่าอิสิปตนมฤคทายวันมีพระสงฆ์มากถึง ๑,๕๐๐ รูป ต่อมา **พระนางกุมารเทวี** (Kumārdevī) พระมเหสีของพระเจ้าโควินทจันทร์ พระราชินีแห่งกเนาว์หรือกาโนช ใกล้เมืองลัขเนา ได้มีพระราชศรัทธาซ่อมแซมจนกลับมาสมบูรณ์ดั่งเดิม จารึกของพระนางในการบูรณะอารามอารามป่าอิสิปตนมฤคทายวันได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีที่พิพิธภัณฑ์สารนาถ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนที่หนีรอดมาต่างอพยพเข้าสู่แคว้นมคธของราชวงศ์ปาละ พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ผู้อพยพทั้งสามศาสนาโดยเฉพาะ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนที่หนีร้อนมาพึ่งเย็นก็ได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดี

ในสมัยที่ สุลต่าน มาหมุดแห่งฆาซนี ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีอินเดียนั้น มีนักปราชญ์มุสลิมคนหนึ่งได้เขียนรายงานสถานการณ์ของอินเดียไว้อย่างละเอียด ท่านมีนามว่า **อัลเบรูนี่** (Alberuni)[๑๙] เดินทางเข้ามาในอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๑๕๗๓ ขณะอายุ ๕๗ ปี ได้ศึกษาภาษาสันสกฤตจนชำนาญ[๒๐] ได้เขียนรายงานว่าอินเดียเป็นดินแดนที่ผู้คนนับถือศาสนาฮินดู นิสัยของคนที่นี่ไม่ได้ใส่ใจกับการเขียนหรือจดเรื่องราวประวัติศาสตร์ มีชีวิตไปเรื่อยๆ อัลเบรูนี่ได้กล่าวถึงพุทธสถานเล็กน้อย เขาได้พบเจดีย์หรือสถูปขนาดใหญ่ที่เปชวาร์ ซึ่งสร้างโดยพระเจ้ากนิษกะ ชาวท้องถิ่นเรียกว่า **กนิษกเจตียะ** เขากล่าวว่า ครั้งหนึ่งพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองไปจนถึงประเทศซีเรีย ในเอเชียกลาง รวมถึง ขูราซาน (Khurasan) หรืออัฟกานิสถาน แต่ขณะที่เขาเดินทางเข้ามาอินเดียทางภาคตะวันตกไม่ปรากฏร่องรอยพุทธศาสนาอีก (อาจจะเป็นไปได้ที่ถูกทำลายก่อนแล้ว)

ในขณะที่แคว้นมคธนั้นยังเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา พ.ศ. ๑๖๓๕

---

[๑๙] ชื่อเต็มของอัลเบรูนี่คือ Abu Raihan Muhammad Ibn Ahmed Alberuni เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๕๑๖ ที่เมือง Khwarizm ประเทศแถบเอเชียกลาง

[๒๐] Edward Sachau. **Alberuni's India**. (New Delhi : Chaman Offset Printer, 2003), Page 326.

พระเจ้ารามปาละ (Rāmapāla)[๒๑] ขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด ได้สร้างราชธานีใหม่ชื่อว่า **รามาวดี** (Rāmāvatī) ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำคงคามาบรรจบกับแม่น้ำกระเตา (Karatoa)[๒๒] ต่อมาทรงสร้าง **มหาวิทยาลัยชคัททละ** (Jagaddala University) ขึ้นในเมืองนี้ ณ ที่นี่ได้ผลิตนักปราชญ์นักกวีหลายท่านออกมา หนึ่งในนั้น คือ ท่านสนธยาการนันทิ (Sandhyākāranandhi) เป็นนักกวีที่มีชื่อเสียง และพระสงฆ์หลายรูปได้ไปเผยแผ่พุทธศาสนาในธิเบต เช่น พระอตีศะ หรือพระทีปังกรศรีชญาณ เป็นต้น พระองค์ปกครองมคธจนถึง พ.ศ. ๑๖๘๑ รวมครองราชย์ ๔๖ ปี

พ.ศ. ๑๖๓๗ กษัตริย์ราชวงศ์จาลุกยะทางอินเดียตะวันตก[๒๓] (รัฐคุชราต) บางพระองค์นับถือเชน จึงได้สนับสนุนฮินดูและเชนแทนพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าชัยสิงห์ (Jayasingha) ทรงนับถือฮินดูอย่างเคร่งครัดและสนับสนุนศาสนาเชนมากเช่นกัน ในขณะที่พุทธศาสนาไม่ได้รับการสนับสนุนจึงตกต่ำลง จนเสื่อมไปจากดินแดนตะวันตกของอินเดีย อีกทั้งดินแดนตะวันตกได้ถูกกองทัพมุสลิมยึดครอง จึงทำให้พุทธศาสนาเริ่มเสื่อมถอยลง ต่อมาพระเจ้ากุมารปาละ พระโอรสหันกลับไปนับถือศาสนาเชน จนศาสนานี้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในรัฐนี้ นักปราชญ์เชนที่สำคัญในสมัยนี้ คือ พระเหมจันทร์ (Hemachandra) และพระโสมประภา (Somaprabhā) สามารถโน้มน้าวให้พระกุมารปาละมานับถือศาสนาเชนได้

๓๓. ราชวงศ์เสนะ (Sena Dynasty)

พ.ศ. ๑๖๙๒ หลังจากที่พระเจ้ายักษะปาละ (Yakṣapāla) แห่งราชวงศ์ปาละองค์สุดท้ายได้ครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา พระเจ้ายักษะปาละ

---

[๒๑] บางตำรากล่าวว่า พระเจ้ารามปาละ ครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๒๗ ถึง พ.ศ. ๑๖๗๖

[๒๒] มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๒๒ ปีที่ล่วงแล้ว**. (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์สุรวัฒน์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๕.

[๒๓] Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries in India**. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1988), Page 377.

เป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด พระองค์ได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นอย่างดี มหาวิทยาลัยวิกรมศิลายังเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาแบบตันตระที่โด่งดังอยู่เหมือนเดิม แต่พระองค์ก็ปกครองได้เพียง ๑๑ ปี เสนาบดีวรรณะพราหมณ์คนหนึ่งนามว่า ลาวเสนะ (Lāvasena) ได้ยึดอำนาจแล้วปลงพระชนม์เสีย จากนั้นก็ได้สถาปนาราชวงศ์เสนะ แล้วขึ้นปกครองพระนามว่า พระเจ้าลาวเสน เนื่องจากเป็นฮินดู กษัตริย์พระองค์ใหม่จึงเริ่มบั่นทอนพุทธศาสนาลง จนพุทธศาสนาในเบงกอลและมคธที่เจริญอยู่ก็ซบเซาลง วิกรมศิลาที่มีนักศึกษาเรือนหมื่นเหลือไม่ถึงพันรูป

หลังจากที่พระเจ้าลาวเสนะสิ้นพระชนม์แล้ว พระโอรส คือ เจ้าชายกาสเสนะ (Kāsasena) ครองราชสมบัติต่อมา พระองค์ไม่ใช่ฮินดูที่เคร่งครัด แม้ไม่โปรดพุทธศาสนาแต่ก็ไม่ทำลาย ในยุคนี้มีสิทธะฝ่ายถือพรหมจรรย์ที่มีชื่อเสียงหลายรูปยังเป็นที่พึ่งให้พุทธบริษัทยามคับขันคือ[๒๔] ๑. ท่านสุภการคุปตะ (Subhakāragupta) ๒. ท่านรวิศรีชญาณ (Raviśrījñān) ๓. ท่านนายกปะศรี (Nāyakapaśrī) ๔. ท่านทสพละศรี (Dasabalaśrī) ๕. ท่านธรรมการศานติ (Dharmakāraśanti) ๖. ท่านศรีวิกยาตเทวะ (Srīvikyātadeva) ๗. ท่านนิสกาลังกาเทวะ (Niskālaṅkādeva) ๘. ท่านธรรมการคุปตะ (Dharmakāragupta) ในยุคราชวงศ์เสนะครองเบงกอลและมคธนี้ พระเจ้าปรักกมพาหุ กษัตริย์แห่งลังกา ได้อาราธนาพระสงฆ์และคัมภีร์เป็นจำนวนมากจากอาณาจักรโจฬะเมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๕ เพื่อไปปรับปรุงพุทธศาสนาที่ลังกา วรรณกรรมหลายๆ เล่มได้ถูกถ่ายทอดไปสู่ภาษาลังกา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ตอนท้าย จุลวงศ์ ทาฐวงศ์ รูปสิทธิ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้เป็นผลงานของพระเถระชาวอินเดียใต้ในอาณาจักรโจฬะนี้

หลังจากพระเจ้ากาสเสนะสวรรคตแล้ว พระโอรสนามว่ามณิตเสนะ (Maṇitasena) ก็ปกครองราชสมบัติต่อมา ในสมัยราชวงศ์เสนะพุทธศาสนา

---

[๒๔] Lama Chimpa, Alaka Chattopathyaya. **Tāranātha's History of Buddhism in India**. (Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain At Jainendra Press,1990), Page 316

ก็ยังสืบต่อไปได้ ครั้นเมื่อพระเจ้ามณิตเสนะสวรรคตแล้ว พระโอรสนามว่า ราฐิกาเสนะ (Raṭhikāsena) ก็ได้ปกครองอาณาจักรมคธต่อ ในยุคของพระองค์นั้นได้มีนักบวชทางพุทธศาสนาหรือสิทธะมีชื่อเสียงหลายคน คือ ๑. ท่านศากยศรีภัทร (Śākyaśrībhadra) แห่งกัศมีร์ (แคชเมียร์) ๒. ท่านพุทธศรี (Buddhaśrī) จากเนปาล ๓. ท่านรัตนรักษิตะ (Ratnarakṣita) ๔. ท่านชญาณการคุปตะ (Jñāṇakāragupta) ๕. ท่านพุทธศรีมิตร (Buddhaśrīmitra) ๖. ท่านสังฆามชญาณ (Saṅghāmajñān) ๗. ท่านรวิศรีภัทร (Raviśrībhadra) ๘. ท่านจันทรการคุปตะ (Candrakāragupta) เพื่อที่จะคุ้มครองมหาวิทยาลัยโอทันตบุรีและวิกรมศิลาให้ปลอดภัย พระราชาได้รับสั่งให้สร้างป้อมปราการขึ้นและจัดเวรให้ทหารเฝ้าดูแลอย่างดี ในระหว่างนี้จำนวนพุทธศาสนิกชนในแคว้นมคธลดน้อยลง แต่ศาสนิกชนอื่นเริ่มมีมากขึ้น ส่วนพุทธศาสนาในภาคเหนือได้ถูกทำลายลงหมดแล้ว พุทธบริษัทส่วนมากได้ถูกบังคับให้นับถือศาสนาอิสลามไปเกือบหมด ผู้ที่ไม่ยอมรับจะถูกประหารหรือไม่ก็ต้องหลบหนีเข้ามาแคว้นมคธ

พ.ศ. ๑๗๓๔ กองทัพมุสลิมนำโดย โมหัมหมัด โฆรี (Muhammad Ghori) ชาวมุสลิมเชื้อสายเติร์ก ได้ยกกองทัพโจมตีภาคเหนือของอินเดีย และปะทะกับกองทัพของพระเจ้าปฤฐวีราช เจาฮัน (Prithaviraj Chauhan) ผลการรบโฆรีแพ้ราบคาบต้องหลบหนีไปอัฟกานิสถานอย่างบอบช้ำ ในการรบครั้งนี้พระเจ้าปฤฐวีราชได้กษัตริย์หลายพระองค์ของอินเดียเป็นพันธมิตรเข้าช่วยเหลือ เช่น พระเจ้าชัยจันทร์ จึงได้รับชัยชนะ แต่โฆรีก็สาบานว่าจะกลับมาอีกครั้ง การรบครั้งที่สองพระเจ้าปฤฐวีราชพ่ายแพ้ เพราะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากกษัตริย์พระองค์อื่น โฆรีจึงยึดกรุงอินทปัตถ์หรือเดลลีได้อย่างเด็ดขาดและเริ่มรุกลงมาทางใต้

ในขณะที่กองทัพมุสลิมกำลังรุกเข้ามานั้น บรรดาสิทธะแห่งนิกายมนตรยาน หรือพุทธตันตระทั้งหลายต่างช่วยกันเสกเป่าเวทมนตร์ เพื่อให้กองทัพมุสลิมถอยกลับออกไป แทนที่จะตระเตรียมกองทัพให้เข้มแข็งเพื่อต่อต้าน แต่กษัตริย์ราชวงศ์เสนะกลับเชื่อคำสิทธะทั้งหลาย จึงไม่ได้เตรียม

การเต็มที่ สุดท้ายก็ถูกยึดได้และโดนทำลายลงอย่างสิ้นเชิง ในหนังสือของท่านตารนาถกล่าวว่า ราชวงศ์เสนะสมัยพระเจ้าลวังเสนะ หรือลักษมันเสนะต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของแม่ทัพตุรกี มิเช่นนั้นก็ไม่สามารถที่จะอยู่ได้ และพระราชาแห่งราชวงศ์นี้ก็ยังดูแลพุทธศาสนาอยู่บ้าง ในยุคนี้ยังมีสิทธะที่มีชื่อเสียง เช่น พระราหุลศรีภัทร พระภูมิศรีภัทร พระอุปายศรีภัทร พระกรุณาศรีภัทร และพระมุนินทรศรีภัทร เป็นต้น ราชวงศ์เสนะปกครองมคธอยู่จนถึงสมัยพระเจ้าประติตเสนะก็สูญสลายลง และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิมุสลิมโดยสมบูรณ์

สรุปราชวงศ์ปาละ (Pāla Dynasty)[๒๔]

(ปกครองมคธ และเบงกอล)

๑. **พระเจ้าโคปาละ** (Gopāla)
ผู้สถาปนาวงศ์ปาละ พ.ศ. ๑๒๐๓ - ๑๒๔๘ รวม ๔๕ ปี

๒. **พระเจ้าเทวปาละ** (Devapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๒๔๘ - ๑๒๙๖ รวม ๔๘ ปี[๒๖]

๓. **พระเจ้ารสปาละ** (Rasapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๒๙๖ - ๑๓๐๘ รวม ๑๒ ปี

๔. **พระเจ้าธรรมปาละ** (Dharmapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๓๐๘ - ๑๓๗๒ รวม ๖๔ ปี

๕. **พระเจ้ามสุรักษิต** (Masurakṣita)
ปกครอง พ.ศ. ๑๓๗๒ - ๑๓๘๐ รวม ๘ ปี

๖. **พระเจ้าวนปาละ** (Vanapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๓๘๐ - ๑๓๙๐ รวม ๑๐ ปี

---

๒๔ Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries in India**. (New Delhi : Motilal Banarsidass,1988), Page 345.

๒๖ ในหนังสือ Tāranātha's History of Buddhism in India ได้ลำดับราชวงศ์ปาละไว้คือ ๑. พระเจ้าโคปาละ ๒. พระเจ้าเทวปาละ ๓. พระเจ้าศรีธรรมปาละ ๔. พระเจ้ามสุรักษิตะ ๕. พระเจ้าวนปาละ ๖. พระเจ้ามหิปาละ ๗. พระเจ้ามหาปาละ ๘. พระเจ้าสมุปาละ ๙. พระเจ้าเศรษฐปาละ

๗. **พระเจ้ามหิปาละ** (Mahipāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๓๙๐ - ๑๔๔๒ รวม ๕๒ ปี

๘. **พระเจ้ามหาปาละ** (Mahapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๔๔๒ - ๑๔๘๓ รวม ๔๑ ปี

๙. **พระเจ้าสมุปาละ** (Samupāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๔๘๓ - ๑๔๙๕ รวม ๑๒ ปี

๑๐. **พระเจ้าเศรษฐปาละ** (Śreṣṭhapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๔๙๕ - ๑๔๙๘ รวม ๓ ปี

๑๑. **พระเจ้าคณกะ** (Gaṇaka)
ปกครอง พ.ศ. ๑๔๙๘ - ๑๕๒๖ รวม ๒๘ ปี

๑๒. **พระเจ้าภยะปาละ** (Bhayapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๕๒๖ - ๑๕๕๘ รวม ๓๒ ปี

๑๓. **พระเจ้านญายะปาละ** (Ñāyapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๕๕๘ - ๑๕๙๓ รวม ๓๕ ปี

๑๔. **พระเจ้าอัมระปาละ** (Amrapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๕๙๓ - ๑๖๐๖ รวม ๑๓ ปี

๑๕. **พระเจ้าหัสติปาละ** (Hastipāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๖๐๖ - ๑๖๒๐ รวม ๑๔ ปี

๑๖. **พระเจ้ากศานติปาละ** (Kśāntipāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๖๒๐ - ๑๖๓๕ รวม ๑๕ ปี

๑๗. **พระเจ้ารามปาละ** (Rāmapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๖๓๕ - ๑๖๘๑ รวม ๔๖ ปี

๑๘. **พระเจ้ายักษะปาละ** (Yakṣapāla)
ปกครอง พ.ศ. ๑๖๘๑ - ๑๖๙๒ รวม ๑๑ ปี

(ราชวงศ์นี้ปกครองรวม ๔๘๙ ปี)

สรุปราชวงศ์เสนะ (Sena Dynasty)[๒๗]

มีอำนาจปกครองตนเองรวม ๖๒ ปี

๑. **พระเจ้าลาวเสนะ** (Lāvasena)

๒. **พระเจ้ากาสเสนะ** (Kāsasena)

๓. **พระเจ้ามณิตเสนะ** (Maṇitasena)

๔. **พระเจ้าราถิกเสนะ** (Rāthikasena)

๕. **พระเจ้าลวังเสนะ** (Lavaṅsena)

อยู่ภายใต้การปกครองของตุรกี (Turkey)

๖. **พระเจ้าพุทธเสนะ** (Buddhasena)

๗. **พระเจ้าหริตเสนะ** (Haritasena)

๙. **พระเจ้าประติตเสนะ** (Pratitasena)

(ราชวงศ์นี้ปกครองรวม ๘๑ ปี)

สรุปพุทธศิลป์สมัยต่าง ๆ[๒๘]

๑. **สมัยคันธาระ** ศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นคันธาระ
ราว พ.ศ. ๕๐๐ - ๑๐๐๐

๒. **สมัยมถุรา** ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองมถุรา แคว้นสุรเสนะ
พ.ศ. ๖๐๐ - ๙๐๐

๓. **สมัยอมราวดี** ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอมราวดี รัฐอันธรประเทศ
พ.ศ. ๗๐๐ - ๑๐๐๐

๔. **สมัยคุปตะ** ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร แคว้นมคธ
พ.ศ. ๘๖๓ - ๑๐๘๓

๕. **สมัยโจฬะ** ศูนย์กลางอยู่ที่ตัญชาวูร์ แคว้นโจฬะภาคใต้
พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๒๐๐๐

๖. **สมัยปาละ** ศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นมคธและเบงกอล
พ.ศ. ๑๒๐๓ - ๑๖๙๒

---

๒๗ Lama Chimpa, Alaka Chattopadhyaya. **Tāranātha's History of Buddhism in India**. (Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Jainendra Press, 2004), Page 320.

๒๘ บรรจบ เทียมทัด. **กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สวนหนังสือ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

บทที่ ๘

พระพุทธศาสนายุคมุสลิมยึดครอง
พ.ศ. ๑๗๐๐-๒๒๐๐
(Buddhism under Muslin's Rulers B.E. 1700-2200)

หลังจากราชวงศ์ปาละได้เสื่อมสลายลงแล้ว ลุ่มแม่น้ำคงคาตอนกลางได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงค์เสนะ ซึ่งก่อตั้งโดยพระเจ้าลาวเสนะ (Lāvasena) กษัตริย์ราชวงศ์นี้ส่วนมากนับถือศาสนาฮินดู แต่ก็ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาอยู่บ้าง ในตอนปลายราชวงค์นี้ อาณาจักรมคธในอินเดียภาคเหนือ และภาคกลางทั้งหมดต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของกองทัพมุสลิมอย่างสิ้นเชิง

๓. การทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nālandā Demolition)

ในขณะที่ลัทธิพุทธตันตระ กำลังได้รับการปฏิบัติอย่างแพร่หลายในอินเดียทางทิศเหนือ กลาง และทิศตะวันออกในหมู่ชนชั้นต่ำ พุทธศาสนาดั้งเดิมได้ถึงแก่ความเสื่อม เกิดสัทธรรมปฏิรูปผสมผสานกันเข้าจนแทบหาความบริสุทธิ์ไม่ได้ ต่อมากษัตริย์มุสลิมได้เริ่มเคลื่อนกองทัพอันเกรียงไกรเข้ายึดอินเดียทางทิศเหนือไว้ได้ในครอบครอง

พ.ศ. ๑๗๓๗ กองทัพมุสลิมนำโดยโมหัมหมัด โฆรี (Muhammad Ghori)* กลับมาเพื่อแก้แค้นพระเจ้าปฤฐวีราช เจาฮัน อีกครั้งพร้อมกองทหาร ๑๒๐,๐๐๐ คน จากอัฟกานิสถาน[๒] สามารถพิชิตกองทัพอินเดียได้ ณ ทุ่งปานิปัต (Panipat) ใกล้กรุงนิวเดลลี แต่มาคราวนี้พระเจ้าปฤฐวีราชแพ้ราบคาบและสิ้นพระชนม์ในสนามรบ พระมเหสีทราบข่าวได้กระโดดเข้า

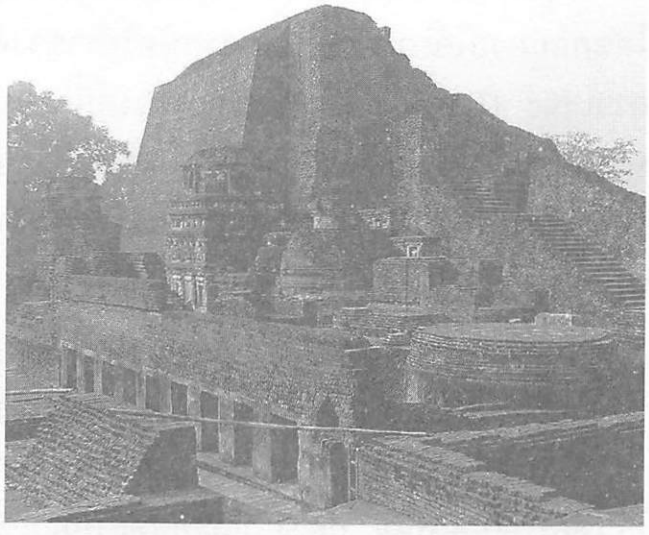
---

* ชื่อเต็มเขียนเป็น ชิฮาบ อุดดิน โมหัมหมัด โฆรีหรือ โฆร์ (Shihab-Ud-din-Muhammad Ghori)

๒ Gratian Vas.**The Story of India for Children**. (Fifth Edition. New Delhi : Icon press, 2001), Page 74.

กองไฟพร้อมกับข้าราชบริพารจนกลายเป็นประเพณีสตี[๓] ต่อมาพระเจ้าชัยจันทร์ทรงทราบและเตรียมรบ สุดท้ายพ่ายแพ้สิ้นพระชนม์ในสนามรบเช่นกัน

พ.ศ. ๑๗๔๐ โมหัมหมัด โฆรี ได้แต่งตั้ง กุตับอุดดิน ไอบัค หรือ กุบัดดิน ไอบัค (Qutab-Ud-din Aibak) นายพลของเขาดูแลกรุงอินทปัตถ์ (นิวเดลลี) และส่วนอื่นๆ ของอินเดียที่ยึดได้ ไอบัคได้ขยายจักรวรรดิออกไปเรื่อยๆ จนถึงรัฐคุชราตและรัฐอื่นๆ ทางอินเดียตอนกลาง ต่อมาพวกเขาก็เดินทัพไปสู่รัฐพิหาร มีชัยชนะเหนือกษัตริย์แห่งเบงกอล จึงเป็นการเปิดทางสะดวกให้กองทัพมุสลิมรุกเข้าสู่อินเดียเหมือนเขื่อนแตก จากนั้นได้ทำลายวัดวาอารามและสถานที่สำคัญของพุทธศาสนา ของฮินดูและเชน ฆ่าพระภิกษุสามเณรตายหลายหมื่นรูป ต่อมา พ.ศ. ๑๗๔๓ โมหัมหมัด พัขติยาร์ ขิลชิ (Mohammad Bakhtiyar Khilji) ได้นำกำลังทหารม้าเร็วราว ๒๐๐ นาย เข้าทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาอันยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้นอย่างราบคาบ มหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ได้กลายเป็นสุสานของพระภิกษุสามเณรดังบันทึกของท่าน **ตารนาถ** ชาวธิเบตได้บันทึกไว้ว่า *"กองทัพเติร์กมุสลิม หลังจากที่รบจนชนะแล้ว ได้*

ซากมหาวิทยาลัยนาลันทา

---

[๓] เป็นประเพณีของชาวฮินดู ที่ผู้เป็นภรรยาต้องตายตามสามี โดยกระโดดเข้ากองไฟตายตามด้วย แม้ว่าบางครั้งฝ่ายภรรยาจะไม่ยินยอม แต่พวกญาติฝ่ายชายก็ใช้วิธีผลักเข้ากองไฟด้วย จึงเป็นเรื่องที่น่าเวทนายิ่ง ประเพณีนี้พึ่งมายกเลิกสมัยอังกฤษปกครองราว พ.ศ. ๒๔๖๒ มานี้เอง แม้ในปัจจุบันในที่ห่างไกลประเพณีนี้ยังแอบทำกันอยู่

ปกครองชมพูทวีปส่วนเหนือและแคว้นมคธแล้ว ต่อจากนั้นก็เริ่มทำลายวัดวาอารามปูชนียสถานเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่มีอยู่เป็นจำนวนมากมาย ต่อมา พ.ศ. ๑๗๔๓ กองทัพมุสลิมนำโดย โมหัมหมัด พัขติยาร์ ขิลชิ พร้อมด้วยทหารม้า ๒๐๐ คน ก็ได้กรีฑาทัพมาทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา" พระภิกษุสงฆ์จำนวนมากถูกฆ่า บางส่วนได้หลบหนีไปอยู่ต่างประเทศซึ่งโดยมากไปอาศัยอยู่ที่เนปาลและธิเบต เมื่อพวกเติร์กมุสลิมกลับไปแล้ว ได้มีผู้ออกมาบูรณะมหาวิทยาลัยนาลันทาขึ้นมาดั่งเดิม โดยมีท่าน **มุทิตาภัทร** (Muditābhadra) ได้จัดแจงซ่อมแซมขึ้นใหม่ ต่อมาเสนาบดีแคว้นมคธนามว่า กุกฏะสิทธิ ได้บริจาคทรัพย์สร้างวัดขึ้นอีกภายในบริเวณนาลันทานั่นเอง มหาวิทยาลัยนาลันมีท่าทีจะฟื้นอีกครั้ง แต่ต่อมามีพราหมณ์ ๒ คน ได้มาถึงบริเวณนั้นจะยึดเอาเป็นที่ประกอบพิธีบูชายัญ ด้วยความคะนองสามเณรจึงหยิบภาชนะตักน้ำล้างเท้าสาดพราหมณ์ทั้งสอง พวกเขาโกรธมาก เวลาเลยผ่านไปสิบปีจึงกลับมาเผาซ้ำ ห้องสมุดรัตโนทธิที่เหลือเป็นหลังสุดท้ายก็ถูกทำลายลง หมดหนทางที่จะเยียวยา จึงถูกปล่อยให้รกร้างจมดินเป็นเวลา ๖๒๔ ปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม ได้ขุดค้นพบซากของมหาวิทยาลัยนาลันทาตามคำบอกที่พระถังซัมจั๋งเขียนไว้ในหนังสือของท่าน

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พุทธศาสนาก็ได้เสื่อมและหมดไปจากอินเดียตอนเหนือและตอนกลาง โดยไม่มีอะไรเหลือให้ปรากฏนอกจากซากปรักหักพังของสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา และพระพุทธรูปที่ถูกทำลายเป็นส่วนมาก สิ่งเหล่านี้ก็ได้ถูกทอดทิ้งลบเลือนหายไปจากความทรงจำของชาวอินเดียมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๘๐๐ ปี จึงไม่เป็นการแปลกเลยว่าเพราะเหตุใดชาวอินเดียในทุกวันนี้จึงไม่รู้จักพุทธศาสนา ส่วนศาสนาฮินดูและศาสนาเชนนั้น ก็ถูกทำลายเช่นกันแต่ไม่ค่อยจะรุนแรงเท่าไรนักเพราะพระและนักบวชฮินดูมีหลายลัทธิ หลายนิกาย บางนิกายไม่ค่อยจะมีความผิดแปลกแตกต่างจากฆราวาสเท่าไรนัก เพราะแต่งตัวเหมือนฆราวาสและมีครอบครัวได้ อาศัยอยู่ตามบ้านเรือน ทหารมุสลิมไม่อาจรู้ได้ว่าเป็นพระ

หรือเป็นฆราวาส ส่วนพระของพุทธศาสนานั้นแปลกจากพระในศาสนาอื่นๆ ซึ่งสังเกตได้จากการแต่งตัวรู้ได้ง่าย ทหารมุสลิมได้บังคับให้สึกเสีย ถ้าไม่สึกก็อาจจะถูกฆ่าทิ้ง เมื่อเป็นเช่นนี้พระในพุทธศาสนาอยู่ไม่ได้ เมื่อไม่มีพระสงฆ์แล้ว พุทธศาสนาจึงหมดไปโดยปริยาย อีกอย่างหนึ่งผู้ที่นับถือพุทธนั้นโดยมากเป็นคนชั้นสูง เมื่อคนชั้นสูงหมดอำนาจศาสนาพุทธก็หมดไปด้วยไม่เหมือนกับศาสนาฮินดูซึ่งผู้นับถือส่วนมากนั้นเป็นสามัญชนและศาสนาอยู่ได้ก็เพราะชนพวกนี้

๒. ราชวงศ์ทาส (Slave Dynasty) พ.ศ. ๑๗๔๙ (ตุรกี)

หลังจากยึดนครอินทปัตถ์ได้แล้ว โมหัมหมัด โฆรี จึงแต่งตั้ง กุตับ อุดิน ไอบัค เป็นสุลต่าน ปกครองเดลลี ดังมีรายละเอียด ดังนี้

หอสูง กุตุบมีน่าร์ ที่นิวเดลลี

๑. กุตับอุดดิน ไอบัค หรือกุดบัดดิน ไอบัค (Qutab-Ud-Din-Aibak) เป็นชาวเติร์ก หรือตุรกี[๕] เป็นทาสของโมหัมหมัด โฆรี แต่มีความสามารถในการรบ โฆรีเห็นความสามารถจึงได้แต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองเดลลี เป็นผู้รบชนะพระเจ้าชัยจันทร์ ไอบัคยังได้สร้างหอสูงชื่อ กุตุบมีน่าร์ ที่เมืองนิวเดลลี เขาได้ทำลายโบสถ์และวัดในศาสนาต่างๆ มากมาย ไอบัคปกครองอินเดียจาก พ.ศ. ๑๗๔๙ ถึง พ.ศ. ๑๗๕๓ รวมเวลา ๔ ปี

๒. อิลตุทมิช (Iltutmish) เป็นบุตรเขยของไอบัค ชื่อเต็มว่า ชาห์ม อุดดิน อิลตุทมิช (Shahms-Ud-din-Iltutmish) ปกครองบัลลังก์เดลลี

---

[๕] Anil Chandra Banerjee. **History of India.** (Calcutta : Print-O-Graph, 1995).Page 185.

เมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๓ ต่อจากไอบัค เป็นนักปกครองที่มีความสามารถ สามารถรวบรวมอาณาจักรเป็นปึกแผ่น ช่วงปลายอายุได้ตัดสินใจมอบบัลลังก์ให้กับลูกสาวเพราะบุตรชายอ่อนแอไม่มีความสามารถ ปกครองเดลลีจนถึง พ.ศ. ๑๗๗๙ รวม ๒๖ ปี

๓. **ราซิยา** (Raziya) เป็นบุตรสาวของอิลตูทมิช แม้เป็นหญิงแต่มีความเข้มแข็ง มักชอบแต่งกายเหมือนบุรุษ ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๗๙ จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๓ ก็ถูกโค่นอำนาจลง รวม ๔ ปี

๔. **มูอิซ-อุด-ดิน-บาห์ราม-ชาห์** (Muiz-Ud-Din-Bahram-Shah) ได้ถูกขุนนางสถาปนาขึ้นปกครองแทนราซิยา ยังไม่มีบทบาทในการปกครองมากนัก เนื่องจากมีเวลาสั้น ต่อมาก็ถูกลอบสังหาร ปกครอง พ.ศ. ๑๗๘๓ จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๕ รวม ๒ ปี

๕. **อลา-อุด-ดิน-มาซูด-ชาห์** (Ala-Ud-Din-Masud-Shah) เป็นบุตรของ รุข-อุดดิน-ไฟรัส-ชาห์ (Rukh-Ud-Din-Firus-Shah) ปกครองต่อจาก บาห์ราม ชาห์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๘๕ จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๙ รวม ๔ ปี

๖. **นาซีร์-อุดดิน มาห์มุด** (Nasir-uddin-Mahmud) เป็นบุตรคนเล็กของอิลตูทมิช และเป็นน้องชายของราซิยา เป็นนักการศาสนามากกว่านักปกครองเพราะใช้เวลาส่วนมากอยู่กับคัมภีร์อัลกุระอ่าน ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๘๙ จนถึง พ.ศ. ๑๘๐๙ รวม ๒๐ ปี

๗. **ฆียาส-อุด-ดิน-บัลบัน** (Ghiyas-Ud-Din-Balban) ปกครองเดลลีตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๐๙ เขาเป็นคนโหดร้าย ปกครองบ้านเมืองด้วยความกลัวและกดขี่ไม่ให้สิทธิ์แก่ผู้นับถือศาสนาอื่นนอกจากมุสลิม ทายาทของบัลบันค่อนข้างอ่อนแอ ปกครองจนถึง พ.ศ. ๑๘๓๐ รวมเวลา ๒๑ ปี

๘. **ไกควาบาด** (Kaiqabad) เป็นบุตรชายของบุฆร่า ข่าน (Bughra Khan) ผู้ปกครองมุสลิม รัฐเบงกอล เนื่องจากไม่มีประสบการณ์ในการปกครองจึงปกครองได้แค่ ๔ ปีเท่านั้นจาก พ.ศ. ๑๘๓๐ ถึง พ.ศ. ๑๘๓๔ ก็ถูกสังหาร อำนาจก็ถูกเปลี่ยนเป็นราชวงศ์ขิลจิ

ในยุคของอิลตูทมิชปกครองอินเดีย ได้มีนักแสวงบุญชาวธิเบตท่าน

หนึ่งเดินทางมาอินเดีย เพื่อศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ท่านเป็นศิษย์ชุดสุดท้ายของนาลันทาก่อนถูกทำลายลง จดหมายเหตุที่ท่านเขียนไว้มีคุณค่ามหาศาลต่อชาวพุทธที่จะได้ทราบสถานการณ์ของพุทธศาสนาในยุคนั้น ท่านนี้ คือ พระลามะธรรมสวามิน

๓. จดหมายเหตุพระธรรมสวามิน (Dharmasvāmin)

พระลามะธรรมสวามิน นามเดิมว่า ชัค-โล-จวะ-โช-เจเป็ล เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๐ ในตอนกลางของธิเบต หลังจากบรรพชาและอุปสมบทเป็นพระสงฆ์แล้ว ได้เดินทางเข้าอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๑๗๗๗ พร้อมกับคณะในสมัยของอิลตูทมิชปกครองอินเดีย ได้เดินทางจาริกแสวงบุญจากธิเบตผ่านเนปาลเข้าสู่อินเดีย[๔] รวมเวลา ๔ ปี หลังจากกลับธิเบตแล้ว ท่านได้เขียนรายงานบันทึกการเดินทางท่องเที่ยวและศึกษาของท่านที่อินเดีย รายงานนี้ได้ถูกเปิดเผยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ โดยท่าน ราหุล สังกฤษยยัน ที่เดินทางเข้าธิเบตก่อนจีนยึดครอง จากบันทึกของท่านได้เผยโฉมหน้าของประวัติศาสตร์อินเดียที่มืดดำลง ทำให้เราได้ทราบข้อเท็จจริงหลายประการโดยเฉพาะสถานการณ์พุทธศาสนาในยุคที่มุสลิมเข้ายึดครองมคธ แหล่งพักพิงของพุทธศาสนาแห่งสุดท้ายในยุคนั้น แต่เนื่องจากท่านเดินทางมาอินเดียไม่นาน และไม่ได้ท่องเที่ยวไปหลายแห่งเหมือนพระอาจารย์ฟาเหียน พระถังซัมจั๋ง หรือพระอี้จิง ข้อมูลที่เราได้รับจึงมีแค่เฉพาะแคว้นมคธและใกล้เคียงเท่านั้น แต่ทั้งสี่ท่านล้วนเป็นพุทธสาวกที่มีใจเด็ดเดี่ยวพร้อมพลีชีพในการเดินทางแสวงบุญในแดนพุทธภูมิ แม้ว่าจะผ่านอุปสรรคมากมายในการเดินทาง แต่ท่านเหล่านั้นก็ทำได้สำเร็จ

ก่อนการเดินทางไปอินเดีย ท่านลามะธรรมสวามินได้รับการคัดค้านจากพระอาจารย์ชาวธิเบตและอินเดียในธิเบตหลายท่านถึงอันตรายต่อชีวิตหากจะดึงดันเดินทางมาอินเดีย เพราะก่อนหน้านั้นท่านธรรมสวามินผู้เป็น

---

[๔] George Roerich, Dr.. **Biography of Dharmasvamin**. (New Delhi : Shantilal Jain at Sri Jainendra Press, 1959), Page 65.

ลุงได้เดินทางเข้าอินเดียและเสียชีวิตที่อินเดียมาแล้ว แต่ปณิธานที่จะเดินทางไปอินเดียยังมั่นคง แม้จะถูกคัดค้านแต่ท่านได้เริ่มเดินทางจากธิเบตพร้อมคณะเข้าสู่เนปาล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ที่เนปาล (Napāla)

ขณะมีอายุ ๒๙ ปี ท่านได้เดินทางเข้าเนปาล ได้พักศึกษาและเล่าเรียนที่วัดสวยัมภูวิหารและธรรมธาตุวิหารกับ **พระมหาเถระรัตนรักษิตะ** (Ratnarakshita) เป็นเวลา ๘ ปี เดินทางไปกราบนมัสการพุทธสถานหลายแห่ง เช่น พระเจดีย์พุทธนาถ และสยัมภูวนาถ ธรรมธาตุวิหาร และมหาวิหารพูขาม เป็นต้น ในทุกๆ ปีของฤดูใบไม้ร่วงประชาชนจะนำพระพุทธรูปที่วิหารพูขามออกมาแห่เฉลิมฉลองเสมอ ที่นี่เพื่อนร่วมทางได้เสียชีวิตลงหลายรูป

ที่ติรหุต (Tirhut)[๖]

หลังสิ้นสุดการเรียนและท่องเที่ยวในเนปาล ท่านตัดสินใจเดินทางเข้าอินเดีย พ.ศ. ๑๗๗๗ ขณะอายุ ๓๗ ปี สถานการณ์ไม่ปลอดภัยสำหรับชาวพุทธและฮินดู พุทธสถานส่วนมากได้ถูกทำลายลงแล้ว ที่นี่มีหญิงวรรณะต่ำพยายามคุกคามชีวิตพรหมจรรย์ แต่ท่านก็รอดตัว ตอนกลับท่านต้องผ่านเมืองนี้และได้ป่วยหนักจนแทบเอาชีวิตไม่รอด เมื่อหายดีแล้วได้พบกับพระราชาของเมืองติรหุต นามว่า **พระเจ้ารามสิงห์** (Rāmasiṁha) พระองค์ศรัทธาในตัวท่านธรรมสวามิน แม้พระองค์จะเป็นฮินดู พร้อมกับถวายทอง ยารักษาโรค ข้าวและเสบียงอีกมาก พร้อมอาราธนาให้ท่านเป็นพระที่ปรึกษาประจำราชสำนัก แต่ท่านปฏิเสธพร้อมกล่าวว่า เป็นการไม่เหมาะที่ชาวพุทธจะเป็นครูของผู้นับถือศาสนาอื่น พระราชาเข้าใจ ต่อมาท่านจึงลากลับ ระหว่างทางได้ถูกควายป่าโจมตีหลายครั้งแต่ท่านพร้อมเพื่อน ๔ รูปก็รอดมาได้

ที่ไวศาลี (Vaiśālī) **หรือเวสาลี**

ท่านได้พบกับรูปปั้นของเทพธิดาตาราที่มีชื่อเสียงของเมือง ขณะที่เดินทางไปถึงประชาชนกำลังแตกตื่นสับสนอลหม่านอย่างหนัก เพราะมีข่าวลือว่ากองทหารตุรกีกำลังเดินทางมา รุ่งอรุณวันใหม่ชาวเมืองต่างพากันเตรียมหลบหนี แต่ท่านไม่ไป เมื่อสถานการณ์ปกติแล้ว พวกเขาจึงกลับมาอีกครั้ง ที่ไวศาลีท่านธรรมสวามินไม่ได้ให้รายละเอียดเรื่องสถานการณ์ของพุทธศาสนาในเมืองไวศาลี แต่คงจะมีอิทธิพลพอสมควร ขณะข้ามแม่น้ำคงคาด้วยเรือข้ามฟากเพื่อเดินทางกลับ มีทหารมุสลิมสองนายเดินทางมากับเรือด้วย พวกเขาเห็นท่านพร้อมกับทองคำที่พระเจ้ารามสิงห์ถวาย จึงข่มขู่เอาทองคำและทุบตีพร้อมยึดบาตร แต่โชคดีที่คฤหัสถ์ชาวพุทธพ่อลูกในเรือขอร้องและมอบสมบัติเขาให้ พวกเขากล่าวว่า “*พวกเราไม่ต้องการสมบัติคุณ แต่ต้องการพระธิเบตรูปนี้*” แต่ท่านอ้อนวอนพร้อมยกสมบัติ

---

[๖] เมืองนี้อยู่ไม่ไกลจากเวสาลี (ไวศาลี) รัฐพิหาร มากนัก

บางส่วนให้ พวกเขาจึงปล่อย

ที่วัชรอาสน์ (พุทธคยา Buddhagayā)

ที่นี่ส่วนมากรกร้าง มีพระสงฆ์ฝ่ายหินยานหรือเถรวาทจำพรรษาอยู่ ๓๐๐ รูปล้วนแล้วแต่มาจากศรีลังกา แต่ในขณะที่ท่านเดินทางไปถึง พระเกือบทั้งหมดได้หลบหนีไปแล้ว เหลือพระดูแล ๔ รูป เท่านั้น ท่านกล่าวว่า "*(ที่พุทธคยา) สถานที่ถูกทำลายลง เหลือพระ ๔ รูป เท่านั้น ที่พักดูแลอยู่ในพุทธคยา พระภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า "**มันแย่มาก พระทั้งหมดได้หลบหนีไปที่อื่นหมดแล้วด้วยความกลัวทหารมุสลิมตุรกีที่รุกราน**" พระภิกษุเหล่านั้นปิดทางเข้าสู่เจดีย์มหาโพธิ์ด้วยอิฐ และฉาบมันไว้อย่างดี ใกล้ที่นั้นภิกษุได้บรรจุรูปปั้นอื่นไว้เป็นตัวหลอก บนผิวปูนที่ฉาบนั้น พวกเขาได้วาดรูปพระอิศวร (มเหศวระ) ไว้ภายนอกเพื่อปกป้องพวกนอกศาสนา. พระเหล่านั้นกล่าวว่า "**พวกเราไม่กล้าอยู่ที่นี่ และจะต้องไปเหมือนกัน**"*

พอรุ่งสาง พวกเขาก็ออกเดินทางสู่ทางเหนือตามรอยของเกวียนที่ผู้คนไปก่อนแล้ว สิบเจ็ดวันต่อมาข้าพเจ้าก็ไม่ได้เห็นรูปปั้นนั้นอีก เวลานั้นได้มีหญิงชาวบ้านได้นำข่าวดีมาประกาศว่าทหารตุรกีได้ไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงกลับมาและได้พำนักที่นี่เพื่อกราบนมัสการพระเจดีย์"

เมื่อสถานการณ์คับขัน ท่านก็เข้าไปหลบภัยในป่ากับเพื่อน ๑๗ วัน เมื่อกองทหารตุรกีกลับแล้วและสถานการณ์เป็นปกติ ท่านจึงเดินทางเข้ากราบพระแท่นวัชรอาสน์ และพระเจดีย์ พระสงฆ์ฝ่ายหินยานที่ดูแลพระแท่นวัชรอาสน์กล่าวกับพระลามะธรรมสวามินว่า ท่านถืออะไรในมือ เมื่อทราบว่าเป็นหนังสือปรัชญาปารมิตา (ของฝ่ายมหายาน) พระเหล่านั้นจึงแนะนำให้ท่านโยนทิ้งลงแม่น้ำเสีย พร้อมกับกล่าวว่ามหายานนั้นไม่ได้สอนโดยพระพุทธเจ้า การบูชาเจ้าแม่ตาราหรือพระอวโลกิเตศวรก็เป็นเรื่องงมงาย แต่ท่านก็ไม่สละแนวคิด ที่นี่ท่านได้พบหลายอย่างเช่น ต้นโพธิ์ รูปปั้นเทพธิดาตารา พระพุทธรูป พระพุทธบาท พระบรมสารีริกธาตุ กำแพงหินวัชรอาสน์ เป็นต้น

ต่อมาท่านได้พบกับพระเจ้าพุทธเสน (Buddhasena) แห่งราชวงศ์

เสนะที่ปกครองมคธ พระองค์เป็นชาวพุทธ และได้หลบหนีกองทหารมุสลิมเข้าป่าพร้อมทหารราว ๕๐๐ นาย เมื่อเห็นท่านได้กราบแทบเท้าพร้อมกับตรัสว่า "*ขอน้อมวันทาต่อบุตร (สาวก) ของพระพุทธองค์*" พร้อมกับบูชาท่านด้วยวัตถุสิ่งของมากมาย

ที่ภูเขาคิชฌกูฏ (Gijjhakūṭa)

ที่นี่มีกุฏิของพระพุทธองค์บนยอดเขา เรียกว่ามูลคันธกุฏิ คำว่า "**คิชฌกูฏ**" แปลว่าภูเขาหัวแร้ง มีนกหลายชนิด งูใหญ่ เสือ หมีควายสีดำ และน้ำตาลมากมาย ผู้เดินทางมาคนเดียวจึงเป็นอันตรายอย่างยิ่ง จึงต้องมาเป็นคณะพร้อมอาวุธ ดาบ หอกธนู พร้อมอุปกรณ์ให้สัญญาณ เช่น แตรฉาบ เป็นต้น บนยอดเขาไม่มีต้นไม้ใหญ่ ยังมีสถูปใหญ่ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้เพื่อยืนยันว่าพระพุทธเจ้าเคยแสดงพระธรรมเทศนาที่นี่ แม้จะมีสัตว์ร้ายหลายชนิด แต่ก็ยังมีสิทธะหลายคนอาศัยอยู่อย่างสงบบนยอดเขา

ที่นครราชคฤห์ (Rājagṛha)

ที่นี่มีหมู่บ้านราว ๖๐๐ - ๘๐๐ หลัง มีสถูปใหญ่ที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ ทางทิศเหนือมีธารน้ำร้อนไหลออกจากภูเขา เรียกว่า ตโปธาราม นอกนั้นยังมีป่าไผ่เป็นจำนวนมาก ท่านได้ศึกษากับพระมหาเถระที่มีชื่อเสียงในเมืองราชคฤห์ คือ ท่าน**มหาบัณฑิตยโสมิตร** (Mahāpandita Yasomitra) ในหลายศาสตร์ ท่านก็ไม่ได้อ้างถึงสถานการณ์ของพุทธศาสนาในเมืองนี้ แต่ได้กล่าวถึงเฉพาะพระเถระที่มีชื่อเสียงรูปเดียว คือ พระมหาเถระยโสมิตรเท่านั้น

ที่นาลันทา (Nālandā)

ที่นี่มีพระจำพรรษาราว ๑,๐๐๐ รูป ท่านได้ศึกษากับพระมหาเถระผู้เป็นอธิการบดีคนสุดท้ายวัย ๙๐ ปี คือ **ท่านมหาบัณฑิตราหุลศรีภัทร** (Rāhula-Śrī-Bhadra) ในหลายศาสตร์ เช่น ไวยากรณ์ และคุรุปัญจสิกา พร้อมกับศิษย์ของท่านราว ๗๐ รูป ท่านมีศิษย์คนสำคัญดูแลอุปัฏฐากเป็นพราหมณ์นามว่า ชัยเทวะ (Jayadeva) เข้าสู่พรรษาที่ ๒ ท่านอธิการบดีบอกให้ท่านธรรมสวามินกลับธิเบต เพราะมคธมีไข้ระบาด และกองทหาร

ตุรกีเข้าโจมตีหลายแห่งในมคธ พระมหาเถระได้ดุด่าศิษย์ชาวธิเบตว่า[๗] "*คุณเป็นพระธิเบต จงรีบกลับบ้านเสีย ชาวบ้านและลูกศิษย์ฉันก็ได้หนีไปแล้ว อย่าคิดโง่ๆ ที่จะอยู่กับฉัน ถ้าคุณอยู่ที่นี่คุณก็จะถูกฆ่าพร้อมกับฉัน*" แต่ท่านยืนกรานไม่กลับพร้อมกล่าวว่า "*ผมไม่กลับถ้าอาจารย์ไม่ไปด้วย*" ท่านอาราธนาพระเถระกลับธิเบตด้วย พระมหาเถระตอบไปว่า "*ฉันแก่มากแล้ว และธิเบตก็อยู่ไกลเหลือเกิน พวกเราคงไม่ได้เจอกันอีกในชีวิตนี้ แต่คงได้เจอกันที่แดนสุขาวดีแน่*" จึงไม่ได้เดินทางไปกับท่าน ต่อมาทหารมุสลิม ๒๐๐ นายก็ปรากฏกายขึ้นที่นาลันทา ท่านจึงตัดสินใจแบกพระมหาเถระราหุลศรีภัทรบนบ่าพร้อมกับน้ำตาล ข้าวสาร และหนังสือบางเล่มไปหลบภัยที่วัดชญาณนาถ (Jñāṇnāth) อันไม่ไกลจากนาลันทา เมื่อกองทหารไม่สามารถค้นเจอจึงได้กลับไป พร้อมกับขนหินบางส่วนจากนาลันทาไปสร้างมัสยิดที่โอทันตบุรี (พิหารชารีฟ) ด้วย

พระธรรมสวามินกับพระราหุลศรีภัทร

กลับธิเบต (Return to Tibet)

หลังจากที่ศึกษาภาษาสันสกฤต และพุทธศาสนากับพระอาจารย์ราหุลศรีภัทรถึง ๓ ปีแล้ว จึงออกเดินทางกลับธิเบต ตามคำแนะนำของพระมหาเถระ เมื่อมาถึงติรหุต ท่านป่วยหนัก ๒ เดือน ร่างกายเจ็บปวดแทบไม่มีเรี่ยวแรง เจ้าของบ้านที่อาศัยไม่อนุญาตให้ท่านนอนพัก แล้วขับไล่ให้ไปนอนป่าช้า ต่อมาท่านได้รับการช่วยเหลือจากตันตริกท่านหนึ่งจึง

---

[๗] George Roerich, Dr.. **Biography of Dharmasvamin**. (New Delhi : Shantilal Jain at Sri Jainendra Press, 1959), Page 66.

ทุเลาและเดินทางกลับธิเบตได้ เมื่อมาถึงธิเบตแล้วท่านได้พบกับ **พระทานศรี** (Dānaśrī) ท่านเป็นพระนักปราชญ์ชาวอินเดียที่พำนักในธิเบต พระอาจารย์ชาวอินเดียได้กล่าวว่า *"ท่านได้ไปศึกษาที่อินเดียเป็นเวลานาน (จนปราดเปรื่อง) ในขณะที่ผมเปรียบเสมือนวัวควายในธิเบต"*

หลังกลับมาธิเบต พ.ศ. ๑๗๙๙ ท่านได้รับการอาราธนาจากเจ้าชายกุบไลข่าน เพื่อไปเผยแผ่พุทธศาสนาในมองโกเลียและจีน แต่ท่านปฏิเสธในช่วงต้นแล้วรับอาราธนา ท่านป่วยหนักที่มองโกเลียจึงขออนุญาตเดินทางกลับธิเบต ท่านได้มรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๗ ขณะอายุ ๖๘ ปี

๔. ราชวงศ์ขิลชิ (Khilji Dynasty) พ.ศ. ๑๘๓๓ (ตุรกี)

๑. **ชลัล-อุด-ดิน-ฟีรัส-ขิลชิ** (Jalal-Ud-Din-Firus Khilji) ได้เป็นผู้ปกครองเดลลีโดยยึดอำนาจจากไกควาบาดทายาทคนสุดท้ายของราชวงศ์ทาส แต่ก็เป็นได้ไม่นานก็ถูกยึดอำนาจจาก อลา-อุด-ดิน ปกครองจาก พ.ศ. ๑๘๓๓ จนถึง พ.ศ. ๑๘๓๙ รวม ๖ ปี

๒. **อลา-อุด-ดิน ขิลชิ** (Ala-Ud-Din Khilji) ได้อำนาจมาจากการสังหารฟีรัส ขิลชิ พ.ศ. ๑๘๓๙ เป็นนักปกครองที่เข้มงวด ห้ามประชาชนดื่มเหล้า เล่นการพนัน ท่องเที่ยวรื่นเริง กวีชาวอาหรับเกิดขึ้นในยุคนี้หลายคน ยุคนี้เป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมเป็นภาษาเปอร์เซียและอูรดู เขาปกครองจนถึง พ.ศ. ๑๘๕๙ ก็ถูกฆาตกรรมโดย มาลิก กาฟูร์ (Malik Kafur) นายพลของเขาเอง รวมเวลาที่ปกครอง ๒๐ ปี

๕. กษัตริย์ชาวพุทธองค์สุดท้าย (Last Buddhist King)

เมื่อเวลาผ่านไปถึง ๑๐๐ ปี หรือ พ.ศ. ๑๘๐๐ เศษ ได้มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่า **จิงคละราชา** (Cingalarājā) กลายเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมากขึ้นในเบงกอลและมคธ ในเบื้องต้นพระองค์ต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของกษัตริย์ฮินดู และสุลต่านมุสลิมตุรกีแห่งเดลลี ในช่วงต้นพระองค์นับถือศาสนาฮินดู แต่พระมเหสีของพระองค์เป็นชาวพุทธได้แนะ

นำให้พระสวามีนับถือพุทธศาสนา[๔] จึงทำให้พระองค์หันเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาในที่สุด พระองค์ได้บูชาพระแท่นวัชรอาสน์ที่พุทธคยา และซ่อมแซมวัดวาอารามอาคารมหาคัณโฑละ (มูลคันธกุฏิ) สูง ๙ ชั้น ที่อารามมหาโพธิ์ที่ถูกทำลายลงโดยกองทัพมุสลิมตุรกี ในยุคของพระองค์ยังมีพระสงฆ์นักปราชญ์ที่สำคัญอีกรูป คือ **พระสารีบุตร** (Sārīputra) พระองค์ได้สถาปนาศูนย์กลางการศึกษาของสงฆ์ขึ้นใหม่ที่อารามมหาโพธิ์ ภายใต้การดูแลของพระสารีบุตร พระองค์มีพระชนมายุที่ยาวนาน หลังจากพระองค์สวรรคตแล้ว ๑๖๐ ปี มีกษัตริย์องค์หนึ่งนามว่า **มุกุนทเทวะ** (Mukunda-deva) จากโอริสสาเข้าปกครองรัฐมัธยประเทศทั้งหมด ทรงนับถือพุทธศาสนา พระองค์ได้สร้างวัดหลายแห่งขึ้นในรัฐมัธยประเทศ โอริสสาและมคธ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว อาณาจักรแถบนี้ก็ไร้ผู้ปกครอง จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิมุสลิมที่กรุงเดลลีอย่างสมบูรณ์

จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้เราทราบว่า หลังจากกองทัพมุสลิมเข้ายึดครองอินเดียภาคเหนือ ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และภาคกลางแล้ว พุทธศาสนาไม่ได้เสื่อมลงเสียทีเดียว ยังมีผู้ปกครองท้องถิ่นพยายามค้ำชูพุทธศาสนาอยู่บ้างดัง เช่น พระเจ้าจิงคละราชา พระเจ้ามุกุนทเทวะ เป็นตัวอย่าง แต่ค่อยๆ เสื่อมสูญไปทีละน้อย แม้ว่าอินเดียเกือบทั้งหมดถูกยึดครองโดยอิสลามแล้ว แต่ภาคใต้กองทัพมุสลิมยังรุกไปไม่ถึง พุทธศาสนาและฮินดู เชนยังคงดำรงอยู่ได้เช่น ที่เมืองนาคปัฏฏินัม และกาญจีปุรัม พุทธศาสนายังดำรงอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๑๐๐

๖. ราชวงศ์ตุฆลัก (Tughluq Dynasty) พ.ศ. ๑๘๖๔ (ตุรกี)

๑. โมหัมหมัด ตุฆลัก (Muhammad Tughluq) มีชื่อเต็มว่า คียาส-อุดดิน-ตุฆลัก (Ghiyas-Ud-Din Tughluq) เป็นผู้ปกครองคนแรกของราชวงศ์นี้ กว่าจะได้ขึ้นปกครองต้องปราบปรามอยู่ถึง ๕ ปี ขึ้นปกครอง

---

[๔] Lama Chimpa, Alaka Chattopadhyaya. **Tāranātha's History of Buddhism in India**. (Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Jainendra Press, 2004), Page 320.

บัลลังก์เดลลีแทน พ.ศ. ๑๘๖๔ เพราะเกิดความวุ่นวายหลัง อลาอุดดินถูกสังหาร จึงฉวยโอกาสยึดอำนาจและสถาปนาราชวงศ์ตุฆลัคขึ้น ปกครองจนถึง พ.ศ. ๑๘๖๘ เป็นเวลา ๔ ปีเศษ

๒. โมหัมหมัด บิน ตุฆลัก (Muhammad Bin Tughluq) มีนามเดิมว่า เชาน่า ข่าน (Jauna Khan) หรือ โมหัมหมัด ดาอิล ปกครองต่อจากโมหัมหมัด ตุฆลัก ปกครองด้วยความโหดร้าย พ.ศ. ๑๘๖๙ หลังปกครองได้เพียง ๑ ปี ได้มีคำสั่งให้ย้ายเมืองจากเดลลีไปที่เทวคีรี ใกล้กับเมืองออรังคบาดปัจจุบัน กล่าวกันว่ามีคนตาบอดเหลืออยู่คนเดียวไม่สามารถเดินทางได้ จึงสั่งเอาเชือกผูกขามัดกับเกวียนลากไปจนตาย และเมื่อไปถึงเทวคีรีจึงเหลือแต่ขาท่อนเดียว สุดท้ายก็ต้องย้ายกลับมาเมืองเดลลีเหมือนเดิม ในยุคนี้นิยมทำเหรียญตราเพื่อใช้แลกเปลี่ยนสินค้าโดยเรียกสกุลเงินว่า **โตเกน** (Token) โดยได้ตัวอย่างมาจากจีนและเปอร์เซีย

ในสมัยนี้อินเดียได้มีการติดต่อกับมองโกลและจีนอย่างเป็นทางการ โดยทั้งสองมีการแลกเปลี่ยนทูตใน พ.ศ. ๑๘๘๔ กษัตริย์ติมูร์แห่งมองโกล (จีน) ได้ส่งเอกราชทูตมายังราชสำนักของ โมหัมหมัด บิน ตุฆลัก **เพื่ออนุญาตบูรณะวัดพุทธศาสนาที่ถูกทำลายไปในพื้นที่เทือกเขาหิมาลัย**[๙] แต่เขาได้ส่ง บาตูตาห (Batutah) เป็นราชทูตไปยังราชสำนักของข่านแห่งมองโกล พร้อมกับส่งสาส์นกล่าวตอบไปว่า ตามกฎหมายอิสลามแล้ว วัดที่ถูกทำลาย ไม่สามารถบูรณะได้อีก สร้างความผิดหวังให้กับข่านมองโกลมาก เขาปกครองจนถึง พ.ศ. ๑๙๓๑ ขณะอายุ ๘๓ ปี รวม ๖๓ ปี

๓. ไฟรัส ตุฆลัก (Firus Tughluq) หรือ ไฟรอส ชาห์ ตุฆลัก มีมารดาเป็นชาวฮินดู ปกครองต่อจากโมหัมหมัด บิน ตุฆลัก นับเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งที่บีบคั้นศาสนาอื่นอย่างมาก โดยออกกฎหมายเชซิยาห์ สำหรับผู้ที่ไม่นับถือศาสนาอิสลามต้องจ่ายภาษีอย่างหนัก สร้างความลำบากอย่างหนักให้กับชาวฮินดู พ.ศ. ๑๘๙๙ และ พ.ศ. ๑๙๐๓ (ขณะเป็นเจ้าชาย) ได้สั่ง

---

[๙] Anil Chandra Banerjee. **History of India**. (Calcutta : Print-O-Graph,1995).Page 222.

ให้เคลื่อนย้ายเสาหินพระเจ้าอโศกมหาราชจากเมืองมีรัฐ (Meerut) ๒ เสา มาไว้บนป้อมของตนเองที่เดลลี เพื่อความเจริญรุ่งเรือง และยังได้สร้างเมืองฟิโรซาห์บาดใกล้เมืองเดลลี สร้างความเจริญให้อินเดียพอควรโดยเฉพาะการชลประทานปกครองจนถึง พ.ศ. ๑๙๓๗ รวม ๖ ปี

พระพุทธรูปที่กัศมีร์ (แคชเมียร์)

สถานการณ์ของพุทธศาสนาในสมัยนี้อยู่ในช่วงวิกฤต ที่ใดที่กองทัพมุสลิมไปถึง พุทธศาสนา และศาสนาอื่นๆ ในอินเดีย ก็มักถูกทำลายเสมอ ในขณะที่พุทธศาสนาในส่วนอื่นของอินเดียถูกทำลายลง แต่ที่กัศมีร์ (แคชเมียร์) กองทัพมุสลิมยังไม่อาจโจมตีได้ เพราะมีป้อมปราการทางธรรมชาติขวางกั้น คือเทือกเขาที่สูงชัน ทำให้พุทธศาสนายังคงมีชีวิตอยู่ได้ กษัตริย์ที่มีส่วนเผยแผ่พุทธศาสนาในกัศมีร์ก็คือ ๑. พระเจ้าอโศกมหาราช ๒. พระเจ้าชโลกะ ๓. พระเจ้ามิลินท์ ๔. พระเจ้ากนิษกะ ๕. พระเจ้านระ ๖. พระเจ้าเมฆวรรณ ๗. พระเจ้ายุธสตระที่ ๒ และ ๘. พระเจ้าทุรภวรรธนะ เป็นต้น

ต่อมากษัตริย์ฮินดู คือ พระเจ้าราชาสิงห์เทพ (Rājāsiṅhadeva) ขึ้นปกครองกัศมีร์ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๑๘๕๘ ชาห์ มิรซา (Shah Mirza) นักแสวงโชคชาวเปอร์เซียได้เดินทางเข้าไปกัศมีร์[๑๐] ชาห์ มิรซา ได้ทำความดีความชอบหลายประการ จึงได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักของพระเจ้าราชาสิงห์ เทพ กษัตริย์ฮินดูของกัศมีร์ เมื่อมีโอกาส ชาห์ มิรซา จึงได้ยึดอำนาจปกครองแคว้นกัศมีร์เรื่อยมา ศาสนาอิสลามได้รับการยกย่องให้เป็นศาสนาประจำชาติ พุทธศาสนาและศาสนาอื่นจึงเริ่มถูกกำจัดลง ชาห์ มิรซา

---

[๑๐] Sarla Khosla, Dr.. **History of Buddhism in Kashmir**. (New Delhi : N.K. Sagar Publications. 1972). Page 80.

จึงเป็นกษัตริย์มุสลิมคนแรกของกัศมีร์ แม้จะถูกปกครองโดยผู้ปกครองที่เป็นมุสลิม พุทธศาสนาก็ยังไม่ถูกทำลายลงสิ้นเชิง ต่อมากษัตริย์ ชามอุดดิน ชาห์ (Shams-uddin Shah) ได้ขึ้นปกครอง ทรงให้อิสระในการเชื่อถือแก่ชาวเมืองพอสมควร พุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ได้ แต่กลายสภาพเป็นศาสนาของคนส่วนน้อยไปแล้ว พุทธศาสนาในกัศมีร์ยุติบทบาทลงโดยสิ้นเชิงเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๐ เป็นต้นมา

๗. ราชวงศ์เซยิด (Sayyid Dynasty) พ.ศ. ๑๙๔๑ (มองโกล)

๑. **ติมูร์** (Timur) เชื้อสายมองโกล เข้าโจมตีเดลลีใช้เวลาถึง ๖ เดือนจึงยึดเมืองเดลลีได้ราว พ.ศ. ๑๙๔๑ แล้วขนสมบัติกลับเอเชียกลาง แต่อินเดียก็ขาดผู้ปกครองอยู่หลายปี ต่อมาจึงให้ ขิซ์ร ข่าน นายทหารคนสนิทปกครอง ส่วนตัวเขาพร้อมกองทัพกลับเมืองสมารกันด์ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอุซเบกิสถาน) ขิซ์ร ข่าน จึงสถาปนาราชวงศ์เซยิดขึ้นแทนที่ราชวงศ์ตุฆลัก

๒. **ขิซ์ร ข่าน** (Khizr Khan) ปกครองเดลลีต่อจาก ติมูร์ เป็นนายทหารคนสนิทของติมูร์มีความเฉลียวฉลาด ต่อมาถูกขุนนางก่อกบฏหลายครั้ง ขิซ์ร ข่าน ครองราชย์ได้ ๗ ปีจาก พ.ศ. ๑๙๕๗ จนถึง พ.ศ. ๑๙๖๔

๓. **มูบารัก ข่าน** (Mubarak Khan) เป็นบุตรชายของ ขิซ์ร ข่าน ปกครองต่อจากบิดา จาก พ.ศ. ๑๙๖๔ ถึง พ.ศ. ๑๙๗๗ ก็ถูกลอบสังหาร รวมเวลา ๑๓ ปี

๔. **มูหัมหมัด ชาห์** (Muhammad Shah) เป็นหลานของมูบารัก ขุนนางผู้ใหญ่ ปกครองจาก พ.ศ. ๑๙๗๗ ถึง พ.ศ. ๑๙๘๖ รวมปกครอง ๙ ปี

๕. **อลา-อุด-ดิน อลัม ชาห์** (Ala-Ud-Din Alam Shah) เป็นบุตรของ มูหัมหมัด ชาห์ ปกครองต่อจากบิดาราว พ.ศ. ๑๙๘๖ จนถึง พ.ศ. ๑๙๙๔ ก็พ่ายแพ้ให้กับ มาห์โลนหรือบาห์ลุน โลธี ส่วน อลา-อุด-ดิน-อลัม ชาห์ หลบหนีไปได้ และใช้ชีวิตอย่างเงียบๆ จนเสียชีวิต พ.ศ. ๒๐๒๑ รวมปกครอง ๘ ปี

๘. ราชวงศ์โลธี (Lodhi Dynasty) พ.ศ. ๑๙๙๔ (อัฟกัน)

๑. มาห์โลน โลธี (Mahlon Lodhi) หรือบาห์ลุน โลธี เป็นเสนาบดีของข่าน เป็นชาวอัฟกัน ก่อการกบฏสำเร็จจึงปกครองเดลลีต่อมา ตอนนี้อาณาจักรเดลลีเริ่มลดลง หลายเมืองเริ่มแยกตัวออกไปเป็นอิสระ แม้จะประสบปัญหาการต่อต้านจากคนอินเดียพื้นเมือง แต่โลธีก็ครองราชบัลลังก์เดลลีได้อย่างยาวนาน ๓๘ ปีจาก พ.ศ. ๑๙๙๔ ถึง พ.ศ. ๒๐๓๒ ต่อมาก็ถูกรุกรานโดยกองทัพมุสลิมมองโกลชื่อ บาบูร์ (Babur) แต่ก็สามารถปกป้องอาณาจักรได้ระยะหนึ่ง

๒. สีกันทาร์ โลธี (Sikandar Lodhi) เป็นบุตรของ มาห์โลน โลธี แย่งราชสมบัติกับพี่ชาย และในที่สุดก็ยึดอำนาจได้สำเร็จ เป็นนักปกครองที่ใจแคบคนหนึ่ง ได้สั่งให้กองทัพทำลายวัดฮินดูและวัดเชนมากมาย ปกครองจาก พ.ศ. ๒๐๓๒ จนถึง พ.ศ. ๒๐๖๐ รวมเวลา ๒๘ ปี

๓. อับราฮิม โลธี (Abrahim Lodhi) เป็นบุตรของ สีกันทาร์ โลธี ปกครองจาก พ.ศ. ๒๐๖๐ ต่อมาบาบูร์นำทัพมองโกลเข้าโจมตีอินเดีย ได้ปะทะกับกองทัพอับราฮิมที่ทุ่งปานิปัต (Pānipat) เขาเสียชีวิตในสนามรบพร้อมทหารเกือบทั้งหมด เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๐๖๙ หลังจากนั้นราชบัลลังก์ที่เดลลีก็เปลี่ยนมืออีกครั้ง เป็นเผ่ามองโกลเข้ายึดครองแล้วสถาปนาราชวงศ์โมกุลขึ้น รวมเวลาปกครอง ๙ ปี

ในยุคของ มาห์โลน โลธี ทางภาคเหนือของอินเดียได้เกิดศาสนาใหม่ซึ่งเป็นศาสนาที่พยายามปรองดองชาวฮินดูและมุสลิมเข้าด้วยกัน ซึ่งต่อมาถูกเรียกว่า ศาสนาซิกข์

๙. ศาสนาซิกข์ (Sikhism)

พ.ศ. ๒๐๑๒ ได้มีศาสนาหนึ่งกำเนิดขึ้นในอินเดีย ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าศาสนาซิกข์ คำว่าซิกข์ มาจากศัพท์ว่า[๑๑] **ศิกฺษา** ในภาษาสันสกฤต และ

---

[๑๑] ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก.** (พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: หจก. เอมี เทรดดิ้ง, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๖.

สิกฺขา ในภาษาบาลี อันหมายถึงผู้ศึกษาตามคำสอนของศาสดานั้นเอง ก่อตั้งโดยท่านคุรุนานัก (Guru Nanak) ผู้เป็นศาสดาองค์แรกใน ๑๐ องค์ องค์สุดท้ายนามว่าโควินทสิงห์ (Guru Govindasingh) ท่านคุรุนานักเกิดที่หมู่บ้านตัลวันดี ปัจจุบันอยู่ในเขตปากีสถาน บิดาชื่อว่า เมห์ตา กัลยาดาส มารดาชื่อ ตริปาต ในช่วงที่ท่านเกิดนั้น อินเดียได้ถูกปกครองโดยมุสลิมอย่างเข้มงวด การต่อสู้ระหว่างอิสลามผู้รุกรานกับฮินดูเจ้าถิ่นเป็นไปในวงกว้าง ท่านเป็นนักการศึกษาและต้องการสมานฉันท์ระหว่างชาวมุสลิมกับฮินดูแล้วประกาศศาสนาใหม่นี้ขึ้น ได้รับการเคารพนับถือจากชาวฮินดูและมุสลิมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะที่รัฐปัญจาปทางเหนือของอินเดีย คำสอนของ คุรุ นานัก มีอยู่ในคัมภีร์ คือ ครันถะสาหิบ พระเจ้าสูงสุด คือ กรฺตาปุรฺข ศาสนาซิกข์เป็นศาสนาที่ต้องการรวมศาสนาอิสลามและฮินดูเข้าด้วยกัน แต่ไม่สำเร็จจึงกลายเป็นศาสนาใหม่ ปัจจุบันพวกเขามีศูนย์กลางอยู่ที่สุวรรณวิหาร เมืองอมฤตสระ รัฐปัญจาป ศาสนาซิกข์นับเป็นศาสนาเดียวที่ไม่มีประวัติเบียดเบียนพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน อาจจะเป็นด้วยว่าเมื่อศาสดา คุรุ นานัก เกิดนั้นพุทธศาสนาได้สูญสลายไปเกือบหมดแล้ว

ศาสดาคุรุ นานัก

พ.ศ. ๒๐๔๑ นักเดินเรือชาวโปรตุเกสมีนามว่า วาสโก ดา กามา (Vasco da Gama) ขึ้นฝั่งที่อินเดียเป็นครั้งแรก นับเป็นชาวยุโรปคนแรกที่เข้ามาค้าขายกับอินเดียอย่างเป็นทางการ เขาพักอยู่อินเดีย ๖ เดือน จึงเดินทางกลับพร้อมกับสินค้าเป็นจำนวนมาก การค้นพบอินเดียและเส้นทางการค้าใหม่นั้น ดึงดูดให้ชาวยุโรปเริ่มเดินทางเข้าสู่อินเดียตามลำดับ

๑๐. ราชวงศ์โมกุล (Mughal Dynasty) พ.ศ. ๒๐๖๙ (มองโกล)

คำว่า โมกุล มาจากคำว่า มองโกล อันเป็นชื่อเรียกชนเผ่าผิวเหลืองปัจจุบันชาวเอเชียตะวันออกเช่น จีน เกาหลี มองโกเลีย ญี่ปุ่น เวียดนาม ลาว เขมร ไทย พม่า จัดว่าเป็นเผ่ามองโกลเช่นกัน ชาวมองโกลที่สืบเนื่องมาจากจักรพรรดิเจ็งกิสข่านเข้าไปรุกรบ เข้ายึดครองทวีปยุโรปบางส่วนและเอเชียเกือบทั้งหมดไว้ได้ หัวหน้ามองโกลที่ปกครองเอเชียกลาง หันไปนับถือศาสนาอิสลามตามชนพื้นเมือง และกลายเป็นอิสลามิกชนที่เคร่งจัด ถือว่าการรุกรบเพื่อศาสนาเป็นภาระที่จำเป็น และเป็นกุศลมหาศาล ดังนั้นจึงเริ่มรุกรบเข้าอินเดียโดยไม่เกรงกลัวอันตราย แล้วได้ตั้งราชวงศ์วงศ์โมกุลขึ้น แต่การรุกเข้ายึดอินเดียคราวนี้ กองทัพมองโกลต้องโค่นจักรวรรดิมุสลิมด้วยกันเอง แต่คนละเชื้อสาย

๑. **ซาฮีร์-อุด-ดิน โมหัมหมัด บาบูร์** (Zahir-Ud-Din Muhammad-Babur) หรือเรียกสั้นๆ ว่า บาบูร์ เป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์นี้ ยึดอำนาจได้จาก อับราฮิม โลธี กษัตริย์เดลลีชาวอัฟกันที่ทุ่งปานิปัต ด้วยกำลังทหารเพียง ๑๒,๐๐๐ คนเท่านั้น ในขณะที่สุลต่านโลธีมีกำลังทหารถึง ๖๐,๐๐๐ คน แต่ในที่สุดชัยชนะตกเป็นของบาบูร์ ด้วยยุทธวิธีการรบที่เหนือกว่า บาบูร์เป็นหลานเจ็งกิสข่าน จักรพรรดิมองโกลผู้ยิ่งใหญ่ แต่มีญาติเป็นตุรกีทางบิดา เป็นญาติกับพระจักรพรรดิกุบไลข่านที่ปกครองจีน เพราะเป็นมองโกลเหมือนกัน ได้ปกครองอินเดีย พ.ศ. ๒๐๖๙ สืบต่อมา เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามตามบิดา ในขณะที่กุบไลข่านที่ปกครองจีนเป็นพุทธศาสนิกชน บาบูร์ปกครองอยู่ได้ไม่นานก็เสียชีวิตลงเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๐๗๓ รวม ๔ ปี ศพของพระองค์นำไปฝังที่เมืองกาบูล ในอัฟกานิสถานจนถึงปัจจุบัน

๒. **หุมายุน** (Humayun) เป็นบุตรคนโตของบาบูร์ ขึ้นครองบัลลังก์เดลลีต่อจากบาบูร์ พ.ศ. ๒๐๗๓ ต่อมาเกิดสงครามกับ ชีร ชาห์ ซูรี (Sher Shah Suri) ที่เชาซ่า (Chausa) รัฐพิหาร พ.ศ. ๒๐๘๒ ถูก ชาห์ ซูรี ตีแตก

จึงหนีไปพึ่งกษัตริย์ชาห์แห่งอิหร่าน รอเวลาถึง ๑๕ ปี จนชาห์ชูรีเสียชีวิต จึงกลับมายึดครองบัลลังก์คืนได้ เป็นนักปกครองที่เข้มงวดไม่ให้เสรีภาพแก่ผู้นับถือศาสนาอื่นๆ หุมายุนเสียชีวิตจากการตกบันไดห้องสมุดเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๐๙๙ หลังกลับมาครองราชย์ใหม่ได้เพียง ๖ เดือน รวมเวลาที่ปกครอง ๑๐ ปี

๓. **อักบาร์** (Akbar) เกิดวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๐๘๕ เป็นโอรสของหุมายุน เกิดที่แคว้นสินธุ์ขณะพระบิดาเสด็จหนีไปเปอร์เซีย ขึ้นครองบัลลังก์เดลลีต่อจากบิดา พ.ศ. ๒๐๙๙ ขณะอายุ ๑๓ ปีเศษ เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของราชวงศ์โมกุลในอินเดีย เคยย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่ลัขเนา ๑๓ ปี มีเสนาบดีคู่ใจเป็นฮินดูนามว่า ราชามานสิงห์ (Rajaman Singh) ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ไม่ได้บีบบังคับชาวฮินดู พุทธ เชน หรือซิกข์ให้หันมานับถือศาสนาอิสลามเหมือนกษัตริย์องค์ก่อนๆ และยกเลิกกฎหมายเชซิยาห์ (Jeziyah) ซึ่งเป็นกฎหมายที่บังคับให้คนนอกศาสนาอิสลามต้องจ่ายภาษีมากกว่า เหมือนกับกษัตริย์มุสลิมหลายพระองค์ที่ผ่านมา พยายามจะสถาปนาศาสนาขึ้นใหม่ชื่อว่า ดิล อิลาฮี (Dil-Ilahi) แต่ไม่สำเร็จ สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๔๘ รวมเวลา ๔๙ ปี นับเป็นกษัตริย์มุสลิมพระองค์เดียวที่อยู่ในใจของคนอินเดียตลอดมา

กษัตริย์ อักบาร์

ในสมัยของจักรพรรดิอักบาร์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๓ พ่อค้าชาวอังกฤษได้เข้ามาในอินเดียเพื่อทำการค้าขาย และได้ก่อตั้งบริษัทอินเดียตะวันออก (East India Company) ขึ้น ซึ่งในสมัยต่อมาก็กลายเป็นบริษัทที่เข้ายึดครองอินเดียทั้งหมด

๔. **ชาห์ฮังคีร์** (Jahangir) เดิมชื่อว่า ซาลิม เป็นโอรสของพระเจ้า

อักบาร์ ขึ้นครองบัลลังก์เดลลีต่อจากอักบาร์ พ.ศ. ๒๑๔๘ เมื่ออายุ ๓๗ ปี เคยก่อการกบฏต่อบิดาหลายครั้ง แต่ก็ได้รับการให้อภัย มีมเหสีนามว่า นูรชาหัน ซึ่งเป็นหญิงหม้าย ในยุคนี้กัปตันวิลเลี่ยม ฮอร์กิ้นส์ (William Hawkins) ตัวแทนบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมาเข้าเฝ้าเพื่อติดต่อค้าขายกับอินเดีย พระองค์ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๑๗๐ รวม ๒๒ ปี

๕. **ชาห์ ชาฮัน** (Shah Jahan) เป็นโอรสของ ชาห์ฮังคีร์ ขึ้นครองบัลลังก์เดลลีต่อจากบิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๑ โดยการฆ่าพี่น้องหลายคน ต่อมาแต่งงานกับ มุมตัส มาฮาล มีลูกด้วยกัน ๑๔ คน เป็นผู้สร้างทัชมาฮาล เป็นอนุสาวรีย์ความรักมอบให้แก่มเหสี แม้จะเกิดจากพระมารดาชาวฮินดูราชปุต แต่ได้เข้มงวดเรื่องศาสนามาก นักโทษชาวโปรตุเกสจำนวนมากถูกบังคับให้นับถืออิสลาม ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๒๐๒ ก็ถูกพระโอรส คืออออรังเซพจับขังคุกที่ป้อมอาครา (อัครา) เมืองอาครา รวม ๓๑ ปี และ ยังคงมีพระชนม์อยู่ในฐานะนักโทษของพระโอรส ๗ ปี จนถึงเดือนมกราคม ๒๒๐๙ ก็สิ้นพระชนม์

๖. **ออรังเซพ** (Aurangzeb) มีชื่อเต็มว่า มูฮี-อุด-ดิน โมหัมหมัด ออรังเซพ (Muhi-Ud-Din Muhammad Aurangzeb) เป็นโอรสองค์ที่ ๓ ของกษัตริย์ ชาห์ ชาฮัน เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๑ ขึ้นครองบัลลังก์เดลลีต่อจากบิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๒ โดยจับบิดาขังคุกเพราะกลัวว่าราชสมบัติจะหมดไปจากการสร้างทัชมาฮาล จึงขังจนบิดาสิ้นพระชนม์ในคุก แต่พยายามทำดีเพื่อลบล้างความชั่วของตน ได้ทำสงครามปราบปรามแว่นแคว้นอื่นๆ ครั้งที่สำคัญที่สุดคือการรบระหว่างพระเจ้าออรังเซพกับพระเจ้าศิวจี กษัตริย์ฮินดูแห่งแคว้นมหาราษฎร์ภาคใต้ ทั้งสองฝ่ายได้เสียไพร่พลเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลของการรบนั้นพระเจ้าออรังเซพกำชัยชนะได้อย่างเด็ดขาด นอกนั้นยังมีสงครามชาวซิกข์กับนำโดย **คุรุเตฆ พหาดูระ** (Guru Tegh Bahadur) คุรุคนที่ ๙ จนเป็นเหตุให้โดนประหาร สร้างความโกรธแค้นแก่ชาวซิกข์เป็นอย่างมาก ตอนนี้อังกฤษเริ่มรุกคืบยึดครองอินเดียทีละน้อย จนอาณาเขตของจักรวรรดิโมกุลลดลงตามลำดับ ออรังเซพปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๒๕๑

รวม ๔๘ ปี

มายุคนี้พุทธศาสนาในทางภาคเหนือและภาคกลางของอินเดียได้ถูกทำลายไปอย่างสิ้นเชิงแล้ว จากการยึดครองอินเดียของกองทัพมุสลิมที่ยาวนาน พุทธศาสนายังคงเหลือแต่ภาคใต้บางส่วน เช่น ที่เมืองท่านาคปัฏฏินัม แต่แม้กระนั้นก็ต้องต่อสู้กับศาสนาฮินดูอย่างรุนแรง ดังเช่น นายเอ.ไอยัปปะ ยืนยันในงานเขียนของเขาว่า"[๒]

"*เมื่อนักบวชไศวะ และไวศณพของฮินดู เริ่มแสดงตนเป็นปฏิปักษ์ต่อพุทธศาสนาอย่างรุนแรง และนักปราชญ์ชาวพุทธโต้วาทีแพ้ต่อพวกเขา แม้ว่าขณะนั้นเมืองนาคปัฏฏินัมก็ยังเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองอยู่ ชาวพุทธที่ถูกรังแก (จากที่อื่น) ก็ทยอยกันเข้าไปหลบภัยอยู่ที่นั่น ชาวพุทธที่เหลืออยู่ในอินเดียใต้ก็ค่อยๆ กลับไปนับถือศาสนาฮินดู จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ยังมีพุทธศาสนิกชนอาศัยอยู่ที่นาคปัฏฏินัม*" ดังนั้นเมืองท่านาคปัฏฏินัม จึงเป็นที่หลบภัยของพระสงฆ์ และพุทธบริษัทจนถึง พ.ศ. ๒๑๐๐ ตามบันทึกของพระถังซัมจั๋ง พ.ศ. ๑๑๐๐ ได้กล่าวถึงสถานการณ์พุทธศาสนาว่า มีวัดที่นาคปัฏฏินัม ๑๐๐ วัด มีพระ ๑๐,๐๐๐ รูป มีวัดที่สำคัญ ๔ วัด คือ วัดอโศการาม วัดศิลปะแบบจีน วัดคุรุปาลัมปาไล และวัดจุฬามณีวิหาร เป็นต้น

---

[๒] ศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), พระ. **พุทธทัศนะร่วมสมัย**. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๗.

บทที่ ๙

พุทธศาสนายุคอังกฤษปกครอง
พ.ศ. ๒๒๐๐ – ๒๔๙๐
(Buddhism under British Times B.E. 2200-2490)

เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๗๖ สมัยพระเจ้าชาห์ ชาฮัน พ่อค้าชาวยุโรปหลายชาติ เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา ฝรั่งเศส และอังกฤษ เริ่มเข้ามาติดต่อค้าขายกับอินเดีย การมาของชาวยุโรปนั้นจุดประสงค์แรกก็เพื่อการค้าขายเป็นสำคัญ ยังไม่มีความคิดที่จะยึดเป็นเมืองขึ้นแต่อย่างใด และเพื่อเป็นการรักษาการค้าของตนเองไม่ให้ถูกโจมตีทั้งจากชาวยุโรปด้วยกันและคนท้องถิ่น หลายบริษัทได้ตั้งกองทหารขึ้นโดยใช้ทหารพื้นเมืองอินเดียเอง และต่อมาอังกฤษก็เข้ายึดครองอินเดียทีละรัฐจนเข้าครอบครองอินเดียได้เกือบทั่วประเทศ ในระยะนี้อังกฤษได้นำเอาศาสนาของตนคือคริสตศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในอินเดียด้วย แต่คริสตศาสนาได้นำชาวอินเดียให้หันมานับถือศาสนาของตนได้บ้าง สมัยนี้ศาสนามุสลิมอ่อนกำลังลงไปบ้าง ศาสนาฮินดูกลับเจริญขึ้นสุดขีด ศาสนาเชนก็มีอยู่บ้างประปรายซึ่งโดยมากมีผู้นับถืออยู่ที่เมืองมุมไบ (บอมเบย์) ในหมู่พวกพ่อค้าชาวคุชราตที่แคว้นเบงกอลและแคว้นพิหารบ้างบางส่วน ศาสนาเชนนั้นแม้ว่าจะมีคนนับถือกันน้อยแต่ศาสนิกชนในศาสนาเชนโดยมากเป็นคนร่ำรวย จึงสามารถสร้างวัดได้สวยงาม ส่วนพุทธศาสนานั้นได้ถูกทอดทิ้งลบเลือนไปจากความทรงจำของชาวอินเดียอย่างสนิท

๑. การมาของฝรั่งเศส (French Arrival)

ฝรั่งเศสเป็นชาติยุโรปชาติสุดท้ายที่เข้ามาค้าขายกับอินเดีย แม้ว่าจะมีคำร่ำลือถึงความมั่งคั่งของตะวันออกปานใดก็ตาม ก่อนหน้านั้นมีพ่อค้าชาวโปรตุเกสชื่อว่า วาสโก ดา กามา ได้แล่นเรือมาถึงอินเดียเป็นคนแรก

ราว พ.ศ. ๒๐๔๑ ต่อมาจึงมีหลายชาติเดินทางเข้ามาค้าขายกับอินเดีย เช่น สเปน ฮอลันดา เดนมาร์ก แต่ที่มีแนวคิดจะยึดอินเดียเป็นเมืองขึ้นของตนอย่างจริงจังคือ ฝรั่งเศส และอังกฤษ

พ.ศ. ๒๒๐๗ ฝรั่งเศสได้ก่อตั้งบริษัทตะวันออกขึ้น เพื่อค้าขายกับชาวตะวันออกบริษัทนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากรัฐบาลเพราะนำความมั่งคั่งมาให้ชาติของตน ฝรั่งเศสจัดตั้งสถานีขึ้นครั้งแรกที่เมืองสุรัต ทางภาคตะวันตกของอินเดีย พ.ศ. ๒๒๑๒ จึงสร้างเพิ่มเติมที่นาคปัฏฏินัมซึ่งเป็นเมืองท่าทางภาคใต้ โดยได้รับอนุญาตจาก สุลต่านโกลคุณดา ต่อมาฝรั่งเศสต้องต่อสู้กับฮอลันดาเพื่อแย่งเมืองเซนทอมใกล้มัทราส สุดท้ายฝรั่งเศสแพ้จำต้องลงนามสละเมือง อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสก็สามารถยึดเมืองชายทะเลบางเมืองได้ และตั้งสถานีสำหรับขนถ่ายสินค้าที่เมืองจันทรนคร ใน พ.ศ. ๒๒๓๓ ต่อมาราว พ.ศ. ๒๒๘๕ ฝรั่งเศสโดยการนำของกัปตันดูแปลง เริ่มคิดการด้านการเมืองโดยหวังยึดอินเดียแข่งกับอังกฤษซึ่งเป็นพันธมิตรกับฮอลันดา เมื่อทั้งสองชาติยุโรปแข่งขันกันมากขึ้น ทั้งทางด้านการค้าขาย การทหารและการเมือง จึงได้เกิดปะทะกันขึ้นโดยการรบกินเวลา ๗ ปี ทั้งสองฝ่ายเสียทหารและไพร่พลเป็นจำนวนมาก ในที่สุดชัยชนะก็เป็นของอังกฤษเพราะได้ผู้นำที่มีความสามารถคือ โรเบิร์ต ไคลว์ ฝรั่งเศสจำต้องยอมจำนนตามสัญญาปารีส พ.ศ. ๒๓๐๖ ในสนธิสัญญานี้ ฝรั่งเศสต้องยกเขตคานาดาให้อังกฤษและต้องถอนตัวออกจากอินเดียด้วย แม้จำต้องถอนตัวจากอินเดียอย่างเจ็บปวด แต่ก็ยังรักษาเมืองท่าสำหรับค้าขายไว้ ๕ เมือง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปอนดิเชอรี่ (Pondicherry)

๒. การมาของอังกฤษ (British Arrival)

หลังจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออก (East India Company) เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๓ แล้วบริษัทอังกฤษแห่งนี้ก็เริ่มค้าขายในตะวันออกไกล บริษัทนี้เป็นของเอกชนที่ทำหน้าที่ค้าขายเครื่องเทศและสินค้าทั่วไป พ.ศ. ๒๑๕๑ บริษัทอินเดียตะวันออกโดยการนำของ กัปตันฮอร์กิ้นส์ ก็เริ่มเข้ามาค้าขาย

กับอินเดีย ได้เข้าเฝ้าจักรพรรดิชาห์ ฮังคีร์ที่เดลลี และได้รับอนุญาตให้จัดตั้งสถานีค้าขายที่เมืองสุรัตได้ จากเมืองเล็กๆ สุรัตกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของอังกฤษ ต่อมาพระเจ้าชาลส์ที่ ๒ ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงของโปรตุเกส เมืองท่าบอมเบย์ (Bombay) ในยุคนั้นตกเป็นอาณานิคมของโปรตุเกส ดังนั้นโปรตุเกสจึงถวายเมืองบอมเบย์แก่พระเจ้าชาลส์ เพื่อเป็นสินสมรส ต่อมาอังกฤษได้สร้างป้อม จัดตั้งกองทหาร จัดหาอาวุธเพื่อคุ้มครองการค้าจากศัตรูที่เป็นชาวพื้นเมือง และชาวยุโรปด้วยกัน จนกองทหารของพวกเขาเข้มแข็งกว่ากองทัพแห่งชาติของโมกุลเอง เพราะอาวุธและเครื่องยุทธภัณฑ์ที่ทันสมัยกว่า ในช่วงนี้เอง **โรเบิร์ต ไคลว์** (Robert Clive) กัปตันชาวอังกฤษได้เข้ามาอินเดียและแย่งอิทธิพลกับฝรั่งเศส เมื่อเกิดเหตุการณ์ขัดแย้งกันเองระหว่างผู้ปกครองในอินเดีย ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสก็จะไปถือหางคนละฝ่าย เช่น กรณีขุนนางจันทา สาหิบ และโมหัมหมัด อาลี ต้องการขึ้นครองราชบัลลังก์ที่อาโกท และทั้งสองต่างเตรียมต่อสู้ ฝรั่งเศสเข้าฝ่ายจันทา สาหิบ และอังกฤษเข้าข้างฝ่ายโมหัมหมัด อาลี สุดท้ายฝ่ายอังกฤษชนะ จันทา สาหิบจึงถูกจับและสังหาร โมหัมหมัด อาลีจึงเป็นเจ้าผู้ครองนครแทน แต่เขาก็เป็นแต่ในนามเท่านั้นเพราะอำนาจสั่งการอยู่ที่อังกฤษ ทำให้ฝรั่งเศสเสียอิทธิพลอย่างมากจนต้องล้มแผนการยึดอินเดียเป็นอาณานิคม ในที่สุดอังกฤษก็เริ่มยึดดินแดนของอินเดียทีละน้อยจนที่สุดก็ยึดได้ทั้งประเทศ

โรเบิร์ต ไคลว์

ในปี พ.ศ. ๒๒๕๐ ในเมืองเดลลี เมืองหลวง บหาดูร์ ชาห์ (Bahadur Shah) หรือ ชาห์ อลัมที่ ๑ (Shah Alam 1st) ก็ขึ้นครองราชสมบัติแทนออรังเซพผู้เป็นบิดา ยุคนี้จักรวรรดิโมกุลเสื่อมถอยลงอย่างมาก เมืองส่วน

มากแยกตัวมาปกครองตนเอง อำนาจรัฐบาลกลางจึงเหลือแค่เดลลี ภาคกลาง และภาคเหนือบางส่วนเท่านั้น นอกจากนั้นส่วนมากตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ บหาดูร์ ชาห์ ปกครองมาจนถึง พ.ศ. ๒๒๕๕ รวม ๕ ปี นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๗ ของราชวงศ์โมกุล

ในปี พ.ศ. ๒๒๕๕ กษัตริย์โมกุลชื่อว่า บหาดูร์ ชาห์ สวรรคตแล้ว* ชหันดาร์ ชาห์ (Jahandar Shah) โอรสองค์ที่ ๔ ก็ขึ้นนั่งบัลลังก์แทน แต่มีอาณาเขตที่เหลือน้อยแล้ว ยังเหลือแค่รอบๆ เมืองเดลลีเท่านั้น นอกนั้นได้กลายเป็นรัฐอารักขาของอังกฤษหรือบางรัฐประกาศเอกราชไป ชหันดาร์ ชาห์ ปกครองมาจนถึง พ.ศ. ๒๒๕๖ เป็นเวลาแค่ ๑ ปี ก็ถูกสังหารโดย ฟารุข ซิยาร์ (Farrukh Siyar) เชื้อสายราชวงศ์เซยิด เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๘ แห่งราชวงศ์โมกุล พ.ศ. ๒๒๕๖ ฟารุข ซิยาร์ ขึ้นครองบัลลังก์ที่เดลลีโดยการสนับสนุนของขุนศึกหลายเมืองโดยเฉพาะ เซยิด อับดุลลาห์ ข่าน ผู้ปกครองเมืองอัลลาหบาด ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๒๖๒ รวม ๖ ปี

พ.ศ. ๒๒๖๒ โมหัมหมัด ชาห์ (Muhammad Shah) โอรสกษัตริย์ชหันดาร์ ชาห์ กลับมายึดครองบัลลังก์ได้สำเร็จหลังจากที่ลี้ภัยอยู่นาน ในสมัยนี้กษัตริย์ นาดีร์ ชาห์ (Nadir Shah) แห่งอิหร่านได้เข้ามายึดอินเดียหลายส่วนจนถึงเดลลี และยึดเอาบัลลังก์ยูงทองแห่งเดลลี และเพชรคอห์อินูร์ (Koh-i-noor) ที่มีชื่อเสียง ไปที่อิหร่าน โมหัมหมัด ชาห์ ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๒๙๑ รวมเวลา ๒๙ ปี เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๙ แห่งราชวงศ์โมกุล

พ.ศ. ๒๒๙๑ หลังจากโมหัมหมัด ชาห์ สิ้นพระชนม์ อาเหม็ด ชาห์ (Amed Shah) โอรสขึ้นครองราชย์ต่อมา อาณาจักรของราชวงศ์โมกุลลดลงอย่างมาก ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๒๙๗ รวม ๖ ปี ครั้นอาเหม็ด ชาห์ สิ้นพระชนม์แล้ว พ.ศ. ๒๒๙๘ อลัมคีร์ ที่ ๒ (Alamgir 2nd) ก็ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจาก อาเหม็ด ชาห์ อลัมคีร์ ได้ชื่อว่าเป็นจักรพรรดิหุ่นเพราะไม่มี

---

* Anil Chandra Banerjee. **History of India**. (Calcutta : Print-O-Graph,1995). Page 398.

อำนาจแต่อย่างใด จนถึง พ.ศ. ๒๓๐๒ ก็ถูกลอบสังหารจนสิ้นพระชนม์ รวมเวลา ๔ ปี เป็นองค์ที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์โมกุล

พ.ศ. ๒๓๐๒ แม้อังกฤษจะเริ่มยึดอินเดียมามากแล้ว แต่ราชวงศ์โมกุลก็ยังไม่ถูกยุบ ยังพอมีอำนาจอยู่บ้าง สมัยนี้พระเจ้าชาห์ อาลัมที่ ๒ (Shah Alam 2nd) โอรสของอลัมคีร์ก็ขึ้นครองราชย์ ต่อมาเกิดความขัดแย้งกับบริษัทอินเดียตะวันออก หลังเหตุการณ์สิ้นสุดลง **จักรพรรดิโมกุลต้องอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษอย่างสมบูรณ์** เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ นับเป็นการเสียเอกราชอย่างเป็นทางการของอินเดียในปีนี้ ในขณะที่ส่วนอื่นๆ ของประเทศนั้นถูกอังกฤษยึดครองไปนานแล้ว พระองค์ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๓๔๙ รวมเวลา ๔๗ ปี เป็นองค์ที่ ๑๒ แห่งราชวงศ์โมกุล

พ.ศ. ๒๓๔๙ อักบาร์ที่ ๒ (Akbar 2nd) โอรสกษัตริย์ชาห์อาลัมที่ ๒ ขึ้นครองบัลลังก์แทน แม้จะมีความพยายามที่ทำจักรวรรดิให้ยิ่งใหญ่เหมือนเดิมแต่ก็ไม่อาจจะทำได้ มาถึงสมัยนี้อำนาจของราชวงศ์โมกุลลดลงเหลือเดลลีและรอบนอกเท่านั้น พระองค์ปกครองจนถึง พ.ศ. ๒๓๘๐ รวมเวลา ๓๑ ปี

ในสมัยนี้ฝ่ายศาสนาฮินดูได้มีนักปราชญ์หลายคนพยายามที่จะฟื้นฟูศาสนาฮินดูขึ้น เพื่อต่อสู้กับการพยายามบีบบังคับให้เปลี่ยนศาสนาของกษัตริย์มุสลิม ส่วนพุทธศาสนาไม่อาจทำเช่นนั้นได้ เพราะชาวพุทธได้สูญหายไปเกือบหมดแล้ว ยังเหลือเฉพาะแถวอัสสัม หิมาจัลประเทศ ลาดักเท่านั้น จึงเหลือเฉพาะฮินดู อิสลาม และซิกข์ต่อสู้กันเองในแผ่นดินอินเดีย

พ.ศ. ๒๓๘๐ บหาดูร ชาห์ ซาฟาร์ (Bahadur Shah Safar) หรือ บหาดูร์ ชาห์ ที่ ๒ เป็นกษัตริย์ราชวงศ์โมกุลองค์ที่ ๑๔ ได้ขึ้นครองบัลลังก์แทนพระเจ้าอักบาร์ที่ ๒ มาถึงยุคนี้จักรวรรดิของโมกุลได้หดหายไปเกือบหมดแล้ว คงเหลือแต่เดลลีเมืองหลวง และบริเวณรอบนอกเท่านั้น ต่อมาเกิดกบฏซีปอย ฝ่ายกบฏได้พยายามจะยกกษัตริย์มุสลิมเป็นแกนนำเพื่อโค่นล้มอังกฤษ เมื่อเหตุการณ์กบฏเสร็จสิ้นลง ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๐๐ กษัตริย์มุสลิมองค์สุดท้ายนี้ ได้ถูกอังกฤษเนรเทศไปกักตัวไว้ที่เมืองมัณฑเลย์ของ

พม่า หลังจากที่ถูกเนรเทศไปอยู่พม่า **พระจักรพรรดิองค์สุดท้าย** แห่งราชวงศ์โมกุลของอินเดียก็สิ้นพระชนม์อย่างสงบที่เมืองมัณฑเลย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ โดยไม่มีโอกาสได้กลับอินเดียอีกเลย รวมเวลาที่ปกครองอินเดีย ๒๐ ปี

บหาร์ดูร์ ชาห์ ซาฟาร์ กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์โมกุล

ตลอดระยะเวลาที่ราชวงศ์มุสลิมได้ปกครองประเทศอินเดียยาวนานถึง ๖๖๓ ปี พุทธศาสนาถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิงโดยไม่มีโอกาสกลับมาฟื้นได้ในช่วงนี้ โบราณสถานทางพุทธศาสนาได้ถูกผู้ปกครองมุสลิมทำลายลงอย่างหนัก แม้กระทั่งโบราณสถานที่เหลืออยู่บางส่วนถูกชาวมุสลิมท้องถิ่นทำหลุมฝังศพอยู่ด้านบน

๓. อังกฤษตั้งสมาคมแห่งเอเชีย (The Asiatic Society)

เมื่อยึดครองประเทศอินเดียได้ไม่นานนัก อังกฤษเริ่มตระหนักว่าประเทศนี้เคยเป็นประเทศที่ยิ่งใหญ่ และร่ำรวยไปด้วยอารยธรรมโบราณมากมาย ทั้งยังเป็นอู่อารยธรรมของเอเชียส่งอิทธิพลขยายไปหลายประเทศ ดังนั้นชาวอังกฤษที่สนใจทางด้านวัฒนธรรมเอเชีย จึงได้รวมตัวกันก่อตั้งสมาคมแห่งเอเชีย (Asiatic Society) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ (ค.ศ. ๑๗๘๔) เพื่อที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่องราวโบราณของอินเดีย และการค้นพบเอเชียโดยเฉพาะ[๒] ผู้ก่อตั้งสมาคมนี้ คือ เซอร์วิลเลี่ยม โจนส์ (Sir William Jones) ซึ่งเป็นผู้สนใจทางด้านประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ สมาคมได้สะสมเอกสารโบราณทั้งที่เป็นภาษาสันสกฤต บาลี อูรดู เปอร์เซีย ปรากฤต พราหมี

---

[๒] สาคชิดอนันท สหาย เขียน, กันฐิกา ศรีอุดม แปล. **ร. ๕ เสด็จอินเดีย**. (กรุงเทพฯ : Dream Catcher Graphic Co.,Ltd, ๒๕๔๖). หน้า ๒๕๙.

เป็นต้น ต่อมาพันตรีแอนโธนี่ โพลิเอร์ (Anthony Polier) ได้รับสำเนาจารึกอโศกที่เสาหิน ฟิรอส ชาห์ กรุงนิวเดลลี ข้อความจารึกเป็นอักษรพราหมี ภาษาปรากฤตเป็นพระราชโองการของพระเจ้าอโศกมหาราชแต่เมื่อได้มาแล้ว ไม่มีผู้ใดเลยที่อ่านจารึกโบราณนี้ออก จารึกโบราณเหล่านี้ได้ถูกเก็บไว้ที่สมาคมอย่างไร้ประโยชน์เป็นเวลา ๕๐ ปี

ต่อมา **เจมส์ พรินเซ็ป** (James Princep) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการสมาคม ได้เห็นคำจารึกเหล่านี้เกิดความสนใจเป็นอย่างมากจึงพยายามศึกษาแต่ก็จนปัญญาที่จะอ่านออก แม้กระนั้นก็ไม่ได้ลดละความพยายามได้มุมานะพยายามนำอักษรโบราณของอินเดียในแต่ละยุคสมัยมาเปรียบเทียบกันดูและไล่เรียงตามลำดับจนในที่สุด เจมส์ พรินเซ็ปก็ประสบความสำเร็จ เป็นคนแรกของโลกที่สามารถอ่านอักษรพราหมีของพระเจ้าอโศกมหาราชสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ โดยใช้เวลาถึง ๘ ปี แต่เมื่ออ่านออกแล้วกลับยังไม่สามารถเผยความลับได้อีก เพราะในจารึกเขียนว่า เทวานัมปิยะ ปิยทัสสี แปลว่า พระเจ้าปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ คำนี้ไม่สามารถบ่งชี้ได้ว่าหมายถึงใคร ปัญหานี้ยังคงเป็นปริศนามืดมิดอยู่นาน ในที่สุดความลับได้ถูกเปิดเผย เมื่อจอร์จ เทอเนอร์ (George Turnour) ได้แปลคัมภีร์มหาวงส์จากศรีลังกาเป็นภาษาอังกฤษ ในคัมภีร์นี้ได้เขียนไว้ชัดเจนว่าพระเจ้าปริยะทัสสีนั้นก็คือ พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้เป็นที่รักของทวยเทพ ในที่สุดบุคคลที่ถูกเอ่ยนามทุกแห่งในจารึกตามเสาหินว่าพระเจ้าปิยทัสสี ก็คือพระเจ้าอโศกมหาราชนี้เอง เรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชและพระพุทธศาสนาที่ถูกชาวอินเดียผู้เป็นลูกหลานลืมไปอย่างสิ้นเชิงเป็นเวลาเกือบ ๒,๐๐๐ ปี ก็ได้รับการเปิดเผยสู่

เจมส์ พรินเซ็ป

สาธารณชนอีกครั้ง ดังนั้นจารึกของพระเจ้าอโศกตามสถานที่ต่างๆ จึงถูกทยอยแปลตามลำดับ ความลับที่ถูกปกปิดมานานจึงได้รับการเปิดอีกครั้ง ต่อมา เจมส์ ปรินเซ็ป ได้เสียชีวิตอย่างสงบที่กัลกัตตาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ หลังจากที่อ่านจารึกสำเร็จเพียง ๓ ปีเท่านั้น ผลงานของเจมส์ พรินเซ็ปนับว่ามีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนาและประชาชนชาวอินเดียโดยส่วนรวม ปัจจุบันสมาคมนี้ตั้งอยู่ที่เลขที่ ๑ ถนนปาร์คสตรีท (Park Street) กัลกัตตา เป็นที่เก็บรวบรวมตำราและจารึกที่มีค่ามากมาย

แม้ว่าจะมีชาวอังกฤษที่ได้ทำคุณประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนาดั่งเช่น เจมส์ พรินเซปก็ตาม ในขณะเดียวกันยังมีชาวอังกฤษอีกฝ่ายหนึ่งที่ได้ทำลายโบราณวัตถุอย่างไม่เห็นคุณค่า นั่นคือ พ.ศ. ๒๓๗๘ **นายเดวิดสัน** (Davidson) ได้พบว่าสะพานข้ามแม่น้ำวรุณะในเมืองพาราณสีถูกน้ำเซาะตลิ่งจนพัง เขาจึงสั่งให้นำเอาพระพุทธรูปขนาดน้อยใหญ่ที่ถูกทิ้งร้างไว้ที่สารนาถนำมาเทลงทับถมจนตลิ่งเต็ม[๓] อีกทั้งเพื่อตรวจสอบการกัดเซาะของกระแสน้ำที่ตรงบริเวณคุ้งน้ำ ในทรรศนะของชาวอังกฤษสมัยนั้น ถือว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากพระพุทธรูปอย่างดีที่สุด พระพุทธรูปโบราณสมัยคุปตะที่สารนาถจำนวนมากจึงถูกทำลายไปอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

๔. กบฏซีปอย (The Sepoy Mutiny)

กบฏนี้เกิด พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นการกบฏที่ไม่ได้มีการเตรียมการมาก่อน โดยหวังจะต่อสู้กับอังกฤษผู้เป็นนาย คำว่านั้น ซีปอย เพี้ยนมาจากภาษาเปอร์เซียว่า ซีปาร์ หมายถึงทหาร ต่อมาเป็นชื่อกองทหารอินเดียที่อยู่ในการบังคับบัญชาของอังกฤษ ได้รับการฝึกแบบอังกฤษและขึ้นตรงต่อผู้บังคับบัญชาที่เป็นชาวอังกฤษโดยตรง สาเหตุการกบฏมาจากสาเหตุหลายประการ คือ

๔.๑ ด้านการเมือง ข้าหลวงอังกฤษชื่อ ดัลเฮาลี ได้ออกกฎหมาย

---

[๓] สาคชิดอนันท สหาย เขียน, กันฐิกา ศรีอุดม แปล. **ร. ๕ เสด็จอินเดีย**. (กรุงเทพฯ : Dream Catcher Graphic Co.,Ltd, ๒๕๔๖). หน้า ๒๗๗.

ยกที่ดินที่เจ้าผู้ปกครองเมืองใดที่ไม่มีทายาทโดยตรงให้เป็นของอังกฤษและผนวกแคว้นอูธ (ปัจจุบัน คือ รัฐอุตตรประเทศ) เป็นของอังกฤษโดยตรง การกำจัดราชวงศ์โมกุล การปฏิเสธเงินบำนาญแก่ นานา ซาเห็บ บุตรบุญธรรมของ บาจี ราโอ ที่ ๒ อดีตกษัตริย์ฮินดูแห่งเปชวาร์

๕.๒ ด้านเศรษฐกิจ สาเหตุมาจากอังกฤษปฏิรูปที่ดิน โดยยกเลิกที่ดินของขุนนาง อังกฤษเลิกจ้างข้าราชบริพารของพระราชา การริบที่ดินที่เจ้าของไม่สามารถแสดงหลักฐานที่ชัดเจนให้กลายเป็นของอังกฤษ

๕.๓ ด้านศาสนา การยกเลิกประเพณีสตี การยกเลิกการฆ่าทารก แม้จะเป็นเรื่องดี แต่ชาวฮินดูหัวเก่าก็ต่อต้านอย่างรุนแรง การสร้างทางรถไฟ โทรเลข การศึกษาแบบตะวันตกล้วนกระทบกับประเพณีวัฒนธรรมของชาวฮินดู และการให้ความคุ้มครองผู้ที่เปลี่ยนศาสนาจากฮินดูมาเป็นคริสเตียน การอนุญาตให้สตรีแต่งงานใหม่ได้ การก้าวร้าวของมิชชันนารีคริสเตียน นอกจากนี้ยังเกิดข่าวลือว่าปืนไรเฟิลชนิดใหม่ใช้น้ำมันหมูซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับมุสลิม และน้ำมันจากไขวัวซึ่งเป็นพระเจ้าของฮินดู จึงเกิดการไม่พอใจอย่างมากทั้งทหารมุสลิม และฮินดู

การกบฏเริ่มต้นที่บาร์รัคปอร์ (Barrackpore) ใกล้กัลกัตตาและมีรัฐ (Meerut) ใกล้เมืองเดลลี พวกกบฏได้ยึดคุกและปล่อยพวกเดียวกันออกจากคุก และได้รับชัยชนะหลายครั้ง แต่ที่ปัญจาป กุหลาบ สิงห์ (Gulab Singh) หัวหน้าชาวซิกข์และสินเธีย (Sindhia) ได้ช่วยชาวอังกฤษไว้ นอกจากนี้ยังมี เซอร์สาลา จัง (Sir Sala Jang) เสนาบดีไฮเดอราบาด เซอร์จัง บหาดูร์ (Sir Jang Bahadur) แห่งเนปาล ด้วยความช่วยเหลือของบุคคลเหล่านี้ ในที่สุดอังกฤษก็ปราบได้ในเวลา ๕ เดือน การกบฏครั้งนี้แม้ว่าทหารพื้นเมืองซีปอยจะพ่ายแพ้แต่ก็ปลุกชนวนชาตินิยมให้เกิดแก่ชาวอินเดียเป็นจำนวนมาก ที่จะปลดปล่อยตัวเองจากนักล่าเมืองขึ้นชาวตะวันตก

๕.อังกฤษเริ่มฟื้นฟูพุทธสถาน (British Exprored Buddhist Monuments)

ต่อมารัฐบาลอังกฤษเริ่มเห็นคุณค่าของโบราณสถานที่มีอยู่มากมาย

ในอินเดีย อันเป็นมรดกที่สำคัญยิ่งของชาติ โบราณสถานเหล่านี้เกือบทั้งหมดเป็นโบราณสถานทางพุทธศาสนา จึงได้ตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแลสำรวจขุดค้นโดยเฉพาะเรียกว่า หน่วยงานสำรวจทางด้านโบราณคดีของอินเดีย (Archeological Survey of India) หรือกรมโบราณคดีของอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๑) โดยได้มอบหมายให้ท่านนายพลเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม (Sir Alexander Cunningham) เป็นผู้อำนวยการคนแรก ด้วยว่าท่านนายพลมีความชอบเกี่ยวกับงานทางด้านโบราณคดีเป็นการส่วนตัวอยู่แล้ว ท่านนายพลได้ออกสำรวจพุทธสถานหลายแห่งตามจดหมายเหตุของพระสงฆ์จีนมีนามว่า พระถังซัมจั๋ง เป็นส่วนใหญ่ โดยเริ่มจากพรมแดนระหว่างอินเดียกับอัฟกานิสถาน (ปากีสถานยังไม่เกิดในขณะนั้น) ทางทิศตะวันตกจนถึงทางทิศตะวันออก คือ บังคลาเทศในปัจจุบัน ท่านได้พบพุทธสถานมากมาย จึงเริ่มขุดค้นบูรณะ และได้กันพื้นที่ไว้ การทำงานออกสำรวจโบราณสถานต้องประสบปัญหาหลายด้าน ทั้งจากไข้ป่าที่คุกคาม จากสัตว์ร้าย เช่น เสือ และสุนัขป่า จากพราหมณ์เจ้าถิ่นที่หวงสมบัติและสถานที่[๔] จากชาวบ้านที่หวงแหนที่ดิน กลัวว่าทางการจะเวนคืนที่ แม้ว่าที่ตรงนั้นจะเป็นซากพุทธสถานขนาดใหญ่ก็ตาม เมื่อ

เจดีย์พุทธคยา ได้รับการบูรณะ ในสมัยเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนั่งแฮม

[๔] Rana P.B.Singh. **Where the Buddha Walked**. (New Delhi : First Impression, 2003). Page 39.

พ.ศ. ๒๔๒๘ นายพลคันนิ่งแฮม จึงได้เดินทางกลับอังกฤษ จากนั้นทางรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งท่านเซอร์จอห์น มาร์แชล (Sir John Marshall) ดำเนินการต่อ พุทธสถานที่ได้รับการขุดค้นบูรณะจนมีสภาพดีดั่งเช่นปัจจุบัน คือ พุทธคยา สารนาถ นาลันทา ราชคฤห์ กุสินารา ตักกสิลา สาญจี ภารหุต เวสาลี สาวัตถี เป็นต้น

การกระทำของอังกฤษในครั้งนี้นับว่าเป็นคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนาโดยรวม และเป็นการยืนยันความมีอยู่จริงของพระพุทธศาสนา เพราะมีประจักษ์พยานด้านสถานที่ปรากฏชัดเจน ถ้าอังกฤษไม่ได้ขุดค้นบูรณะโบราณสถานเหล่านี้แล้ว เชื่อว่าพุทธสถานในอินเดียจะสูญหายไปเป็นจำนวนมาก เพราะคนส่วนมากเป็นฮินดูไม่ได้เห็นความสำคัญของพุทธสถานแต่อย่างใด

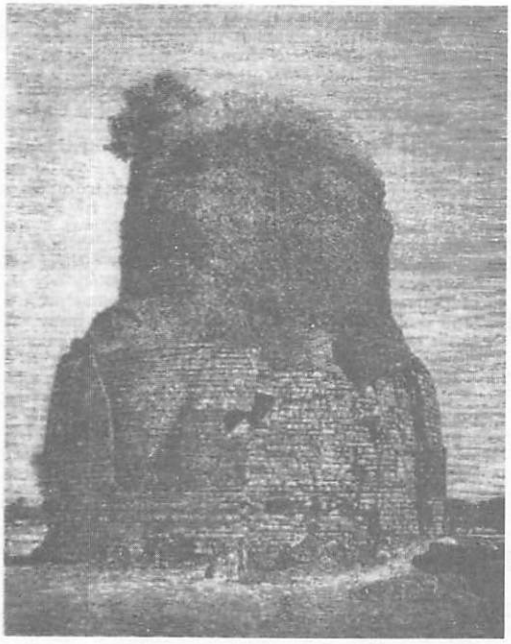
๖. ในหลวงรัชกาลที่ ๕ เสด็จเยือนอินเดีย (King Rama 5th Visited India)

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ หลังจากขึ้นครองราชสมบัติได้ ๔ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่พระชนมายุ ๑๙ พรรษา ได้ตัดสินพระทัยเสด็จเยือนประเทศอินเดียอย่างเป็นทางการ ด้วยทรงเล็งเห็นว่ามหาอำนาจตะวันตก เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศส เริ่มคุกคามสยามอย่างหนักจนต้องเสียดินแดนหลายส่วนให้กับมหาอำนาจเหล่านี้ ดังนั้นการที่ได้เสด็จเยือนในต่างประเทศนั้น จะทำให้วิสัยทัศน์กว้างไกลพร้อมกับนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มาปรับปรุงพัฒนาประเทศไทยให้ทันสมัยต่อไป เพื่อให้สยามรอดพ้นจากการต้องเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก และอินเดียก็เป็นเมืองหนึ่งที่พระองค์สนพระทัยที่จะเสด็จเยือน เพราะอินเดียเป็นประเทศที่กว้างใหญ่แต่ก็ถูกอังกฤษยึดครอง ในขณะที่ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมของไทยล้วนได้มาจากอินเดีย เมื่อตัดสินพระทัยแล้วจึงได้เตรียมเสด็จเยือนอย่างเป็นทางการ

การเสด็จเยือนครั้งนี้นับเป็นการเยือนครั้งประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับอินเดีย ก่อนหน้านี้ไม่มีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ไหนเสด็จเยือนมา

ก่อน โดยพระองค์ลงเรือกลไฟของอังกฤษจากกรุงเทพฯไปขึ้นฝั่งที่กัลกัตตา โดยมีลอร์ดเมโย (Lord Meyo) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียถวายการต้อนรับ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๑๓ จากนั้นเสด็จทางรถไฟแวะเมืองเดลลี บอมเบย์ (มุมไบ) พาราณสี สารนาถ แม้การเสด็จเยือนอินเดียคราวนี้พระองค์ปรารถนาที่จะดูกิจการความก้าวหน้าของอังกฤษที่ปกครองอินเดีย แต่สิ่งที่พระองค์หวังในพระทัยไม่แพ้กัน นั่นก็คือการได้มีโอกาสนมัสการกราบพุทธสังเวชนียสถานด้วย

ในวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๑๔ พระองค์เสด็จถึงเมืองพาราณสี โดยมี พระเจ้าอิศวารี ปราสาท นารายณ์ สิงห์ (Ishvari Prasat Narain Singh) มหาราชาผู้ปกครองเมืองพาราณสีเสด็จต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ

ธัมเมกขสถูป พ.ศ. ๒๔๑๔

จากนั้นเสด็จล่องแม่น้ำคงคา โดยมีขบวนเรือติดตามหลายร้อยลำ วันต่อมาพระองค์ได้เสด็จป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หรือสารนาถโดยรถม้า ใช้เวลาประมาณชั่วโมงเศษ พระองค์ได้ทรงพบว่าที่สวนกวาง (มฤคทายวัน) อันเป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาได้ถูกละเลยทอดทิ้ง สิ่งก่อสร้างโบราณแห่งเดียวที่ได้ทอดพระเนตร คือสถูปขนาดใหญ่ที่เรียกว่า ธัมเมกขสถูป[๕] ที่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมรกครึ้มเต็มไปหมด พระองค์เสด็จนมัสการกราบองค์ธัมเมกขสถูป เวียนประทักษิณด้วยความสนพระทัยยิ่ง จากนั้นจึงได้เสด็จกลับเมืองพาราณสี แล้วพักในพระราชวังที่มหาราชาจัดถวาย การเยือนอินเดียครั้งนี้ใช้เวลา ๑ เดือนเศษ แต่ก็ได้ประโยชน์

---

[๕] สาคชิดอนันท สหาย เขียน, กันฐิกา ศรีอุดม แปล. ร. ๕ เสด็จอินเดีย. (กรุงเทพฯ : Dream Catcher Graphic Co.,Ltd, ๒๕๔๖). หน้า ๒๕๙.

อย่างคุ้มค่า แม้พระองค์จะไม่ได้กราบสังเวชนียสถานหลายแห่ง แต่ก็เป็นหน้าประวัติศาสตร์ของชาติไทย ที่พระมหากษัตริย์พุทธมามกะได้กัมกราบสังเวชนียสถานของพระศาสดาอย่างเป็นทางการ หลังจากที่เสด็จกลับจากเยือนอินเดียอย่างเป็นทางการแล้ว พระองค์ได้ทรงโปรดให้สร้างสถูปจำลองแบบที่สารนาถ มาไว้ที่วัดโสมนัสวรวิหาร และวัดกันมาตุยาราม กรุงเทพฯ

สิ่งที่พระองค์ได้รับจากการเสด็จไปเยือนอินเดียในคราวนี้ คือ ๑. ได้กราบพุทธสถานที่สารนาถ และเป็นแรงกระตุ้นผลักดันให้อังกฤษบูรณะพุทธสถานทั่วประเทศ ๒. ได้ดูกิจการรถไฟของอังกฤษที่ทำให้อินเดีย จนทำให้พระองค์ปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะก่อสร้างทางรถไฟในประเทศไทย ๓. ได้แนวคิดเรื่องการศึกษา พระองค์เสด็จเยือนเมืองพาราณสี ได้เยี่ยมชมควีนส์คอลเลจ[๖] ซึ่งเป็นสถาบันที่รวบรวมและรักษาวัฒนธรรมของอินเดีย จึงทำให้พระองค์ได้แนวคิดมาสร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นที่วัดมหาธาตุฯ ในกรุงเทพฯ ต่อมา ๔. ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของคนอินเดียที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อนในอดีต และวัฒนธรรมแผ่กระจายทั่วเอเชีย **พระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จเยือนอินเดียอย่างเป็นทางการ**

๗. อังกฤษยกลุมพินีให้เนปาล (British Offered Lumbini to Nepal)

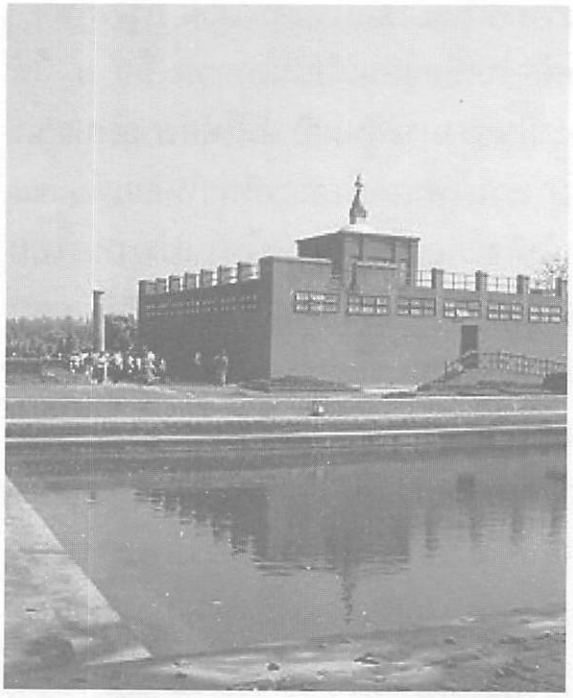
พ.ศ. ๒๓๙๘ ทหารอินเดียที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ เกิดความไม่พอใจขึ้นมาหลายสาเหตุจึงเริ่มก่อกบฏขึ้นมาหลายเมือง เมื่อการเกิดกบฏซีปอยรุนแรงขึ้นจนยากต่อการควบคุม อังกฤษจึงขอกำลังจากเนปาลให้ช่วยปราบกบฏ พระเจ้าสุเรนทระ (Surendra) กษัตริย์เนปาลตอบตกลง จึงส่งทหารกุรข่าของเนปาลเข้าช่วยกองทัพอังกฤษ จนสามารถยึดเมืองโครัขปูร์[๗] เมืองลัขเนา และอีกหลายเมืองในแคว้นอูธ (รัฐอุตตรประเทศในปัจจุบัน) กลับคืนมาได้ ในการรบครั้งนี้ทหารกุรข่าของเนปาล

---

[๖] ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยสัมปูรณานันทะ สันสกฤต เมืองพาราณสี

[๗] ประภัสสร บุญประเสริฐ,รศ. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓๒.

ทำการรบอย่างกล้าหาญจนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกล และในที่สุดอังกฤษก็สามารถปราบกบฏสำเร็จ เพื่อเป็นการตอบแทนที่เนปาลส่งกองทัพเข้ามาช่วยเหลืออังกฤษ ปราบกบฏซีปอยได้ราบคาบ อังกฤษจึงตอบแทนเนปาล โดยยกแผ่นดินพื้นที่ราบใหญ่กว้างขวางบางส่วนของแคว้นอูธ ให้ขึ้นกับเนปาลเป็นรางวัลตอบแทน และพื้นที่ที่ยกให้นี้มีความสำคัญกับชาวพุทธมาก เพราะเป็นสถานที่ประสูติของพระบรมศาสดา นั่นคือ สวนลุมพินี เมืองกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะ[๕] พุทธสถานเหล่านี้จึงตกอยู่ภายใต้การครอบครองของเนปาล ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งก่อนหน้านั้นพื้นที่เหล่านี้ตั้งอยู่ในรัฐอูธของอินเดีย พ.ศ. ๒๔๐๑ หลังจากเหตุการณ์ที่ทหารซีปอยได้ก่อกบฏ ๑ ปี อังกฤษก็ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ โดยถ่ายโอนการปกครองจากบริษัทอินเดียตะวันออกให้มาขึ้นกับรัฐบาลอังกฤษโดยตรง โดยมีสมเด็จพระราชินีวิคตอเรียเป็นหัวหน้ารัฐบาลและองค์ประมุขของอินเดีย เป็นการสิ้นสุดการปกครองอินเดียในนามเอกชน รวมเวลาที่บริษัทอินเดียตะวันออกปกครองอินเดียราว ๑๐๐ ปี

สวนลุมพินีวัน

๘. ลัทธิชาตินิยม (Nationalism)

หลังจากอินเดียถูกปกครองโดยอังกฤษมานาน ความคิดชาตินิยมก็

---

[๕] เสถียร โพธินันทะ. **เนปาล ชาติภูมิของพระพุทธเจ้า**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๓๓), หน้า ๔๔.

เริ่มก่อตัวขึ้น โดยมีแรงผลักดันมาจากการปฏิวัติในประเทศต่างๆ เช่น ในฝรั่งเศส และการให้การศึกษาของอังกฤษที่สอนเกี่ยวกับลัทธิเสรีภาพ และความเจ็บปวดที่ได้รับจากการปกครองของอังกฤษ และที่สำคัญมาจากการกบฏของทหารซีปอย ผู้นำคนสำคัญในการต่อสู้กับอังกฤษ โดยได้ออกหนังสือพิมพ์ รณรงค์หาเสียง คือ เนาโรจี ติลัก ภคัท ซิงห์ โมหันรอย โกฆะเล สุภาส จันทรโพส และที่สำคัญที่สุดคือ มหาตมะ คานธี

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นปีที่เด็กชาย โมหันทาส กรามจันทะ คานธี (Mohandas Karamchand Gandhi) กำเนิดขึ้น ซึ่งในเวลาต่อมารู้จักกันในนาม มหาตมะ คานธี เขาเป็นบุตรของเสนาบดีรัฐคุชราต เกิดในตระกูลแพศย์ อายุ ๑๓ ปีก็แต่งงานกับนางสาวกัสตูบา และอายุ ๑๙ ปีก็เดินทางไปศึกษากฎหมายที่อังกฤษ จบแล้วไปใช้วิชากฎหมายช่วยเหลือคนอินเดียที่ประเทศอัฟริกาใต้ที่ได้รับความอยุติธรรมเป็นอย่างมาก พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงกลับมาเป็นแกนนำเรียกร้องเอกราชจากอังกฤษ โดยยึดนโยบายอหิงสา คือ การไม่เบียดเบียน โดยคานธีมีความเชื่อว่า อังกฤษเป็นชาติสุภาพบุรุษสมเป็นผู้ดี เพราะถ้าไม่ถูกทำร้ายก่อนแล้วจะไม่ทำร้ายก่อน และอินเดียไม่มีกำลังทหารจึงไม่มีทางที่จะเอาชนะอังกฤษได้ด้วยกำลัง มาตรการในการต่อต้านอังกฤษของคานธีนั้น มีทั้งดื้อแพ่งไม่ยอมปฏิบัติตาม และอดข้าวประท้วง เลิกซื้อสินค้าทุกอย่างของอังกฤษ ไม่ยอมจ่ายภาษีและ ไม่เชื่อฟังกฎหมาย ในการทำตามคานธีได้มีผู้คนถูกอังกฤษจับติดคุกเป็นจำนวนมาก แต่อังกฤษก็ไม่มีข้ออ้างที่จะมาทำร้ายคานธีเพราะเป็นการประท้วงแบบสันติ ได้แต่จับแกนนำเข้าห้องขัง และคานธีก็อดข้าวประท้วง สุดท้ายก็จำเป็นต้องปล่อยเพราะจะเกิดความวุ่นวาย ในการใช้มาตรการแบบนี้กับอังกฤษมีคนเห็นด้วยเป็นจำนวนมาก จึงมีผู้ฝากตัวเป็นศิษย์จำนวนมากรวมทั้งเนห์รูด้วย คานธีได้เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ หลังจากที่ได้เห็นเอกราชอย่างสมบูรณ์ของอินเดียเพียงปีเดียว โดยถูกมือปืนสังหารเพราะไม่เห็นด้วยที่ให้แยกปากีสถานออกจากอินเดีย

๙. อังกฤษมอบพระบรมสารีริกธาตุให้ไทย (British Offered Buddha's Relic)

พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีนักโบราณคดีชาวอังกฤษ นำโดยนายดับเปิล ยู.ซี. เปปเป้ (W.C.Peppe) ได้เข้าขุดค้นเนินโบราณที่หมู่บ้าน ปิปราห์วา (Piprahwa)[๙] อำเภอสิทธารถนคร รัฐอุตรประเทศ ประเทศอินเดีย ห่างจากพรมแดนเนปาลราว ๑๐ กิโลเมตร เมื่อเจาะแกนกลางของเนินสถูปเข้าไปได้พบผอบทรงกลมซึ่งทำจากหินสบู่ขัดมันอย่างดี ๕ กล่อง กล่องหนึ่งเล็กกล่องหนึ่งใหญ่ มีฝาทำเป็นยอดแหลมปิดไว้ ด้านนอกมีจารึกโบราณอักษรพราหมีเขียนไว้ ส่วนด้านในพบชิ้นส่วนกระดูกของมนุษย์หลายชิ้นบรรจุไว้ จารึกที่ข้างผอบเขียนด้วยภาษาปรากฤต อักษรพราหมีความว่า "*สุกิติ ภตีนำ สา ภคินีกานำ สา ปุตทรานำ อิยำ สรีรนิทาเน พุทธส ภควเต สากิยานำ*" เมื่อได้อ่านอักษรแล้วได้ความว่า[๑๐] "*ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระเกียรติคุณแห่งวงศ์ศากยะ พี่น้องผู้ทรงเกียรติพร้อมด้วยพระภคินีพระโอรส พระชายา*" จึงเป็นที่แน่ใจว่าด้านใน คือ พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ ที่เจ้าศากยะทั้งหลายได้นำมาบรรจุไว้ที่กรุงกบิลพัสดุ์ หลังพระพุทธองค์ได้เสด็จปรินิพพานที่นครกุสินารา

พระบรมสารีริกธาตุ พบที่กบิลพัสดุ์ฝั่งอินเดีย

เมื่อได้พระบรมสารีริกธาตุมาแล้ว ทางอังกฤษได้พิจารณาเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทย นับเป็นพระมหากษัตริย์

---

[๙] อยู่ห่างจากเมืองโครักปุร์ ๙๗ กิโลเมตร ติดพรมแดนเนปาล

[๑๐] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **การศึกษาเรื่องเมืองกบิลพัสดุ์**. (กรงเทพฯ : บริษัท ส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๘.

พระองค์เดียวที่นับถือพุทธศาสนา เหมาะสมที่จะรับพระบรมสารีริกธาตุนี้ไปสักการะบูชา อีกทั้งมีพระภิกษุไทยรูปหนึ่งนามว่า **พระชินวรวงษ์**[๑๑] ได้เดินทางมาเยือนกบิลพัสดุ์ และทราบข่าวถึงเรื่องพระบรมสารีริกธาตุ จึงได้ทำจดหมายถึงข้าหลวงอังกฤษเพื่อให้มอบพระบรมสารีริกธาตุบางส่วนแก่พระบามสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้สำเร็จราชการอังกฤษจึงได้มีสาส์นไปยังกรุงเทพฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบข่าวทรงปลื้มปิติกับข่าวนี้เป็นอย่างมาก จึงโปรดให้ **พระยาสุขุมนัยวินิต** สมุหมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นตัวแทน ไปรับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดได้นี้ คณะผู้แทนไทยออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ พิธีรับมอบพระบรมสารีริกธาตุได้กระทำกันที่ที่ว่าการมณฑลอูธ เมืองโครัขปูร์ (รัฐอุตตรประเทศ) ในวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๑ โดยมี ลอร์ดเคอร์ซัน และ ดร.โฮย ข้าหลวงเมืองโครัขปูร์ เป็นผู้แทนฝ่ายอินเดีย เมื่อได้รับมอบแล้วตัวแทนฝ่ายไทยได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับประเทศไทยโดยทางเรือ ขึ้นฝั่งที่ปากน้ำเจ้าพระยา สองฟากฝั่งที่เรือแล่นผ่านนั้น ประชาชนชาวไทยริมฝั่งแม่น้ำได้ตั้งโต๊ะหมู่บูชา สักการะและบริจาคเงินสมทบเป็นจำนวนถึง ๖๐ ชั่ง เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ พระองค์ทรงโปรดให้นำพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ที่สุวรรณบรรพต หรือภูเขาทอง วัดสระเกศฯ กรุงเทพฯ และโปรดให้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุบางส่วนให้แก่ประเทศที่มาขอ เช่น ศรีลังกา พม่า ญี่ปุ่น ไซบีเรีย เป็นต้น เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งนี้นับเป็นเหตุการณ์สำคัญทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับอินเดียครั้งที่ ๒ หลังจากที่ครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกราบพุทธสังเวชนียสถานที่อินเดียมาแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ และนับว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่มีหลักฐานความเป็นมาชัดเจนที่สุดในเมืองไทย

---

[๑๑] พระภิกษุไทยท่านนี้ กล่าวกันว่าเป็นพระญาติกับในหลวงรัชกาลที่ ๕ แต่ไม่อาจสืบค้นประวัติได้ นับว่าท่านเป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ได้เดินทางไปอินเดียเท่าที่ค้นพบหลักฐาน

๑๐. การค้นพบคัมภีร์ใบลานโบราณที่เมืองคิลคิต (Ancient Manuscript in Gilgit)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ รัฐบาลอังกฤษในอินเดียได้ขุดค้นโบราณสถานในเมืองคิลคิต (Gilgit) ตอนเหนือของรัฐจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) หลายแห่ง ได้พบซากพุทธสถานมากมาย มีสถูปหลายแห่งค่อนข้างสมบูรณ์ปรากฏอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะองค์สถูปที่อยู่ใกล้เชิงเขา ห่างจากเมืองคิลคิตไปราว ๓ ไมล์[๑๒] และอีกองค์อยู่ริมถนนไปสู่เมืองนาคาร์ระหว่างเมืองจัลต์และเมืองบินาปินอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ นอกจากเจดีย์แล้วยังมีการค้นพบพระพุทธรูปอีกหลายแห่ง เช่น พระพุทธรูปแกะสลักหินที่ทางเข้ากีรการ์นาล์ลาห์ห่างจากเมืองคิลกิตไป ๓ ไมล์ทางตะวันตก และพระพุทธรูปพร้อมทั้งพระบรมสารีริกธาตุที่เมืองยาซิน และที่สำคัญที่สุดคือการค้นพบบางส่วนของคัมภีร์ใบลานภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ในถ้ำ ซึ่งทำจากใบปาล์มชนิดหนึ่งคล้ายกับใบลานของไทย อยู่ในสภาพที่ผุพังบางส่วน ในขณะที่บางส่วนก็ยังสมบูรณ์ ซึ่งเขียนด้วยอักษรขโรษฐีอันเป็นอักษรโบราณที่ใช้กันในราว พ.ศ. ๖๐๐ เป็นคัมภีร์พระวินัยฝ่ายมหายาน คือ วินัยวัสตุ ปราติโมกษสูตร กรรมวากยะ และปรัชญาปารมิตาสูตร เป็นต้น ผู้ค้นพบก็คือ ศาสตราจารย์นาลินักศะ-ทัตตะ (Nalinaksha Dutt) พร้อมคณะ คัมภีร์เหล่านี้เหลือรอดจากการ

คัมภีร์อักษรขโรษฐี ที่ค้นพบที่เมือง คิลคิต

---

[๑๒] สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, พระมหา. **พุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม**. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

ทำลายล้างหลายยุคหลายสมัยมาได้ เพราะเก็บไว้อย่างมิดชิดในภาชนะที่ปิดผนึกอย่างดี เมื่อตรวจสอบอายุแล้วมีอายุเก่าแก่ถึงพันปีเศษ เมืองคิลคิตเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอินเดียตอนเหนือ แต่ปัจจุบันอยู่ในเขตกัศมีร์ของปากีสถาน เมืองคิลคิตและแคว้นกัศมีร์เป็นดินแดนแห่งหนึ่งที่พุทธศาสนาเคยรุ่งเรืองตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชจนถูกทำลายลงในยุคมุสลิมเข้ายึดครองราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ปัจจุบันคัมภีร์ใบลานโบราณได้เก็บรักษาไว้อย่างดีที่พิพิธภัณฑ์กรุงนิวเดลลี และที่อังกฤษบางส่วน

๑๑. สาเหตุที่พระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดีย (Decline of Buddhism)

ชาวพุทธและนักปราชญ์ส่วนมากมักสงสัยว่า เพราะเหตุใดพระพุทธศาสนาจึงได้เสื่อมหายไปจากประเทศอินเดีย อันเป็นดินแดนก่อกำเนิดของพุทธศาสนา ปัญหานี้มีคนสงสัยกันมาก แต่ก็มีส่วนน้อยที่สนใจศึกษาปัญหานี้อย่างแท้จริง มูลเหตุของการเสื่อมของพุทธศาสนามาจากสาเหตุหลายประการแต่ที่สำคัญแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. ภัยภายใน ๒. ภัยภายนอก

๑๑.๑ ภัยภายใน

ก. เพราะแตกสามัคคี เพราะพระภิกษุสงฆ์เกิดแตกสามัคคี ไม่มีความปรองดองกัน ชิงดีชิงเด่นกันเป็นใหญ่ หลงใหลในลาภยศสักการะ ไม่ประพฤติตามพระธรรมวินัย เปลี่ยนแปลงแก้ไขคำสอนอันดั้งเดิมเพิ่มเติมเข้ามาใหม่ทำให้เกิดสัทธรรมปฏิรูป แม้แต่สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เช่นเรื่องการแตกสามัคคีของพระภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และพระเทวทัตต์ เป็นต้น และได้มีสืบต่อๆ กันมาไม่ขาดระยะ นับว่าเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งในวงการของพุทธศาสนาอันเป็นเหตุให้ศาสนาอื่นๆ ฉวยโอกาสโจมตีได้ เท่ากับเป็นการเปิดประตูบ้านให้พวกโจรเข้ามาขโมยของในบ้าน สังคายนาแต่ละครั้งที่ทำในอินเดียจึงมีมูลเหตุมาแต่การแตกแยกของพระภิกษุสงฆ์เป็นส่วนใหญ่

ข. เลียนแบบลัทธิตันตระในศาสนาฮินดู เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ พุทธ

ศาสนาได้รับเอาลัทธิตันตระของฮินดูมาปฏิบัติ แล้วเรียกในชื่อใหม่ว่า **พุทธตันตระ** ซึ่งเป็นการขัดต่อคำสอนดั้งเดิมของพุทธศาสนา คำว่า พุทธตันตระ หมายเอาพุทธศาสนาในยุคหลังอันมี มนตรยาน วัชรยาน และสหัสยาน ลัทธินี้ก่อนที่จะเสื่อมจากอินเดียได้ไปเจริญรุ่งเรืองในประเทศธิเบต เนปาล และภูฐาน เมื่อพุทธศาสนาถือเอาลัทธิตันตระมาผสมผสานกับศาสนาของตน จึงไม่มีความแตกต่างจากฮินดู ทำให้ห่างจากหลักการเดิมออกไปทุกที

ค. พระสงฆ์ลืมหลักการเดิม เมื่อพุทธปรินิพพานราว ๑๐๐ ปี เป็นต้นมา พุทธศาสนาเปรียบเสมือนเรือไม่มีหางเสือ ลูกที่กำพร้าพ่อแม่ จึงเริ่มไม่เกรงใจกันและกัน ได้เริ่มมีทิฐิ ไม่ยอมอยู่รวมกัน แยกออกเป็นนิกายมากมาย ต่อมาเริ่มรับเอาแนวคิดแบบฮินดูเข้าไปมาก เช่น แนวคิดพระโพธิสัตว์ที่เน้นแบบเทพเจ้าฮินดู แนวคิดเกี่ยวกับพระอาทิพุทธะที่เลียนแบบพระพรหม และการเอาลัทธิตันตระของฮินดูเข้ามาผสมทำให้ลืมหลักการ ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมาก่อนการรุกรานอินเดียของกองทัพมุสลิม พระสงฆ์บางกลุ่มลืมหลักการเดิมไปมากถึงขนาดมีภรรยา เป็นพ่อมดหมอผีเองเพื่อหาเลี้ยงชีพ และเรียกตนเองว่า สิทธะ ไม่ใช่ภิกษุเหมือนเดิม

ง. พุทธบริษัทไม่สนใจปกป้องศาสนาของตนเอง ในอินเดียโบราณ พุทธบริษัทสมัยหลังมีแนวความคิดว่า ชั่วช่างชี ดีช่างสงฆ์ กล่าวคือ พระสงฆ์จะดีจะเลวก็ช่าง ไม่ใช่ธุระ ไม่ใช่ภาระของตนเองที่จะต้องสนใจ ต่อมาพระสงฆ์เริ่มห่างเหินจากชาวบ้าน ชาวบ้านก็ห่างเหินวัดไม่ได้สอนบุตรธิดาให้ยึดมั่นในศาสนาที่ตัวเองนับถือ โดยถือว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องของพระไม่เกี่ยวกับชาวบ้าน เมื่อกองทหารมุสลิมเข้ามาโจมตี จึงไม่มีใครเข้าช่วยเหลือพระได้เลย เมื่อทหารมุสลิมทำลายพระสงฆ์จนหมด ชาวบ้านก็ลืมพระพุทธศาสนาได้อย่างง่ายดาย เพราะไม่มีใครแนะนำ ส่วนศาสนาพราหมณ์นั้น มีพราหมณ์เป็นแกนนำ ที่แต่งตัวไม่แตกต่างจากชาวบ้านการทำลายจึงทำได้ยาก และมีระบบสอนลูกจากลูกไปสู่หลานตามลำดับ จึงรักษาศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ไว้ได้

จ. พุทธศาสนามีคำสอนที่สวนกระแส เพราะเหตุที่คำสอนของ

พุทธศาสนาเป็นคำสอนที่สวนกระแส คือ ดิ่งสู่ความเป็นจริง เป็นการฝืนใจคนอินเดียในสมัยนั้น แนวคำสอนของพุทธศาสนาเรื่องการไม่สนับสนุนการอ้อนวอนก็ขัดต่อความรู้สึกคนสมัยนั้นที่นิยมการอ้อนวอนบูชาบวงสรวงสิ่งที่ไกลตัว เพื่อหวังลาภสักการะ หวังเป็นที่พึ่ง แนวคำสอนของพุทธศาสนาดึงคนเข้ามาหาหลักไม่ใช่ดึงหลักเข้ามาหาคน ไม่บัญญัติไปตามความชอบพอของคนบางคน ทำให้ปุถุชนผู้เบาปัญญาเกิดความเบื่อหน่ายและหันไปนับถือศาสนาอื่นได้ นอกจากนั้น หลักคำสอนเกี่ยวกับการปฏิเสธวรรณะของคนชั้นสูงและคนชั้นต่ำผู้ยึดมั่นอยู่ในลัทธิประเพณีพวกตน ความคิดเห็นของคนชั้นสูงก็ไม่อยากให้มีการเลิกการถือชั้นวรรณะ คนชั้นต่ำบางกลุ่มก็ไม่ต้องการให้ล้มเลิกลัทธิประเพณีของเขา บางครั้งคนเหล่านี้ไม่ได้นับถือศาสนาด้วยปัญญา แต่นับถือด้วยการยึดมั่นอยู่กับพิธีกรรมจึงทำให้เป็นการขัดต่อความเชื่อถือของเขา

๑๑.๒ ภัยภายนอก

ก. ขาดผู้อุปถัมภ์ พุทธศาสนาเจริญและดำรงมาได้ เพราะมีพระมหากษัตริย์ให้ความอุปถัมภ์บำรุงอย่างแข็งขัน เช่น พระเจ้าอโศก พระเจ้ามิลินท์ พระเจ้ากนิษกะ พระเจ้าหรรษวรรธนะ พระเจ้าธรรมปาละ พระเจ้าเทวปาละ เป็นต้น ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่กระจายอย่างกว้างขวาง ทั้งในและนอกชมพูทวีป แต่บางคราวที่กษัตริย์อินเดียนับถือศาสนาอื่น จะทำให้พุทธศาสนาโดยรวมขาดการอุปถัมภ์ พระสงฆ์อยู่ด้วยความลำบาก หรือถูกขัดขวาง เปรียบเหมือนกับต้นไม้ที่ขาดน้ำและปุ๋ย และพระมหากษัตริย์บางพระองค์ นอกจากไม่คุ้มครองและยังทำลายพุทธศาสนาอย่างย่อยยับ เช่น กษัตริย์ศศางกะ ปุษยมิตร เป็นต้น

ข. เพราะถูกศาสนาฮินดูเบียดเบียน[๑๓] ศาสนาฮินดูได้เป็นคู่แข่งของพุทธศาสนามาเริ่มตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันนี้เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วพวกพราหมณ์หรือฮินดูก็ได้เริ่มประกาศคำสอน

---

[๑๓] D.C. Ahir. **How and Why Buddhism declined in India.** (New Delhi : New Indian Printing works, 1996), Page 15.

ของตนเป็นการใหญ่ ส่วนพระสงฆ์ในพุทธศาสนามีแต่ตั้งรับ บางครั้งก็เปิดช่องว่างให้เขาหรือไม่ก็หลอมตัวเข้าหาเขาจึงเท่ากับว่าเราทำลายตัวเราเองด้วยและถูกคนอื่นทำลายด้วย ถ้าหากพระสงฆ์และชาวพุทธยังยึดมั่นอยู่ในคำสอนและรักษาความสามัคคีในหมู่คณะไว้ได้ดีแล้ว คนอื่นหรือศาสนาอื่นก็ทำอะไรได้ยาก เพราะพุทธศาสนาย่อมได้เปรียบศาสนาอื่นในหลักคำสอนอยู่แล้ว การทำลายของศาสนาฮินดูใช้ทั้งไม้อ่อนและไม้แข็ง ไม้อ่อนคือโจมตีด้วยคำสอน ลอกเลียนแบบคำสอน นำพระพุทธเจ้ามาเป็นอวตาร ไม้แข็งคือ ทำลายวัด ยึดวัดพุทธมาเป็นฮินดู วัดส่วนมากกลายเป็นฮินดูเช่น ในอินเดียภาคใต้ พุทธคยา ตโปธาราม ราชคฤห์ วาลุการามที่สังคายนาครั้งที่ ๒ วัดถ้ำที่อินเดียภาคใต้ โบสถ์พระรามที่อโยธยา ก็กลายมาเป็นสมบัติชาวฮินดูไป นอกนั้นยังซ้ำเติมยามพลั้งพลาด เช่นพราหมณ์กลุ่มหนึ่งหลังมุสลิมเติร์กกลับจากเผามหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว ก็กลับมาเผาซ้ำอีก

ในสมัยต่อมานักบวชฮินดู ได้เปลี่ยนแนวการสอนใหม่จากเดิมที่ไม่อยู่เป็นหลักแหล่งมาเป็นการตั้งสำนัก จากไม่มีองค์กรคณะสงฆ์ก็ตั้งคณะสงฆ์ จากนักบวชพราหมณ์ที่นุ่งห่มสีขาว กลายมาเป็นแต่งชุดเหลืองเหมือนพระสงฆ์ในพุทธศาสนา นักบวชที่แต่งชุดเหลืองถูกเรียกว่าสาธุ แม้พระสงฆ์ไทยเมื่อไปอยู่อินเดียก็ถูกเรียกว่าสาธุเช่นกัน และคิดเหมาเอาว่าเป็นฮินดูทั้งหมด เมื่อฮินดูปฏิรูปการนุ่งห่มทำให้ความแตกต่างลดน้อยลง และการกลืนก็เป็นไปง่ายขึ้น

ค. ถูกมุสลิมทำลาย[๑๔] เมื่อสมัยที่มุสลิมเข้ามามีอำนาจในอินเดีย กษัตริย์มุสลิมได้แผ่อำนาจไปในส่วนต่างๆ ของอินเดียราว พ.ศ. ๑๗๐๐ กองทัพมุสลิมได้ทำลายวัดวาอาราม รื้อถอนสิ่งปลูกสร้าง ฆ่าฟันพระสงฆ์อย่างมากมายจนพระสงฆ์และชาวพุทธต้องหนีกันออกนอกประเทศอินเดียเข้าไปอาศัยในเนปาล สิกขิม ธิเบต ต่อมาเมื่อมุสลิมยึดอินเดียได้อย่างเด็ดขาด อิทธิพลของศาสนาอิสลามก็ได้แผ่ตามไปด้วย เป็นเหตุให้พุทธศาสนา

---

๑๔ B.R. Ambedkar, Dr. and Rahul Sankrityayan. **The decline and fall of Buddhism in India**. (New Delhi : New Gyan Offset Press, 2000), Page 12.

พลอยได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างหนักจนสูญหายไปในที่สุด หลายฝ่ายเชื่อว่าถ้าไม่ถูกมุสลิมถอนรากถอนโคน พุทธศาสนา วัดวาอารามก็คงเหลืออยู่เต็มอินเดีย เฉพาะรัฐพิหารรัฐเดียวก็มีเป็นหมื่นวัดจนกลายมาเป็นชื่อรัฐในปัจจุบัน พุทธศาสนาก็คงอยู่ได้แต่อาจจะลดจำนวนลงบ้าง และอาจจะปฏิรูปเข้ากับศาสนาฮินดูบ้าง การมาของมุสลิมเหมือนกับลมพายุกระหน่ำต้นไทรที่ผุข้างในบ้างแล้ว ให้ล้มลงในที่สุด

บทที่ ๑๐

พุทธศาสนายุคหลังเอกราช พ.ศ. ๒๔๙๐

(Buddhism after Independence B.E. 2490)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ก่อนที่อินเดียได้รับเอกราชเล็กน้อย เกิดการจลาจลระหว่างชาวฮินดูและมุสลิมอย่างหนัก มีคนบาดเจ็บล้มตายเป็นอันมาก เฉพาะที่เมืองกัลกัตตาแห่งเดียวมีผู้เสียชีวิตถึง ๔,๗๐๐ คน[๑] และบาดเจ็บ ๑๕,๐๐๐ คน ส่วนที่เมืองบอมเบย์ (มุมไบ) มีผู้เสียชีวิต ๕,๐๐๐ คน ในที่สุดอังกฤษก็ให้เอกราชแก่อินเดียเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๙๐ โดยมีลอร์ดหลุยส์ เมาท์บัทเท่น (Lord Luis Mountbatten) อุปราชหรือผู้สำเร็จราชการของอังกฤษคนสุดท้ายเป็นผู้มอบ และมีท่าน ศรี ยวาหระลาล เนห์รู (Jwaharlal Nehru)[๒] เป็นตัวแทนฝ่ายอินเดีย การมอบเอกราชครั้งนี้ได้แบ่งแยกอินเดียกับปากีสถานออกจากกัน อังกฤษยังได้ให้โอกาสผู้ปกครองแต่ละรัฐสามารถเลือกที่จะอยู่ฝ่ายใดก็ได้ รัฐเกือบทุกรัฐเลือกเข้าร่วมกับอินเดีย ยกเว้นรัฐจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) เท่านั้นที่ต้องการเป็นเอกราชไม่ขึ้นกับฝ่ายใด รัฐจัมมูและกัศมีร์นี้ มีมหาราชา หริ ซิงส์ (Hari Singh) ผู้ปกครองแคว้นเป็นฮินดู ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม ทั้งยังมีชาวพุทธที่อาศัยอยู่ที่เมืองเลห์ หุบเขาลาดัก นับเป็นอันดับ ๓ รองจากเป็นมุสลิม และฮินดูตามลำดับ

ด้วยเหตุของความรุนแรงระหว่าง ๒ ศาสนา ทำให้เกิดการก่อตั้งประเทศปากีสถานตะวันตกและตะวันออกสำเร็จ โดยอังกฤษได้แบ่งแคว้นสินธุ์ ปัญจาป บาลูคิสถาน และบางจังหวัดที่ติดอิหร่านและอัฟกานิสถาน

---

[๑] ประภัสสร บุญประเสริฐ,รศ.. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔). หน้า ๔๖๔.

[๒] ความจริงนามของอดีตนายกรัฐมนตรี ถ้าเขียนตามศัพท์น่าจะเป็น ชวาหระ ลาล เนห์รู (Jawaharlal Nehru) แต่เมื่อได้ตรวจสอบตามตำราที่ครูบาอาจารย์ผู้ชำนาญการอินเดีย เช่น อาจารย์กรุณา กุศลาสัย เขียนเป็น ยวาหระลาล เนห์รู ผู้รวบรวมเห็นว่าเป็นที่คุ้นเคยจึงเขียนตาม

ซึ่งเป็นพื้นที่มีชาวมุสลิมอยู่หนาแน่นเป็นปากีสถาน[๓] นอกจากนั้นยังได้แยกรัฐเบงกอลตะวันออกเข้าร่วมกับปากีสถานตะวันออกด้วย ในการแยกประเทศนั้นนับเป็นโศกนาฏกรรมอีกครั้งหนึ่งของมนุษย์ เพราะมีการอพยพของคลื่นมหาชนอย่างมหาศาล ชาวฮินดู ชาวซิกข์ และเชนที่เคยอาศัยอยู่ในเขตปากีสถานต้องอพยพกลับมาเขตอินเดีย ในทางตรงกันข้ามชาวมุสลิมที่เคยอาศัยอยู่ในเขตอินเดียจำต้องอพยพเข้าเขตปากีสถาน เกิดการปะทะกันและทำร้ายร่างกายกันอย่างหนัก มีผู้เสียชีวิตประมาณ ๒ ล้านคน จากเหตุการณ์ครั้งนี้ ในการแบ่งแยกปากีสถานออกจากอินเดียนี้ ทำให้เมืองตักกสิลาตกอยู่ในเขตการปกครองของปากีสถาน มีผลให้การเดินทางไปแสวงบุญของชาวพุทธเป็นไปด้วยความยากลำบาก ตักกสิลาเป็นเมืองโบราณทางพุทธศาสนามีโบราณสถานและพุทธศิลป์มากมาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยคันธาระที่มีชื่อเสียง เมื่อได้เอกราชแล้วท่าน ยวาหระลาล เนห์รู รับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย นับเป็นครั้งแรกที่อินเดียถูกปกครองโดยคนอินเดียอีกครั้งหนึ่ง หลังจากอินเดียเสียเอกราชให้โมหัมหมัด โฆรี พ.ศ. ๑๗๓๕ จากนั้นมาอินเดียก็ถูกคนต่างด้าวทั้งตุรกี อัฟกัน มองโกล อิหร่าน และอังกฤษ ปกครองเรื่อยมาจนได้รับเอกราชจากอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ รวมเวลา ๗๕๕ ปี

พ.ศ. ๒๔๙๑ ปากีสถานกรีฑาทัพยึดครองแคว้นจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) รัฐทางเหนือ รัฐนี้ปากีสถานต้องการยึดมารวมกับตน แต่มหาราชาไม่เห็นด้วย เพราะตนเองเป็นฮินดู ในขณะที่ประชาชนส่วนมากเป็นมุสลิม เมื่อเจรจาไม่สำเร็จจึงใช้กำลัง กองทัพปากีสถานรุกรบยึดครองกัศมีร์ส่วนมากได้ มหาราชาจึงต้องรีบไปอินเดียและเซ็นสัญญารวมเป็นรัฐหนึ่งของอินเดียแทนการประกาศเป็นประเทศเอกราช กองทหารของอินเดียถูกส่งไปกัศมีร์ (แคชเมียร์) และรบกับกองทัพปากีสถานอย่างหนัก ทั้งสองฝ่ายผลัด

---

[๓] ปากีสถาน (Pakistan) มาจากคำว่า P = Punjab Province, A = Afghan Province, K = Kashmir Province, S = Sind Province, TAN = Baluchistan Province. ส่วนตัว I ในภาษาอังกฤษ นั้นไม่มีในภาษาอูรดูจึงไม่ปรากฏ เติมมาให้เต็มเสียงในภาษาอังกฤษเท่านั้น

กันรุกผลัดกันรับ แต่ฝ่ายอินเดียกำชัยได้หลายพื้นที่มากกว่า และในที่สุดอินเดียก็ยึดเมืองหลวงศรีนครได้ จนที่สุดสหประชาชาติจึงเข้ามาไกล่เกลี่ยและมีการเจรจาหยุดยิง แล้วแบ่งกัศมีร์ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งอยู่ฝ่ายปากีสถาน เช่น เมืองคิลคิต เมืองมุซาฟฟาราบาด ส่วนด้านใต้อยู่ในเขตอินเดีย เรียกเส้นหยุดยิงว่าเส้นควบคุม (Line of Control) นอกจากนั้นปากีสถานยังได้มอบดินแดนกัศมีร์ด้านทิศเหนือส่วนหนึ่งให้กับจีนอีกด้วย เป็นการตอบแทนที่จีนช่วยเหลือด้านอาวุธต่อสู้กับอินเดีย ทำให้อินเดียประท้วงอย่างรุนแรงแต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ในปัจจุบันทั้งอินเดียและปากีสถานต่างก็ไม่ยอมรับเส้นควบคุมที่ทางสหประชาชาติได้เจรจาและลงนามไว้ โดยต่างฝ่ายยังอ้างว่าดินแดนกัศมีร์ (แคชเมียร์) เป็นของตนเองทั้งหมด เพื่อให้ความหวังผนวกดินแดนกัศมีร์สำเร็จ ปากีสถานได้ฝึกผู้คนด้านกัศมีร์ฝั่งตนเอง แล้วส่งไปก่อกวนอินเดียอยู่ตลอดเวลา จนปัจจุบันสถานการณ์ยังไม่สิ้นสุด กองโจรก็ยังเข้าโจมตีอินเดียเท่าที่โอกาสจะอำนวย สร้างความเสียหายให้กับชีวิต ทหาร พลเรือน เคหสถานมากมาย ปัจจุบันรัฐจัมมูและกัศมีร์ฝั่งอินเดีย มีเมืองหลวงชื่อ ศรีนคร (Śrīnagar) หรือที่เรียกตามคำในภาษาอังกฤษว่า ศรีนาคาร์ ส่วนกัศมีร์ฝั่งปากีสถานมีเมืองมุซาฟฟาราบาด (Muzaffarabad) เป็นเมืองหลวง

สำหรับชาวพุทธแล้ว ถ้ารัฐจัมมูและกัศมีร์จำเป็นต้องไปรวมอยู่ในประเทศปากีสถานทั้งหมด คงจะสร้างความลำบากให้กับชาวพุทธในกัศมีร์พอสมควร ชาวพุทธในกัศมีร์เป็นกลุ่มคนอันดับสาม รองจากมุสลิมและฮินดู โดยเฉพาะที่เมืองลาดักซึ่งเป็นศูนย์กลางชาวจัมมูและกัศมีร์ที่นับถือศาสนาพุทธ พวกเขาเป็นชาวพุทธเก่าแก่ สืบเชื้อสายมาจากธิเบตทั้งวัฒนธรรมและรูปร่างหน้าตาเป็นแบบธิเบต การได้อยู่กับอินเดียที่เป็นฮินดู มีความรู้สึกปลอดภัยมากกว่าจะต้องไปอยู่กับปากีสถาน

๑. การฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นใหม่ (Revival of Buddhism)

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นที่อินเดีย ดินแดนที่มีความหลากหลายทาง

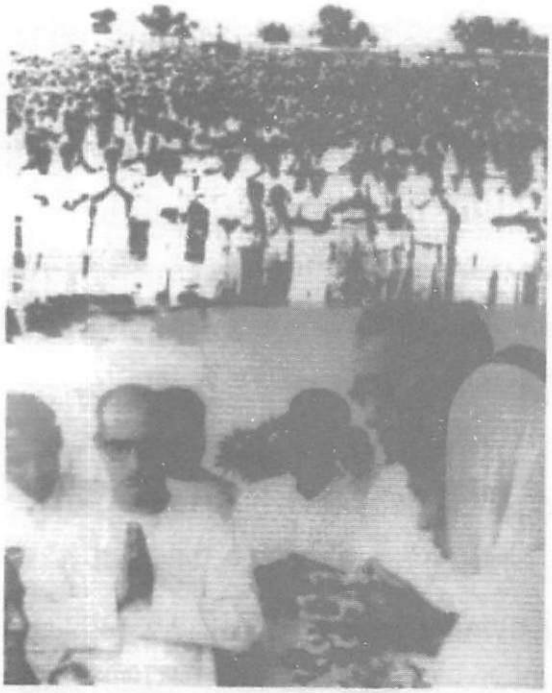
แนวคิดและศาสนา ซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองในยุคสมัยที่พระมหากษัตริย์นับถือพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้ามิลินท์ พระเจ้ากนิษกะ พระเจ้าหรรษวรรธนะ เป็นต้น แต่ต่อมาก็เริ่มตกต่ำลงด้วยเหตุการณ์ที่มีภัยรอบด้าน ทั้งปัญหาภายในที่เริ่มมีการแตกแยกด้านแนวความคิด ไม่มีเอกภาพ พระสงฆ์องค์ที่มีความสามารถและพรรคพวกก็สามารถแตกแยกนิกายได้ และต้องแข่งขันกันเอง ส่วนปัญหาที่หนักหน่วงที่ทำให้พุทธศาสนาสูญสลายไปจากอินเดีย คือการทำลายล้างของกองทัพมุสลิมที่รุกมาจากตะวันออกกลาง ด้วยว่าศาสนาอิสลามมีแนวคิดที่แตกต่างอย่างสุดโต่งจากแนวคิดของศาสนาอื่น โดยเฉพาะพุทธศาสนาในเรื่องการปฏิเสธการทำรูปเคารพ เมื่อยึดอินเดียได้จึงเหมือนเชื่อนแตก รูปปั้นรูปเคารพถูกทำลายมากมาย อินเดียเป็นชาติที่นิยมทำรูปปั้นเพื่อเคารพบูชา ทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์นั้นไม่มีความแตกต่างกัน ระหว่างพราหมณ์กับชาวบ้าน การทำลายจึงทำได้ยาก ในขณะที่พระสงฆ์มีลักษณะที่เด่นชัดอยู่เป็นกลุ่มก้อนจึงทำลายได้ง่าย และเมื่อชาวพุทธไม่มีพระสงฆ์แล้ว ก็เริ่มไม่มีที่พึ่งแล้วเริ่มหันกลับไปนับถือพราหมณ์ หรือมุสลิมสืบมา

นับจากที่อินเดียได้เอกราชเป็นต้นมา ปัญญาชนชาวอินเดียก็เริ่มตระหนักถึงพระพุทธศาสนามากขึ้นกว่าเดิม เมื่อก่อนมีชาวฮินดูมักเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเป็นแค่อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาที่เคยมีจึงถูกปิดบังลงหมด อีกทั้งอังกฤษเองได้มีส่วนช่วยพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการขุดค้นสำรวจพุทธสถานที่มีมากมายให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นการเปิดเผยถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต การที่ชนชั้นผู้นำได้ติดต่อคบค้ากับชาวเอเชียโดยเฉพาะชาติที่นับถือพุทธศาสนาทำให้เริ่มตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาที่กระจายไปหลายชาติในเอเชีย ต่อมา ดร.อัมเบ็ดการ์ ถูกบีบคั้นเรื่องระบบวรรณะในสังคมฮินดูเพื่อหาทางเลือกที่ดีที่สุดให้กับตนเองและบริวารจึงตัดสินใจหันมานับถือพุทธศาสนา สภาวการณ์เหล่านี้ได้ทำให้พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูกลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง และมีพระสงฆ์และฆราวาสทั้งที่เป็นอินเดีย ศรีลังกา พม่า

ญี่ปุ่นได้ช่วยกันเผยแผ่พุทธศาสนาจนเป็นที่รู้จักมากขึ้น การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดียนั้นมีทั้ง ๑. การขุดค้นโบราณสถานทางพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น ๒. การหันมานับถือพุทธศาสนาของชาวอธิศูทรนำโดย ดร. อัมเบ็ดการ์ ๓. การนำสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาเป็นตราประจำชาติ ๔. การประกาศหยุดราชการวันวิสาขบูชา เป็นต้น

๒. การปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะที่นาคปูร์ (Conversion to Buddhism at Nagpur)

นับแต่ชนเผ่าอารยันได้เข้ามาตั้งรกรากในอินเดียราว ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว พวกเขามีการแบ่งชนชั้นทางสังคมอย่างเข้มงวด โดยแต่ละชนชั้นแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจน และไม่อาจเลื่อนสถานะทางสังคมได้ ระบบแบ่งชนชั้นนี้เรียกว่า วรรณะ (Caste) เมื่อนานเข้ากลายเป็นกำแพงขนาดมหึมา ปิดกั้นการรวมคนในชาติ ความสามัคคีในสังคมจึงมีน้อย คนวรรณะสูงรังเกียจคนวรรณะต่ำอย่างรุนแรง คนวรรณะต่ำถูกดูหมิ่นดูแคลนเหมือนไม่ใช่คน ผู้ที่เกิดในวรรณะต่ำนั้น จะได้รับความเหยียดหยามตั้งแต่เกิดจนตาย ในยามที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียนั้นระบบวรรณะนั้นได้ลดความเข้มงวดลงมาก แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้สูญหายจากอินเดีย ระบบวรรณะได้เข้ามาเข้มงวดอีกครั้งตามอิทธิพลของศาสนาฮินดู เหตุการณ์นี้ได้เป็นอยู่ต่อเนื่องเรื่อยมานานนับพันปี

ดร. อัมเบ็ดการ์และบริวาร ปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธที่นาคปูร์

ต่อมาในชุมชนวรรณะจัณฑาลได้มีบุคคลท่านหนึ่งได้นำแสงสว่างมาหยิบยื่นให้กับคนวรรณะต่ำได้ลืมตาอ้าปากได้ในสังคมปัจจุบัน ท่านผู้นี้คือ ดร. พิม ราว อัมเบ็ดการ์ (Dr. Bim Rao Ambedkar) หรือ บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์ ท่านเกิดในวรรณะจัณฑาล หรืออธิศูทร หรือหริชน ได้มีโอกาสศึกษาจนสำเร็จปริญญาเอกทั้งจากอังกฤษ และอเมริกา เมื่ออินเดียได้รับเอกราชท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม ท่านมีบทบาทในการร่างรัฐธรรมนูญปัจจุบันของอินเดีย ถูกขนานนามว่า บิดาแห่งรัฐธรรมนูญของอินเดีย ตั้งแต่เด็กท่านได้รับการเหยียดหยามในเรื่องวรรณะเป็นอย่างมาก ไม่สามารถดื่มน้ำจากมือของคนวรรณะอื่น ห้ามดื่มน้ำจากสระน้ำสาธารณะ ห้ามเข้าวัด (ฮินดู) เพื่อไหว้พระ ห้ามเดินผ่านใกล้คนวรรณะสูง ในที่สุดจึงตัดสินใจนำบริวารที่เป็นคนวรรณะต่ำราว ๕ แสนคน ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ (พ.ศ. ๒๕๐๐ ของอินเดีย) ที่ทิกษาภูมิ (Diksha-bhumi) เมืองนาคปูร์ (Nagpur) รัฐมหาราษฏร์ โดยมีท่าน อู.จันทรมณี (U.Chandramani) พระสงฆ์พม่าที่จำพรรษาอยู่ที่เมืองกุสินารา รัฐอุตตรประเทศ เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ เหตุการณ์นี้นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย ที่มีผู้คนหันมานับถือพุทธศาสนามากมายขนาดนี้ เป็นโฉมหน้าใหม่ของพุทธศาสนาหลังจากที่สูญสลายไปจากแผ่นดินมาตุภูมิไปนานไม่ต่ำกว่า ๘๐๐ ปี

๓. ผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนายุคใหม่ (Modern Buddhist Pioneers)

อินเดียเป็นชาติภูมิของพระพุทธองค์ ยังคงมีซากปรักหักพังของพุทธสถานทั่วชมพูทวีปเป็นประจักษ์พยาน ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๘๐๐ ปี พุทธศาสนาได้เคยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก แต่บัดนี้ได้เสื่อมสูญออกไปจากอินเดียแล้ว เป็นธรรมดาที่เมื่อสิ่งใดเจริญสุด ก็ย่อมเสื่อมสูญ และเมื่อเสื่อมสูญก็ย่อมเจริญได้อีกเช่นกัน พุทธศาสนาก็อยู่ในกฎนี้เช่นกัน และบัดนี้แสงแห่งพุทธธรรมได้ฉายแวววาวไสวในแผ่นดินมาตุภูมิอีกครั้ง พระสงฆ์อินเดียและต่างชาติที่มาฟื้นฟูพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ

ชาวศรีลังกา

๓.๑ อนาคาริก ธรรมปาละ (Anāgārika Dhammapāla)

ท่านอนาคาริก ธรรมปาละ เป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดในการฟื้นฟูพุทธศาสนาในอินเดีย ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗ ในครอบครัวผู้มั่งคั่ง บิดาชื่อ ดอน คาโรริส มูดาเลีย เหววิตรเน ส่วนมารดานามว่า มัลลิกา สมัยเด็กท่านมีชื่อว่า **เดวิด เหววิตรเน** เมื่อได้อ่านหนังสือของท่านเซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนล ก็เกิดความซาบซึ้ง มีความคิดอยากอุทิศชีวิตถวายต่อพระพุทธองค์ ในการฟื้นฟูพุทธศาสนาที่อินเดีย จึงออกเดินทางสู่อินเดีย เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อได้เห็นเจดีย์พุทธคยาที่ชำรุดทรุดโทรมถูกทอดทิ้ง และอยู่ในความครอบครองของมหันถ์ จึงเกิดความสังเวชใจที่ได้พบเห็นเช่นนั้น จึงได้อธิษฐานต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า จะถวายชีวิตเป็นพุทธบูชา เพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนาในอินเดีย และนำพุทธคยากลับคืนมาเป็นสมบัติของชาวพุทธทั่วโลกให้ได้ จากนั้นจึงเดินทางกลับลังกา และได้ก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ขึ้นที่โคลัมโบ หลังจากนั้นท่านก็ได้ส่งสมณทูตมาที่พุทธคยา แต่ธรรมทูตทั้ง ๔ รูปกลับถูกมหันถ์ที่ยึดครองพุทธคยารังแก จนบางรูปบาดเจ็บ และบางท่านมรณภาพ ท่านต้องเดินทางกลับอินเดียอีกครั้ง แล้วรณรงค์เพื่อให้พุทธคยากลับมาเป็นของชาวพุทธเช่นเดิม ท่านได้เดินทางไปพุทธคยา และก็โดนมหันถ์ห้ามเข้าพุทธคยา แต่ท่านดื้อแพ่ง ในที่สุดก็ถูกทำร้าย จนเรื่องขึ้นศาล สุดท้ายศาลชั้นต้นชี้ขาดให้ชาวพุทธชนะ แต่มหันถ์ไม่ยอมจึงฟ้องฎีกา ศาลฎีกากลับให้มหันถ์ชนะ จึงทำให้มหันถ์ยึดคืนอีกครั้งหนึ่ง ท่านและพระสงฆ์จึงโดนขับออกจากพุทธคยา แม้ว่าจะแพ้แต่ท่านก็ไม่ยอมแพ้ ยังรณรงค์ บรรยาย เขียนหนังสือแจกจ่ายให้ชาวอินเดียทั่วไปอ่าน

อนาคาริก ธรรมปาละ

จนทำให้นักการเมืองคนสำคัญของอินเดียเช่น ท่านมหาตมะ คานธี ท่านราเชนทรา ปราสาท และท่านรพินทรนาถ ฐากูร เห็นใจชาวพุทธ แล้วกล่าวสนับสนุนท่านธรรมปาละ ทำให้พวกมหันต์เสียงอ่อนลง ต่อมาท่านได้เดินทางไปอเมริกาเพื่อรณรงค์ บรรยายธรรมจนทำให้ นางแมรี่ อี. ฟอสเตอร์ ที่มลรัฐฮาวายเลื่อมใสศรัทธา และได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมกับได้บริจาคหนึ่งล้านรูปีแก่ท่านธรรมปาละ จากนั้นท่านธรรมปาละได้ก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ขึ้นที่อินเดียหลายแห่ง ในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ความพยายามในการโอนพุทธคยาจากมหันต์ให้เป็นของชาวพุทธยังไม่สำเร็จ จนเมื่ออินเดียได้รับเอกราช ท่านเนห์รูและรัฐบาลของท่าน จึงร่างกฎหมายโอนพุทธคยาเป็นของรัฐบาล แล้วแต่งตั้งคณะกรรมการ ๘ ท่านเป็นผู้บริหาร โดยเป็นฝ่ายฮินดู ๔ และพุทธ ๔ ส่วนประธานเป็นนายอำเภอเมืองคยา แม้จะไม่สามารถทำให้ชาวพุทธเป็นผู้บริหารทั้งหมด แต่ก็นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อชาวพุทธทั่วโลก กฎหมายนี้สร้างความไม่พอใจให้มหันต์เป็นอย่างมาก จึงฟ้องร้องทางศาลให้ถือว่ากฎหมายนี้เป็นโมฆะ แต่ท่านประธานาธิบดีของอินเดีย และนักการเมืองหลายท่านได้ห้ามปรามให้มหันต์ถอนฟ้อง เพราะจะเป็นที่อับอายแก่อินเดียทั้งชาติ และมหันต์อาจจะเสียมากกว่านี้หลายเท่า มหันต์เชื่อฟังและยับยั้งการดำเนินการทางกฎหมายไว้ แต่ก็ยังไม่ถอนฟ้อง ปัจจุบันพุทธคยายังใช้กฎหมายนี้อยู่ ในบั้นปลายแห่งชีวิต ท่านได้อุปสมบท ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน สารนาถ เมืองพาราณสี ในปัจฉิมวัยท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่สารนาถ พาราณสี ก่อนที่ท่านมรณภาพได้อธิษฐานว่า *"ขอให้ข้าพเจ้าได้ตายไวๆ แล้วขอให้เกิดมาเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ตลอดไป"* และต่อมาท่านมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ. ศ. ๒๔๗๖ รวมอายุ ๖๙ ปี

๓.๒ พระเค. สิรินิวาสเถระ (Ven.K.Sirinivāsa)

ท่านเป็นชาวลังกาโดยกำเนิด[๙] เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้รับการ

---

[๙] D.C. Ahir. **The Pioneers of Buddhist Revival in India**. (New Delhi : Sri Satguru Publications, 1989), Page 36.

บรรพชาเป็นสามเณร ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ เมื่ออายุ ๙ ปี ได้รับการศึกษาทางพุทธศาสนาจากวิทยาลัยวิทโยทยะ เมืองโคลัมโบ ต่อมาท่านอนาคาริกธรรมปาละ เชื้อเชิญมาที่อินเดียเพื่อทำการเผยแผ่พุทธศาสนาด้วยกัน จึงตัดสินใจเดินทางมาอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้ช่วยงานท่านอนาคาริกธรรมปาละ หลายอย่างโดยเฉพาะที่สมาคมมหาโพธิ์ งานที่สำคัญคือการสร้างศรีธัมมราชิกวิหาร ที่เมืองกัลกัตตา และมูลคันธกุฏิที่สารนาถ เมืองพาราณสี นอกนั้นยังดำเนินการสร้างพุทธวิหารที่เนาการห์ (Naugarh) และ พัลรามปุระ (Balrampur) รวมทั้งที่พักสำหรับผู้แสวงบุญในพุทธสถานหลายแห่ง เช่น สาวัตถี และลุมพินี เป็นต้น ท่านสามารถนำชาวอินเดียให้หันกลับมานับถือพุทธศาสนาพอสมควร ท่านมีความชำนาญหลายภาษา โดยเฉพาะภาษาบาลี สันสกฤต ฮินดี เบงกาลี อังกฤษ สิงหล เป็นต้น หลังจากที่ท่องเที่ยวทั่วอินเดียเป็นเวลา ๔๘ ปี เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนา ท่านได้มรณภาพอย่างสงบที่สารนาถเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑ รวมอายุ ๗๗ ปี

๓.๓ พระเอ็น. ชินรัตนะ (Ven.N.Jinaratna)

พระเอ็น ชินรัตนะ

ท่านชินรัตนะเป็นชาวลังกา เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ณ หมู่บ้านเนรุวะ อำเภอกัลเล ได้รับการบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ โดยมีท่านวิปุละติสสมหาเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้อุปสมบทที่วัดมัลลวัตตมหาวิหาร แคนดี้ ต่อมาก็เดินทางมาอินเดียในนามพระธรรมทูตโดยการเชิญชวนของท่านธรรมปาละ พ.ศ. ๒๔๘๑ ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดศรีธัมมราชิกวิหาร ที่เมืองกัลกัตตา ท่านชินรัตนะเป็นนักสังคมสงเคราะห์ตัวยง เมื่อปี ๒๔๘๖ รัฐเบงกอลเกิดความอดอยากไปทั่ว ท่านได้ช่วยเหลือเต็มความสามารถ พ.ศ. ๒๕๐๙ ท่านเดิน

ทางไปญี่ปุ่นเพื่อร่วมงานประชุมต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ ท่านได้เป็นตัวแทนในการนำพระธาตุของพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรที่ได้มาจากอังกฤษเดินทางไปพม่า เนปาล ไทย และกัมพูชา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้กราบสักการะบูชา ต่อมาท่านได้ก่อตั้งสภาชาวพุทธเอเชียเพื่อสันติภาพ และได้เป็นสมาชิกคณะกรรมการดูแลพุทธคยา พ.ศ. ๒๕๑๑ ท่านได้รับตำแหน่งเป็นเลขานุการของสมาคมมหาโพธิ์แห่งอินเดีย ต่อมาท่านก็มรณภาพที่กัลกัตตาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ รวม อายุ ๗๐ ปี

๓.๔ เทวปริยะ วาริสิงหะ (Devapriya Vālisiṅha)

ท่านวาริสิงหะเป็นผู้มีความสำคัญรองลงมาจากท่านอนาคาริก ธรรมปาละ เพราะเป็นผู้สืบต่องานของท่านธรรมปาละหลังเสียชีวิตแล้ว เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๗ ที่หมู่บ้านอุปลโตตุว่า ใกล้เมืองแคนดี้ ท่านเป็นคนที่ ๖ ในบุตรและธิดา ๗ คนของครอบครัว เมื่อพ่อแม่เสียชีวิตขณะที่ยังเด็ก ปู่จึงได้ดูแลต่อมา เมื่อท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ได้ไปบรรยายที่โรงเรียนที่วาริสิงหะเรียนอยู่ การบรรยายสร้างความประทับใจเป็นอย่างมาก ต่อมาท่านธรรมปาละได้ชักชวนท่านเข้าร่วมงานพระธรรมทูตที่อินเดีย ท่านก็ตอบรับอย่างไม่ลังเล ธรรมปาละได้พาไปศึกษาเพิ่มเติมที่เมืองโคลัมโบ ภายใต้การดูแลของมารดาท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ท่านวาริสิงหะเดินทางไปอินเดียพร้อมกับมารดาของธรรมปาละ และศึกษาเพิ่มเติมที่มหาวิทยาลัยสันตินิเกตัน พ.ศ. ๒๔๖๕ ท่านพร้อมท่านธรรมปาละเริ่มงานสร้างมูลคันธกุฏิที่สารนาถ แต่ทางกรมโบราณคดีของอินเดียไม่อนุญาต เพราะใกล้สถูปเกินไป ท่านต้องติดต่อกับ เซอร์จอห์น มาร์แชล (Sir john Marshall) ที่ตักกสิลาหลายครั้ง ในที่สุดท่านมาร์แชล ที่ดูแลกรมโบราณคดี

เทวปริยะ วาริสิงหะ

ของอินเดียจึงได้ตกลงให้สร้างในสถานที่ปัจจุบันซึ่งห่างจากสถูปพอสมควร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านวาริสิงหะได้รับการแต่งตั้งจากท่านธรรมปาละให้เป็นเลขานุการสมาคมมหาโพธิ์แห่งอินเดียในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ท่านถูกจับเป็นเวลาหลายเดือน หลังจากถูกปล่อยตัวท่านได้เดินทางเข้ามาอินเดียอีกครั้ง แล้วสร้างพุทธวิหารสองแห่งที่นิวเดลลีและที่สาญจี ต่อมาสมาคมมหาโพธิ์ภายใต้การนำของท่านได้รับมอบพุทธวิหาร ๓ แห่งให้ดูแล คือ ๑. พหุชนวิหาร บอมเบย์ บริจาคโดยท่านธัมมานันทะ โกสัมพี ๒. อานันทวิหาร บอมเบย์ บริจาคโดย ดร. เอ. แอล. แนร์ (Dr. A. L. Nair) และ ๓. ลัฆเนาพุทธวิหาร เมืองลัฆเนา บริจาคโดยท่านโพธานันทะ ท่านมีบทบาทสำคัญในการเรียกร้องพุทธคยาให้กลับมาเป็นสมบัติชาวพุทธ เมื่อพระราชบัญญัติพุทธคยา พ.ศ. ๒๔๙๒ มีผลบังคับใช้ ท่านก็เป็นคณะกรรมการชาวพุทธคนหนึ่งใน ๔ คน ท่านได้เข้าร่วมงานการเปลี่ยนศาสนาที่นำโดยท่าน ดร. อัมเบ็ดการ์ ที่นาคปูร์ รวมทั้งสนับสนุนการสร้างพุทธวิหารที่นาคปูร์ด้วย ในพ.ศ. ๒๕๐๒ ท่านได้เดินทางไปบรรยายเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งในไทย เขมร พม่า ลาว ญี่ปุ่น ท่านได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๑๑ รวมอายุ ๖๔ ปี

พระกามโยคี กริปาสรัน

ชาวอินเดีย

๓.๕ พระกามโยคี กริปาสรัน (Ven. Kāmayokī Kripāsaran)

ท่านเป็นชาวเบงกอล เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๐๘ ในตระกูลชาวพุทธบารัวที่ยากจน ในเมืองจิตตะกอง (ปัจจุบันอยู่ในเขตบังคลาเทศ) เมื่ออายุ ๑๐ ปีบิดาท่านก็เสียชีวิต ดังนั้นท่านจึงต้องหาเลี้ยงชีพตั้งแต่อายุยังน้อย เพื่อจุนเจือครอบครัว เนื่องจากเกิดในตระกูลชาวพุทธที่มีบิดา และมารดาได้แนะนำ

หลักธรรมทางศาสนาตั้งแต่เด็ก จึงมีจิตใจโน้มเอียงมาทางพุทธศาสนา เมื่ออายุ ๑๖ ปี ท่านก็ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดอุนิปุระมหาวิหาร เมืองจิตตะกองโดยมีท่าน สุทัน จันทรามหาเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ท่านก็อุปสมบทเป็นภิกษุโดยมีท่าน ปูรณะจาระ เป็นพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๔๓๐ ท่านเริ่มสร้างพุทธวิหารเล็กๆ ให้เป็นศูนย์กลางชาวพุทธบารัวที่กัลกัตตา ท่านได้ร่วมงานอย่างใกล้ชิดกับท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ได้สร้างวัดเบงกอลพุทธวิหาร และก่อตั้งสมาคมชาวพุทธเบงกอล (Bengal Buddhist association) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ท่านกริปาสรันได้มรณภาพเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๖๙ รวมอายุ ๖๘ ปี

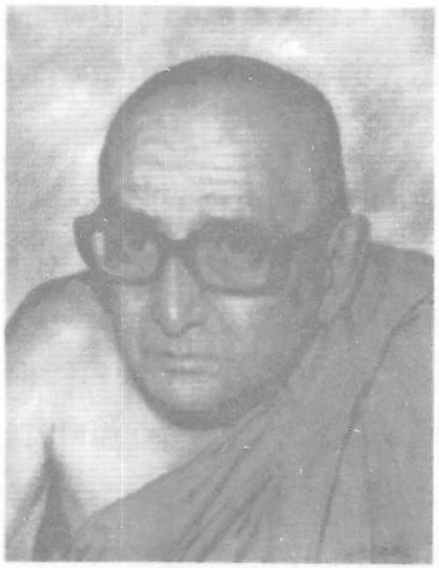
๓.๖ พระธัมมานันทะ โกสัมพี (Ven. Dhammānanda Kosambī)

ท่านเป็นนักปราชญ์ทางภาษาบาลีที่สำคัญองค์หนึ่งในยุคฟื้นฟูพุทธศาสนา ท่านเกิดที่เมืองกัว รัฐมหาราษฎร์ เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๔๑๙ เป็นลูกคนเล็กสุดในห้าคนของครอบครัว สมัยเด็กท่านประทับใจในเรื่องราวของพระพุทธองค์จากหนังสือสำหรับเด็ก เมื่อโตขึ้นได้เริ่มศึกษาภาษาสันสกฤตและพุทธศาสนาที่ปูเณ่ และพาราณสี ต่อมาเดินทางสู่เนปาลเพื่อศึกษาพุทธศาสนาแต่ท่านก็ต้องผิดหวัง เพราะเนปาลไม่ใช่ดินแดนพุทธศาสนา ท่านจึงกลับมาที่พุทธคยา มีพระหลายรูปแนะนำให้ท่านไปศึกษาที่ศรีลังกาดินแดนที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง พ.ศ. ๒๔๔๕ จึงเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ศรีลังกา แล้วอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่นั่นโดยมีท่านสุมังคลมหาเถระเป็นอุปัชฌาย์ ต่อมากลับคืนสู่อินเดีย เกิดความเบื่อหน่ายได้ลาสิกขา และได้แต่งงานที่บ้านเดิมจนได้บุตรหนึ่งคนคือ ดี.ดี. โกสัมพี หลังจากนั้นเข้ามาอุปสมบทใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๓ ท่านเดินทางไปศึกษาต่อจนจบปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด อเมริกา เมื่อกลับจากอเมริกา ได้เดินทางกลับอินเดียแล้วได้สร้างพุทธวิหารขึ้นที่เมืองบอมเบย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เรียกชื่อวิหารนี้ว่า "**พหุชนพุทธวิหาร**" ท่านได้เริ่มเขียนหนังสือหลายเล่มที่สำคัญคือ ภควาน บุดดา ด้วยหนังสือที่ท่านเขียนนี้เอง ที่เป็นผลสำเร็จที่ทำให้ ดร. อัมเบ็ดการ์ อ่านและสนใจจนหันมานับถือพุทธศาสนาในภายหลัง ใน

บั้นปลายชีวิต ท่านได้มอบพหุชนพุทธวิหารให้สมาคมมหาโพธิ์แห่งอินเดียเป็นผู้ดูแล ตัวท่านมาพำนักที่สารนาถและมรณภาพที่นั่น เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๙๐ รวมอายุ ๗๑ ปี

๓.๗ พระภทันตะ อานันทะ เกาสลยายัน (Ven. B. Ānanda Kauslayāyan)

ท่านอานันทะ เกาสลยายัน เกิดเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๔๔๘ ที่เมืองจันดิการห์ รัฐปัญจาป บิดาเป็นครูใหญ่โรงเรียนมัธยมที่จันดิการห์ นามว่า รามสรัน ดาส เมื่อโตขึ้นได้ศึกษาในวิทยาลัยที่เมืองจันดิการห์ จากนั้นท่านได้เดินทางไปศรีลังกา และเริ่มสนใจพุทธศาสนาที่นั่นท่านอุปสมบทเป็นภิกษุ โดยมี พระธัมมานันทะเป็นอุปัชฌาย์ เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ศึกษาพุทธศาสนาและบาลีเพิ่มเติมที่นั่น จนท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ได้ขอร้องท่านไปอังกฤษเพื่องานพระธรรมทูต จากนั้นกลับมาที่อินเดียและช่วยงานพระธรรมทูตที่สารนาถ โดยเป็นบรรณาธิการนิตยสารธรรมทูต ต่อมาท่านได้ร่วมงานกับ ดร. อัมเบ็ดการ์ หลายครั้งโดยเฉพาะการเปลี่ยนศาสนาครั้งสำคัญที่นาคปูร์ และท่านก็ช่วยงานเผยแผ่พุทธศาสนาที่นาคปูร์ถึง ๒๐ ปี ที่สุดท่านก็มรณภาพที่นาคปูร์ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๑ เมื่ออายุ ๘๓ ปี

พระอานันทะ เกาสลยายัน

๓.๘ พระชัคดิศ กัสสปะ (Ven. Jakdish Kassapa)

ท่านเป็นชาวอินเดียโดยกำเนิด เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ที่รานจี ในรัฐฌารขันฑ์ ในขณะที่บ้านบรรพบุรุษของท่านดั้งเดิมอยู่ที่ เลาเนีย เขตเมืองคยา ท่านเกิดในตระกูลฮินดูชั้นกลาง บิดาของท่านชื่อ สยาม นาเรน (Shyam Narain) เป็นพนักงานอยู่ศาลเมืองรานจี ในสมัยเด็กเข้ารับการศึกษาจากโรงเรียนประถมที่รานจี ต่อมาไปศึกษาต่อระดับมัธยม และระดับ

ปริญญาตรีที่วิทยาลัยเมืองปัฏนะ พ.ศ. ๒๔๗๔ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทคณะปรัชญา ที่มหาวิทยาลัยพาราณสี สองปีต่อมาได้รับปริญญาโทคณะสันสกฤตจากที่เดียวกัน ท่านได้รับอิทธิพลอย่างมากจากปู่ของท่าน คือ อโยธยา ปราสาท ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มอารยสมาช อันเป็นขบวนการทางศาสนาฮินดู ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นครูใหญ่ของวิทยาลัยสันสกฤตที่พิหารก่อตั้งโดยกลุ่มอารยสมาช ต่อมาพ่อแม่ได้ขอร้องให้ท่านแต่งงานกับหญิงที่มีฐานะดี แต่ท่านปฏิเสธเพราะอยากทุ่มชีวิตและเวลาให้กับงานของสังคมและประเทศชาติมากกว่า การร่วมงานกับกลุ่มอารยสมาชกลายเป็นจุดเปลี่ยนแห่งชีวิต เพราะได้เริ่มศึกษาพุทธศาสนา ท่านได้พบว่าสมาชิกของอารยสมาชเป็นชาวฮินดูหลายวรรณะทั้งพราหมณ์ แพศย์ ศูทร แต่พวกเขาก็ยังยึดถือวรรณะอย่างรุนแรงในหมู่พวกเขาเอง ต่อมาได้รับแรงบันดาลใจจากท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ท่านจึงลาพ่อแม่เพื่อเดินทางไปศรีลังกา ได้รับการปฏิเสธอย่างรุนแรง แต่ในที่สุดท่านก็เดินทางไปศรีลังกาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ต่อมาก็เข้ารับการอุปสมบทเป็นภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ โดยมีท่านธัมมานันทะเป็นพระอุปัชฌาย์ (ผู้บวชให้) เมื่ออุปสมบทแล้วจึงเดินทางมาอินเดียร่วมงานกับท่าน ราหุล สันกฤตยายัน และท่านอานันทะ เกาสลยัน พ.ศ. ๒๔๗๘ ท่านเดินทางไปจำพรรษาที่ปีนัง มาเลเซีย และไปต่อที่สิงคโปร์ แล้วเดินทางกลับมาเป็นอาจารย์สอนภาคภาษาบาลีที่มหาวิทยาลัยพาราณสีประมาณ ๙ ปี และวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ หลังอินเดียได้รับเอกราช ๔ ปี ท่านก็ได้เริ่มก่อสร้างสถาบันการศึกษาบาลีขึ้นให้ชื่อว่า นวนาลันทามหาวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ใกล้มหาวิทยาลัยนาลันทาเดิม โดย

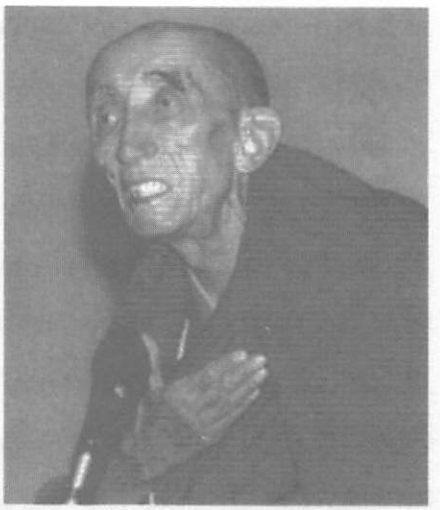

พระชัคดิส กัสสปะ

เจ้าของที่ดินชาวมุสลิมบริจาคให้ มีท่านราเชนทรา ปราสาท ประธานาธิบดีคนแรกเป็นผู้วางศิลาฤกษ์ เมื่อรัฐบาลอินเดียจัดฉลองพุทธชยันตี ท่านจึงเสนอจัดสร้างพระไตรปิฎกฉบับอักษรเทวนาครีแก่รัฐบาล จนที่สุดก็ได้รับการอนุมัติ พระไตรปิฎกจัดทำได้ ๔๑ เล่มใช้เวลา ๕ ปี ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านได้รับเลือกเป็น **พระสังฆนายกของอินเดีย** หลังจากการประชุมครั้งแรกที่วัดไทยพุทธคยา พ.ศ. ๒๕๑๗ ท่านได้บริจาคที่ดินส่วนตัวข้างมหาวิทยาลัยนาลันทาใหม่ สร้างเป็นวัดไทยนาลันทา หลังจากลาออกจากผู้อำนวยการสถาบันนาลันทาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ แล้ว ท่านได้ไปพักอาศัยอยู่ที่วัดญี่ปุ่นที่ราชคฤห์กับท่าน นิชิดัตสุ ฟูจิอิ และเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๙ ท่านพระสังฆนายกของอินเดีย ชัดดิส กัสสปะ ก็มรณภาพอย่างสงบที่วัดญี่ปุ่นที่เมืองราชคฤห์ รวมอายุ ๖๘ ปี

๓.๙ พระกุสัก บากุร่า รินโปเช่ (Ven. Kushak Bakura Rinpoche)

ท่านผู้นำนิกายลามะที่ลาดัก แคว้นจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) ของอินเดีย เกิดเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๖๐ ตรงกับวันวิสาขบูชา ในราชตระกูลมาโทร ของผู้ปกครองแคว้นลาดักดั้งเดิม ในสมัยเด็กท่านถูกคัดเลือกให้เป็นพระลามะผู้กลับชาติมาเกิดของพระอรหัตนามว่า บากุล หลังจากนั้นท่านจึงถูกนำไปสู่วัดสปิตัก (Spitak Monastery) ใกล้เมืองเลห์ เมื่ออายุ ๑๒ ปีท่านถูกส่งไปศึกษาต่อที่วัดดีปุง เมืองลาสา ธิเบต ท่านศึกษาที่นั่นถึง ๑๔ ปี เมื่อกลับจากธิเบตก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้นำวัดเปทับ ที่ลาดัก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ท่านได้ก่อสร้างวัดลาดักพุทธวิหารที่เดลลี พ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นรองประธานสภาชาวพุทธเอเชียเพื่อสันติภาพ ต่อมาท่านถูกดึงให้เข้าสู่วิถีการเมืองได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาของรัฐจัมมูและแคชเมียร์ และได้รับการแต่ง

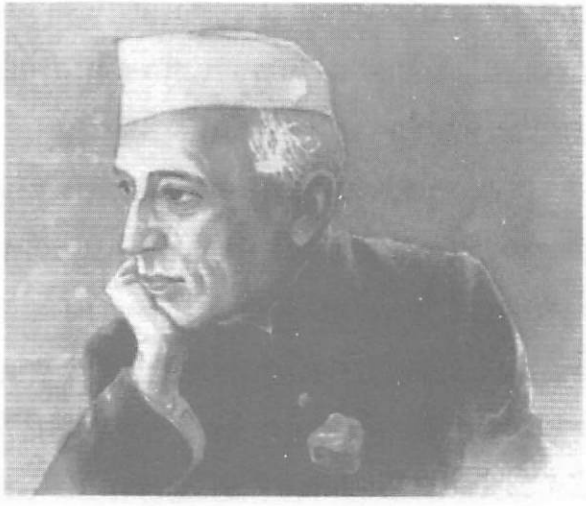

พระกุสัก บากุร่า รินโปเช่

ตั้งเป็นรัฐมนตรีฝ่ายกิจการลาดัก และเป็นตัวแทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากลาดักเข้าสู่โลกสภาที่เดลลี ท่านบากุร่าจึงมีลักษณะคล้ายกับองค์ดาไลลามะที่มีตำแหน่งทั้งทางการเมืองและคณะสงฆ์ด้วย สุดท้ายท่านได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลอินเดียให้เป็น **เอกอัครราชทูตอินเดียประจำมองโกเลีย** เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ เพื่อกระชับความสัมพันธ์อันดีกับชาวพุทธมองโกเลียอันเป็นนโยบายที่ชาญฉลาดของรัฐบาลอินเดีย ท่านมรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ รวมอายุ ๘๖ ปี

๓.๑๐ ยวาหระ ลาล เนห์รู (Jawahar Lal Nehru)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ หลังได้รับเอกราช อินเดียได้นายกรัฐมนตรีคนแรกนามว่า ยวาหระ ลาล เนห์รู ซึ่งเป็นบุตรของ นายโมติลาล เนห์รู ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่เมืองอัลลาหบาด (Allahabad) รัฐอุตตรประเทศ ต้นตระกูลเดิมมาจากรัฐจัมมูและกัศมีร์ ท่านเนห์รูเป็นบุคคลที่ต่อสู้เพื่อเอกราชของอินเดียมาเคียงคู่กับ มหาตมะ คานธี ท่านถูกทางการอังกฤษจับเข้าคุกบ่อยจนนับครั้งไม่ได้ในการเรียกร้องเอกราช เมื่ออังกฤษได้ให้เอกราชแล้ว ท่านได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรก สังกัดพรรคคองเกรส ท่านเนห์รูนับเป็นผู้มีคุณูปการต่อพุทธศาสนาหลายอย่างดังนี้

ยวาหระ ลาล เนห์รู

ก. จัดฉลองพุทธชยันตี แม้ไม่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ที่เป็นชาวพุทธเลยในโลกสภาของอินเดีย แต่ท่านก็ได้ผลักดันโครงการจัดฉลองพุทธชยันตีจนเป็นผลสำเร็จ การฉลองกระทำกันตลอดปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ (แต่ไทยเป็น พ.ศ. ๒๔๙๙ เพราะอินเดียนับ พ.ศ. เร็วกว่าไทย ๑ ปี)

ในวาระครบ ๒๕๐๐ ปีแห่งพุทธศาสนา นับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่มีมาก่อน

ข. จัดสร้างพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรเทวนาครี รัฐได้จัดสร้างพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรเทวนาครีขึ้น เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา โดยรัฐบาลเป็นผู้อุปถัมภ์ทั้งๆ ที่การนำเงินแผ่นดินมาใช้ทางกิจการศาสนานั้นผิดรัฐธรรมนูญ เพราะรัฐธรรมนูญห้ามเอาเงินรัฐบาลมาสร้างศาสนสถานในศาสนาต่างๆ สำหรับงานนี้รัฐบาลต้องผ่านร่างกฎหมายพิเศษเพื่อการนี้โดยเฉพาะ

ค. บูรณะปฏิสังขรณ์พุทธสถานทั่วทั้งอินเดีย พุทธสถานในอินเดียได้รับการดูแลและขุดค้นตั้งแต่สมัยท่านเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี แต่ก็เป็นไปอย่างเนิ่นช้า เพราะขาดงบประมาณ เมื่อได้รับเอกราชแล้ว ท่านเนห์รูก็เริ่มบูรณะเป็นการใหญ่โดยใช้งบประมาณอย่างมหาศาล พุทธสถานในอินเดียจึงได้รับการบูรณะและคุ้มครองให้อยู่ในสภาพดีพอสมควร จนถึงปัจจุบัน

ฆ. จัดตั้งมหาวิทยาลัยนาลันทาใหม่ รัฐบาลได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยนาลันทาใหม่ขึ้น ซึ่งตั้งอยู่ข้างๆ กับมหาวิทยาลัยนาลันทาเก่า มหาวิทยาลัยนี้พยายามก่อตั้งโดย พระภิกษุ ดร. เจ กัสสปะ เป็นอดีตพระสังฆนายกของอินเดีย เปิดทำการเรียนการสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นต้นมาในวิชาพุทธศาสนา บาลี สันสกฤต ฮินดี กฎหมาย รัฐศาสตร์ เป็นต้น โดยมีหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุปริญญาจนถึงปริญญาเอก ในปัจจุบันมีนักศึกษาทั้งอินเดียและต่างประเทศหลายพันรูป

ง. ให้วันวิสาขบูชาเป็นวันหยุดราชการ อินเดียเป็นชาวฮินดูส่วนใหญ่ เทศกาลวันหยุดเกี่ยวกับศาสนาจึงมีมากเป็นพิเศษ เช่น วันศิวาราตรี วันโฮลี วันเกิดพระกฤษณะ วันฉลองพระแม่กาลี วันฉลองเจ้าแม่ทุรคา นอกนั้นก็เป็นวันหยุดของชาวมุสลิม และของชาวซิกข์ ท่านเนห์รู จึงนำเอาวันวิสาขบูชาเข้าเป็นวันหยุดประจำชาติ โดยเรียกว่า พุทธปูรณิมา (Buddha Puranima) ปัจจุบันก็ยังเป็นวันหยุดราชการเช่นเดิม แต่ไม่เป็นที่

นิยมมากนัก

จ. นำสัญลักษณ์พุทธศาสนาไว้ในธงชาติอินเดีย รัฐบาลพยายามหาสัญลักษณ์ของชาติใส่ในธงชาติ ทางฝ่ายมุสลิมต้องการสัญลักษณ์ของตนเอง ฝ่ายฮินดู ฝ่ายซิกข์ก็เช่นกัน ท่านเนห์รูจึงให้ใช้สัญลักษณ์ของพุทธศาสนา คือกงล้อธรรมจักรที่แกะสลักบนเสาหินของพระเจ้าอโศกมหาราชที่สารนาถ เพื่อเป็นการยืนยันว่าชาวอินเดียจะไม่ลืมพุทธศาสนา ในที่สุดทุกฝ่ายยอมรับหลักการนี้ เพราะเมื่อเคารพธงชาติ ก็ย่อมเห็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาเมื่อนั้น ส่วนเสาหินของพระเจ้าอโศกนี้เป็นมันเงาวับ แม้จนปัจจุบันก็ยังไม่ทราบว่าใช้น้ำยาชนิดใดขัด จึงมันวับอยู่เสมอ

ฉ. ร่างกฎหมายให้ชาวพุทธมีสิทธิ์ในพุทธคยา ผลสำเร็จของร่างกฎหมายนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากท่าน เนห์รู และคณะรัฐบาล โดยส่งประธานาธิบดีปราสาทมาเกลี้ยกล่อมพวกมหันต์ นอกจากนั้นท่านยังสร้างสวนสาธารณะขึ้นที่เมืองนิวเดลลี โดยให้ชื่อว่าสวนพุทธชยันตี ท่านได้กล่าวทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าว่า *"เราอาจจะกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของอินเดียในประวัติศาสตร์ยุคปรมาณูนี้ เราผู้เป็นชาวอินเดีย ย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องในการฉลองพุทธชยันตีนี้ยิ่งกว่าประชาชนประเทศอื่นๆ พระองค์เป็นประดุจดอกไม้ที่สวยงามที่สุดที่ผุดขึ้นในประเทศของเรา แล้วส่งกลิ่นหอมกระจายไปยังนานาประเทศ คำสอนของพระองค์มิใช่เฉพาะชาวอินเดียเท่านั้น แต่เพื่อชาวโลกทั้งมวล ข้าพเจ้ามิได้นับถือศาสนาอะไร แต่ถ้ามีการบังคับให้นับถือศาสนาแล้ว ข้าพเจ้าขอเลือกเอาพุทธศาสนา"*

หลังจากปกครองประเทศมานาน ๑๖ ปี ในที่สุดท่านเนห์รูได้ถึงแก่อสัญกรรมอย่างสงบในบ้านพักที่กรุงนิวเดลลี เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ รวมอายุ ๗๕ ปี นับเป็นนายกรัฐมนตรีคนเดียวของอินเดียที่อยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนานที่สุด และเสียชีวิตในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

๓.๑๑ ดร. บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์ (Dr. Baba Saheb Ambedkar)

ท่านผู้นี้เกิดมาในตระกูลจัณฑาลที่ยากจนที่สุดตระกูลหนึ่งของอินเดีย ในเมืองมฮาว รัฐมัธยประเทศ ทางตอนกลางของอินเดีย เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๓๔ (ค.ศ.๑๘๙๑)[๕] ในวัยเด็กครอบครัวได้รับความเดือดร้อน ทั้งทางเศรษฐกิจและจากการเหยียดหยามของพวกพราหมณ์ แม้จะยากจนขนาดไหนบิดาก็พยายามส่งเสียบุตรชายให้ได้เรียนจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ เมื่อเรียนจบแล้วบิดาก็ไม่มีปัญญาส่งต่ออีก เมื่อทางมหาราชาแห่ง บาโรดา ทราบจึงสนับสนุนให้ศึกษาต่อจนจบปริญญาตรี ในช่วงที่เรียนได้รับการรังแกจากเด็กวรรณะสูงหลายครั้ง แต่โชคดีเป็นของอัมเบ็ดการ์ ได้มีพราหมณ์ใจบุญคนหนึ่งทนเห็นความลำบากของท่านไม่ไหว จึงให้ใช้นามสกุลซึ่งเป็นวรรณะพราหมณ์ว่า (**อัมเบ็ดการ์**) เมื่อจบปริญญาตรีแล้วท่านพยายามหาทุนต่ออีกครั้งและโชคดี เมื่อมีผู้ใจบุญมอบทุนการศึกษาให้ในระดับปริญญาโท เมื่อสำเร็จแล้วก็พยายามจนได้ไปศึกษาต่อปริญญาเอก สาขาปรัชญาและกฎหมายที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย อเมริกา จบแล้วกลับอินเดียมาเป็นทนายความช่วยเหลือคนวรรณะศูทรจนมีชื่อเสียงโด่งดัง จึงตั้งพรรคการเมือง และลงเลือกตั้ง ส.ส. สุดท้ายได้รับการเลือกตั้งพร้อมด้วยสมาชิกหลายท่าน เมื่ออินเดียได้เอกราช เนห์รูจึงตั้งรัฐบาลขึ้น และได้เชิญพรรคของท่านร่วมรัฐบาล ท่านตกลงเพราะจะได้

ดร. บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์

---

[๕] วิรัช ถิรพันธุ์เมธี. **ดร.อัมเบ็ดการ์ รัฐบุรุษจากสลัม**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก. ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

ทำการปฏิรูปสังคมอินเดียอย่างที่ฝันไว้หลายอย่าง ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญของประเทศ เมื่อถึงตอนนี้นับเป็นโอกาสให้ท่านได้ทำในสิ่งที่ปราถนา นั่นก็คือการห้ามยึดถือวรรณะในสังคมอินเดีย ทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกัน ไม่ให้มีศาสนาประจำชาติ เพราะถ้ามีศาสนาฮินดูคงเป็นศาสนาประจำชาติ คนวรรณะต่ำก็ยิ่งลำบากมากขึ้น ในบทบัญญัติได้ห้ามกระทำพิธีกรรมอื่นใดที่เป็นผลเสียต่อแม่น้ำลำคลอง หรือธรรมชาติ เพราะชาวฮินดูนิยมโยนศพคนตายลงตามแม่น้ำลำคลอง เช่น คงคา ยมุนา เป็นต้น แม้จะโดนต่อต้านอย่างหนัก แต่เหตุผลของท่านเป็นสากลที่ผู้มีการศึกษาก็ยอมรับ สุดท้ายรัฐธรรมนูญก็ผ่าน ท่านจึงได้ชื่อว่า **"บิดาแห่งรัฐธรรมนูญอินเดีย"** เพราะเหตุที่โดนเบียดเบียนอย่างหนักจากฮินดู สุดท้ายจึงได้ตัดสินใจเปลี่ยนศาสนาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ก่อนหน้านี้ได้มีผู้นำหลายศาสนาส่งจดหมายมาเชื้อเชิญให้นับถือศาสนาของตน เช่น อิสลาม ซิกข์ คริสเตียน โซโรอัสเตอร์ เป็นต้น แต่ก็ไม่ตอบรับศาสนาใด ความจริงสมัยที่ท่านเป็นนักศึกษาอยู่นั้น ได้ศึกษาทุกศาสนารวมทั้งพุทธศาสนาด้วย สุดท้ายก็เกิดความซาบซึ้งในพุทธศาสนา แต่ไม่ได้ประกาศให้ผู้ใดทราบ จนกระทั่งเมื่อทางรัฐบาลอินเดียจัดฉลองพุทธชยันตี ท่านจึงได้ชักชวนชนวรรณะจัณฑาลราว ๕ แสนคน ปฏิญาณตนเองเป็นพุทธมามกะที่เมืองนาคปูร์ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๐๐ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๙๙ ของไทย) เป็นอันว่าพุทธศาสนาก็กลับมายังมาตุภูมิอีกครั้ง ผู้ที่สาบานตัวเป็นชาวพุทธได้กล่าวคำปฏิญญา ๒๒ ข้อ ของ ดร. อัมเบ็ดการ์ ดังนี้[๖]

๑. ข้าพเจ้าจะไม่บูชาพระพรหม พระศิวะ พระวิษณุต่อไป
๒. ข้าพเจ้าจะไม่เชื่อว่าพระรามและพระกฤษณะเป็นพระเจ้า ข้าพเจ้าจะไม่เคารพต่อไป
๓. ข้าพเจ้าจะไม่เคารพบูชาเทวดาทั้งหลายของศาสนาฮินดูต่อไป

---

[๖] อุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. (พิมพ์ครั้ง ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๑๖.

๔. ข้าพเจ้าจะไม่เชื่อลัทธิอวตารต่อไป

๕. ข้าพเจ้าจะไม่เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระวิษณุ การเชื่อเช่นนั้นก็คือคนบ้า

๖. ข้าพเจ้าจะไม่ทำพิธีสารท และบิณฑบาต (แบบฮินดูต่อไป)

๗. ข้าพเจ้าจะไม่ทำสิ่งที่ขัดต่อคำสอนของพระพุทธเจ้า

๘. ข้าพเจ้าจะไม่เชิญพราหมณ์มาทำพิธีทุกอย่างต่อไป

๙. ข้าพเจ้าเชื่อว่าทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้มีศักดิ์ศรีและฐานะเสมอกัน

๑๐. ข้าพเจ้าจะต่อสู้เพื่อความมีสิทธิเสรีภาพเสมอกัน

๑๑. ข้าพเจ้าจะปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ โดยครบถ้วน

๑๒. ข้าพเจ้าจะบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศให้ครบถ้วน

๑๓. ข้าพเจ้าจะแผ่เมตตาแก่มนุษย์และสัตว์ทุกจำพวก

๑๔. ข้าพเจ้าจะไม่ลักขโมยคนอื่น

๑๕. ข้าพเจ้าจะไม่ประพฤติผิดในกาม

๑๖. ข้าพเจ้าจะไม่พูดปด

๑๗. ข้าพเจ้าจะไม่ดื่มสุรา

๑๘. ข้าพเจ้าจะบำเพ็ญตนในทาน ศีล ภาวนา

๑๙. ข้าพเจ้าจะเลิกนับถือศาสนาฮินดู ที่ทำให้สังคมเลวทราม แบ่งชั้นวรรณะ

๒๐. ข้าพเจ้าเชื่อว่าพุทธศาสนาเท่านั้นเป็นศาสนาที่แท้จริง

๒๑. ข้าพเจ้าเชื่อว่าการที่ข้าพเจ้าหันมานับถือพุทธศาสนานั้นเป็นการเกิดใหม่ที่แท้จริง

๒๒. ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด

หลังจากปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะแล้ว ดร. อัมเบ็ดการ์ กล่าวว่า *"ข้าพเจ้าเกิดมาจากตระกูลที่นับถือศาสนาฮินดู แต่ข้าพเจ้าจะตายในฐานะพุทธศาสนิกชน"* เมื่อนักหนังสือพิมพ์ถามเหตุผลในการนับถือศาสนาพุทธ เขากล่าวว่า *"เพราะการกระทำอันป่าเถื่อนของชาวฮินดูที่มีต่อคนวรรณะ*

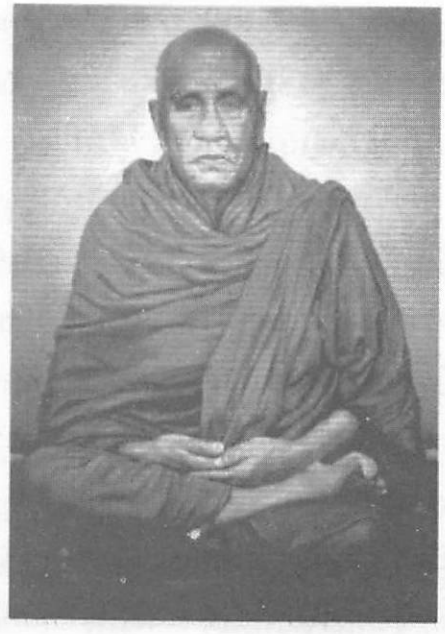
หริจันทร์เช่นเรามานานกว่า ๒๐๐๐ปี" พร้อมกันนั้นท่านกล่าวต่อว่า "พอเราเกิดมาก็ถูกตราหน้าว่าเป็นวรรณะหริจันทร์ซึ่งมีค่าต่ำกว่าสุนัข อะไรจะดีเท่ากับการผละออกจากลัทธิป่าเถื่อน ปลีกตัวจากมุมมืดมาหามุมสว่าง พุทธศาสนาได้อำนวยสุขให้ทุกคนโดยไม่เลือกหน้า โดยไม่เลือกว่าเป็นวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ความจริงต้องการเปลี่ยนศาสนาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ แต่เหตุการณ์ยังไม่อำนวย ข้าพเจ้าขอกล่าวว่าระบบวรรณะควรจะสูญไปจากอินเดียเสียที แต่ตราบใดที่ยังนับถือพระเวทอยู่ระบบนี้ก็ยังคงอยู่กับอินเดียตลอดไป อินเดียก็จะได้รับความระทมทุกข์ความเสื่อมโทรมตลอดไปเช่นกัน พวกพราหมณ์พากันจงเกลียดจงชังพุทธศาสนา แต่หารู้ไม่ว่าพระสงฆ์ในพุทธกาล ร้อยละ ๙๐ เป็นคนมาจากวรรณะพราหมณ์ทั้งนั้น ข้าพเจ้าอยากจะถามพวกพราหมณ์ในปัจจุบันว่าเกิดอะไรขึ้นกับพวกเขาหรือ"

หลังจากประกาศตนเป็นพุทธมามกะได้ ๓ เดือน ดร. บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์ ก็ถึงแก่มรณกรรม เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๙๙ ของไทย) ก่อความระส่ำระสายในหมู่คนวรรณะต่ำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากขาดผู้นำทางสู่จุดหมายเหมือนเรือขาดหางเสือ ในเหตุมรณกรรมนี้บางคนเชื่อว่าเขาถูกวางยาพิษโดยภรรยา เพราะเธอเป็นฮินดูวรรณะพราหมณ์ ปัจจุบันพวกอธิศูทรนับถือ ดร. เอ็มเบดการ์ เหมือนพระโพธิสัตว์ผู้กลับชาติมาเกิดเพื่อดูแลชาวอธิศูทรให้มีฐานะสูงขึ้นในอินเดียจึงมีบทสวดต่อจากสังฆรัตนะว่า **พิมฺพ สรณ์ คจฺฉามิ** มีความหมายว่า *"ข้าพเจ้าขอถึงพิมเป็นที่พึ่ง"* (พิม เป็นชื่อเดิมของ ดร. อัมเบ็ดการ์) อินเดียก่อนได้รับเอกราชมีชาวพุทธไม่ถึงแสนคน ในปัจจุบันมีผู้ที่นับถือศาสนาพุทธประมาณสิบล้านคนเศษ เป็นเพราะผลพวงของการปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธของ ดร. อัมเบ็ดการ์ นั่นเอง ส่วนสถานการณ์พุทธศาสนาในปัจจุบัน เปรียบเสมือนคนที่ฟื้นไข้ ยังไม่สมบูรณ์ ต้องการแรงพยุงเกื้อหนุนจากชาวพุทธทั่วโลก เพื่อให้พวกเขามีความภูมิใจในศาสนาของเขาเพราะส่วนมากเป็นคนวรรณะต่ำที่ถือตาม ดร. อัมเบ็ดการ์ บิดาผู้นำชาวพุทธยุคปัจจุบัน

ชาวพม่า

๓.๑๒ พระอู. จันทรมณี (Ven. U. Candramaṇī)

ท่าน อู. จันทรมณี เป็นชาวพม่า เกิดเดือนพฤษภาคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ในครอบครัวชาวพุทธที่เคร่งครัดของพม่าในจังหวัดอารกัน ในวัยเด็กท่านเป็นคนรักสงบและสันโดษ พ.ศ. ๒๔๓๑ ท่านได้รับบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดใกล้บ้าน ได้รับนามใหม่ว่า จันทะ ท่านเป็นลูกศิษย์ของท่านพระจันทิมา พระเถระชื่อดังในสมัยนั้น พ.ศ. ๒๔๓๔ ท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ขอร้องท่านจันทิมาให้ส่งพระสงฆ์มาทำงานเป็นพระธรรมทูตที่อินเดีย ท่านจึงได้ตัดสินใจส่งสามเณร จันทะ และสุริยะ ไปกัลกัตตา หลังจากนั้นทั้งสองก็เดินทางต่อไปพักที่พุทธคยา ต่อมาด้วยการรู้เห็นเป็นใจของมหันต์ โจรก็เข้าปล้นที่พักของท่าน และทุบตีพระเณรอย่างรุนแรง จึงตัดสินใจเดินทางกลับและเข้ามาศึกษาภาษาฮินดีที่กัลกัตตาอีกครั้ง พ.ศ. ๒๔๔๖ ท่านกลับไปอุปสมบทที่พม่า ได้รับฉายาว่า จันทรมณี แล้วเดินทางกลับอินเดียพักที่กุสินารากับท่านมหาวีระ เวลานั้นกุสินาราอยู่ในความดูแลของกรมโบราณคดีของอินเดีย แต่ก็ไม่ได้รับการดูแลมากนัก และมีชาวพุทธไปกราบบูชาน้อย ท่านได้เริ่มพัฒนาดูแลโบราณสถานที่กุสินาราจนเป็นสถานที่รื่นรมย์ ต่อมาได้สร้างธรรมศาลาสำหรับผู้ที่จาริกแสวงบุญหลายแห่งทั้งกุสินารา สาวัตถี และลุมพินี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ท่านได้เริ่มปูรณะสถูปที่กุสินารา จากนั้นได้สร้างวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ มีชาวอินเดียหลายท่านที่ศรัทธาและเข้ารับการอุปสมบทจากท่าน เช่น พระอมฤตานันทะ พระธัมมรักษิตะ พระชินนันทะ พระสัตยานันทะ พระสังฆรักษิตะ พระวิชยนันทะ พระวิชุดานันทะ เป็นต้น ปี ๒๔๙๙ (ในอินเดีย คือ

พระอู จันทรมณี

พ.ศ. ๒๕๐๐) ท่านเป็นอาจารย์ของ ดร. อัมเบ็ดการ์ และถูกนิมนต์ไปเป็นประธานในการปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธที่นาคปูร์ ท่านได้มรณภาพอย่างสงบ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๕ ที่กุสินารา รวมอายุได้ ๙๖ ปี

ชาวญี่ปุ่น

๓.๑๓ พระนิชิดัตสุ ฟูจิอิ คุรุจี (Ven.Nichidutsu Fujii Guruji)

ท่านนิชิดัตสุ ฟูจิอิ คุรุจี เป็นชาวญี่ปุ่นเกิดเมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๒๘ ในตระกูลชาวนา ที่เกาะเคียวชู เมื่อโตขึ้นท่านสนใจในนิกายนิชิเรน อันเป็นพุทธศาสนานิกายหนึ่งของญี่ปุ่น นิกายนี้ศรัทธาในสัทธัมมปุณฑริกสูตร (Lotussutra) เมื่ออายุ ๑๙ ปีท่านบรรพชาเป็นสามเณรโดยมีพระนิชิอิ อาดะชิ เจ้าอาวาสวัดฮอนจิเป็นอุปัชฌาย์ พ.ศ. ๒๔๖๐ ท่านเริ่มงานเผยแผ่พุทธศาสนานิกายนิชิเรน ทั่วทั้งเกาะญี่ปุ่น ต่อมาก็เดินทางเข้าเกาหลี จีน แมนจูเรีย (ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของจีน) ท่านเดินทางกลับญี่ปุ่นแล้วได้สร้างวัดที่อำเภอฟูจิ ต่อมาท่านนิชิเรนผู้ก่อตั้งนิกายได้ทำนายว่าพุทธศาสนาแบบญี่ปุ่นอาจเจริญได้ในอินเดีย ด้วยแรงบันดาลใจดังกล่าว ท่านเริ่มงานเผยแผ่พุทธศาสนาในอินเดีย ฮ่องกง สิงคโปร์ จากนั้นท่านเดินทางไปบอมเบย์เพื่อเผยแผ่ลัทธิ แต่ก็ไม่สำเร็จมากนัก พ.ศ. ๒๔๗๘ ท่านได้เริ่มสร้างวัดที่กัลกัตตาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ นอกจากนั้นท่านยังได้ พระเทนโจ วานาตาเบ้ มาช่วยงานเพิ่ม ต่อมาสร้างวัดที่บอมเบย์ แต่งานยังทันไม่เสร็จก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้นเสียก่อน อังกฤษจึงได้กักตัวท่านและลูกศิษย์ไว้ เพราะอังกฤษกับญี่ปุ่นเป็นศัตรูกัน งานก่อสร้างวัดได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ต่อจากนั้นได้เริ่มงานสร้างวัดที่ราชคฤห์ โดยมีรัฐมนตรีกระทรวงการคลังของอินเดียเป็นประธานในงานวางศิลาฤกษ์ ซึ่งเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยมี

พระนิชิดัสสุ ฟูจิอิ

ดร. ราธกฤษณัน ประธานาธิบดีของอินเดียเป็นประธาน นอกจากนั้นท่านยังได้เริ่มสร้างวัดญี่ปุ่นใกล้กับวัดเวพุวันด้านล่างด้วย งานก่อสร้างสำเร็จ พ.ศ. ๒๕๒๔ นอกนั้นท่านยังได้สร้างวัดและเจดีย์ไว้มากมายหลายแห่งในอินเดีย เช่น ที่รัฐโอริสสา ที่ดาร์จีลิง รัฐเบงกอล ที่ลาดัก รัฐจัมมูและกัศมีร์ (แคชเมียร์) ที่เวสาลี (ไพศาลี) รัฐพิหาร ท่านฟูจิอินับเป็นพระสงฆ์ญี่ปุ่นองค์เดียวที่ได้สร้างผลงานทางพุทธศาสนาในอินเดียมากที่สุด ท่านเสียชีวิตเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๒๘ ที่ญี่ปุ่น รวมอายุได้ ๑๐๐ ปีพอดี

ชาวอังกฤษ

๓.๑๔ เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม (Sir Alexander Cunningham)

นายพลเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม ไม่ใช่ชาวพุทธ แต่เป็นผู้มีบทบาทอย่างใหญ่หลวงในการบูรณะขุดค้นพุทธสถาน จนอินเดียได้ให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นักโบราณคดีชาวอังกฤษท่านนี้เกิดเมื่อ วันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๕๗ (ค.ศ. ๑๘๑๔) ที่กรุงลอนดอน เข้ารับราชการเป็นทหารในกองทัพอังกฤษ จนได้ตำแหน่งเป็นนายพล ท่านมีความสนใจในทางโบราณคดีเป็นอย่างมาก ท่านได้เดินทางมาอินเดียเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ (ค.ศ. ๑๘๓๓) ท่านได้ศึกษาหนังสือ ไซฮกกี่ หรือบันทึกการเดินทางสู่ประเทศตะวันตกของพระถังซัมจั๋งอย่างจริงจัง ในที่สุดจึงเดินทางไปอินเดียที่อังกฤษปกครองอยู่ขณะนั้น ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการคนแรกของหน่วยงานสำรวจทางด้านโบราณคดีของอินเดีย (Archaeological Survey of India)

เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม

หรือเรียกว่า กรมโบราณคดีของอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ รวมเวลา ๑๔ ปี ได้ทำการขุดค้นโบราณสถานของพุทธศาสนาในอินเดียหลายแห่งด้วยกัน เช่น พุทธคยา นาลันทา ราชคฤห์ เวสาลี สารนาถ โกสัมพี สังกัสสะ กุสินารา สาญจี ภารหุต ตักกสิลา เป็นต้น โบราณสถานที่จมดินอยู่หลายร้อยปีก็ได้ปรากฏแก่ชาวอินเดียและชาวโลกอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ชาวอินเดียได้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาอีกครั้ง ชาวอินเดียจึงได้เริ่มสนใจและตื่นตัวมากขึ้นกว่าเดิม และมีความสนใจใคร่รู้เรื่องราวของพุทธศาสนายิ่งขึ้น ท่านเป็นบิดาผู้วางรากฐานของการอนุรักษ์โบราณสถานของอินเดียอย่างถูกวิธี ถ้าไม่มีบุคคลเช่นท่านแล้ว พุทธสถานหลายแห่งคงหายสาบสูญไป เพราะโดนทำลายจากความต้องการพื้นที่การเกษตรของชาวนา และพวกล่าสมบัติ พ.ศ. ๒๔๑๙ ท่านได้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นปัจจุบันไว้ในจุดเดิม ในขณะที่ต้นเก่าล้มลงตามธรรมชาติด้วยพายุ ท่านเซอร์ไม่ได้เป็นชาวพุทธแต่ก็เป็นผู้มีคุณต่อพุทธศาสนาอย่างมาก ในช่วงสุดท้ายแห่งชีวิต ท่านเดินทางกลับไปกรุงลอนดอน และเสียชีวิตที่นั่นเมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) รวมอายุ ๘๐ ปี

๓.๑๕ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Sir Edwin Arnold)

เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ (ค.ศ. ๑๘๓๓) โตขึ้นได้ทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๐๐ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นครูใหญ่แห่งวิทยาลัยเดคข่าน (Deccan College) ที่ปูเณ่ ต่อมาเริ่มสนใจภาษาสันสกฤต และศาสนาของอินเดีย โดยเฉพาะศาสนาพุทธ นอกจากเป็นครูใหญ่แล้วท่านยังเป็นนักเขียน นักประพันธ์จนชื่อเสียงเริ่มเป็นที่รู้จักไปทั่ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ นักประพันธ์ที่เรืองนามของอังกฤษได้เขียนบทความเกี่ยวกับพุทธศาสนาลงตีพิมพ์ในวารสารเผยแผ่ในยุโรป ทำให้ชาวยุโรปรู้จักพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น ท่านได้เดินทางมาชมพุทธคยา ซึ่งช่วงนั้นถูกยึดครองโดยพวกมหันต์ซึ่งเป็นนักบวชฮินดูนิกายหนึ่ง ท่านได้เห็นความเสื่อมโทรมของพุทธคยา ซึ่งถูกปล่อยปละละเลยและการสร้างศาสนสถานของฮินดูครอบคลุมพื้นที่หลายแห่ง แม้ภายในพระเจดีย์ก็ได้

นำแท่งศิวลึงค์ขนาดใหญ่มาตั้งไว้ข้างหน้าพระพุทธรูป ท่านจึงเกิดความสลดใจเป็นอย่างยิ่ง จึงเขียนรายงานไปยังรัฐบาลอังกฤษที่ปกครองอินเดียขณะนั้น ให้ช่วยบูรณะปกปักรักษาพุทธสถานบ้าง นอกจากนั้นท่านยังได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า **ประทีปแห่งเอเชีย** (The Light of Asia) ซึ่งเป็นหนังสือที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพุทธศาสนาที่โด่งดังมากที่สุดเล่มหนึ่งในโลก จึงอาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญคนหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาเป็นที่รู้จักในวงกว้างทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตก ท่านเสียชีวิตอย่างสงบที่กรุงลอนดอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) รวมอายุ ๗๑ ปี

เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์

แผนที่อินเดียในปัจจุบัน
ทาจิกิสถาน
อัฟกานิสถาน
จัมมูและกัศมีร์
ศรีนคร
จีน
หิมาจัลประเทศ
ปากีสถาน
ปัญจาบ
ศิมลา
จันดีการห์
เดห์ราดูน
อุตตรานจัล
ธิเบต
หารยนะ
เนปาล
สิกขิม
ภูฏาน
อุตตรประเทศ
ราชสถาน
ชัยปุร์
ลัคเนาว์
พิหาร
ปัฏนะ
อัสสัม
นาคาแลนด์
เมฆาลัย
บังคลาเทศ
มณีปุร์
ฌารขันท์
เบงกอลตะวันตก
รานชี
โกลกตา
มิโซรัม
เมียนม่าร์
คานธินคร
คุชราต
ไกปาล
มัธยประเทศ
ฉัตติสการห์
ไรปุร์
โอริสสา
ภุพเนศวาร์
อ่าวเบงกอล
มุมไบ
มหาราษฏร์
ทะเลอาระเบียน
ไฮเดอราบาด
อันธรประเทศ
ปานาจี
กัว
การ์นาตกะ
บังกาลอร์
เจนไน
ทมิฬนาดู
เกราล่า
ติรุวนันตาปุรัม
ศรีลังกา
มหาสมุทรอินเดีย

อภิธานศัพท์

(เปรียบเทียบคำบาลีสันสกฤต)

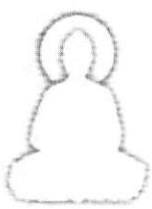
ในการทับศัพท์ชื่อบุคคล สถานที่ในประเทศอินเดีย ภาษาไทยของเราใช้ควบคู่กันระหว่างคำบาลีและสันสกฤต บางครั้งใช้คำสันสกฤต เช่น กบิลพัสดุ์ ไม่ใช้กบิลพัตถุ์แบบบาลี บางครั้งใช้แบบบาลี เช่น โมคคัลลานะ ไม่ใช้ เมาคัลลายนะแบบสันสกฤต เป็นต้น แต่ในอินเดียจะนิยมเรียกชื่อบุคคล สถานที่เป็นแบบสันสกฤต เช่น วาราณสี กปิลวัสตุ เกาศามพี เป็นต้น ในที่นี้จึงอยากนำคำศัพท์ที่พบเห็นบ่อยๆ มาเปรียบเทียบระหว่าง ๒ ภาษา พอสังเขปดังนี้

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำไทย	หมายเหตุ
กปิลวัตถุ Kapilavatthu	กปิลวัสตุ Kapilavastu	เมืองกบิลพัสดุ์	ใช้แบบสันสกฤต
กัญญากุชชะ Kaññākujja	กันยากุพชะ Kanyākubja	เมืองกันยากุพชะ	ใช้แบบสันสกฤต
กัมปิลละ Kampilla	กัมปิลยะ Kampilya	เมืองกัมปิลละ	ใช้แบบบาลี
กาสี Kāsī	กาศี Kaśī	แคว้นกาสี	ใช้แบบบาลี
กุมารคุตตะ Kumārgutta	กุมารคุปตะ Kumargupta	พระเจ้ากุมารคุปต์	ใช้แบบสันสกฤต
กุสินารา Kusinārā	กุศีนคระ Kuśīnagar	เมืองกุสินารา	ใช้แบบบาลี
โกสละ Kosala	เกาศละ,โกศละ Kauśala	แคว้นโกสล,โกศล	ใช้แบบบาลี
โกสัมพี Kosambī	เกาศามพี Koaśembī	เมืองโกสัมพี	ใช้แบบบาลี
ขัตติยะ khattiya	กษัตริยะ kṣatriya	วรรณะกษัตริย์	ใช้แบบสันสกฤต
คุณปภา Guṇapabhā	คุณประภา Guṇaprabhā	พระคุณประภา	ใช้แบบสันสกฤต
โคตมะ Gotama	เคาตมะ Gaotama	ตระกูลโคตมะ	ใช้แบบบาลี
จัณฑะ ปัชโชต Chandapajjota	จัณฑะ ประโชตะ Chandaprajota	พระเจ้าจัณฑปัชโชต	ใช้แบบบาลี

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำไทย	หมายเหตุ
จันทคุตตะ Chandagutta	จันทรคุปตะ Chandragupta	พระเจ้าจันทรคุปต์	ใช้แบบสันสกฤต
จันทะ Chanda	จันทระ Chandra	พระจันทร์	ใช้แบบสันสกฤต
ชัมพูทีปะ Jambūdīpa	ชัมพูทวีปะ Jambūdvīpa	ชมพูทวีป	ใช้แบบสันสกฤต
ตักกสิลา Takkasilā	ตักษศิลา Takṣaśilā	ตักกสิลา,ตักศิลา	ใช้แบบสันสกฤต,บาลี
ธัมมกิตติ Dhammakitti	ธรรมกีรติ Dharmakirti	พระธรรมกีรติ	ใช้แบบสันสกฤต
ธัมมคุตตะ Dhammagutta	ธรรมะ คุปตะ Dharmagupta	นิกายธรรมคุปต์	ใช้แบบสันสกฤต
ธัมมปาละ Dhammapala	ธรรมปาละ Dharmapala	พระธรรมปาลเถระ	ใช้แบบสันสกฤต
นาคชุนะ Nāgajuṇa	นาครชุน Nāgarjuṇa	พระนาครชุน	ใช้แบบสันสกฤต
นิคนถ นาฏปุตตะ	นิครนถะ นาฏปุตระ	นิครนถ์ นาฏบุตร	ใช้แบบสันสกฤต
เนรัญชรา Nerañjarc	นิรันชนา Nirañjanā	แม่น้ำเนรัญชรา	ใช้แบบบาลี
ปชาปติ โคตมี Pajāpati Gotamī	ประชาปติ เคาตมี Prajāpati Goatamī	พระนางปชาบดีโคตมี	ใช้แบบบาลี
ปยาคะ Payāga	ประยาคะ Prayāga	เมืองประยาค	ใช้แบบสันสกฤต
ปเสนทิโกสละ Pasendikosala	ปเสนชิต เกาศละ Pasenjitkauśala	พระเจ้าปเสนทิโกศล	ใช้แบบสันสกฤต,บาลี
ปาฏลิปุตตะ Paṭaliputta	ปาฏลิปุตระ Pataliputra	เมืองปาฏลีบุตร	ใช้แบบสันสกฤต
ปุสสมิตตะ Pussamitta	ปุษยมิตระ Puṣyamitra	พระเจ้าปุษยมิตร	ใช้แบบสันสกฤต
พาราณสี Bārāṇasī	วาราณสี Vārāṇasī	เมืองพาราณสี	ใช้แบบบาลี
พาลาทิจจะ Bālādicca	พาลาทิตยะ Bāladitya	พระเจ้าพาลาทิตย์	ใช้แบบสันสกฤต
พุทธคยา Buddhagayā	เพาทธคยา Bauddhagayā	เมืองพุทธคยา	ใช้แบบบาลี
พุทธโฆสาจริยะ Buddhaghosācariya	พุทธโฆษาจารยะ Buddhaghoṣācarya	พระพุทธโฆษาจารย์	ใช้แบบสันสกฤต
พุทธะ Buddha	เพาทธะ Bauddha	พระพุทธเจ้า	ใช้แบบบาลี

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำไทย	หมายเหตุ
โพธิสัตตะ Bodhisatta	โพธิสัตว์ Bodhisatva	พระโพธิสัตว์	ใช้แบบสันสกฤต
ภัททยานี Bhaddhayānī	ภัทรยานี Bhadrayānī	นิกายภัทรยานี	ใช้แบบสันสกฤต
มหากัจจายนะ Mahākaccāyana	มหากัจจานะ Mahākaccāna	พระมหากัจจายนะ	ใช้แบบบาลี
มหากัสสปะ Mahākassapa	มหากัศยปะ Mahākaśyapa	พระมหากัสสปะ	ใช้แบบบาลี
มหารัฏฐะ Mahāraṭṭha	มหาราษฏระ Mahārāṣṭra	รัฐมหาราษฏร์	ใช้แบบสันสกฤต
มหินทะ Mahinda	มหินทระ Mahindra	พระมหินทเถระ	ใช้แบบบาลี
โมคคัลลานะ Mogghallāna	เมาคัลลายนะ Mogghallāyana	พระโมคคัลลานะ	ใช้แบบบาลี
ยโสธรา Yasodharā	ยโศธรา Yaśodharā	พระนางยโสธรา	ใช้แบบบาลี
ราชคหะ Rājagaha	ราชคฤหะ Rājagṛha	เมืองราชคฤห์	ใช้แบบสันสกฤต
วังสะ Vaṁsa	วังศะ Vaṁśa	แคว้นวังสะ	ใช้แบบบาลี
วัชชีปุตตกวาท Vajjīputtakavāda	วัชชีปุตระวาท Vajjīputravāda	นิกายวัชชีปุตตกวาท	ใช้แบบบาลี
วิกัมมสิลา Vikammasilā	วิกรัมศิลา Vikramśilā	มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา	ใช้แบบสันสกฤต
วิฑูฑภะ Viḍhūḍhabha	วิฑูธกะ Viḍhūḍhaka	พระเจ้าวิฑูฑภะ	ใช้แบบบาลี
วิสสุ Vissu	วิษณุ Viṣṇu	พระวิษณุ	ใช้แบบสันสกฤต
วิสสุคุตตะ Vissugutta	วิษณุคุปตะ Viṣṇugupta	พระเจ้าวิษณุคุปต์	ใช้แบบสันสกฤต
วิสาขา Visākhā	วิศาขา Viśākhā	นางวิสาขา	ใช้แบบบาลี
เวสสะ Vessa	ไวศยะ Vaiśya	วรรณะแพทย์	ใช้แบบสันสกฤต
เวฬุวัน Veḷuvana	เวณุวัน Veṇuvana	วัดเวฬุวัน	ใช้แบบบาลี
สมุททคุตตะ Samuddagutta	สมุทรคุปตะ Samudragupta	พระเจ้าสมุทรคุปต์	ใช้แบบสันสกฤต
สัพพัตถิกวาท Sabbathhikavada	สรวาสติวาทิน Sarvāstivādin	นิกายสรวาสติวาทิน	ใช้แบบสันสกฤต

คำบาลี	คำสันสกฤต	คำไทย	หมายเหตุ
สัตตปัณณ Sattapaṇṇa	สัปตปรณิคูหา Saptaparṇi	ถ้ำสัตตบรรณคูหา	ใช้แบบสันสกฤต,บาลี
สารีปุตตะ Sārīputta	สารีปุตระ Sārīputra	พระสารีบุตร	ใช้แบบสันสกฤต
สิทธัตถะ Siddhattha	สิทธารถะ Siddhārtha	เจ้าชายสิทธัตถะ	ใช้แบบบาลี
สิริคุตตะ Sirigutta	ศรีคุปตะ Śrīgupta	อุบาสกสิริคุตต์	ใช้แบบบาลี
สีลาทิตตะ Sīlāditta	ศรีลาทิตยะ Śrīlāditya	พระเจ้าศรีลาทิตย์	ใช้แบบสันสกฤต
สุททะ Sudda	ศูทระ Śudra	วรรณะศูทร	ใช้แบบสันสกฤต
สุทโธทนะ Suddhodana	ศุทโธทนะ Śuddhadana	พระเจ้าสุทโธทนะ	ใช้แบบบาลี
โสตถิวตี Sotthivatī	โสตถิยวตี Sotthiyavati	เมืองโสตถิวดี	ใช้แบบบาลี
หัสสะ วัธนะ Hassa	หรษะ วรธนะ Harṣa	พระเจ้าหรรษวรรธนะ	ใช้แบบสันสกฤต
อชาตสัตตุ Ajātasttu	อชาตศัตรุ Ajātaśatrū	พระเจ้าอชาตศัตรู	ใช้แบบสันสกฤต
อโสก Asoka	อโศก Aśoka	พระเจ้าอโศก	ใช้แบบสันสกฤต
อัสสโฆส Assaghosa	อัศวโฆษ Aśvaghoṣa	พระอัศวโฆษ	ใช้แบบสันสกฤต
อัสสชิ Assaji	อัศวชิต Aśvajit	พระอัสสชิ	ใช้แบบบาลี
อาทิจจะ Ādicca	อาทิตยะ Āditya	พระอาทิตย์	ใช้แบบสันสกฤต
อินทปัตถ์ Indapatta	อินทรปรัสถ์ Indraprastha	เมืองอินทปัตถ์ (เดลลี)	ใช้แบบบาลี
อิสิปตนะ Isipatana	ฤษีปตนะ ṛṣipattana	ป่าอิสิปตนะมิคทายวัน	ใช้แบบบาลี
อุเทน Udena	อุทยัน Udayan	พระเจ้าอุเทน	ใช้แบบบาลี
อุปคุตตะ Upagutta	อุปคุปต์ Upagupta	พระอุปคุตต์	ใช้แบบบาลี
อุปติสสะ Upatissa	อุปติศยะ Upatiśya	อุปติสสมาณพ	ใช้แบบบาลี

ดรรชนี

ก

กถาวัตถุ, คัมภีร์ ๘๔,๑๐๐,๑๐๔,๑๒๑

กนกนันทะ, เจ้าชาย ๘๓

กนะริส, เผ่า ๓

กนิษกะ, พระเจ้า ๑,๑๑๙,๑๒๖,๑๒๗, ๑๒๘,๑๒๙,๑๓๑,๑๔๐

กบิลพัสดุ์, นคร ๒๖,๒๗,๒๘,๓๒,๓๓, ๔๓,๔๗,๔๘,๔๙,๕,๕๑,๕๖,๙๑,๑๔๙, ๒๔๖,๒๔๘,๒๔๙

กปิศะ, แคว้น ๑๖๔,๑๘๑

การ์นาฏกะ, รัฐ ๒๘๔,๓๓๙

กรีก, ประเทศ ๘๘,๑๑๔,๑๑๕,๑๑๘,๑๑๙, ๑๒๐

กรุณาศรีภัทร, พระ ๑๘๔

กฤษณะ, พระ ๕,๑๙๘

กฤษณาวตาร ๑๙๘

กศานติปาละ, พระเจ้า ๒๔๕

กษัตราชาส, พระเจ้า ๕๓

กากกวิหาร, วัด ๑๖๕

กัญจนา, พระนาง ๓๐,๓๑

กัณฐกะ, ม้า ๓๔,๓๗

กันยากุพชะ, นคร ๑๔๙,๑๗๔,๑๗๖, ๑๘๒,๑๙๓

กัมปิลละ, เมือง ๒๖

กัมโพชะ, แคว้น ๒,๒๖

กัลกิยาวตาร ๑๙๖

กัลยาณมิตร จินตามณี, พระ ๒๐๓

กัลยาณศรี, พระ ๑๙๐

กัว, รัฐ ๒๖๗,๒๘๔

กัศมีร์ (แคชเมียร์), แคว้น ๘๔,๙๓,๑๐๑, ๑๑๖,๑๒๘,๑๒๙,๑๓๒,๑๔๓,๑๕๙,๑๖๑, ๑๖๕,๑๖๘,๑๘๑,๒๐๖,๒๒๕,๒๕๑,๒๕๖, ๒๕๘,๒๗๐,๒๗๑,๒๘๔,๒๙๕

กัสสปียกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒

กากวรรณะ, พระเจ้า ๘๘

กาสเสนะ, พระเจ้า ๒๑๐

กาญจีปุรัม, เมือง ๑๙๔,๑๙๖

กามโยคี กริปาสรัน, พระ ๒๖๖

กามสุขัลลิกานุโยค ๓๗

การ์มาปะ, พระลามะ ๒๙๕

กาสี, แคว้น ๒,๒๖,๓๖,๔๘,๕๕,๑๐๒

กาพเทวิลดาบส ๓๔

กาฬาโศก, พระเจ้า ๗๔,๗๙,๘๐,๘๒,๘๙, ๙๐

กาฬุทายี, พระ ๓๔,๔๓,๔๙

กิสาโคตมี, พระนาง ๓๐,๓๑

กุกกุฏาราม, วัด ๕๙,๗๓,๗๖,๙๒,๑๑๑

กุชุละ กัทฟิเสส, พระเจ้า ๑๒๖,๑๔๐

กุฏาคารศาลา, วัด ๗๘

กุณฑธานะ, พระ ๕๐

กุณฑลวันวิหาร, วัด ๑๒๘,๑๒๙

กุณาละ, เจ้าชาย ๙๔,๑๐๘

กุณิกะ, เจ้าชาย ๕๔

กุตับ อุดดิน ไอบัค ๒๑๒,๒๑๔

กุมารกัสสปะ, พระ ๕๐

กุมารคุปตะ, พระเจ้า ๑๕๒,๑๕๓,๑๕๕,

๑๖๕,๑๗๓
กุมารชีพ, พระ ๑๔๓,๑๔๕
กุมารราชา, พระเจ้า ๑๕๙,๑๘๓
กุรุ, แคว้น ๒,๒๑,๒๖,๔๙
กุรุเกษตร, ทุ่ง ๒๑,๒๒
กุษาณะ, ราชวงศ์ ๑๒๒,๑๒๖,๑๔๑
กุสตัน, เจ้าชาย ๙๔
กุสัก บากุร่า, พระลามะ ๒๗๐,๒๘๔
กุสัก สตักซัง เรสปา, พระลามะ ๓๓๔
กุสัก สตักน่า ริมโปเช่, พระลามะ ๓๓๔
กุสาครปุระ, เมือง ๖๓
กุสินารา, นคร ๒๖,๔๔,๔๖,๑๓๙,๑๘๒, ๒๔๒
กุหลาบ ชิงห์ ๒๔๑
กูรมาวตาร ๑๙๘
เกราล่า, รัฐ ๑๙๕,๒๘๔
เกษมธรรมัน, พระเจ้า ๕๓
เการพ, ตระกูล ๒๑,๒๒
โกณฑัญญพราหมณ์ ๓๕
โกรัณฑวรรณ, เจ้าชาย ๘๒
โกรัพยะ, เจ้าชาย ๘๒
โกลกตา, เมือง ๒๘๔
โกลาเรีย, เผ่า ๑
โกลิยวงศ์, ตระกูล ๒๗,๒๘,๒๙
โกสละ, แคว้น ๒,๒๖
โกสัมพี, นคร ๒๖,๔๘,๔๙,๕๑,๕๗,๕๘, ๖๘,๗๘,๑๑๘,๑๘๒,๒๕๒
ไกเกยี, พระนาง ๑๙
ข
ขทิรวนิยเรวตะ, พระ ๕๐
ขันติวารมหาสถวีระ, พระ ๓๓๗
ขิชร์ ข่าน ๒๒๖
ขิลชิ (ขิลจิ), ราชวงศ์ ๒๒๒
เขมา, พระนาง ๕๐,๕๔
โขตาน, แคว้น ๑๔๓,๑๔๖,๑๗๐
ค
คณกะ, พระเจ้า ๒๑๐
คณะพัทยะ, นิกาย ๖
คยากัสสปะ, ชฎิล ๔๒,๔๓,๕๓
คยาเณศวาร์, พระ ๓๒๐,๓๓๗
คริสเตียน, ศาสนา ๒๔๐,๒๗๕
คฤหัสถ์ ๗
คันธาระ, แคว้น ๒,๒๖,๕๗๙,๙๒,๙๓, ๑๐๑,๑๑๙,๑๒๑,๑๒๗,๑๓๘,๑๓๙,๑๔๖, ๑๔๘,๑๕๐,๑๗๑,๑๘๑,๑๙๓;๒๐๓,๒๑๐
คิชฌกูฏ, ภูเขา ๔๔,๖๓,๒๒๐
คิริวราชา, เมือง ๖๓
คิลคิต, เมือง ๒๕๐,๒๕๖
คุชราต, รัฐ ๑๕๖,๑๕๘,๒๐๕,๒๓๓, ๒๔๗,๒๘๔,๓๓๔,๓๔๒
คุณประภา, พระ ๑๓๖
คุณภัทร, พระ ๑๘๑
คุปตะ,ราชวงศ์ ๑๓๐,๑๔๒,๑๕๐,๑๕๗, ๑๗๓
คุรุ นานัก, ศาสดา ๒๒๗
คุรุปัญจสิกา ๒๒๐
คุรุปาลัมปาไล ๒๓๒
เค.สิรินิวาสเถระ, พระ ๒๖๓
แคนาดา, ประเทศ ๒๙๑
โคกุลิกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
โคตมะ, ตระกูล ๑๑
โคปาละ, พระเจ้า ๑๖๐,๑๘๙,๑๙๒,๑๙๓,

๑๙๔,๒๐๒,๒๐๘
โครัขปุร์, เมือง ๒๔๖,๒๕๐
โคลัมโบ, เมือง ๒๖๒,๒๖๕
โควินทจันทร์, พระเจ้า ๒๐๔
ฆ
ฆนิโตทนะ, พระเจ้า ๓๐,๓๑
โฆษวสุ, พระเจ้า ๑๑๓
โฆสกเศรษฐี ๕๘,๖๒
โฆสิตาราม, วัด ๕๘
จ
จัณฑปัชโชต, พระเจ้า ๕๓,๕๖
จัณฑาล, วรรณะ ๙,๙๕,๒๗๔
จัณฑาโศก, พระเจ้า ๙๕
จันคุติกนันทะ, เจ้าชาย ๘๓
จันทรการคุปตะ, พระ ๒๐๔
จันทรคุปต์, พระเจ้า ๘๔,๙๐,๙๓,๑๑๓
จันทรมนตรี, พระ ๑๓๕
จันทา สาหิบ ๒๓๔
จัมปา, นคร ๒๖
จัมมูและแคชเมียร์ ๑๐๑,๒๕๐,๒๕๖
จารุมติ, เจ้าหญิง ๙๔
จาลิกาบรรพต, เมือง ๔๘
จาลุกะ, เจ้าชาย ๙๔
จิกิตสาวิทยา ๑๘๓
จิงคละราชา, พระเจ้า ๒๒๒
จิตตกอง, เมือง ๒๒๖
จีน, ประเทศ ๑,๑๐๕,๑๑๖,๑๒๒,๑๔๓,
๑๔๕,๑๔๖,๑๖๖,๑๖๘,๑๗๘,๑๗๙,
๑๘๔,๒๗๙,๒๙๓
จุตูปปาตญาณ ๓๙
จุนทะ, พระ ๕๐
จุนทะ, อุบาสก ๔๕
จุพปันถกะ, พระ ๕๐
จุพามณีวิหาร, วัด ๒๓๒
เจ็งกิส ข่าน ๘๘,๒๒๙
เจติยวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
เจตี, แคว้น ๒,๒๖
โจพะ, แคว้น ๑๓๕,๑๕๑,๑๙๓,๒๑๐
ฉ
ฉัตติสการห์, รัฐ ๒๘๔
ฉันทาคาริกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
ฉันนะ ๓๔,๓๗,๕๘,๖๗,๖๙
ช
ชัคดิศ กัสสปะ, พระ ๒๖๘,๓๐๑
ชคัททละ, มหาวิทยาลัย ๑๕๕,๑๖๐,
๑๙๔,๒๐๕
ชญาณการคุปตะ, พระ ๒๐๖
ชญาณชคัท, พระ ๓๓๔
ชญาณศรีมิตร, พระ ๑๕๙
ชมพูทวีป ๑,๒,๕,๑๘,๒๕,๒๗,๓๑,๓๒,
๔๔,๖๑,๙๐,๙๙,๑๐๘,๑๑๖,๑๒๑,๑๓๖,
๑๔๓,๑๗๖,๒๖๑
ชโลกะ, พระเจ้า ๒๒๕
ชหันดาร์ ชาห์ ๒๓๖
ชัค-โล-จวะ-โล-เจเปล ๒๑๖
ชัยสิงห์, พระเจ้า ๒๐๕
ชัยเสน, พระเจ้า ๒๙
ชานสี, มณฑล ๑๔๕
ชายาจันทรา, พระ ๒๐๖,๒๓๓
ชาลารุดดิน ๒๒๒
ชาห์ ชาฮัน, พระเจ้า ๒๓๑,๒๓๓
ชาห์ มิรซา, พระเจ้า ๒๒๖

ชาห์ ฮังคีร์, พระเจ้า ๒๓๐,๒๓๑,๒๓๔
ชาห์ อลัม, พระเจ้า ๒๓๔
ชินนันทะ, พระ ๒๗๙
ชินพันธ์, พระ ๑๘๑
ชินรัตนะ, พระ ๒๔๖,๓๑๗,๓๓๔
เชตวันมหาวิหาร, วัด ๔๘,๕๕,๖๒,๖๓, ๑๔๙,๑๘๒
เชนไน, เมือง ๒๘๔
ช
ชานโตล, เผ่า ๓
ชิกข์, ศาสนา ๑,๒๒๗,๒๓๐,๒๓๑,๒๓๘, ๒๔๑,๒๗๒,๒๗๔,๓๐๙,๓๔๑
ชี. กฤษณัน ๓๓๔
ชีปอย, กบฏ ๒๓๘,๒๔๐,๒๔๕,๒๔๖,
เชอร์ จอห์น มาร์แชล ๒๔๓,๒๖๖
เชอร์ จัง บหาดูร์ ๒๔๑
เชอร์ สาลาจัง ๒๔๑
เชอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม ๑๖๕, ๒๔๑,๒๗๑,๒๘๐,๓๑๔,๓๔๑
เชอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ ๒๖๒,๒๘๑, ๓๑๔
ฌ
ฌารขัณฑ์, รัฐ ๒๖๘,๒๘๔
ญ
ญาณวาสี, พระ ๑๐๕
ญาโณทัย ๑๕๓
ญายปาละ, พระเจ้า ๒๐๙
ฑ
โฑมทีปา, พระ ๑๕๘
ด
ดร.กมลา สินหะ ๓๒๑,๓๒๒,
ดร.บาบา สาเหบ อัมเบ็ดการ์ ๒๖๐,๒๖๑, ๒๖๖,๒๖๘,๒๗๔,๒๗๘,๒๘๖,๒๙๕,๓๓๔
ดร.บี.เอ็ม. บารัว ๒๗๘
ดร.ราม สวารุป ชิงห์ ๓๒๑,๓๒๒
ดร.อรพินท์ บารัว ๒๗๘
ดร.อานันทะ ราวดราวิเดียน, เผ่า ๒
ดอน คาโรริส เหวิตรเน ๒๖๒
ดาไล ลามะ, พระ ๒๙๓
ดี.ซี.อหีร์ ๒๘๑
ดูแปง, กัปตัน ๒๓๓
เดนมาร์ก, ประเทศ ๒๓๓
ต
ตถาคตราชา, พระเจ้า ๑๕๐,๑๘๓
ตริสองเดซัน, พระเจ้า ๑๙๐
ตรีปุระ, รัฐ ๒๘๔,๓๓๔,๓๔๐
ตโอลายห์, แคว้น ๑๔๖
ตักกสิลา, นคร ๒๖,๕๕,๘๖,๙๓,๑๑๔, ๑๒๖,๑๕๕,๑๖๓,๑๗๙,๑๙๓,๒๔๓,๒๘๐
ตั๊กม้อ, พระอาจารย์ ๑๖๖
ตัมปาละ ๑๓๖
ตามรลิปติ, แคว้น ๑๘๓,๑๘๕
ตารนาถ, พระ ๑๑๑,๑๔๑,๑๕๕
ติมูร์ ๒๒๓,๒๒๖
ติรหุต, เมือง ๒๑๘
ติวาระ, เจ้าชาย ๙๔
ติษยรักษิต, พระนาง ๙๔,๓๑๐
ติสสะ, พระ ๓๓๔
ตุฆลัก, ราชวงศ์ ๒๒๓
ตุรกี, ประเทศ ๑๕๘,๒๐๙
ตุรมายะ, พระเจ้า ๑๐๓
ตูเรเนี่ยน ๓

ถ
ถรวรมัน, พระเจ้า ๑๘๔
ถังซัมจั๋ง, พระ ๘๔,๘๕,๑๒๗,๑๓๐,๑๔๕,
๑๕๕,๑๕๗,๑๖๓,๑๖๘,๑๗๘,๑๘๑,๑๘๓,๑
๘๔,๒๑๖,๒๓๒,๒๔๒,๒๘๐,๓๑๑
เถรวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
ท
ทมิฬ, เผ่า ๑๕๔,๑๙๕
ทมิฬนาดู, รัฐ ๒๘๔,๓๓๔
ทศกัณฐ์ ๑๙
ทศรถ, เจ้าชาย ๑๙,๑๐๘,๑๑๓
ทสสิทธิกะนันทะ, เจ้าชาย ๘๓
ทักษิณาจารี, นิกาย ๒๐๑
ทัณฑปาณิ, พระเจ้า ๓๐,๓๑
ทัพพมัลลบุตร, พระ ๕๐
ทานศรี, พระ ๒๒๒
ทานศีล, พระ ๑๖๑
ทิคนาคะ, พระ ๑๓๓,๑๓๔
ทิฆนิกาย, นิกาย ๑๗
ทีปังกรศรีชญาณ, พระ ๑๕๗,๑๙๐
ทุกกรกิริยา ๓๗,๓๘
ทุรภวรรธนะ, พระเจ้า ๒๒๕
เทนซิน กยัตโส ๒๙๓
เทพวิสุทธิโมลี, พระ ๒๙๒
เทพสิงห์, พระ ๑๕๖
เทพเสน, พระ ๑๕๖
เทวคีรี, เมือง ๒๒๓
เทวทัตต์, พระ ๓๐,๓๑,๔๓
เทวปริยะ วาริสิงหะ ๒๖๕,๓๑๗
เทวปริยะ, พระ ๓๓๔
เทวปาละ, พระเจ้า ๑๕๘,๑๖๑,๑๙๒,
๑๙๓,๒๑๐
เทวภูติ, พระเจ้า ๑๑๓
โทรามานะ ๑๖๕
ธ
ธตรัฏฐะ, พระเจ้า ๒๖
ธฤตราษฏร์, พระเจ้า ๒๑
ธนนันทะ, พระเจ้า ๘๓
ธนุคคหติสสะ, พระ ๕๕
ธรรมการคุปตะ, พระ ๒๐๕
ธรรมการศานติ, พระ ๒๐๕
ธรรมกีรติ, พระ ๑๓๔
ธรรมคีรี, ศูนย์ปฏิบัติธรรม ๒๘๙
ธรรมปาละ, พระ ๑๓๔,๑๓๖,๑๕๔
ธรรมปาละ, พระเจ้า ๑๙๓,๑๙๘,๑๙๙,
๒๐๘
ธรรมรุจิ, พระ ๑๘๘
ธรรมสวามิน, พระ ๑๔๒,๑๕๙,๒๑๖,
๒๑๗,๒๑๘
ธรุวเสนา, พระเจ้า ๑๕๖,๑๖๕
ธัญญปาละมหาเถระ, พระ ๒๙๗
ธัมมคุตติกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๔๑,๑๐๒
ธัมมชโยติมหาเถระ, พระ ๒๙๗
ธัมมทีปเถระ, พระ ๒๙๗
ธัมมปริยมหาเถระ, พระ ๒๙๗
ธัมมปาลมหาเถระ, พระ ๒๙๗
ธัมมรักษิตะ, พระ ๒๙๗
ธัมมวังโส, พระ ๓๓๔
ธัมมวิริโย, พระ ๑๘๕
ธัมมานันทะ โกสัมพี, พระ ๒๖๗
ธัมมานันทะ, พระ ๓๙๔

ธัมเมกขสถูป ๒๔๓
ธารเสนา, พระเจ้า ๑๖๖
ธิเบต, ประเทศ ๑๘๗,๑๙๑,๒๑๖,๒๑๗,
๒๑๘,๒๑๙,๒๕๗,๒๘๔,๒๙๓,๒๙๔,๓๑๓
ธีรญาณมหามุนี, พระ ๒๙๒
ธุชะพราหมณ์ ๓๕
โธโตธนะ, พระเจ้า ๓๐,๓๑
น
นกุล ๒๑
นคาระ, แคว้น ๑๔๘
นทีกัสสปะ, ชฎิล ๔๒,๔๓
นยายพินทุ ๑๓๔
นยายะ ๑๐
นรสิงหาวตาร ๑๙๘
นระ, พระเจ้า ๒๒๕
นโรปะ, พระ ๑๕๙
นวัฏฐะ ๖๗
นังเซ ดอร์จี ๓๒๐,๓๒๑
นันทะ, เจ้าชาย ๓๐,๓๑
นันทาเถรี, พระนาง ๗๙
นันทิวัฒนะ, เจ้าชาย ๘๓
นาคทาสกะ, พระเจ้า ๗๑,๗๒
นาคปัฏฏินัม, เมือง ๒๒๒,๒๓๒,๒๓๔
นาคปูร์, เมือง ๒๖๖,๒๖๘,๒๗๔
นาคมณฑา ๓๑
นาคราชเถระ, พระ ๒๙๕
นาคเสน, พระ ๑๑๖,๑๒๑
นาคานันทะ ๑๗๗
นาคารชุน, พระ ๑๓๐,๑๓๖,๑๙๕
นาคาแลนด์, รัฐ ๒๘๔,๓๓๔
นาถมุนี ๖
นานา สาเห็บ ๒๔๐
นายกปะศรี, พระ ๒๐๕
นารายณ์, พระ ๕,๑๒๐
นาลกะ, พระ ๕๐
นาลันทา, มหาวิทยาลัย ๑๓๐,๑๓๕,
๑๓๗,๑๕๐,๑๕๒,๑๕๕,๑๕๙,๑๘๓,๑๘๕,
๑๘๙,๒๑๑,๒๑๒,๒๒๐,๒๕๔,๒๖๘,๒๘๙,
๓๐๑
นิครนถ์ นาฏบุตร ๑๒,๑๔,๑๖
นิโครธาราม, วัด ๕๘
นิชิดัตสุ ฟูจิอิ, พระ ๒๗๐,๒๗๙
นิว เดลลี, เมือง ๒๑,๒๑๑,๒๑๔,๒๕๑
๒๖๖,๒๗๔,๒๘๔
นูรชาฮาน, พระนาง ๒๓๑
เนปาล, ประเทศ ๔,๒๖,๕๕,๑๐๒,๑๑๖,
๑๕๖,๒๐๖,๒๑๗,๒๑๘,๒๔๑,๒๔๕,๒๖๗,
๓๓๗
เนยยะ ๔๑
บ
บราซิล, ประเทศ ๒๘๔
บหาดูร์ ชาห์, พระเจ้า ๒๓๕
บหาร์ดูร์ ชาห์ ซาฟาร์, พระเจ้า ๒๓๕
บอมเบย์, เมือง ๑๐๑,๑๐๘,๒๓๓,๒๓๔,
๒๔๓,๒๘๙,๓๓๘
บังคลาเทศ, ประเทศ ๑,๑๖๒,๒๔๒,
๒๖๖,๓๐๖
บัลบัน, กษัตริย์ ๒๑๕
บาบูร์, กษัตริย์ ๒๒๗,๒๒๙
บุพพาราม, วัด ๔๘
เบงกอลตะวันตก, รัฐ ๑๖๐
ป

ปกุธะ กัจจายนะ ๑๕
ปตัญชลี ๑๑,๑๕๔
ปโตเลมี, พระเจ้า ๑๐๓
ปทปรมะ ๔๑
ปปัญจสูทนี, คัมภีร์ ๑๕๔
ปมิตา, พระนาง ๓๐,๓๑
ปรมรรถ, พระ ๑๗๒
ปรมัตถโชติกา, คัมภีร์ ๑๕๔
ปรมัตถทีปนี, คัมภีร์ ๑๕๕
ปรมาตมัน ๑๐,๑๑
ปรศุรามาวตาร ๑๙๘
ประติตเสนะ, พระเจ้า ๒๐๘
ประทีปแห่งเอเชีย, หนังสือ ๒๘๒
ประภากรวรรธนะ, พระเจ้า ๑๗๖
ประมาณวินิจฉัย, คัมภีร์ ๑๓๔
ปรัชญากร, พระ ๑๘๑
ปรัชญากรมติ, พระ ๑๕๙
ปรัชญาทีปมหาเถระ, พระ ๒๙๕
ปรัชญานันทะ, พระ ๓๓๔
ปรัชญาปทีปศาสตร์, คัมภีร์ ๑๓๗
ปรัชญาประภา, พระ ๑๕๖
ปรัชญาปารมิตา, คัมภีร์ ๑๓๖,๑๘๙
ปรัชญาศีล, พระ ๒๘๗
ปรินิพพาน ๑๘,๔๑,๔๔,๔๗,๖๑,๖๙,๘๒, ๘๖,๑๒๖,๑๒๙,๓๔๒
ปริยทรรศิกา ๑๗๗
ปฤฐวีราช เจาฮัน, พระเจ้า ๒๐๗,๒๑๑
ปสันนศิลา ๑๓๓
ปเสนทิโกศล, พระเจ้า ๒๖,๒๗,๓๐,๓๑, ๕๔,๖๑,๑๑๘,๑๘๒
ปัจจันตชนบท ๒๗
ปัญจวัคคีย์ ๓๕,๓๖,๓๗,๔๘,
ปัญจาป, แคว้น ๒๖,๘๖,๑๒๖,๑๔๕, ๑๖๕,๒๘๔
ปัญจาละ, แคว้น ๒,๒๖
ปัญญัตติวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
ปัฏนะ, เมือง ๔๕,๗๐,๙๔,๑๙๐,๓๒๑, ๓๔๑
ปัณฑวะ, ภูเขา ๖๓
ปัทมาวดี, พระนาง ๗๑
ปันเชน ลามะ ๒๙๔
ปัลลวะ, อาณาจักร ๑๙๔
ปากีสถาน, ประเทศ ๑,๒๖,๙๐,๑๑๔, ๑๑๘,๑๓๒,๑๔๘,๑๖๔,๑๖๘,๑๗๘,๑๗๙, ๒๔๒,๒๔๘,๒๕๑,๒๕๖,๒๕๙
ปาฏลีบุตร, นคร ๔๕,๗๐,๗๑,๗๓,๘๓, ๙๐,๙๔,๑๐๔,๑๐๖,๑๐๗,๑๔๒,๒๑๐
ปาณฑพ, ตระกูล ๑,๒๑,๒๒,๒๓
ปารศวะ, พระ ๑๒๘,๑๒๙
ปาวา, นคร ๔๕,๔๗,๔๘,๗๙
ปาวาริการาม, วัด ๕๘
ปิณโฑลภารทวาชะ, พระ ๔๙,๕๘
ปิลินทวัจฉะ, พระ ๕๐
ปีเตอร์ เคดจ์ ๓๐๘
ปุกกุสาติ, พระเจ้า ๒๖,๕๗
ปุณณมันตานีบุตร, พระ ๔๙,๑๘๑
ปุราณะ, คัมภีร์ ๕๓,๖๓,๘๙,๙๑,๑๐๘, ๑๙๖,๑๙๙
ปุราณะ, พระ ๖๑,๖๗,๖๙,๗๓,๘๔,๑๒๑
ปุรินทกะ, พระเจ้า ๑๑๒
ปุรุษปุระ, นคร ๑๑๙,๑๒๗,๑๒๘,๑๒๙, ๑๓๒,๑๓๓,๑๔๘

ปุษยมิตร, พระเจ้า ๑๑๐,๑๑๑,๑๑๒, ๑๒๔,๒๕๓
ปูรณวรมา, พระเจ้า ๓๑๑
ปูรณะ กัสสปะ ๑๒
เปชวาร์, เมือง ๑๑๙,๑๒๗,๑๒๙,๑๓๒, ๑๓๓,๑๔๘,๒๐๔,๒๔๑,๓๑๐
โปกขรัฏฐะ ๖๗
โปตลิ, นคร ๒๖
โปรตุเกส, ประเทศ ๒๒๘,๒๓๑,๒๓๓, ๒๓๔,๒๓๕
ฝ
ฝรั่งเศส, ประเทศ ๒๓๓,๒๓๔,๒๓๕, ๒๔๓
พ
พรหม, พระ ๕,๖,๘,๑๐,๔๑,๒๗๕
พรหมจารี ๗
พรหมทัณฑ์ ๕๘,๖๗,๖๘,๖๙
พรหมทัต, พระเจ้า ๕๕,๖๖
พระราชบัญญัติวิหารพุทธคยา ๓๒๒
พฤหัสรถ, พระเจ้า ๑๑๐,๑๑๑,๑๑๒
พหุชนวิหาร, วัด ๒๖๐,๒๖๘,๓๓๐
พหุสุตติวาท,นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
พัปปวิหาร, วัด ๑๕๗
พากุละ, พระ ๕๐
พามิยัน ๑๘๐,๓๐๙
พาราณสี, นคร ๒๐,๒๖,๒๙,๔๑,๔๘,๕๒, ๕๕,๑๕๐,๑๘๓,๑๙๓,๒๐๔,๒๔๔,๒๖๓, ๓๐๒
พาหิยทารุจิริยะ, พระ ๕๐
พินทุสาร, พระเจ้า ๙๒,๙๓,๙๔,๑๐๖,๑๑๑
พิมพิสาร, พระเจ้า ๒๖,๓๗,๔๓,๔๘,๕๓, ๕๖,๖๑,๖๔,๗๒,๗๔,๘๘,๘๙
พิหาร, รัฐ ๒๖,๗๐,๑๐๘,๑๕๓,๑๕๖,๑๕๙, ๑๙๐,๒๐๑,๒๑๒,๒๒๙,๒๘๔
พุทธคยา ๓๐๑,๓๐๔,๓๐๗,๓๐๙,๓๑๐, ๓๑๓,๓๑๕,๓๒๐,๓๒๑
พุทธคุปต์, พระเจ้า ๑๕๑,๑๕๕
พุทธโฆษาจารย์, พระ ๑๓,๑๑๖,๑๕๒, ๑๕๓,๑๕๕
พุทธชยันตี ๒๗๐,๒๗๑,๒๗๓,๒๗๕, ๒๘๕
พุทธตันตระ ๑๘๔,๑๙๙,๒๐๗,๒๑๑,๒๕๒
พุทธทัตตะ, พระ ๑๕๑,๑๕๒
พุทธทาสวิหาร ๑๕๗,๑๖๕
พุทธนันทะ, พระ ๓๒๗
พุทธนาถ ๒๑๗
พุทธปริยเถระ, พระ ๒๙๗
พุทธปาลิตะ, พระ ๑๓๑,๑๓๖,๑๓๗
พุทธศรี, พระ ๒๐๗
พุทธศรีมิตร, พระ ๒๐๗
พุทธสาลันเถระ, พระ ๒๙๗
พุทธเสนะ, พระเจ้า ๒๑๐,๒๑๙
แพศย์, วรรณะ ๗,๘,๙,๓๒,๔๙,๕,๕๑, ๕๒,๒๔๗,๒๖๙,๒๗๗
โพธานันทะ, พระ ๒๖๖,๓๓๐
โพธิจริยาวตารศาสตร์, คัมภีร์ ๑๓๘
โพธิธรรม, พระ ๑๖๖,๑๖๗
โพธิรุจิ, พระ ๑๘๘,๑๘๙
ไพศาลี, นคร ๗๕,๒๘๐,๓๓๑
ฟ
ฟาเหียน, พระ ๑๔๕,๑๔๖,๑๔๙,๑๕๐, ๑๖๘,๒๑๖,๓๑๑

ฟิลิปส์, พระเจ้า ๘๖
ไฟรอส ชาห์, พระเจ้า ๒๒๔
ภ
ภควตะ, พระเจ้า ๑๑๒
ภคัลปูร์, เมือง ๒๖,๑๕๘,๑๙๐
ภตารกวิหาร, วัด ๑๕๖
ภทันตะ คยาเนศวาร์เถระ, พระ ๒๙๙, ๓๒๐
ภทันตะ อานันทะ เกาสัลยายัน, พระ ๒๖๘
ภัคคะ, แคว้น ๒,๒๖,๔๘
ภัททยานิกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
ภัททารกะ ๑๖๕
ภัททิยะ, พระ ๓๕,๔๒,๔๓
ภัททิยะราช, พระ ๔๙
ภัทรเสน, พระเจ้า ๘๒,๘๓,๘๙
ภารตะ, ประเทศ ๑,๑๘,๑๙,๒๑
ภาวนคร, เมือง ๑๕๖,๑๕๘
ภาววิเวก, พระ ๑๓๑,๑๓๗
ภีมะ ๒๑
ภูติปาละนันทะ, เจ้าชาย ๘๓
ภูมิมิตร, พระเจ้า ๑๑๓
ภูมิศรีภัทร, พระ ๒๐๘
เภสกพาวัน, ป่า ๔๘
โภชพราหมณ์ ๓๕
ม
มกุลบรรพต ๔๘
มคธะ, แคว้น ๒
มคะ, พระเจ้า ๑๐๓
มคัส, พระเจ้า ๑๐๓
มงคล สุพพา ๓๒๐
มณิตเสนะ, พระเจ้า ๒๐๖,๒๐๗,๒๑๐
มณีปุระ, รัฐ ๒๘๔,๓๒๘
มถุรา, เมือง ๒๖,๗๖,๙๓,๑๐๕,๑๓๖, ๑๓๘,๑๔๘,๑๕๐
มโนชญาณโฆษะ, พระ ๑๘๑
มโนรัตถปูรณี, คัมภีร์ ๑๕๔
มหันต์ ๒๗๘,๒๘๑,๓๑๓,๓๑๔,๓๑๖, ๓๑๙,๓๒๓
มหันต์ ไชตันยา คีรี ๓๑๓
มหันต์ ธมันทิ นาถะ คีรี ๓๑๓
มหันต์ มหาเทวะ คีรี ๓๑๓
มหันต์ ลาลา คีรี ๓๑๓
มหันต์ ศรีสุทรรศนะ คีรี ๓๒๑
มหันต์ หริหาร คีรี ๓๑๓
มหากัจจายนะ, พระ ๔๙,๕๗
มหากัปปินะ, พระ ๔๓,๕๐
มหากัสสปะ, พระ ๔๓,๔๙,๖๑,๖๗,๖๘, ๘๔
มหาโกฏฐิตะ, พระ ๕๐
มหาตมะ คานธี ๒๔๗,๒๖๓,๒๗๑
มหาเทวเถระ, พระ ๗๖,๗๗,๑๐๑,๑๐๔, ๑๐๗
มหาธัมมรักขิตเถระ, พระ ๑๐๑
มหานาม, พระเจ้า ๒๗,๓๐,๓๕,๔๒,๔๓, ๕๑,๑๕๔
มหาบัณฑิตยโสมิตร ๒๒๐
มหาปัทมานันทะ, พระเจ้า ๘๙
มหาปันถกเถระ, พระ ๔๙
มหาปาละ, พระเจ้า ๒๐๙
มหาภารตะ ๑,๑๘,๑๙,๒๑,๖๓,๖๔,๑๒๔, ๑๙๗

มหาโมคคัลลานะ, พระ ๔๙,๖๑
มหารักขิตเถระ, พระ ๑๐๒
มหาราษฎร์, รัฐ ๒๖,๑๐๑,๑๑๑,๑๗๔,
๒๓๑,๒๖๗,๒๗๔,๒๘๔,๒๙๙
มหาวงส์, คัมภีร์ ๕๓,๘๔,๘๘,๒๓๙
มหาวีระ, พระ ๑๒,๑๖,๑๗,,๒๗๘
มหาสังฆิกะ, นิกาย ๘๒,๘๕,๘๖,๙๓,๑๒๑
มหินทะ, เจ้าชาย ๖๙,๙๔,๙๖,๑๐๕,๑๐๗
มหิปาละ, พระเจ้า ๑๙๔,๒๐๓,๒๐๙,๓๑๓
มหิสมณฑล ๙๓
มหิสาสกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๙๓,๑๒๒
มองโกล, เผ่า ๑๒๗,๒๘๑,๓๑๓,๓๑๔,
๓๑๖,๓๑๙,๓๒๓
มักขลิ โคสาล ๑๓,๑๔
มัชฌันติกเถระ, พระ ๑๐๑,๑๐๔
มัชฌิมชนบท ๒๗
มัชฌิมเถระ, พระ ๑๐๒
มัณฑเลย์, เมือง ๒๓๗,๒๓๘
มัทยะ ๒๐๑
มัธยประเทศ, รัฐ ๒๖,๒๒๓,๒๘๔,๒๙๗,
๓๒๘,๓๓๐
มัลละ, แคว้น ๒,๒๕,๒๖,๔๕,๔๗,๕๐
มัลละกษัตริย์ ๒๖,๔๕
มัตสยานคร, เมือง ๒๖
มัสยาวตาร ๑๙๘
มาคันทิยา, พระนาง ๕๘
มางสะ ๑๘๔,๒๐๑
มาซิโดเนีย, ประเทศ ๘๖,๘๗
มาธยมิก, นิกาย ๑๓๐,๑๓๗,๑๔๔,๑๙๖
มาลาบาร์ ๓
มาหมุด กาซนี ๑๙๓,๒๐๓,๒๐๔
มาห์โลน โลดี ๒๒๖,๒๒๗
มิซูรัม, รัฐ ๒๘๔,๓๒๘,๓๓๑
มิถิลา, เมือง ๒๖
มินดง, พระเจ้า ๓๑๕
มิมางสา, ลัทธิ ๑๒
มิลักขะ, เผ่า ๓,๔,๑๘,๒๕,๒๗
มิลินท์, พระเจ้า ๑,๑๑๔,๑๑๕,๑๑๗,๑๑๘,
๑๑๙,๑๒๖,๑๒๘,๒๒๕,๒๕๙
มิลินทปัญหา ๑๑๖
มิหิรกุล ๑๖๗
มุกุนทเทวะ, พระเจ้า ๒๒๓
มุซาฟาราบาด, เมือง ๒๕๘
มุณฑกะ, พระเจ้า ๗๒,๗๓,๘๘,๘๙
มุทรา ๒๐๑
มุนดา, เผ่า ๓
มุมไบ, เมือง ๑๐๑,๒๓๓,๒๔๔,๒๕๖
มูลคันธกุฏิ ๔๔,๒๖๔,๓๑๒,๓๓๐
เมฆวรรณ, พระเจ้า ๑๔๔,๑๕๓
เมฆาลัย, รัฐ ๒๘๔,๓๒๘,๓๓๑
เมถุน ๖๕,๑๘๔,๒๐๑
เมนันเดอร์, พระเจ้า ๑๑๔,๑๑๘
เมารยะ, ราชวงศ์ ๘๓,๙๑,๙๒,๙๔,๑๐๘,
๑๑๐,๑๑๑
แมรี่ อี. ฟอสเตอร์ ๒๖๓
โมกษการคุปตะ, พระ ๑๖๑
โมกุล, ราชวงศ์ ๒๒๗,๒๒๙,๒๓๐,๒๓๑,
๒๓๕,๒๓๗,๒๔๑,
โมคคัลลีบุตรติสสะเถระ,พระ ๖๙,๙๖,๙๗,
๙๙,๑๐๐,๑๐๔,๑๐๕,๑๐๗
โมฆราช, พระ ๔๙
โมติลาล เนห์รู ๒๗๑

โมหัน ทาส กรัม จันทระ คานธี ๒๔๗
โมหัมหมัด โฆรี ๒๐๗,๒๑๑,๒๑๒,๒๑๔
โมหัมหมัด พัขติยาร์ ขิลชี (ขิลจิ) ๑๔๖, ๑๔๙,๑๖๐,๒๑๒,๒๑๓
โมหัมหมัด อาลี ๒๓๕
โมเหนโจดาโร, เมือง ๒
ไมซอร์, เมือง ๑๐๑,๒๙๔,๓๒๘,๓๓๐
ไมตรีปา, พระ ๑๕๘
ไมตรีโปรเจ็ค ๓๐๘,๓๐๙

ย

ยชุรเวท, คัมภีร์ ๕
ยธวกวิหาร, วัด ๑๕๗
ยมกปาฏิหาริย์ ๔๐,๔๘
ยวาหระ ลาล เนห์รู ๒๕๖,๒๕๗,๒๗๑, ๒๘๖
ยสกากัณฑบุตร, พระ ๗๗,๘๐,๘๑
ยสะกุลบุตร ๔๒,๔๘
ยโสธรา, พระนาง ๓๐,๓๑
ยักษวิหาร, วัด ๑๕๗
ยักษะปาละ, พระเจ้า ๒๐๕,๒๐๙
ยัญญะพราหมณ์ ๓๕
ย่างกุ้ง, เมือง ๒๘๙
ยุทธิสถิระ ๒๑
ยุธสตระ, พระเจ้า ๒๒๕
ยุโรป, ทวีป ๓,๘๘,๑๙๓,๒๐๑,๒๒๘, ๒๒๙,๒๓๓,๓๐๘
โยคะ ๑๑,๑๒,๑๐๓
โยนกธัมมรักขิตเถระ, พระ ๑๐๑

ร

รพินทนาถ ฐากูร ๒๖๓
รวิศรีชญาณ, พระ ๒๐๖
รวิศรีภัทร, พระ ๒๐๗
รสปาละ, พระเจ้า ๑๙๙,๒๐๘
รักขิตเถระ, พระ ๑๐๑,๑๐๖
รัฏฐปาละ, พระ ๔๙
รัตนรักษิต, พระ ๒๐๗,๒๑๗
รัตนวัชระ, พระ ๑๕๙
รัตนากรสันติ, พระ ๑๕๘
รัตนาวลี ๑๗๗
รัมมะปราสาท ๓๖
รัสเซีย, ประเทศ ๒๘๔,๒๙๑
ราชคฤห์, นคร ๑๕,๒๖,๓๗,๔๓,๔๔,๔๗, ๔๘,๕๐,๕๓,๕๖,๕๗,๖๓,๖๕,๖๗,๗๐,๘๔, ๒๒๐,๒๔๓,๒๕๔,๒๗๐,๒๗๙,๒๘๕,๓๐๖
ราชโพธิวิเทศ, พระ ๒๙๓
ราชยวรรธนะ, พระเจ้า ๑๗๕,๑๗๖
ราชสถาน, รัฐ ๒๖,๒๘๔,๓๒๘
ราชามานสิงห์, พระเจ้า ๒๓๐
ราชาสิงห์เทพ, พระเจ้า ๒๒๕
ราชิยา ๒๑๔,๒๑๕
ราถิกเสนะ, พระเจ้า ๒๑๐
รานชี, เมือง ๒๖๘
ราม, พระ ๕,๑๘,๑๙,๒๐
รามคาม, เมือง ๒๖,๔๗
รามปาละ, พระเจ้า ๑๕๙,๑๖๐,๑๖๑,๑๙๔, ๒๐๕,๒๐๙
รามพราหมณ์ ๓๕
รามสิงห์, พระเจ้า ๒๑๘
รามายณะ ๑๘,๑๙,๒๐,๖๓,๑๒๔
รามาวตาร ๑๙๘
ราวณะ ๑๘,๑๙,๒๐
ราหุล สันสกฤตยัน, พระ ๒๑๖

ราหุล, เจ้าชาย ๒๑,๓๖,๓๗,๔๓,๔๙
ราหุลกีรติ, พระ ๒๙๗
ราหุลศรีภัทร, พระ ๒๐๘,๒๑๓,๒๒๐, ๒๒๑
รุกขมินิสถาน ๒๑๓
รุมมินเด ๓๓
รูปฌาน ๓๗
รูปนันทา, พระนาง ๓๐,๓๑,๓๕,๕๐
เรวตะ,พระ ๘๐,๘๑,๘๒
โรเบิร์ต ไคลว์ ๒๓๔,๒๓๕
โรรุนันทะ ๑๓๔
โรหณะ, พระ ๑๑๖,๑๑๗
ฤ
ฤคเวท, คัมภีร์ ๕
ล
ลกุณฏกภัททิยะ, พระ ๔๙
ลวังเสนะ, พระเจ้า ๒๐๘,๒๑๐
ลักษมณ์, พระ ๑๘,๑๙,๒๐,๒๑
ลักษณะพราหมณ์ ๓๕
ลักษมี, พระ ๒๐๐
ลัขเนา, เมือง ๑๔๙,๑๗๖,๑๘๒,๒๐๔, ๒๓๐,๒๔๕,๒๖๖,๓๓๐
ลาดัก, เมือง ๒๓๗,๒๕๖,๒๗๐,๒๘๕, ๒๙๕
ลามะ โซปะ รินโปเช่ ๓๐๘,๓๐๙,๓๒๒
ลาโม ทอนดุบ ๒๙๓
ลาวเสน, พระเจ้า ๒๐๖,๒๑๐,๒๑๑
ลุมพินี, สวน ๓๓,๒๔๕,๒๔๖,๒๖๔
ว
วงศาตกวิหาร, วัด ๑๕๗
วชิรราชา, พระเจ้า ๑๘๓
วนปรัสถ์ ๗
วนปาละ, พระเจ้า ๒๐๘
วราหวตาร ๑๙๘
วลภี, มหาวิทยาลัย ๑๕๕,๑๕๖,๑๕๗, ๑๖๕
วสวัตตี, พญามาร ๓๙
วสุพันธุ, พระ ๑๓๒,๑๓๓,๑๓๔,๑๓๗, ๑๘๑
วสุมติ, เมือง ๖๓
วสุมิตร, พระเจ้า ๗๗,๑๑๒,๑๒๘,๑๒๙
วักกลิ, พระ ๔๙
วังคีสะ, พระ ๕๐
วังสะ, แคว้น ๒,๒๖,๔๘,๕๗,๘๙,๑๐๒
วัชชี, แคว้น ๒,๑๖,๒๕,๒๖,๔๘,๗๐,๗๘, ๘๒
วัชชีปุตตกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๓๓
วัชรมิตร, พระเจ้า ๑๑๒
วัชรยาน, นิกาย ๑๙๙,๒๐๐,๒๕๒,๒๙๕
วัชรอาสน์ ๒๑๙,๒๒๓,๓๒๐
วัณณวาจามหาเถระ, พระ ๒๙๗
วัดไทยกุสาวดีวรพุทธวิหาร ๓๐๕
วัดไทยกุสินาราเฉลิมราชย์ ๒๙๓,๓๐๒, ๓๐๕
วัดไทยนาลันทา ๒๗๐,๓๐๑
วัดไทยเนรัญชราวาส ๓๐๗,๓๒๒
วัดไทยพุทธคยา ๒๗๐,๒๙๐,๒๙๘,๓๐๐, ๓๐๖,๓๑๘
วัดไทยสารนาถ ๓๐๒
วัดไทยสิริราชคฤห์ ๓๐๖
วัดป่าพุทธคยา ๓๐๔,๓๐๕
วัปปะ, พระ ๓๕,๔๒

วัลมีกิ ๑๘
วาคีสวารกีรติ, พระ ๑๕๙
วามจารี, นิกาย ๒๐๒
วามนาวตาร ๑๙๘
วาลุการาม, วัด ๘๐,๘๒,๒๕๔
วาสโก ดา กามา ๒๒๘,๒๓๓
วาสภขัตติยา, พระนาง ๓๐,๕๕
วาสภคามิกะ,พระ ๘๐,๘๑
วาสวทัตตา, พระนาง ๕๗
วาสุเทวะ, พระเจ้า ๑๑๒,๑๑๓,๑๓๐,๑๔๐
วิกรมศิลา, มหาวิทยาลัย ๑๕๕,๑๕๘,
๑๕๙,๑๙๐,๑๙๑,๑๙๒,๑๙๔,๒๐๖,๒๐๗
วิคตอเรีย, พระนาง ๒๔๖
วิจิตรวิริยะ, พระเจ้า ๒๑
วิฑูฑภะ, พระเจ้า ๒๗,๓๐,๕๕,๕๖,๙๑
วิทยาภัทร, พระ ๑๕๖
วิทโยทยะ ๒๖๔
วิเทศโพธิคุณ, พระ ๓๑๐
วิเทหะ ๒,๒๖,๑๐๖
วิปจิตัญญู ๔๑
วิปุลติสสมหาเถระ, พระ ๒๖๔
วิภูติจันทรา, พระ ๑๖๑
วิมลคุปตวิหาร, วัด ๑๕๗
วิมลวิลาสินี, คัมภีร์ ๑๕๕
วิมาลา โกณฑัญญะ, เจ้าชาย ๕๔
วิศวามิตร, ฤๅษี ๗,๓๖
วิษณุ, พระ ๕,๖,๒๐,๑๙๖,๑๙๗,๒๐๐,
๒๕๙,๒๗๕,๒๘๖
วิษณุคุปต์, พระเจ้า ๑๓๐,๑๕๓,๑๖๔,
๑๗๓
วิสมโลมะ, เจ้าชาย ๙๕
วิสุทธสิงห์, พระ ๑๘๑
วิสุทธิมรรค, คัมภีร์ ๑๕๔,๑๕๕
วีตโศก, เจ้าชาย ๙๓,๑๐๖
วูยัง, อำเภอ ๑๔๕
เวฏฐทีปกะ, ดาบส ๔๗
เวท, พระ ๕,๑๐,๑๐๕,๑๓๖,๑๘๓,๑๙๑,
๑๙๗,๒๗๗
เวทวยาส ๒๑
เวทานตะ ๑๐
เวเทหิ, พระนาง ๕๔,๕๕
เวปุลละ, ภูเขา ๖๓
เวภาระ, ภูเขา ๖๓
เวสาลี, นคร ๒๖,๔๓,๔๕,๔๗,๕๗,๖๕,
๗๐,๗๓,๗๔,๘๐,๘๒,๘๕,๑๑๑,๑๔๙,
๑๖๓,๒๔๓,๒๘๐
เวฬุวันมหาวิหาร, วัด ๔๓,๔๘,๖๗
ไวศณพ, นิกาย ๖,๒๓๒
ไวเศษิกะ ๑๑
ศ
ศรีกาลี จลัน ซิงห์ ยาดาพ ๓๒๑,๓๒๒
ศรีนคร, เมือง ๒๕๘
ศรีประภาวดี ๑๙๐
ศรีปูรณะภัทร, พระเจ้า ๓๑๒
ศรีมุขะ, พระเจ้า ๑๑๓
ศรีวิชัย, อาณาจักร ๑๓๙,๑๘๕
ศศางกะ, พระเจ้า ๑๗๕,๑๗๖,๒๕๓,๓๑๑
ศักติ, นิกาย ๖,๒๐๐
ศักยศรีภัทร, พระ ๑๕๙
ศักราทิตย์, พระเจ้า ๑๘๓
ศังกราจารย์ ๑๙๖
ศัพทวิทยา ๑๘๓

ศากยวงศ์, ตระกูล ๒๗,๒๘,๒๙,๓๑
ศานตรักษิต, พระ ๑๓๑
ศานตรักษิตมหาเถระ, พระ ๒๙๗
ศานติ สวารูป เพาทธะ ๒๙๙
ศานติเทวะ, พระ ๑๓๗
ศานติภัทร, พระ ๑๕๘
ศานติวรมัน, เจ้าชาย ๑๓๗
ศาสนวังสะ, พระ ๓๒๗
ศิริธรรมา, พระนาง ๙๔
ศิวจี, พระเจ้า ๒๓๑
ศีลาทิตย์, พระเจ้า ๑๖๕,๑๖๖,๑๗๖
ศุภการคุปตะ, พระ ๑๖๑,๒๐๖
ศูทร, วรรณะ ๘,๙,๓๒,๒๖๙,๒๗๔,๒๗๗
เศรษฐปาละ, พระเจ้า ๒๐๙
เศวตามพร, นิกาย ๑๘
ไศวะ, นิกาย ๖,๑๖๕,๑๖๗,๒๓๒
ไศศุนาค, พระเจ้า ๕๓,๘๙
ส
สกะ, เผ่า ๑๒๗,๑๔๕
สกันธคุปต์, พระเจ้า ๑๓๐,๑๓๕,๑๖๔, ๑๗๓
สถิรมติ, พระ ๑๓๕,๑๓๗,๑๕๗
สถิรมติวิหาร, วัด ๑๕๗
สถูปเกสเรีย ๓๓๑
สปิตัก, วัด ๒๗๐
สเปน, ประเทศ ๑๙๓,๒๓๔
สมฤตยากรสิทธะ, พระ ๑๕๘
สมันตปาสาทิกา, คัมภีร์ ๑๕๔,๑๘๙
สมาคมมหาโพธิ์ ๒๖๓,๒๖๕,๒๖๘,๒๙๑, ๒๙๒
สมารกันด์, เมือง ๑๗๘,๑๘๘,๒๒๖
สมารธะ, นิกาย ๗
สมุทรคุปต์, พระเจ้า ๑๓๐,๑๔๓,๑๔๔, ๑๕๓,๑๗๒
สยัมภูวนาถ, วัด ๒๑๗
สรภัทธะ, นิกาย ๗
สหชาติ ๓๔,๗๙,๘๐
สหเทวะ ๒๒
สหัสยาน, นิกาย ๑๙๙,๒๕๒
สักกะ, แคว้น ๒,๒๖,๒๙,๔๘
สังกันติกวาท, นิกาย ๘๕,๑๒๒
สังฆมิตตา, พระเถรี ๙๔,๙๖,๑๐๕,๑๐๗
สังฆรักษิตะ, พระ ๓๓๐
สัญชัย เวลัฏฐบุตร ๑๕,๑๖
สัญชัย, เจ้าชาย ๘๓
สัตตบรรณคูหา, ถ้ำ ๖๔,๖๘,๑๒๑
สัตยะ นารายัน โดอินก้า ๒๘๙
สัตยานันทะ ๒๗๘
สัทธัมมปุณฑริกสูตร, คัมภีร์ ๒๗๙
สันตินิเกตัน, มหาวิทยาลัย ๒๖๕
สันยาสี ๗
สัพพกามี, พระ ๗๐,๘๐,๘๑,๘๒
สัพพัญชหะ, เจ้าชาย ๘๓
สัพพัตถิกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒,๑๒๐
สัมปทิ, เจ้าชาย ๑๐๘,๑๑๑
สัมปูรณานันทะ สันสกฤต ๒๔๕
สัมภูตสาณวาสี,พระ ๗๘,๘๐,๘๑
สัมมิติยะ, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒,๑๘๒
สัมโมหวิโนทินี, คัมภีร์ ๑๕๔
สัสสตทิฏฐิ ๑๕
สาคตะ, พระ ๔๔,๕๐
สาครมติ, พระ ๑๕๖

สางขยะ, ลัทธิ ๑๑
สาญจี, สถูป ๒๖๖,๓๒๘,๓๓๐
สาพหะ,พระ ๘๐,๘๑
สิริมหามายา, พระนาง ๒๑,๓๐,๓๑,๓๒,๓๕
สีหหนุ, พระเจ้า ๒๙,๓๐,๓๑,๓๒
สุคตมิตร, พระ ๑๘๑
สุงสุมารคีระ, เมือง ๒๖,๔๘,๕๑,๕๒
สุชเยษฐา, พระเจ้า ๑๑๒
สุตตวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
สุทัตตะพราหมณ์ ๓๕
สุปปพุทธะ, พระเจ้า ๓๐,๓๖,๕๑
สุภะปราสาท ๓๖
สุภัททะ วุฑฒบรรพชิต ๖๑,๖๒
สุภูติ, พระ ๔๙
สุมนะ, พระ ๘๐,๘๑
สุมังคลวิลาสินี, คัมภีร์ ๑๓,๑๕๔
สุยามพราหมณ์ ๓๕
สุรัมมะปราสาท ๓๖
สุเรนทระ, พระเจ้า ๒๔๕
สุสิมะ, เจ้าชาย ๙๓,๙๔
สุสุนาค, พระเจ้า ๗๓,๗๔,๘๓,๘๙,๙๐
สูกรมัททวะ, อาหาร ๔๕
สูรยเทพ, พระ ๑๘๑
เสนะ, ราชวงศ์ ๒๐๕,๒๐๖,๒๐๘,๒๑๐
โสณกูฏิกัณณะ, พระ ๔๙
โสณเถระ, พระ ๑๐๒
โสตถิวดี, นคร ๒๖
โสภิตะ, พระ ๕๐,๘๐
โสมปุรี, มหาวิทยาลัย ๑๙๙

ห

หนุมาน ๒๐
หรรษวรรธนะ, พระเจ้า ๕๔,๑๕๕,๑๕๗,๑๗๔,๑๗๖,๑๘๙,๑๙๓,๒๕๓,๒๕๙
หริตเสนะ, พระเจ้า ๒๑๐
หัสดีปาละ, พระเจ้า ๒๐๙
หัสตินปุระ, เมือง ๒๑
หริยาณะ, รัฐ ๒๘๔
หิมาจัลประเทศ, รัฐ ๒๘๔
หุมายุน, พระเจ้า ๒๒๙,๒๓๐
หุวิชกะ, พระเจ้า ๑๓๐,๑๔๐
หูนะ, เผ่า ๑๕๓,๑๖๓,๑๖๖,๑๖๗,๑๗๒
เหตุวิทยา ๑๘๓

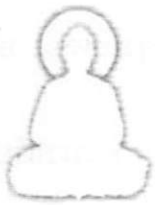
อ

องคุลิมาล, พระ ๕๐,๑๖๓
อชันต้า, ถ้ำ ๑๐๘,๑๐๙,๑๑๐,๑๑๑,๑๗๔
อชาตศัตรู, พระเจ้า ๒๖,๕๔,๕๕,๕๖,๖๔,๖๕,๖๘,๗๐,๗๒,๘๘,๘๙
อชิตะ เกสกัมพล,เจ้าลัทธิ ๑๔
อตัล พิหารี วัชชปายี ๒๘๔
อธิศูทร, วรรณะ ๙,๒๖๐,๒๗๗,๒๙๙
อนาคาริก ธรรมปาละ ๒๖๒,๒๖๔,๒๖๕,๒๖๗,๒๖๙,๒๗๘,๒๙๑
อนาถปิณฑิกเศรษฐี ๕๑,๑๔๙
อนุรุทธะ, เจ้าชาย ๓๐,๔๓,๗๒,๘๘,๘๙
อนุรุทธะ, พระ ๔๙,๖๑,๗๐,๘๑
อโนมานที, แม่น้ำ ๓๗,๖๗
อภยันตริกวิหาร, วัด ๑๕๗
อมรเทพ ๓๑๒
อมรปาลี, นาง ๕๔
อมราวดี, นคร ๑๑๓,๑๓๙,๑๔๐,๑๕๐,๒๑๐

อมราวิกเขปะ ๑๖
อมฤตานันทะ, พระ ๒๗๘
อมิตา, พระนาง ๓๐,๓๖
อมิโตธนะ, พระเจ้า ๓๐,๓๑,๔๓,๔๙,๕๑
อเมริกา, ประเทศ ๒๖๓,๒๖๗,๒๗๔,
๒๘๔,๒๙๑,๒๙๕,๓๐๘
อโยธยา ทาส ๓๒๙
อโยธยา, เมือง ๑๙,๒๐,๑๓๑,๑๓๓,๑๘๒,
๒๕๔,๒๖๙
อรชุน ๒๑,๒๒
อรทรากะ, พระเจ้า ๑๑๒
อริยสัจจ์ ๕๙
อรุณาจัลประเทศ, รัฐ ๒๘๔,๒๙๗
อรูปฌาน ๓๗
อลัมคีร์, พระเจ้า ๒๓๖,๒๓๙
อลิกสุนทระ, พระเจ้า ๑๐๓
อเล็กซานเดอร์มหาราช, พระเจ้า ๘๖,๘๗,
๘๘,๙๐,๙๑,๙๒,๑๑๙,๑๖๓
อเลาดิน, พระเจ้า ๒๒๒
อวยาส, ฤาษี ๑๐
อวันตี, แคว้น ๒๖
อโศกพัลละ, พระเจ้า ๔๙,๕๖,๗๘,๙๓
อโศกมหาราช, พระเจ้า ๑,๕๔,๗๔,๙๓,
๙๔,๙๕,๙๖,๙๗,๙๙,๑๐๐,๑๐๒,๑๐๓,
๑๐๔,๑๐๕,๑๐๖,๑๐๘,๑๑๐,๑๑๑,๑๑๘,
๑๒๔,๑๒๗,๑๓๙,๑๔๒,๑๕๕,๑๖๓,๑๗๕,
๑๗๗,๑๘๒,๒๒๐,๒๓๙,๒๕๓,๓๑๐
อโศการาม, วัด ๙๙,๑๐๔,๑๐๖,๑๑๗
อสังคะ, พระ ๑๓๒,๑๓๓
อสิตดาบส ๓๔,๕๐
ออรังคบาด, เมือง ๑๐๙,๑๑๐,๑๗๔,๒๒๔
ออรังเซพ, กษัตริย์ ๒๓๑,๒๓๕
อักบาร์, พระเจ้า ๑,๒๓๐,๒๓๑,๒๓๗
อัคคาพวเจดีย์ ๔๘
อัคนี, พระ ๔,๕
อังกฤษ, ประเทศ ๒,๑๑๐,๑๕๘,๑๖๔,
๒๓๐,๒๓๑,๒๓๓,๒๓๔,๒๓๕,๒๓๖,
๒๓๗,๒๔๐,๒๔๑,๒๔๓,๒๔๔,๒๔๕,
๒๔๖,๒๔๗,๒๔๘,๒๔๙,๒๕๖,๒๕๙,๒๖๕,
๒๗๘,๒๗๙,๒๘๐,๒๙๑,๒๙๒
อังคะ, แคว้น ๒,๒๖,๑๐๒
อังคุตตราปะ, แคว้น ๒,๒๖
อัญชนะ ,พระเจ้า ๒๙,๓๐,๓๒,๕๐
อัญญาโกณฑัญญะ, พระ ๖๑
อัตตกิลมถานุโยค ๑๗
อันดามันและนิโคบา, เกาะ ๒๘๔,๓๒๖
อันติเกนะ, พระเจ้า ๑๐๓
อันติโคโนส, พระเจ้า ๑๐๓
อันติโยคะ, พระเจ้า ๑๐๓
อันโตปักกะ ๖๗
อันโตวุตถะ ๖๗
อันธรประเทศ, รัฐ ๑๓๐,๑๓๑,๑๓๙,๒๑๐,
๒๘๔
อัมโด, แคว้น ๒๙๓
อัมพิราชา, พระเจ้า ๘๖,๘๗,๑๖๓
อัลลกัปปะ, พระเจ้า ๔๗,๕๗
อัศวโฆษ, พระ ๑๒๘,๑๒๙,๑๓๑,๑๓๒
อัสสกะ, แคว้น ๒,๒๖
อัสสคุตตะ, พระ ๑๑๗
อัสสชิ, พระ ๓๕,๔๒
อัสสัม, แคว้น ๒๐๑,๒๘๔,๒๘๕,๓๒๕
อาถรรพเวท, คัมภีร์ ๕

อาทิตตปริยายสูตร ๔๓
อาทิตย์, พระ ๔,๕,๗,๘
อานนท์, พระ ๒๑,๓๐,๓๔,๔๓,๔๔,๔๕,
๔๖,๕๘,๖๑,๖๒,๖๓,๖๔,๖๕,๖๖,๖๘,๖๙,
๗๑,๗๒,๗๓,๗๙,๘๑,๑๔๙,๑๘๑
อานันทนันการ์, พระ ๒๙๗
อารยวรมัน, พระ ๑๘๑
อารยสมาช, สมาคม ๒๖๙
อารยะ นาคารชุน สุระ ชาไช, พระ ๓๑๙,
๓๒๐
อารยัน, เผ่า ๓,,๔,๕,๘,๑๘,๒๕,๑๑๔
อาศรม ๗,๘
อาฬวกยักษ์ ๔๘
อาฬวี, เมือง ๔๘,๕๑
อาฬารดาบส กาลามโคตร ๓๗,๔๑
อิกัตปุรี, เมือง ๒๙๐
อินดัส ๒
อินเดียตะวันออก, บริษัท ๒๓๑,๒๓๔,
๒๓๗,๒๔๖,๒๘๑
อินทปัตถ์, นคร ๒๒,๒๖,๒๐๗,๒๑๒
อินทร์, พระ ๔,๕,๓๘
อินทรปุระ, เมือง ๑๘๕
อิรัก, ประเทศ ๘๗,๘๘,๑๙๓
อิลดูทมิช ๒๑๔,๒๑๕,๒๑๖
อิศวร, พระ ๕,๑๒,๑๒๐,๒๑๙,๓๑๓
อิสิคิลิ, ภูเขา ๖๓
อิสิปตนมฤคทายวัน ๓๘,๔๑,๔๔,๔๘,
๑๘๓,๒๐๔,๒๔๔,๒๖๓,๓๐๒
อี้จิง, พระ ๑๕๖,๑๘๔,๑๘๘,๒๑๖,๓๑๒
อียิปต์, ประเทศ ๑,๘๓,๘๖,๘๘,๒๐๓,๑๙๓
อุคคเสนนันทะ, เจ้าชาย ๘๓
อุคคหิตะ ๖๗
อุคฆฏิตัญญู ๔๑
อุชชโสภิตะ,พระ ๘๐,๘๑
อุชเชนี, เมือง ๒๖,๔๙,๕๔,๕๖,๕๗,๙๓,
๙๕,๑๐๒,๑๐๗,๑๗๒
อุตตรเถระ, พระ ๑๐๒
อุตตรประเทศ, รัฐ ๒๖,๔๗,๑๔๙,๑๗๖,
๑๘๒,๒๔๑,๒๔๕,๒๔๘,๒๔๙,๒๗๑,
๒๘๔,๓๐๔,๓๒๐,๓๒๙,๓๓๐
อุตตราญจัล, รัฐ ๒๘๔
อุทกดาบส รามบุตร ๓๗,๔๑
อุทยาน, แคว้น ๓๒,๑๔๘,๑๗๐,๑๗๑,
๑๘๑
อุทัยภัทร, พระเจ้า ๗๑,๗๒,๘๘,๘๙
อุทายีภัททะ, เจ้าชาย ๗๑
อุทิต ราช ๓๓๒
อุเทน, พระเจ้า ๒๖,๕๓,๕๗,๕๘,๑๑๘,
๑๘๒
อุนิเนปุระมหาวิหาร ๒๖๗
อุบาขิ่น ๒๙๐
อุบาลี, พระ ๔๙,๖๑,๖๕,๖๖,๖๘,๖๙,๗๑,
๗๔,๙๒,๑๘๑
อุปกาชีวก ๔๑
อุปคุตต์เถระ, พระ ๑๐๕,๑๘๐,๑๘๑
อุปนิษัท, คัมภีร์ ๑๐
อุปเสน, พระ ๕๐
อุปายศรีภัทร, พระ ๒๐๘
อุรคปุระ, เมือง ๑๕๑
อุรุเวลกัสสปะ, พระ ๔๒,๔๙,๕๓,๖๑
อู จันทรมณี, พระ ๒๗๘,๒๗๙,๓๐๓
อูฐ, แคว้น ๒๔๑,๒๔๕,๒๔๖,๒๔๙

เอ. เค. นารายนัน ๒๘๔
เอ.พี. เจ. อับดุล กาลาม ๒๘๔
เอกนาลา, เมือง ๔๘
เอกัพโยหาริกวาท, นิกาย ๘๔,๘๕,๑๒๒
เอ็น. ชินรัตนะ, พระ ๒๖๔,๓๑๗
เอปิรุส, เมือง ๑๐๓
เอลโลร่า, ถ้ำ ๑๐๙,๑๑๐,๑๗๔,๑๘๕
โอทันตบุรี, มหาวิทยาลัย ๑๕๕,๑๕๘,
๑๕๙,๑๖๐,๑๖๑,๑๙๐,๑๙๒,๑๙๔,๒๐๗,
๒๒๑
โอริสสา, รัฐ ๙๕,๑๓๔,๒๒๓,๒๘๐,๒๘๔,
๒๘๕
ฮ
ฮอลันดา, ประเทศ ๒,๒๓๓,๒๓๔
เฮอร์มิอุส ๑๑๙
เฮี่ยนจัง, พระ ๑๗๘
ไฮเดอราบาด, เมือง ๑๓๙,๒๔๑

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกและอรรถกถา

มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๔ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๕ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๗ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๙ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๑๐ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๑๓ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๒๐ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๒๒ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๒๓ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๒๗ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ**. เล่มที่ ๓๓ กรุงเทพฯ : ๒๕๒๕
มหามกุฏราชวิทยาลัย.**ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล ภาคที่ ๑** กรุงเทพฯ : ๒๕๓๓

หนังสือทั่วไป

กรุณา กุศลาสัย (แปลและเรียบเรียง). **พราหมณ์ พุทธ ฮินดู**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, ๒๕๔๒.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. **ภารตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๓.

แก้วชาย ธรรมาชัย. **ปัญหาพระเจ้ามิลินท์**. กรุงเทพฯ : พาวเวอร์ปรินซ์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

ขวัญฤทัย ชิ้นมาลัย, "ประโยชน์จากการสร้างพระพุทธรูปใหญ่ในอินเดียเพื่อชาวบ้านหรือเพื่อใคร". **ศิลปวัฒนธรรม**. ฉบับเดือน ตุลาคม ๒๕๔๔. บริษัทพิฆเนศ ปรินติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด.

เดงเหลียน สีบุญเรือง (แปล). **ประวัติพระถังซัมจั๋ง**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์บุคเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒.

จิรพันธ์ สมประสงค์. **ประวัติศิลปะ**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๓.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.

———————— (แปล). **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **การศึกษาเรื่องเมืองกบิลพัสดุ์**. กรงเทพฯ : บริษัท ส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๑.

———————— **พุทธศาสนาแบบธิเบต**. กรุงเทพฯ : บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๓๘.

ฐิตวณฺโณ ภิกขุ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาจีน และ ๑๖ วันในจีนแผ่นดินใหญ่**. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยาและคณะ. **อัฟกานิสถาน แหล่งผลิตพระพุทธรูปองค์แรกในโลก**. กรุงเทพฯ : บริษัท พิฆเนศพริ้นติ้ง เซนเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๕.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. พุทธสถานในนานาประเทศ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดมิตรเจริญ, ๒๕๒๐.

ธนากิต. **ประวัติพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ : มปท, ๒๕๔๔.

ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : หจก. เอมี เทรดดิ่ง, ๒๕๔๒.

ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. **จาริกบุญ จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.

———————— **จารึกอโศก**. บริษัท สหธรรมิก จำกัด. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : ๒๕๔๒

———————— **พุทธศาสนาในอาเซีย**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

น. ณ ปากน้ำ (แปล). **คันธาระแหล่งปฐมกำเนิดพระพุทธรูป พระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน**. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ, ๒๕๒๖.

นนท์ ธรรมสถิตย์. **พุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : เอดิสัน, ๒๕๓๓.

นวม สงวนทรัพย์, พันเอก (พิเศษ). **เหตุความเสื่อมสูญของพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

บรรจบ เทียมทัด. **กำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัย**. กรุงเทพฯ : สวนหนังสือ, ๒๕๔๓.

ประภัสสร บุญประเสริฐ, รศ. **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.

พิทูร มลิวัลย์. **แบบเรียนวิชาสาวกประวัติ สำหรับนักธรรมชั้นโท**. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๖.

พิทูร มลิวัลย์และไสว มาลาทอง. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๓๓.

ภาวนา กิจโกศล (ดร.กัณหา), พระ. **งานฟื้นฟูพุทธศาสนาในแดนพุทธภูมิ**. กรุงเทพฯ : ส.กราฟฟิคดีไซน์, ๒๕๔๑.

ย้อนรอยโคอินก้า วิปัสสนาหลังลูกกรงเข้มกระหึ่มโลก. **นิตยสารอาทิตย์**. ฉบับที่ ๑๑๗๘ วันที่ ๑๙-๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๔.

ราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), พระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

วศิน อินทสระ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **ของดีในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท สารมวลชน จำกัด, ๒๕๓๓.

วิรัช ถิรพันธุ์เมธี. **ดร.อัมเบ็ดการ์ รัฐบุรุษจากสลัม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก,๒๕๔๑.

ศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), พระ. **พุทธทัศนะร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สาคชิดอนันท สหาย เขียน, กันฐิกา ศรีอุดม แปล. **ร. ๕ เสด็จอินเดีย**. กรุงเทพฯ : Dream Catcher Graphic Co.,Ltd, ๒๕๔๖.

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธสถานในอินเดียโบราณ**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ, พระมหา. **พุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สวัสดิ์ เขมกปลิทธิ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑.

สุรินทรฤาชัย (จันทร์ ดุงคสวัสดิ์), พระ (แปล). **จดหมายเหตุพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สุรีย์ มีผลกิจ วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. กรุงเทพฯ : บริษัทคอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๔.

เสฐียร พันธรังษี. **พุทธประวัติมหายาน** (พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่). กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๔, บริษัท ส่องศยามจำกัด, ๒๕๔๒

———— **พุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

———— **พุทธสถานในชมพูทวีป (เล่ม ๑)** กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๖. ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, ๒๕๒๕.

———— **พุทธสถานในชมพูทวีป (เล่มจบ)** กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๖. ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า, ๒๕๒๕.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

———— **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

———— **ภูมิประวัติพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๑๕.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธ์ศาสต์. **พุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

อุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พระ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๓๓.

หนังสือภาษาอังกฤษ

A.K.Narain, D.C.Ahir. **Dr. Ambedkar, Buddhism and Social Change**. New Delhi : D.K.Fine Art Press (P) Ltd, 1928.

A.K. Warder. **Indian Buddhism**. Delhi : Jainendra Prakash Jain at Shri Jainendra Press, 1970.

Alexander Cunningham. **Mahabodhi the Great Buddhist Temple**. Delhi : Munshi-ram Manoharlal Publisher Pvt. Ltd, 1892.

Ananda W.P. Guruge and D.C.Ahir. **Buddhism's Contribition to the World Culture and Civilisation**. New Delhi : J.R.Printing Press, 1977.

Anil Chandra Banerjee. **History of India**. Calcutta : Print-o-graph, 1995.

B.N.Puri. **Buddhism in Central Asia**. Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Shri Jainendra Press,1996.

B.R. Ambedkar, Dr., Rahul Sankrityayan. **The Decline and Fall of Buddhism in India**. Delhi : New Gyan Offset Press, 2000.

D.C.Ahir. **Buddhagaya through the Ages**. New Delhi : Sri Satguru Publications, 1993.

———— **Buddhism in North India and Pakistan**. Delhi : Sunil Gupta for Sri Satguru Publications a Division of Indian Books Centre, 1998.

———— **Buddhism in Modern India**. New Delhi : Kiran Mudran Kendra, 1991.

———— **Heritage of Buddhism**. New Delhi: D.K.fine Arts Press,1989.

———— **How and Why Buddhism declined in India**. New Delhi : New Indian Printing works,1996.

———— **India 50 Years of Indipendence : 1947-97, Status, Growth & Development of Buddhism**, Vol.6. Delhi : B.R.Publishing Corporation, 1998.

———— **The Pioneers of Buddhist Revival in India**. Delhi : Sri Satguru Publications, 1989.

Debala Mitra. **Ajanta**. Eleventh Edition. Delhi : Veerandra Printers, 1996.

———— **Buddhist Monuments**. Second Edition. Calcutta : Sri N.K.Mitter the Indian Press Pvt.Ld, 1980.

Dharam Vir Singh. **Hinduism an Introduction**. New Delhi : Pearl Graphics, 1995.

Dipak K. Barua. **Buddha Gaya Temple, It's History**. Calcutta : Amalendu Sikdar, Joyguru Printing Work, 1981.

Edward Sachau. **Alberuni's India**. New Delhi : Chaman Offset Printer, 2003.

E.Obermiller. **The History of Buddhism in India and Tibet by Bu-Ston**. New Delhi : Paljor Publications, 1999.

George Roerich, Dr.. **Biography of Dharmasvamin**. New Delhi : Shantilal Jain at Sri Jainendra Press, 1959.

Gratian Vas. **The story of India for Children**. Fifth Edition. New Delhi : Icon press, 2001.

Hemachandra Raychaudhuri, **Political History of Ancient India**. Calcutta : N.K. Gossain & Co.Private Ltd., 1972.

Hermann Oldenberg. **The Dīpavaṁsa**. New Delhi : Subham Offset Press, 2001.

Hirakawa Akira Translated and Edited by Paul Groner. **A History of Indian Buddhism from Sakyamuni to Early Mahayana**. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Shri Jainendra Press, 1993.

J.Takakusu. **A Record of the Buddhist Religion as Practiced in India and the Malay Archipelago**. New Delhi : The Jayyed press, 1966.

K.H. Madhukar, B.B. Sahay. Bodh Gaya, The Holy **Pilglimage of Buddhists**. Patna : Exel Screeners, 1998.

Kanai Lal Hazra. **Royal Patronage of Buddhism in India**. Delhi : Sangeeta Printers, 1984.

Lalmani Joshi. **Study in the Buddhistic Culture of India**. Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Jainendra Press, 1987.

Lama Chimpa, **Alaka Chattopadhyaya. Tāranath's History of Buddhism in India**. Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain at Jainendra Press, 1990.

Latika Lahini. **Chinese Monks in India**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1986.

Lonely planet. **India**. Hongkong : Colocraft, 1997.

Losang Norbu Tsonawa. **Indian Buddhist Pandits**. New Delhi : Indraprastha Press,1984.

———————— **Manorama Yearbook 2002**. New Delhi : Malayala Manorama Press, 2002.

Mohammad Hamid Kuraishi. **Rajgir**. Seventh Edition. Culcutta : Naba Mandran Press (P)Ltd., 1987.

More than fifty thousand Hindus Embraced to Buddhism. **The Time of India**. 16 November 2001.

Nalinaksha Dutt. **Buddhist Sects in India**. Calcutta : Sri K. Chatterji at Calcutta

Oriental Press(Pvt.)Ltd.,1977.

Rajendralala Mitra. **Buddhagaya the Great Buddhist Temple, The Hermitage of Sakyamuni**. Delhi : New era offset printers, 1972.

Rana P.B.Singh. **Where the Buddha Walked**. Delhi : First Impression, 2003.

Romesh C.Dutt. **Civilization in the Buddhist Age B.C.320-A.D.500**. Second Edition. Delhi : Low Price Publication, 1993.

Samuel Beal. **Si-Yu-Ki Buddhist Records of the Western World**. Second Edition. New Delhi : Jainendra Prakash Jain At Jainendra Press, 1994.

Samuel Beal. **Travel of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims from China to India**. New Delhi : Rekha Printers Pvt.Ltd.,2003

Sarla Khosla, Dr.. **History of Buddhism in Kashmir**. New Delhi : N.K. Sagar Publications, 1972.

Singharaja Tammita-Delgoda. **A Traveller's History of India**. Second Edition. New Delhi : Saurabh Print-O-Pack, 1994.

Sukumar Dutt. **Buddhist Monks and Monasteries in India**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.

The Maitriya Project. Delhi : Symbol of loving kindness for the new millennium, 2001.

Trilok Chandra Majupuria. **Holy Places of Buddhism in Nepal and India**. Second Edition. Bangkok : Crafman Press, 1989.

Wilhlem Geiger. **The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon**. New Delhi : Subham Offset Press, 2000.

Yumiko Miyazaki. **Buddhism for World Peace**. New Delhi : Sterling Publishers Private Limited, 1978.

ปัจฉิมวาจา

"หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา
อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ"

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า
สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา
ท่านทั้งหลาย จงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อม
ด้วยความไม่ประมาทเถิด"

"Behold now, brethren. I exhort you, saying
Decay is inherent in all component things.
Work out of your salvation with diligence."

